

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Mimarlık Anabilim Dalı

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA
ARNAVUTLUK TIRAN TARİHİ KENT MERKEZİNİN
SOSYALİST DÖNEM SONRASI GELİŞİMİ VE
MEKANSAL ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kevi BEQIRAJ

Danışman

Doç. Dr. Türkan İRGİN UZUN

İstanbul – 2025

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Kevi BEQIRAJ

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Küreselleşme Bağlamında Arnavutluk Tiran Tarihi Kent Merkezinin Sosyalist Dönem Sonrası Gelişimi ve Mekansal Analizi

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Mimarlık

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 03.01.2025

Sayfa Sayısı : 251

Tez : Doç. Dr. Türkan İRGİN UZUN

Danışmanları

Dizin Terimleri : Küreselleşme, modernleşme, Tiran, kent kimliği, kent merkezi, mekan analizi.

Türkçe Özet : Küreselleşmenin etkisiyle kentler, uluslararası sermaye ve ekonomik rekabete uyumlu stratejiler geliştirmektedir. Bu durum, ikonik mimari projeler ve sembolik tasarımlar aracılığıyla küresel imaj yaratma çabalarını artırırken, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine ve kamusal alanların metalaşmasına yol açmaktadır. Post-sosyalist kentlerde neoliberal dönüşüm, sosyo-mekânsal eşitsizlikleri belirginleştirirken hızlı kentsel büyüme, kent peyzajlarında parçalanmaya neden olmuştur. Tiran'da ise sosyalist dönem sonrası hızlı nüfus artışı ve mekânsal düzensizliklere yanıt olarak kamusal alanların yenilenmesi ve tarihi merkezin

korunmasına yönelik projeler uygulanmıştır. Ancak, Tiran'ın uluslararası yatırım ve küresel eğilimlere daha fazla yönelmesi, kentin sosyo-kültürel kimliğini koruma çabalarını zayıflatma riski taşımaktadır.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Kevi BEQIRAJ

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Mimarlık Anabilim Dalı

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA
ARNAVUTLUK TİRAN TARİHİ KENT MERKEZİNİN
SOSYALİST DÖNEM SONRASI GELİŞİMİ VE
MEKANSAL ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kevi BEQIRAJ

Danışman

Doç. Dr. Türkan İRGİN UZUN

İstanbul – 2025

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kevi BEQIRAJ

.../.../2025

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kevi Beqiraj'ın *Küreselleşme Bağlamında Arnavutluk Tiran Tarihi Kent Merkezinin Sosyalist Dönem Sonrası Gelişimi ve Mekansal Analizi* adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Mimarlık anabilim dalı, Mimarlık bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Başkan
Prof. Dr. Hüseyin CENGİZ

İmza
Üye
Prof. Dr. Hatice AYATAÇ

İmza
Üye
Doç. Dr. Türkan İRGİN UZUN
(Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 20..

İmzası
Prof. Dr. İzzet Gümüş
Enstitü Müdürü

ÖZET

Küreselleşmenin artan etkisi altında şekillenen kentler, kentsel stratejilerini giderek küresel sermayenin taleplerine ve uluslararası ekonomik rekabete uyumlu hale getirmektedir. Bu bağlamda, rekabetçi bir küresel imaj yaratma çabası, çoğu kenti ikonik mimari projelere ve sembolik kentsel tasarımlara yönlendirmektedir. Ancak, uluslararası yatırım çekme amacına yönelik bu düzenlemeler, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine ve kamusal alanların metalaşmasının hızlanmasına neden olmaktadır. Özellikle post-sosyalist kentlerde, devlet kontrollü ekonomik yapıdan piyasa odaklı ekonomi modeline geçişle birlikte ortaya çıkan neoliberal dönüşüm, sosyo-mekânsal eşitsizlikleri daha da belirgin hale getirmiş; özelleştirme ve hızlı kentsel büyüme süreçleri, kent peyzajlarının parçalanmasına yol açmıştır.

Yaklaşık 45 yıl boyunca sosyalist bir sistemle yönetilen Arnavutluk'un başkenti Tiran, bu süreçte farklı bir seyir izlemiş ve hızlı nüfus artışı ile mekânsal düzensizliğin belirlediği kaotik bir geçiş dönemini takiben, önemli kentsel zorluklarla yüzleşmiştir. Bu sorunlara yanıt olarak, belediyenin yürüttüğü kentsel yenileme çalışmaları, kamusal alanların yeniden kazanılması ve kentsel kimliğin yeniden inşası üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda, tarihi merkezin korunması, yasa dışı yapıların yıkılması, cephe yenileme projeleri ve uluslararası tasarım yarışmaları aracılığıyla kamusal alanların canlandırılması gibi önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu kentsel müdahaleler, yalnızca kentin işlevselliğini ve estetik görünümünü iyileştirmeyi değil, aynı zamanda Tiran'ın modern, dayanıklı ve uluslararası arenada öne çıkan bir kentsel merkez haline gelmesini amaçlamıştır.

Bununla birlikte, son on yılda Tiran'ın kentsel öncelikleri kayda değer bir değişim göstermiş; kent, küreselleşmenin dayattığı yeni kentsel eğilimlere daha fazla tabi olmaya ve uluslararası yatırım ve ilginin odağı haline gelmeye başlamıştır. Bu dönüşüm bağlamında şu kritik soru ortaya çıkmaktadır: Tiran'ın başlangıçta kamusal alanların geri kazanımı ve kültürel mirasının korunmasına yönelik kentsel politikaları, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kentsel gelişim modelini mi temsil etmektedir, yoksa küreselleşmenin ve uluslararası sermayenin artan baskıları, kentin sosyo-kültürel kimliğini koruma çabalarını zayıflatmakta mıdır?

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, modernleşme, Tiran, kent kimliği, kent merkezi, mekan analizi.

SUMMARY

As cities navigate the pressures of globalization, their urban strategies increasingly reflect the demands of global capital and economic competition. To project a competitive global image, cities often turn to iconic architectural projects and symbolic urban design, yet this emphasis on attracting international investment often exacerbates the divide between elite spaces and marginalized communities, reinforcing the commodification of public spaces. In post-socialist cities, the neoliberal shift from state-controlled economies to market-driven urbanization has intensified socio-spatial inequalities, with privatization and rapid development fragmenting urban landscapes.

Tiran, the capital of Albania, which was governed by a communist system for nearly 45 years, followed a different course in this process and faced significant urban challenges following a chaotic transition period characterized by rapid population growth and spatial disorganization. In response, urban renewal efforts under the municipality focused on reclaiming public spaces and restoring the city's identity. This included the preservation of the historic center, the demolition of illegal kiosks, and the revitalization of public areas through façade refurbishment and international design competitions, aimed at improving both the functionality and image of the city. Such efforts were not only intended to beautify the city and reestablish order but also to raise Tiran's international profile, signaling its ambitions to emerge as a modern and resilient urban center.

Over the last decade, however, Tiran's priorities have shifted, as the city increasingly aligns itself with global urban trends, attracting international attention and investment. The question arises: Does Tiran's initial focus on restoring public spaces and preserving its heritage represent a sustainable and inclusive approach to urban development, or do the pressures of globalization and international capital ultimately undermine the city's efforts to maintain social equity and protect its cultural identity?

Keywords: globalization, modernization, Tiran, urban identity, urban center, spatial analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yaklaşımı.....	4
1.2. Veri Toplama Yöntemleri.....	5
1.2.1. Röportaj ve Görüşmeler.....	5
1.2.2. Arşiv Araştırması.....	5
1.2.3. Literatür Taraması	5
1.2.3.1. Küreselleşme ve Kentsel Gelişim.....	6
1.2.3.2. Sosyalist Sonrası Şehirlerde Kentsel Modernizasyon	13
1.2.3.3. Mirasın Korunması ile Modernleşme Arasındaki Dengenin Sağlanması.....	16
1.2.4. Nicel Veriler	19
1.3. Veri Analizi	19
1.3.1. Karşılaştırmalı Analiz.....	19
1.3.2. Görsel ve Grafikselsel Analiz	19
1.4. Etik Hususlar	19
1.5. Sınırlamalar.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUĞUN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Bağımsızlıktan Önce Arnavut Toprakları.....	21
2.1.1. İliyalılar ve Roma İmparatorlukları.....	24
2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Altında Arnavutluk Toprakları (1400ler-1912) 26	
2.2. Yeni Doğan Arnavutluk Devletinin Başlangıçları (1912-1939).....	29
2.3. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti (1944-1991)	31
2.4. Sosyalist Sonrası Arnavutluk (1991-günümüze)	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİRAN’IN TARİHSEL GELİŞİMİ, KENTSEL PLANLAR VE MÜDAHALELER

3.1. Tiran'nın Tarihsel Gelişimi.....	35
3.1.1. Osmanlı Köyü ve Erken Kentsel Form (1925 Öncesi).....	35
3.1.2. İtalyan Etkisi ve Modernleşme Çabaları (1925-1945)	38
3.1.3. Komünist Dönemde Kentsel Planlama (1945-1990).....	47
3.2. Sosyalist-Sonrası Tiran: Erken İntikali.....	56
3.3. Kentsel Yenileme ve Kimlik: Edi Rama’nın Tiran Vizyonu.....	65
3.3.1. Tiran Merkez Master Plan (2003)	72
3.3.1.1. Tiran Merkez Masterplan: Architecture Studio.....	73
3.4. Tiran Düzenleme Planı 2013	92
3.4.1. Tiran Nehri Kıyısı ve Bulvar Genişlemesi İçin Yenileme Masterplanı: Grimshaw Architects	99
3.5. Tiran Genel Yerel Planı 2016	105
3.5.1. Tiran 2030 Vizyonu (TR030).....	106
3.6. Planların karşılaştırılması (2003, 2012, 2016).....	114
3.6.1. Vizyon ve Yaklaşım	116
3.6.2. Çevresel Hususlar	116
3.6.3. Kentsel Gelişim Modelleri.....	117
3.6.4. Sosyal Katılım ve Topluluk Katılımı.....	118
3.6.5. Altyapı ve Ulaşım.....	118
3.6.6. Uygulama ve Zorluklar.....	119
3.6.7. Sonuçlar ve Değerlendirmeler	119
3.6.8. Uluslararası Tanınma ve Medya Tepkisi.....	122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİRAN TARİHİ MERKEZİN SOSYALİST SONRASI DÖNEMDE MEKANSAL OLUŞUMU

4.1. Tiran Tarihi Merkeze Giriş.....	129
4.1.1. Tarihsel Bağlam ve Kökeni	131
4.1.2. Coğrafi Düzen ve Sınırlar.....	133
4.1.3. Tiran’ın Kentsel Kimliğindeki Önemi.....	133
4.2. Gelişimin Kronolojik Evreleri	134
4.2.1. Merkezi Omurganın Temeli (1920ler-1940lar).....	134
4.2.1.1. Ana Proje ve Gelişmeler.....	135
4.2.1.2. Dönemim Kentsel Etkisi.....	138
4.2.2. Sosyalist Realizm Dönemi (1944-1991)	139
4.2.2.1. Ana Proje ve Gelişmeler.....	140
4.2.2.2. Kentsel Etki	141
4.2.3. Sosyalist Sonrası Dönem (1991-2024).....	142

4.2.3.1. Ana Proje ve Gelişmeler.....	142
4.2.3.2. Kentsel Etkisi.....	146
4.2.3.3. Sembolik ve İşlevsel Değişimler.....	147
4.3. Dönüşümün Tematik Analizi.....	147
4.3.1. Mimari Stil ve Kültürel Değişimler.....	147
4.3.2. Mekansal ve İşlevsel Evrim.....	158
4.3.3. Sembolik ve Sosyal Önemi	161
4.4. Önemli Projeler.....	162
4.4.1. ‘Qemal Stafa’ Stadyumu / Air Albania Stadyumu	164
4.4.2. Tiran Piramidi.....	167
4.4.3. Ulusal Tiyatro Binası.....	174
4.4.4. Dajti Otel / Ulusal Banka Merkezi	179
4.4.5. ‘The Book’ Binası	184
4.4.6. Tiran’s Rock	187
4.4.7. Mount Tiran.....	190
4.4.8. InterContinental Oteli	193
4.4.9. Vertical Forest Tiran.....	195
4.4.10. Downtown One Tiran	198
4.5. Sonuçlar	200
SONUÇLAR VE ÖNERİLER	202
KAYNAKÇA	207
EKLER.....	218
ÖZGEÇMİŞ.....	224

KISALTMALAR

AS	:	Architecture Studio
AB	:	Avrupa Birliği
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
GIZ (GTZ)	:	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit
IMF	:	International Monetary Fund
PPSH	:	Arnavut İş Partisi (Partia e Punës Shqiptare)
SVEA	:	Società per lo Sviluppo Economico dell'Albania
TGDP	:	Tiran Genel Düzenleme Planı
TGYP	:	Tiran Genel Yerel Planı
TR030	:	Tiran 2030 Vizyonu
UBK	:	Ulusal Bölgesel Konseyi
UNDP	:	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	:	Birleşmiş Milletler Eğitim, Fen ve Kültürel Örgütü

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1901'e kadar Tiran nüfusu.	38
Tablo 2: Sosyalist şehirciliğin karnesi.....	54
Tablo 3: Tiran nüfus değişimi.	57
Tablo 4: Tiran'da Konut Binaları Sayıları, yıllara göre.	64
Tablo 5: Kurulan yıla göre yabancı firmaların sayıları.	91
Tablo 6: Tarihi bölgedeki önemli projeler.....	163

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Tiran insan gelişim endeksi ve diğer bölgesel şehirler.....	90
Grafik 2: Tirandaki yoksulluk oranı.....	90
Grafik 3: Tiran'ın insani gelişme endeksi ve bölgesel karşılaştırmaları, 2011-2022.	114
Grafik 4: Tiran insani gelişme endeksi karşılaştırmaları.....	120
Grafik 5: İngilizce haberlerde Tiran'a ilişkin olumlu/olumsuz haberler, 1999- 2024.....	123
Grafik 6: Mimari platformlarda Tiran projelerinin senelere göre sayıları.....	126

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tez akış şeması.....	4
Şekil 2: Londra, Canary Wharf Finans Merkezi ve İstanbul Finans Merkezi. (URL 1; URL 2)	7
Şekil 3: Dubai kıyısında Burj Al Arab Kulesi. (URL 3)	8
Şekil 4: Orestad bölgesi ve BIG Architects tasarımları. (URL 4)	8
Şekil 5: Zaha Hadid Architects tarafından tasarlanan Galaxy SOHO projesi. (URL 5).....	9
Şekil 6: Los Angeles şehrinin kentsel yayılması. (URL 6)	10
Şekil 7: İstanbul şehrinin kentsel yayılması. (URL 7).....	10
Şekil 8: Arnavutluk ve Avrupa haritası. (URL 8).....	21
Şekil 9: Arnavutluk Siyasi Haritası. (URL 9)	22
Şekil 10: Arnavutluğun asırlardır politik zaman çizelgesi.	23
Şekil 11: İliiryalıların yaşadığı bölgeler. (URL 10)	24
Şekil 12: Via Egnatia kalıntıları, Peşin yakınlarında, Arnavutluk. (URL 11)	25
Şekil 13: Tiran kartpostalı, 1923. (URL 12).....	36
Şekil 14: Tiran keşif haritası, 1917. (URL 13).....	37
Şekil 15: Tiran haritası, 1921. (URL 14).....	39
Şekil 16: Arnavutluğun ilk Parlamento Binası, 1925. (URL 15)	40
Şekil 17: Kuzey-Güney aksı ve İskenderbey Meydanı etrafında hükümet binaları, Armando Brassini. (URL 16)	41
Şekil 18: 1936 senesine ait İskenderbey Meydanına kuş bakışı. (URL 17)	43
Şekil 19: Zog I Bulvarı, İskenderbey Meydanına varıyor. (URL 18).....	43
Şekil 20: Gherardo Bosio'nun Tiran Düzenleyici planı, 1939. (URL 19).....	44
Şekil 21: Arnavut Faşist Gençliği Enstitüsü. Şimdi Sanat Akademisi, sağ. (URL 20).....	46
Şekil 22: Casa del Fascio, şimdi Tiran Politeknik Üniversitesi, sol. (URL 21).....	46
Şekil 23: 1 Mayıs hazırlıkları, Tiran komünist etki altında, 1947. (URL 22)	47
Şekil 24: J. Stalin Tekstil Konglomera girişi ve Stalin heykeli, 70-80'ler. (URL 23)	48
Şekil 25: Arnavutluk endüstri haritası, 1970ler. (Kaynak: Kevi Beqiraj)	49
Şekil 26: Enver Hoxha'nın Blloku'da vilası, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)	51
Şekil 27: Şehir merkezinde dönüştürülen bir Bunker. (URL 24)	53
Şekil 28: Tiran Düzenleyici Planı, 1989. (Kaynak: Dhamo, Aliaj & Kristo, 2019).....	55
Şekil 29: Tiran kentsel değişimler ve temaların zaman çizelgesi. (Kaynak: Kevi Beqiraj)...	56
Şekil 30: Lana nehri üzerine yasa dışı yerleşimler, 90lar. (URL 25).....	58
Şekil 31: Bathore, Kuzey Tiran, 1944. (URL 26).....	59
Şekil 32: Tiran merkez mahalleleri, 1990lar. (URL 27).....	61
Şekil 33: Lana nehrinde 'kiosk'lar, 1994. (URL 28)	61
Şekil 34: Tiran kentinin büyümesi, 1990dan 2000e. (Kaynak: Co-Plan, CHD, 2001).....	64
Şekil 35: Tiran uydu fotoğrafı, 1985, Sol. (Kaynak: ESA).....	64
Şekil 36: Tiran kent büyümesi, uydu fotoğrafı, 2002. (Kaynak: Google Earth)	64
Şekil 37: İskenderbey Meydanı, 2000. (URL 29).....	66
Şekil 38: 'Shallvare' konutları, cephe yenileme ilk örneklerinden. (URL 30).....	67

Şekil 39: 'Shallvare' konutlarının cephe değişimi. (URL 31).....	67
Şekil 40: Olafur Eliasson'un bir bina cephe tasarımı. (URL 32).....	68
Şekil 41: Lana nehrinin dönüşümü. (URL 33)	70
Şekil 42: Architecturestudio'nun Tiran merkezi için masterplan çalışması. (URL 34).....	74
Şekil 43: İskenderbey Meydanı için önerilen senaryo. (URL 35)	76
Şekil 44: 'Eye of Tiran' projesi için Henning Larsen'den ilk konsept görselleştirilmesi. (URL 36).....	77
Şekil 45: 'Eye of Tiran'ın devam eden inşaatı, 2024. (URL 37)	77
Şekil 46: (sağ) TID kulesinin cephesinde kullanılan doğal taş panelleri. (URL 38).....	78
Şekil 47: (sol) TID kulesi, İskenderbey Meydanından görünüşü. (URL 39)	78
Şekil 48: Süleyman Paşa'nın türbesinin üzerine duran TID binasının çeyrek kubbesi. (URL 40).....	79
Şekil 49: MVRDV'nin kazanan projesi. (URL 41)	80
Şekil 50: Günümüzde Toptani Alışveriş Merkezi. (URL 42).....	81
Şekil 51: Torre Velasca, Milan. (URL 43).....	83
Şekil 52: Palazzo Vecchio, Floransa. (URL 44).....	83
Şekil 53: Alban Kulesi. (URL 45)	83
Şekil 54: Alban Kulesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)	84
Şekil 55: İskenderbey Meydanı planı. (URL 46).....	85
Şekil 56: İskenderbey Meydanı, renovasyondan önce. (URL 47)	86
Şekil 57: İskenderbey Meydanı, renovasyondan sonra, 2016. (URL 48).....	86
Şekil 58: İskenderbey Meydanı. (URL 49).....	86
Şekil 59: Tiran Düzenleme Planı'na göre polisentrik model. (Kaynak: Golgota et al., 2014)	94
Şekil 60: İskenderbey Meydanının 2012 hali, Basha'nın versiyonu. (URL 50).....	98
Şekil 61: Merkezi Tiran için Grimshaw Masterplanı. (URL 51).....	99
Şekil 62: Grimshaw masterplan modeli. (URL 52).....	101
Şekil 63: TR030 vizyonun enstrümanları. (URL 53)	106
Şekil 64: Tiran030 Metodolojisi.	107
Şekil 65: Genel Yerel Plan 13 stratejik projeyi öngörüyor. (URL 54).....	108
Şekil 66: İskenderbey meydanı, 1988. (URL 55).....	110
Şekil 67: İskenderbey Meydanı, 2012. (URL 56).....	110
Şekil 68: İskenderbey Meydanı, 2020. (URL 57).....	110
Şekil 69: 'Fransız Plan'ından' dört yarışma projesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023) .	111
Şekil 70: Planlara göre alan kapsamalarının karşılaştırılması.	115
Şekil 71: Her planın ortaya koyduğu vizyon çizgileri.	116
Şekil 72: Tiran'ın Uluslararası tanınırlığı.....	124
Şekil 73: İskenderbey Meydanı yenilenme projesinin başarıları.	128
Şekil 74: TR030 planının tarihi merkez olarak önerisi.....	130
Şekil 75: 1930'dan günümüze ana bulvar ekseninin siyasi rejimlere göre evrimi.....	132
Şekil 76: Şehrin 1917 haritasının üzerinde Gherardo Bosio'nun 1940 Düzenleme Planı'nın merkezi omurgası.	135
Şekil 77: Bakanlık kompleksi binalarının vaziyet planı.	136

Şekil 78: Bakanlık Külliyesi binaları, 1930'lar.....	137
Şekil 79: Rahibe Teresa meydanını çevreleyen, 1930'lu yılların sonu ve 1940'lı yılların başında inşa edilen kompleks yapılar.....	138
Şekil 80: 2018 hukukunun müdahaleleri. (Kaynak: iktk.gov.al).....	144
Şekil 81: Tarihi bölgedeki yapıların inşa dönemlerine göre yüzdeleri.....	148
Şekil 82: Tiran tarihi bölgesinde korunan anıt yapıların yüzdesi.....	150
Şekil 83: İkinci kategorideki anıtların durumu.....	152
Şekil 84: Zaman içerisinde Tiran'ın tarihi bölgesindeki en yüksek yapı.....	153
Şekil 85: Yükselen yüksek katlı yapıların fırsatları ve zorlukları.....	155
Şekil 86: Çağdaş gelişmelerin parçası olacak potansiyel gelecek alanlar.....	156
Şekil 87: Tarihi alandaki yeni gelişmelerde yapıların işlevlerinin evrimi.....	160
Şekil 88: Tarihi alanda gözlemlenen önemli projeler.....	162
Şekil 89: "Qemal Stafa" stadyumu yıkılmadan önce. (URL 58).....	165
Şekil 90: Stadyumun durumu, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023).....	165
Şekil 91: Air Albania Stadyumu eski girişiyle, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023).....	166
Şekil 92: Eski "Enver Hoxha Müzesi". Tiran Piramidi, 1988. (URL 59).....	168
Şekil 93: Gençlerin oyun alanı olarak kullandığı brutalist piramit. (URL 60).....	169
Şekil 94: MVRDV tarafından yenilenen Tiran Piramidi, 2023. (URL 61).....	170
Şekil 95: Yenilemeden sonra Tiran Piramidi'nin iç kısmı. (URL 62).....	171
Şekil 96: Yenilemeden sonra korunan eğimli oyun alanı. (URL 63).....	172
Şekil 97: Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu binası, inşaatın ilk zamanları. (URL 64).....	175
Şekil 98: BIG Architects'ten Ulusal Tiyatro binası için konsepti. (URL 65).....	176
Şekil 99: 17 Mayıs 2020'de Ulusal Tiyatro binasının kalıntıları. (URL 66).....	177
Şekil 100: Önünde İtalyan bayrağı bulunan Dajti Oteli inşaat sonrası. (URL 67).....	180
Şekil 101: Enver Hoxha, Dajti Oteli'nin önünde konuşuyor, 1945. (URL 68).....	181
Şekil 102: Uyarlanabilir yeniden kullanım müdahalelerinden önce Hotel Dajti. (URL 69).....	182
Şekil 103: Arnavutluk Bankası'nın yeni Genel Merkezi olarak yenilenen Hotel Dajti binası. (URL 70).....	183
Şekil 104: Kitap Binasının doldurduğu boşluk. (Resim Kaynağı: Google Haritalar Sokak Görünümü).....	185
Şekil 105: Yeni gelişmeler ve eski mirasla yan yana duran kitap binası, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023).....	186
Şekil 106: İskenderbey Binası (solda) ve İskenderbey'in Ulusal Müze'deki portresinin bir heykeli.....	188
Şekil 107: II. Tiran'ın Rock projesine yer açmak için yıkılan anıtlar kategorisinde yer alıyor. Google Earth'ten alınan havadan görüntüler.....	188
Şekil 108: İskender Bey Meydanı'ndan görülen Tiran Dağı binası. (URL 71).....	191
Şekil 109: Kamuya açık kentsel alandaki Tiran Dağı alanı.....	192
Şekil 110: Uluslararası Otel'in arkasındaki InterContinental Kulesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023).....	194
Şekil 111: Vertical Forest Tiran, 2024. (URL 72).....	196

Şekil 112: İtalya'nın Milano kentinden sonra Tiran'da da Vertical Forest var. (URL 73; URL 74).....	197
Şekil 113: MVRDV tarafından tasarlanan ve pikseli cephesinde Arnavutluk haritasının yer aldığı Downtown One Tiran. (URL 75)	199

ÖNSÖZ

Bu tez, şehirlerin ve mimarinin kolektif hayatlarımızı şekillendirmedeki dönüştürücü gücüne dair derin bir merakla başlayan bir yolculuğun doruk noktasını temsil ediyor. Yüksek lisans süresi boyunca, multidisipliner ve özellikle, kentsel gelişim, tarihi ve kültürel kimlik ve küreselleşme arasındaki karmaşık etkileşimden büyülendim. Memleketim ve bu tezin konusu olan Tiran, sosyalizm sonrası kentsel dönüşümün gerilimlerini, zorluklarını ve fırsatlarını somutlaştıran bir vaka çalışması sunuyor.

Tez danışmanıma, meslektaşlarıma ve bu projeye içgörülerini, destekleri ve teşvikleriyle katkıda bulunan herkese minnettarım. Öncelikle, bu süreç boyunca sağladığı eşsiz rehberlik ve sarsılmaz desteği için danışman hocam Doç. Dr. Türkan İrgin Uzun'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin engin bilgisi, akademik titizliği ve sabrı, bu tezin yönünü belirlememde önemli bir yol gösterici olmuş, aynı zamanda akademik hedeflerime ilham kaynağı olmuştur.

Eski Tiran şehir mimarı olarak kazandığı deneyimleriyle çalışmama özgün bir perspektif katan değerli kent plancısı ve mimar Sayın Ditjon Baboci'ye içten teşekkürlerimi iletmek isterim. Uzmanlığını ve bakış açılarını cömertçe paylaşması, araştırmamın derinliğini ve kapsamını büyük ölçüde zenginleştirmiştir.

UNLAB'dan Sayın Francesca Rizzetto'ya da gönülden teşekkür ederim. Bilgi birikimlerini paylaşımları ve yaptığımız derinlikli tartışmalar, kentsel dönüşümün karmaşıklıklarını anlamamı sağlarken araştırmama önemli bir bağlam kazandırmıştır. İstanbul Gelişim Üniversitesi'ndeki hocalarım Sayın Burak Kaan Yılmazsoy ve Sayın Harun Batırbaygil'e de şükranlarımı sunarım. Gösterdikleri destek ve bana olan güvenleri, potansiyelimi daha ileriye taşımam ve en iyisini hedeflemem için bana cesaret vermiştir.

Aileme, her zaman yanımda oldukları, sevgileriyle bana güç verdikleri ve beni daima destekledikleri için en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Onların sarsılmaz inancı ve desteği, hayatımın her süreçteki başarılarımın temelini oluşturmuştur. Sevgili dostlarıma, bu yolculuk boyunca yanımda oldukları, verdikleri moral ve samimi destekleri için gönülden teşekkür ederim.

Bu çalışma, daha sağlıklı, daha kapsayıcı ve daha dayanıklı şehirler tasarlamak için araştırma ve tasarımın gücüne inanan herkese adanmıştır. Bu tezin Tiran'da ve ötesinde kentsel alanları anlama ve iyileştirme yönünde daha fazla diyalog ve eyleme ilham vermesini umuyorum.

GİRİŞ

İnsan uygarlıkları tarih boyunca hayatta kalmak için hayati önem taşıyan nehirlerin yanında yerleşmişlerdir. Bu su kaynakları, yerleşim yerlerine verimli topraklar sunarak, bol miktarda su ve insan ihtiyaçları için sürdürülebilir kaynaklar sağlamıştır. Bu nehir yerleşimlerinden biri de, Lana ve Tiran Nehri ovalarına kurulan Tiran'dır. Yüzyıllar boyunca sakin bir köy olarak varlığını sürdürmüş, ancak son yüzyılda Tiran, onu sonsuza dek değiştiren dramatik dönüşümler geçirmiştir. Şimdi Arnavutluk'un başkenti ve en büyük şehri olan Tiran, şehrin şekillenmesine neden olan daha geniş sosyo-politik ve ekonomik dinamikleri yansıtan, karmaşık ve devam eden bir kentsel dönüşümün merkezinde yer almaktadır.

Bir zamanlar Osmanlı, İtalyan ve komünist mimari etkileriyle karakterize edilen Tiran'ın son otuz yıldaki dönüşümü, birçok post-sosyalist şehrin izlediği yörüngeyi yansıtmaktadır. 1990'ların başında Arnavutluk'un totaliter sosyalist rejiminin çöküşünün ardından, şehir hızlı bir kentsel genişleme ve plansız yapılaşma süreci yaşamıştır, çünkü devlet kentsel büyüme üzerindeki kontrolünü bırakmıştır. Bu geçiş dönemi, mekânsal düzensizlik ve onlarca yıllık izolasyondan sonra küresel bir ekonomiye yeniden entegrasyon zorluklarıyla şekillenmiştir. Diğer post-sosyalist şehirler gibi Tiran da, büyüyen nüfusunu barındırırken kendini rekabetçi bir küresel şehir olarak konumlandırmaya çalışırken modernleşme ve mirasın korunması arasında ikili bir baskıyla karşı karşıyadır.

Bu baskılara rağmen, şehrin kentsel ve mimari evrimi, küreselleşmenin homojenleştirici etkilerine karşı daha geniş bir direnci yansıtmaktadır. Küresel şehirler giderek daha fazla refahı simgelemek ve sermaye çekmek için anıtsal projelere bel bağlarken, Tiran, kamusal alanları geri kazanmayı ve tarihi kimliğini yeniden canlandırmayı amaçlayan stratejik kentsel müdahaleler yoluna girmiştir. Deshmoret e Kombit Bulvarı, Rahibe Teresa Meydanı'ndan başlayarak İskenderbey Meydanı'ndan yeni bulvar uzantısına kadar uzanan eksenyle bu evrimin bir sembolüdür. Şehrin hem fiziksel hem de sembolik bir arterini oluşturan bu bulvar, Tiran'ın modernliği kucaklarken kültürel mirasını koruma çabalarını yansıtmaktadır. Bu müdahaleler, tarihi binaların korunmasını, yasadışı yapıların kaldırılmasını, kamusal alanların

yenilenmesini ve Tiran'ı küresel kentsel trendlere uygun hale getirmeye çalışırken tam anlamıyla metalaşmaya direnen cesur mimari tasarımları içermektedir.

Ancak, Tiran'ın yolculuğu zorluklardan muaf değildir. Küreselleşmenin baskıları ve artan rekabet, kentsel peyzajı dönüştürmüş ve bu müdahalelerin sürdürülebilirliği hakkında sorular ortaya çıkarmıştır. Bu tez, politik, ekonomik ve sosyal faktörlerin post-sosyalist Tiran'ın kentsel peyzajını nasıl şekillendirdiğini incelemekte ve şehrin, küreselleşmenin baskılarına direnmeye çalışırken yerel kimliğini koruma çabalarına odaklanmaktadır.

Bu tez, post-sosyalist dönemde Tiran'ın kentsel dönüşümünün kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlamakta ve kentsel çalışmalar, mimarlık, küreselleşme çalışmaları ve post-sosyalist geçişler üzerine olan tartışmalara katkıda bulunmaktadır. Bu analizden elde edilen bulgular, yalnızca Tiran'ın evrimini anlamak için değil, aynı zamanda Balkanlar ve ötesindeki diğer şehirlerin kentsel gelişimine dair karşılaştırmalı perspektifler sunmak açısından da değerlidir. Bu çalışma, iki ülke arasındaki tarihsel ve coğrafi bağlantılar göz önüne alındığında, Türkiye'deki akademisyenler ve politikacılar için özel bir önem taşımaktadır. Tiran'ın, küreselleşme ile kültürel koruma arasındaki dengeyi sağlama yaklaşımından çıkarılacak dersler, benzer zorluklarla karşılaşan şehirlerde sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen kentsel planlama politikalarına ışık tutabilir.

Bu konuları incelemek için, bu araştırma kentsel çalışmalar, mimarlık, kültürel çalışmalar ve küreselleşme teorilerini entegre eden disiplinler arası bir metodoloji kullanmaktadır. Araştırma, kentsel gelişim planlarının belge analizi, Tiran'ın kentsel peyzajının mekânsal ve görsel analizi, kilit paydaşlarla yapılan görüşmeler ve fiziksel değişimleri belgelemek amacıyla saha gözlemlerini içermektedir. Mekânsal analiz gibi teknikler, arazi kullanım modellerini ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri haritalamak için kullanılırken, görsel belgeler, bina cephelerinden kamusal sanat eserlerine ve plansız yerleşimlere kadar kentsel çevrenin somut unsurlarını kaydetmektedir. Bu yaklaşım, şehrin küreselleşmeye karşı direnişini ve bunun sonucunda ortaya çıkan sosyo-mekânsal dinamiklerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır.

Tiran'daki yerel aktörlerin küreselleşmeye yanıt olarak kentsel peyzajı nasıl şekillendirdiğini inceleyerek, bu tez sosyalizmin tarihsel mirası ile küreselleşmenin mevcut güçlerinin nasıl etkileşime girerek şehrin değişen kentsel formunu

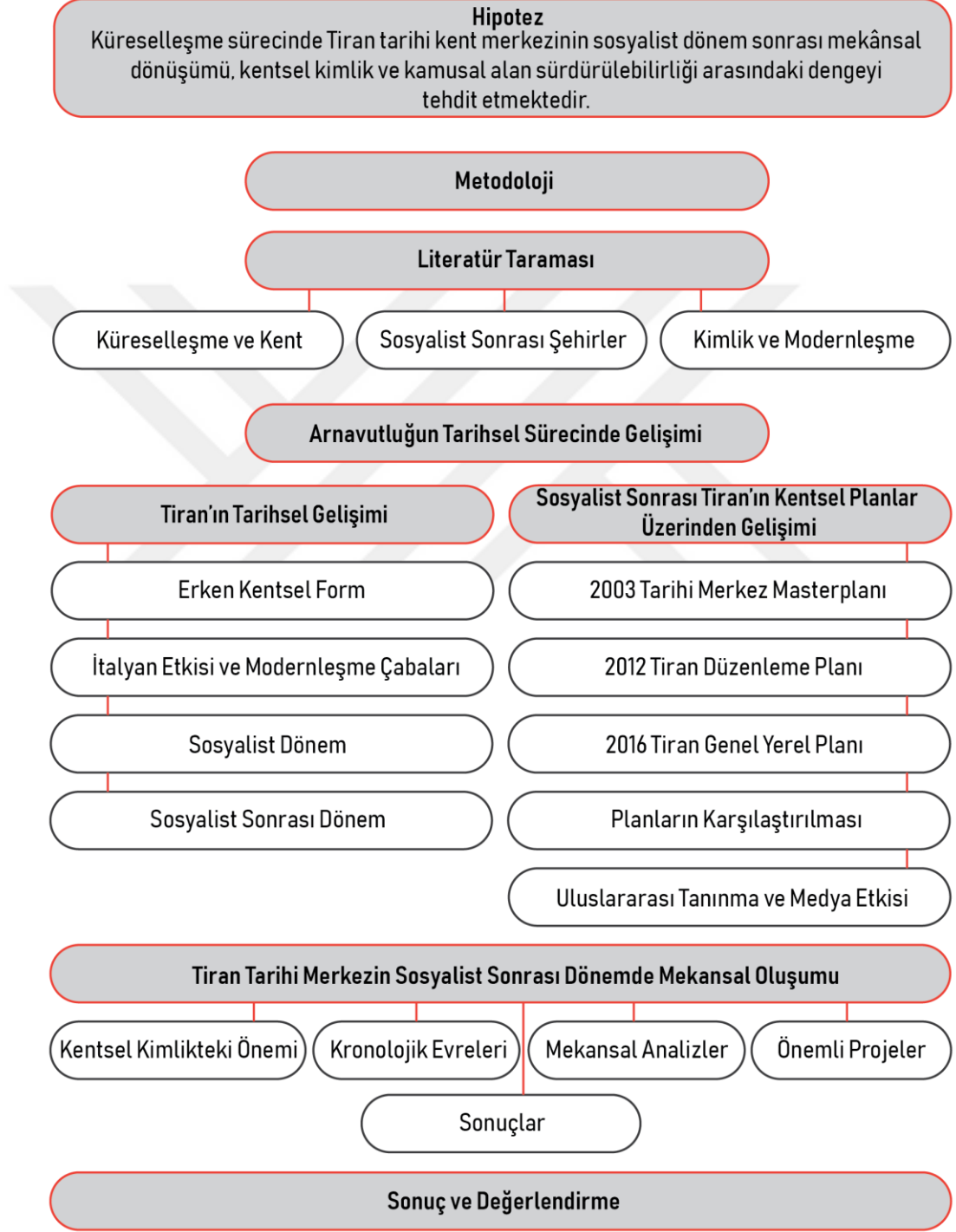
tanımladığını derinlemesine bir şekilde analiz etmektedir. Sonuç olarak, bu araştırma, Tiran gibi şehirlerin modernleşme zorluklarını aşarken kültürel kimliklerini nasıl koruyabileceklerine dair önemli içgörüler sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yaklaşımı

Şekil 1: Tez akış şeması.

Bu tez mekansal analiz çalışması metodolojisine odaklanan nitel bir araştırma yaklaşımı benimser. Araştırma, Tiran'ın kentsel planlama ve mimari müdahaleler yoluyla sosyalizm sonrası dönüşümünü inceler ve şehrin küreselleşme bağlamındaki gelişimini değerlendirir. Merkezi odak noktası, Tiran'ın kentsel stratejilerinin kamusal alanları geri kazanmaktan ve kimlik restorasyonundan küresel eğilimlerle uyumlu hale gelmeye nasıl geçtiğini analiz etmek ve tarihsel ve kültürel kimlik için çıkarımları araştırmaktır.

1.2. Veri Toplama Yöntemleri

1.2.1. Röportaj ve Görüşmeler

Tiran'ın kentsel planlamasında yer alan kilit profesyonellerle iki görüşme gerçekleştirildi:

- Kentsel yenilenmenin pratik zorlukları ve stratejileri hakkında bilgi veren, Tiran'ın eski belediye mimarı ve kentsel planlama müdürü Ditjon Baboci.
- UNLAB'dan şehir plancısı ve Delft Üniversitesi'nde araştırmacı olan ve 2016 Tiran Genel Yerel Planı'nın hazırlanmasına katkıda bulunan Francesca Rizzetto.

1.2.2. Arşiv Araştırması

Kentsel ortamdaki değişiklikleri ve Tiran'ın dönüşümünü görsel olarak belgelemek ve göstermek için bu tez, sosyalizm öncesi ve sonrası dönemleri içeren tarihi fotoğraflara dalıyor. Tiran'a yapılan ziyaretler sırasında çekilen kişisel fotoğraflar, kentsel alanların mevcut durumunu belgeliyor ve geçmiş ve günümüz kentsel koşullarının görsel olarak karşılaştırılmasını sağlıyor.

1.2.3. Literatür Taraması

Küreselleşme, genellikle son on yıllarla ilişkilendirilse de, kökenleri yüzyıllar öncesine kadar uzanmaktadır. İpek Yolu, Via Egnatia ve Fenikeliler ile Avrupalı kâşifler tarafından kullanılan deniz yolları gibi erken ticaret ağları, geniş mesafelerde mal, kültür ve teknoloji alışverişlerini kolaylaştırdı. Bugünkü hızlı etkileşimlerden daha yavaş olan bu ağlar, bugün gördüğümüz birbirine bağlı küresel sistemlerin temellerini attı.

Keşif Çağı ve sonrasında yaşanan sömürgecilik, küresel ticaret yollarını kurdu ve kültürel alışverişleri kolaylaştırdı, ancak genellikle eşitsiz güç dinamikleri üzerinden gerçekleşti. Sömürgeci güçler, kolonilere kendi gelenek ve sistemlerini dayattı, bu da teknolojilerin ve fikirlerin transferine yol açtı, ancak aynı zamanda sömürü ve kültürel tahakküm getirdi. Bu süreçler, küresel ekonomilerin entegrasyonuna ve mimari, hukuki ve dilsel normların küreselleşmesine katkıda bulundu.

1.2.3.1. Küreselleşme ve Kentsel Gelişim

18. ve 19. yüzyıllar, Sanayi Devrimi ile işaretlenmiş olup, şehirler üretim, yenilik ve ulaşım merkezleri haline gelmiştir. Buharla çalışan gemiler ve trenler, mal ve insan hareketliliğini artırarak ticaret ağlarını genişletmiştir. Daha sonra, telgraf ve telefon gibi iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, bilgi alışverişini devrim niteliğinde değiştirerek daha fazla küresel bağlantının oluşmasını sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kurumların kurulmasıyla küreselleşme ivme kazandı. Bu organizasyonlar, ticaret engellerini azaltarak ve uluslararası ticareti teşvik ederek küresel ekonomik iş birliğini desteklediler. Aynı zamanda, gelişen teknolojiler sayesinde bilginin hızlı bir şekilde yayılması, küresel etkileşimleri daha da hızlandırdı.

Bu modern küreselleşme dalgası, şehirler ve mimari üzerinde derin bir etki yarattı. Mimari çeşitlilik, küreselleşmenin belirgin bir sonucu olarak, dünya çapındaki şehirler arasında mimari fikirlerin, stillerin ve uygulamaların kültürler arası değişimini yansıtır. Çok sayıda teorisyen, mimar ve mimarlık tarihçisi, küreselleşme bağlamında mimari çeşitliliğin ve söylemin evrimine önemli katkılarda bulunmuştur. Charles Jencks, Robert Venturi ve Denise Scott Brown öncüler arasındadır. Küreselleşmenin mimari çeşitlilik üzerindeki etkisi, kentsel manzaraların ve inşa edilmiş ortamların zaman içindeki evrimini izleyerek kronolojik bir mercekten gözlemlenebilir. Başlangıçta, kentsel tasarımlar ve mimari tarzlar coğrafi sınırları aşarak homojenleştirici bir etki getirdi. Şehirler, genellikle yerel kültürel kimlikler pahasına küresel trendleri benimsemeye başladı. Jencks (2005), bu dönemde modernitenin sembolleri olarak hizmet eden, ancak bazen bölgesel farklılıkları azaltan ikonik, küresel olarak tanınabilir yapılarının yükselişine dikkat çeker.

20. yüzyılın sonlarında, küreselleşmenin gelişi mimari stillerin sınırlar ötesine yayılmasını kolaylaştırdı ve mimari eklektizm ve deneysellikle karakterize edilen bir döneme yol açtı. Şehirler postmodernizmi benimsedi. Philip Johnson ve John Burgee'nin AT&T Binası gibi binalar, modernist kentsel doku arasında tarihi referanslar ve eğlenceli süslemeler içeriyordu. Benzer şekilde, Londra'nın Canary Wharf gelişi, One Canada Square kulesi gibi yapılarla örneklenen modernist ve postmodernist mimari öğelerin bir füzyonunu sergiledi. Mimarideki bu ortaya çıkan özellikler Orta Doğu ve Asya kıtalarına da yansıdı. Canary Wharf gelişi gibi örnekler, şehrin en yeni Finans Merkezi olan İstanbul Fikirtepe'de de görülüyor (Şekil 2).

Şekil 2: Londra, Canary Wharf Finans Merkezi ve İstanbul Finans Merkezi. (URL 1; URL 2)

21. yüzyılın başlarında, küreselleşme, teknoloji, ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle teşvik edilen mimari stillerin birleşmesini hızlandırdı. Dubai, şehrin silüetini yeniden tanımlayan ikonik dönüm noktaları yaratmak için ünlü mimarları ve tasarımcıları çeken küresel bir mimari merkez olarak ortaya çıktı. Skidmore, Owings & Merrill (SOM) tarafından tasarlanan Burj Khalifa, Dubai'nin modernlik ve küresel öneme yönelik özlemlerini simgeleyen, geleneksel Arap motiflerine karşı şık modernist formuyla bu eğilimi örneklemektedir.

Şekil 3: Dubai kıyısında Burj Al Arab Kulesi. (URL 3)

Küreselleşme kentsel ortamları şekillendirmeye devam ederken, şehirler çevresel kaygılara ve kaynak kısıtlamalarına yanıt olarak giderek daha fazla sürdürülebilir tasarım ilkeleri ve yeşil bina uygulamaları benimsedi. Örneğin, Kopenhag'ın Ørestad bölgesi ve BIG'in (Bjarke Ingels Group) VM Evleri gibi sürdürülebilir kentsel gelişim girişimleri, yenilikçi tasarım, çevresel bilinç ve sosyal kapsayıcılığın bir birleşimini göstererek sürdürülebilir kentsel yaşam için yeni standartlar belirliyor.

Şekil 4: Ørestad bölgesi ve BIG Architects tasarımları. (URL 4)

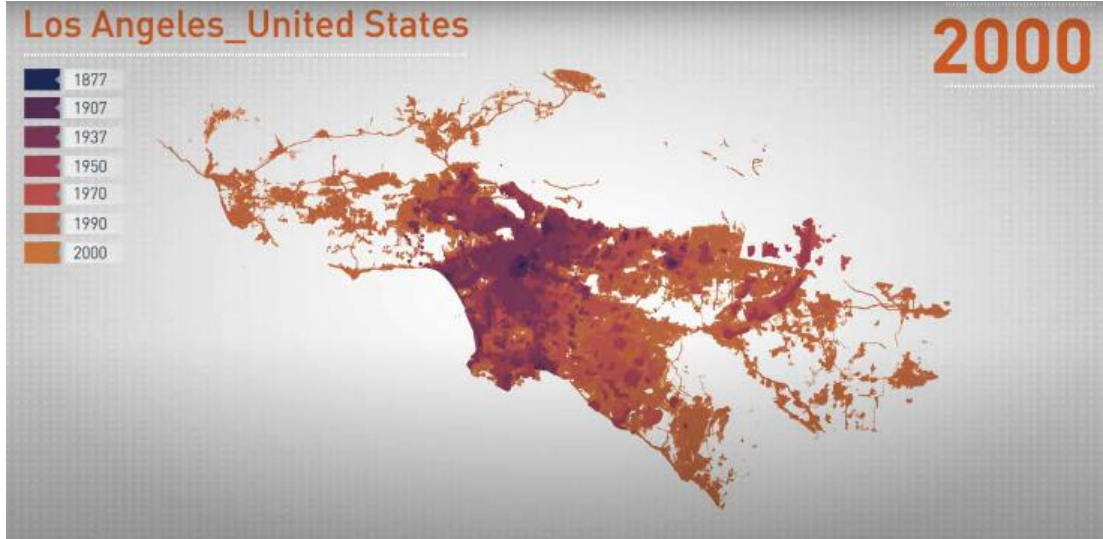
Son yıllarda, dijital teknolojilerin ve parametrik tasarım araçlarının yaygınlaşması mimarlık uygulamalarında devrim yaratarak mimarların karmaşık geometrileri keşfetmesini ve etkileşimli ve duyarlı inşa edilmiş ortamlar yaratmasını sağladı. Pekin gibi şehirler, Herzog & de Meuron'un Pekin Ulusal Stadyumu (Bird's

Nest) ve Zaha Hadid Architects'in Galaxy SOHO'su gibi projelerde dijital tasarım metodolojilerini benimsedi ve bu projeler, son teknolojiyi avangard mimari ifadeyle bütүнleřtirdi.

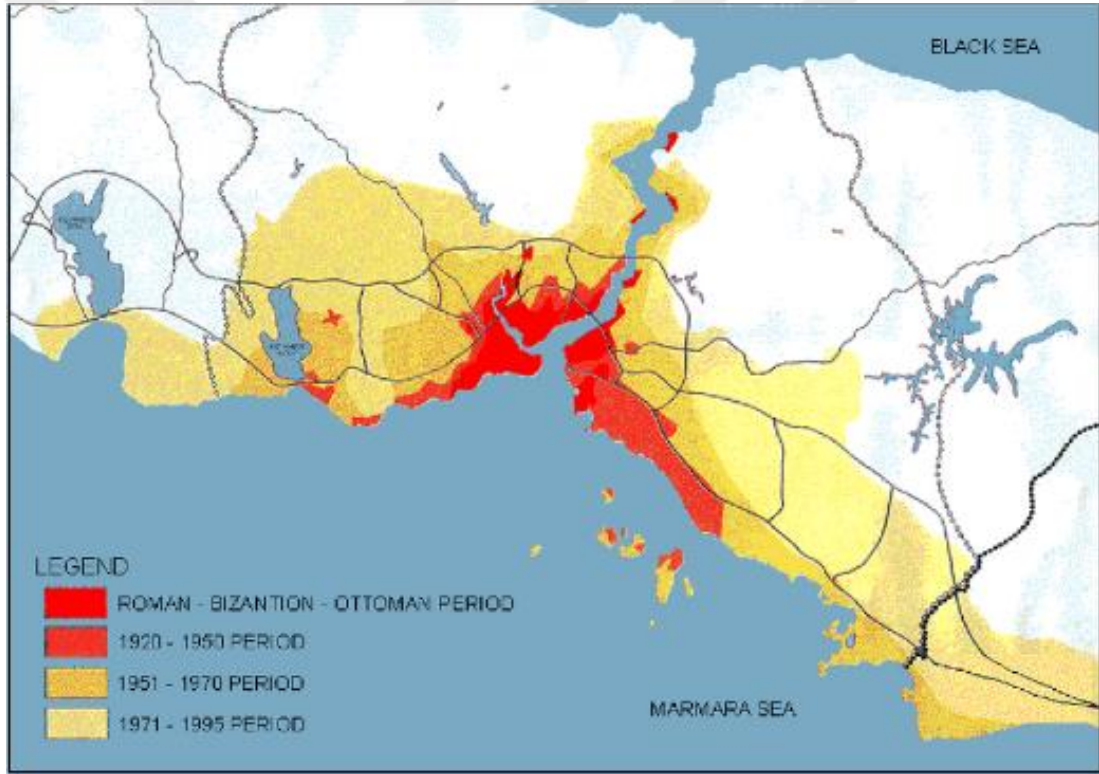

şekil 5: Zaha Hadid Architects tarafından tasarlanan Galaxy SOHO projesi. (URL 5)

Küreselleşmenin etkilediği iki i ie geçmiş olgu, kentsel yayılma ve ufuk çizgisi dönüşümü ile temsil edilir. Bunlar, dünya çapındaki şehirlerin hızlı genişlemesini ve dikey büyümesini yansıtır. 20. yüzyılın sonlarında, küreselleşmenin başlangıcı benzeri görülmemiş bir kentleşmeyi hızlandırdı ve yatay genişleme ve merkezi olmayan gelişme kalıplarıyla karakterize edilen genişleyen şehir manzaralarına yol açtı. Los Angeles gibi şehirler, daha önce gelişmemiş topraklara tecavüz eden düşük yoğunluklu banliyö yayılmasıyla bu olguyu örneklendirdi. Otomobillerin ve otoyolların yaygınlaşması, banliyöleşmeyi kolaylaştırdı, sakinlerin daha uzun mesafeler gidip gelmesini sağladı ve kentsel alanların mekansal parçalanmasına katkıda bulundu. Eř zamanlı olarak, şehirler ufuk çizgilerini yeniden tanımlayan ve ekonomik gücü simgeleyen ikonik gökdelenlerin ortaya çıkışına tanık olmaya başladı. Empire State Binası ve Chrysler Binası gibi simge yapıların hakim olduğu New York City'nin ufuk çizgileri, bu dönemde Amerikan modernitesinin ve kentsel hırsın simgesi haline geldi.

Şekil 6: Los Angeles şehrinin kentsel yayılması. (URL 6)

Şekil 7: İstanbul şehrinin kentsel yayılması. (URL 7)

Küreselleşme 21. yüzyılın başlarında hızlanmaya devam ederken, nüfus artışı, ekonomik genişleme ve arazi spekülasyonu ile körüklenen kentsel yayılma yoğunlaştı. Gelişmekte olan ekonomilerdeki şehirler benzeri görülmemiş düzeyde kentleşme yaşadı ve bunun sonucunda geniş gayri resmi yerleşimler ve çevresel kentleşmeye sahip genişleyen megakentler ortaya çıktı. Örneğin, Mumbai'nin hızlı kentleşmesi şehrin dış mahallelerinde gecekondu mahallelerinin ve gayri resmi yerleşimlerin

yaygınlaşmasına yol açarak sosyal eşitsizlikleri ve çevresel bozulmayı daha da kötüleştirdi. Bu arada, Şanghay ve Dubai gibi küresel şehirler iddialı kentsel gelişim projelerine girişerek, silüetlerini simgesel gökdelenler ve mega altyapı projeleriyle dönüştürdüler. Şanghay'ın Pudong bölgesi, şehrin silüetini yeniden şekillendiren ve küresel hırslarını yansıtan Şanghay Dünya Finans Merkezi ve Jin Mao Kulesi gibi fütüristik gökdelenlere sahip Çin'in ekonomik yükselişinin bir sembolü olarak ortaya çıktı.

Küreselleşme şehirleri yeniden şekillendirirken, şehirler küreselleşmiş dünyada rekabet etmek için giderek daha fazla strateji benimsemeye başladılar. Şehir markalaşması, yatırım, turizm ve yetenek çekmek için kritik bir araç haline geldi. Roland Robertson'ın (1995) "yerelleşme" (glocalization) kavramı, şehirlerin küresel trendleri yerel bağlamlara nasıl entegre ettiğini, küresel etkileri yerel gelenekler ve kimliklerle harmanladığını açıklar.

Manuel Castells (1996), bu konuyu genişleterek şehirleri, sermaye, teknoloji ve bilgiye dayalı küresel ağlar içinde düğüm noktaları olarak tanımlar. Bu bağlamda, kentsel gelişim, şehirlerin bu ağlar içinde kendilerini konumlandırma aracı haline gelir. Ancak, Castells, bu rekabetin genellikle eşitsiz bir gelişmeye yol açtığı konusunda uyarıda bulunur; bazı bölgeler yatırımdan orantısız bir şekilde fayda sağlarken, diğerleri ihmal edilmiş halde kalır.

Erik Swyngedouw (2009), kentsel gelişimin "yerelleşmiş" doğasını vurgulayarak bu konuya katkıda bulunur. Şehirlerin, yerel ihtiyaçlarla küresel baskılar arasında denge kurmak zorunda kaldığını belirtir. Yatırım çekmek amacıyla küresel kentsel planlama modellerini benimseyen şehirler, çoğu zaman bunu yerel miras ve kimlik pahasına yapar. Swyngedouw ayrıca, kentsel alanların metalaştırılması ve küresel elitlere hizmet edecek şekilde yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan eşitsizliklere dikkat çeker, bu da yerel nüfusun marjinalleşmesine yol açar.

Küreselleşme, kentsel alanları önemli ölçüde yeniden şekillendirmiş ve genellikle sosyo-ekonomik eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Swyngedouw (2009), şehir markalaşma çabalarının bir parçası olarak yürütülen prestijli kentsel yenileme projelerinin, istemeden de olsa soylulaştırma ve yerinden edilme gibi sonuçlara yol açabileceğini tartışır. Şehirler küresel ölçekte rekabet ederken,

uluslararası dikkat çeken projelere odaklanırlar, ancak bu durum genellikle marjinalleşmiş toplulukların yerinden edilmesine neden olur.

Kentsel yayılma ve şehir silüetlerinin dönüşümü, küreselleşmenin fiziksel etkisini yansıtan iki olgudur. 20. yüzyılın sonlarında, Los Angeles gibi şehirlerde görüldüğü üzere, kentsel yayılma şehirleri yatay olarak genişletirken, ikonik gökdelenlerin inşası şehir silüetlerini dönüştürdü. 21. yüzyılın başlarında ise Dubai ve Şangay gibi şehirler dikey gelişimi benimseyerek, Burj Khalifa ve Şangay Dünya Finans Merkezi gibi küresel ölçekte tanınan simge yapılar inşa ettiler. Bu yapılar, şehirlerin küresel hiyerarşideki yerini ve hırslarını sembolize etmektedir.

Küreselleşme, çevresel kaygılara yanıt olarak sürdürülebilir tasarım ilkelerini kentsel planlamaya da dahil etmiştir. Kopenhag gibi şehirler, yenilik ve çevre bilincini bir araya getirerek sürdürülebilir kentsel yaşamın modelleri haline gelmiştir. Ancak, küreselleşmenin şehirler üzerindeki etkisi her zaman olumlu değildir; çevresel bozulmaya, artan karbon emisyonlarına ve kaynakların tükenmesine yol açmış, bu da sürdürülebilir kentsel çözümlere olan ihtiyacı vurgulamıştır.

Kültürel kimlik ve otantiklik, küreselleşme karşısında şehirler için önemli zorluklar haline gelmiştir. Küresel markalar ve tüketim kültürü kentsel alanlara nüfuz ettikçe, yerel kültürler ve gelenekler yerinden edilebilmektedir. Bu durum, özellikle Londra'nın Camden Town ve New York'un East Village gibi soylulaştırılmış mahallelerinde belirgin hale gelmiştir; bir zamanlar otantik kültürel yerleşimler olan bu bölgeler, ticarileşmiş turistik destinasyonlara dönüşmüştür.

Küreselleşme, şehirler üzerinde derin bir etki yaratarak onların ekonomik, sosyal ve fiziksel peyzajlarını yeniden şekillendirmiştir. İkonik mimarinin yükselişinden soylulaştırma ve kültürel koruma zorluklarına kadar, şehirler küresel baskılarla şekillenen karmaşık bir ortamda yönlerini bulmaya çalışmaktadır. Şehirler küresel ağ içinde gelişmeye devam ederken, rekabetçi kalma, yerel ihtiyaçları karşılama ve kültürel kimliklerini koruma gibi ikili zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Küreselleşme ile kentleşme arasındaki etkileşim, şehirlerin geleceğini şekillendirmeye devam edecek ve gelişim süreçlerinde düşünceli, kapsayıcı ve sürdürülebilir yaklaşımlar gerektirecektir.

1.2.3.2. *Sosyalist Sonrası Şehirlerde Kentsel Modernizasyon*

Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde komünizmin çöküşü, şehirlerin devlet kontrolündeki merkezi planlı ekonomilerden piyasa odaklı neoliberal sistemlere geçişiyle birlikte kentsel peyzajlarda derin değişiklikler getirdi. Arnavutluk da dahil olmak üzere, Marxist-Leninist partiler tarafından yönetilen ülkeler, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Federasyonu gibi sosyalist federasyonların dağılmasıyla çok partili sistemlere geçiş yaptı. Ortaya çıkan post-sosyalist kentleşme, sosyalist miraslar ile küreselleşme dinamiklerinin etkileşimini yansıtarak, Doğu Avrupa'daki ve ötesindeki şehirleri yeniden şekillendirdi.

Loudek Sýkora ve Stefan Bouzarovski (2012), post-sosyalist şehirlerin siyasi ve kurumsal reformlarla başlayıp, yönetişimi demokratikleştirerek ve ticareti serbestleştirerek birçok geçişten geçtiğini belirtmektedir. Bu geçiş, kültürel ve sosyal dönüşümlerin önünü açmış ve kentsel alanların dramatik bir şekilde yeniden şekillenmesiyle sonuçlanmıştır. Merkezi planlı ekonomilerin dağılması, arazi özelleştirilmesine, deregülasyona ve piyasa odaklı kentsel gelişimin yeniden ortaya çıkmasına yol açmış; bu da sosyo-mekânsal eşitsizlikler ve parçalanmış kentsel manzaralarla karakterize edilen çeşitli kentsel biçimler yaratmıştır.

Sosyalist dönemde kentsel planlama merkezi olarak kontrol ediliyor ve işlevsellik, eşitlik ve devlet mülkiyetine odaklanıyordu. Sosyalist kentleşme, konutlarda tekdüzeliği, geniş kamusal alanları ve toplu taşımaya olan bağımlılığı vurguluyor; bu, kolektif refaha olan ideolojik bağlılığı yansıtıyordu. Bu dönemdeki mimari tarzlar, genellikle Sosyalist Realizm ve Brütalizm kökenli olup, devlet destekli faaliyetler için tasarlanmış anıtsal kamusal alanlar ve faydacı tasarımlar öne çıkıyordu.

Ancak, bu rejimlerin çöküşünden sonra kentsel peyzaj derin bir değişim geçirdi. Post-sosyalist dönem, kentsel gelişimde özelleştirme ve deregülasyonun merkezi güçler olarak ortaya çıkışını işaret etti. Bu geçişle birlikte, devlet kontrolündeki konut ve altyapı gibi varlıklar özel ellere devredildi ve spekülasyon yatırımları ile kentsel yeniden yapılanma patlaması yaşandı. Moskova gibi şehirler, oligarkların hızlı servet birikimine tanık oldu; bu da kentsel dokuyu dönüştürerek sosyo-ekonomik eşitsizlikleri daha da artırdı.

Stanilov'un (2007) gözlemlediği gibi, merkezi planlamadan uzaklaşmak, piyasa güçleri tarafından yönlendirilen daha fazla mimari çeşitliliğe ve kentsel formlara olanak tanıdı. Kamusal alanlar giderek daha fazla ticari unsurları içermeye başladı ve toplu taşımaya olan bağımlılık sürerken, özel araç kullanımında da artış görüldü. Post-sosyalist ve çağdaş kentsel formların birleşimi, şehirlerin sosyalist döneme ait mimari yapılarla modern uluslararası etkilerin bir arada bulunduğu hibrit kimlikler sergilemesine yol açtı. Budapeşte gibi şehirlerde, tarihi simge yapılar sosyalist konut alanları ve yeni ticari gelişmelerle bir arada varlık göstermektedir.

Post-sosyalist kentsel peyzajlar, genellikle mekânsal parçalanma ve sosyal kutuplaşma ile işaretlenmiştir. Büyük ölçekli konut projeleri ve sanayi bölgelerine odaklanan sosyalist planlamanın mirası, resmi ve gayriresmi sektörler arasında belirgin farklar bırakmıştır. Bükreş gibi şehirlerde, geniş sosyalist dönem konut alanları, şehrin kenarındaki gayriresmi yerleşimlerle keskin bir tezat oluşturmakta ve sosyo-mekânsal eşitsizlikleri daha da artırmaktadır (Ghenciulescu, 2018). Bu parçalanma, özelleştirme ve deregülasyon süreçleriyle daha da şiddetlenmiş, servetin az sayıda kişinin elinde toplanmasına yol açarak zengin şehir merkezleri ile marjinalleşmiş kenar mahalleler yaratmıştır.

Sosyal kutuplaşma, post-sosyalist kentleşmenin bir diğer belirleyici özelliğidir. Piyasa ekonomilerine geçişin tetiklediği kaynak ve fırsatların dengesiz dağılımı, keskin sosyo-ekonomik eşitsizliklere yol açmıştır. Bükreş gibi şehirlerde, lüks gelişmelerle karakterize edilen zengin mahalleler, gayriresmi yerleşimlerin ve yetersiz altyapının hakim olduğu yoksul kenar bölgelerle keskin bir tezat oluşturmaktadır. Soylulaştırma süreçleri, düşük gelirli sakinleri yerinden ederek eşitsizlikleri derinleştirmiş ve toplumsal uyumu zayıflatmıştır.

Ancak, post-sosyalist şehirler aynı zamanda yerel inisiyatiflerin de sahnesidir; burada sakinler ve tabandan gelen hareketler, kentsel geleceği şekillendirmede kendi rollerini savunmaktadır. Bu hareketler, kamusal alanları geri kazanmak, kültürel mirası korumak ve daha kapsayıcı kentsel gelişim talep etmek için seferber olmuşlardır. Kiev gibi şehirlerde, büyük ölçekli kalkınma projelerine karşı yapılan protestolar, yukarıdan aşağıya yönetim ile toplumsal adalet ve demokratik katılım taleplerini savunan tabandan gelen talepler arasındaki gerilimleri gözler önüne sermiştir.

Şehirler bu dönüşümleri yaşarken, birçok şehirde sosyalist geçmişi geri kazanma ve yeniden yorumlama çabalarına tanık olunmuştur. Bu sembolik yeniden sahiplenme, özellikle Belgrad gibi yerlerde belirgin hale gelmiştir; burada tabandan gelen hareketler, Yugoslav "spomenikler" gibi sosyalist döneme ait anıtlar ve mimari eserleri korumak için seferber olmuştur (Horvatinčić, 2020). Bu girişimler, çeşitli kentsel hafızaları koruma ve küreselleşmenin homojenleştirici etkilerine karşı direnme arzusunu yansıtmaktadır.

Prag ve Budapeşte gibi şehirlerde, kentsel kimlik giderek daha hibrit hale gelerek sosyalist mirasları kapitalist etkilerle harmanlamaktadır. Tarihi simge yapılar, çağdaş gelişimlerle bir arada varlık göstererek post-sosyalist şehirlerin karmaşık sosyo-politik tarihini yansıtan eklektik bir kentsel doku oluşturmaktadır. Bu geçmiş ve günümüz birleşimi, Sovyet dönemi kalıntılarını modern tasarımla birleştiren ve hem yerel halkın hem de turistlerin ilgisini çeken Budapeşte'nin "harabe barları" gibi mekanlarda gözlemlenebilir.

Post-sosyalist şehirler, küresel şehirler üzerine yapılan daha geniş tartışmalar içinde benzersiz bir konuma sahiptir. Saskia Sassen (1991) ve John Friedmann (1986) gibi akademisyenler, Varşova, Budapeşte ve Prag gibi şehirlerin yabancı sermaye çekmek ve ulusötesi ağlara entegre olmak için giderek daha fazla küresel şehir stratejilerini benimsediklerini anlamak için değerli çerçeveler sunmaktadır. Bu şehirler, kendilerini küresel ekonomik sistemde konumlandırmaya çalışmaktadır, ancak bu küresel rekabet arayışı, bazı alanların orantısız bir şekilde fayda sağladığı, diğerlerinin ise ihmal edildiği dengesiz bir gelişmeye yol açmaktadır.

Post-sosyalist şehirler, yapılaşmış çevrelerini canlandırmayı ve küresel rekabet güçlerini artırmayı hedefleyen önemli kentsel yenileme projelerine devam etmektedir. Varşova'da, tarihi simge yapıların restore edilmesi ve şehrin altyapısının modernize edilmesi yönündeki kapsamlı çabalar bu arzuları yansıtmaktadır. Ancak, bu projeler aynı zamanda mirasın korunması ve toplumsal kapsayıcılık konusunda soruları gündeme getirmektedir, çünkü eleştirmenler, kentsel yenilemenin genellikle soylulaşmaya ve marjinal toplulukların yerinden edilmesine yol açtığını savunmaktadır.

Tallinn gibi şehirler, küresel entegrasyon ile yerel kimlik arasındaki dengeyi örneklemektedir. Küresel markalar ve ulusötesi ağlar yaygınlaşırken, şehir aynı

zamanda dijital yenilik ve e-devlet uygulamalarına olan bağıllılığıyla yerel gelenekler ve topluluk yaşamı ile güçlü bağlarını korumaktadır (Owen, 2020). Tallinn'in hibrit kentsel kimliği, küreselleşme ile yerelleşme arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulayarak, post-sosyalist şehirlerin dış etkiler ile yerel ihtiyaçlar arasındaki gerilimi nasıl yönettiklerini göstermektedir.

1.2.3.3. Mirasın Korunması ile Modernleşme Arasındaki Dengenin Sağlanması

Doğu Avrupa ve Asya'nın bazı bölgelerindeki sosyalist rejimlerin çöküşü, şehirlerin merkezi planlı ekonomilerden piyasa odaklı sistemlere doğru yöneldiği kentsel gelişim seyrinde derin bir değişimi işaret etti. Bu geçiş, post-sosyalist şehirleri yeniden şekillendirerek mimarlık ve kentleşme alanında hem zorluklar hem de fırsatlar getirdi. Bu dönüşüm sürecinde, şehirler modernleşme ile mirasın korunması arasındaki gerilimi yönetmek zorundadır ki bu, kentsel gelişim tartışmalarında sıkça rastlanan bir temadır. Sonia Hirt'in (2012) vurguladığı gibi, modernleşme baskısı, özellikle şehirler kendilerini küresel pazarda yeniden markalaştırmaya çalışırken, kültürel mirasın korunmasıyla sıklıkla çatışmaktadır. Bu gerilimler, sosyalist kentsel planlamanın mirası, mekânsal eşitsizlikler ve gayriresmîlik gibi faktörlerle daha da karmaşıklaşmaktadır. Ancak, bu zorluklar içinde, uyarlanabilir yeniden kullanım, kentsel yenileme ve topluluk temelli girişimler gibi fırsatlar bulunmaktadır; bunlar, canlandırma, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık için bir yol sunmaktadır.

Sosyalist kentsel planlamanın mirası, post-sosyalist şehirler için, miras alınan yapıları çağdaş kentsel ihtiyaçlar ve hedeflerle uzlaştırmaya çalışırken zorlu bir meydan okuma sunmaktadır. Sosyalist rejimler altında, kentsel planlama, merkezi karar alma, standartlaştırılmış tasarımlar ve yaşam kalitesinden çok endüstriyel üretime verilen öncelik ile karakterize ediliyordu. Sofya ve Bükreş gibi şehirler, çevrelerinde genişleyen prefabrik beton konut alanları ile işaretlenmiştir—bu tekdüze konut blokları, olanakların, yeşil alanların ve sosyal altyapının eksikliği ile dikkat çekerek, sakinler arasında yabancılaşma ve kopukluk hissine katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca, sosyalist rejimlerin endüstriyel gelişime odaklanması, çevresel bozulmaya ve kültürel mirasın korunmasının ihmal edilmesine yol açtı. Ukrayna'daki Donetsk ve Çek Cumhuriyeti'ndeki Ostrava gibi şehirler, terk edilmiş fabrikalar ve

sanayi alanları, kentsel çöküntü ve sosyo-ekonomik gerileme dahil olmak üzere ağır sanayinin izlerini taşımaktadır. Kitle konutları ve anıtsallık gibi sosyalist idealler tarafından yönlendirilen bu büyük ölçekli kentsel müdahaleler, insan ölçeğinde tasarımı veya yaya dostu ortamları önceliklendirmeyi başaramamış, canlılıktan yoksun, steril kentsel alanlar yaratmıştır.

Modern kentsel planlamada en büyük zorluklardan biri, ekonomik büyüme ihtiyacı ile kültürel mirasın korunması arasındaki dengeyi sağlamaktır. Roland Robertson'ın (1995) "yerelleşme" (glocalization) kavramı, şehirlerin küresel etkileri entegre ederken yerel kimliklerini nasıl koruyabileceklerini anlamak için bir çerçeve sunar. Post-sosyalist şehirlerde bu dengeyi sağlama çabası özellikle zorlu bir süreçtir, çünkü hızlı kentsel gelişim genellikle tarihi ve kültürel miraslar pahasına gerçekleşmektedir. Luděk Sýkora (2007), bu şehirlerin, piyasa güçlerinin kentsel dönüşümleri yönlendirmesiyle kültürel mirasın aşınmasına karşı savunmasız olduklarını savunur. Post-sosyalist şehirler modernleştikçe, geçmişlerinin hangi unsurlarını koruyacaklarını ve hangilerini yeni, küresel odaklı gelişmelerle değiştireceklerini dikkatle değerlendirmeleri gerekmektedir.

Kamusal alanlar, bir şehrin kimliğini korumada hayati bir rol oynar. Henri Lefebvre (1991) ve Kevin Lynch (1960) gibi akademisyenler, kamusal alanların sosyal etkileşim, kültürel anlam ve kentsel okunabilirlik açısından önemini vurgulamaktadır. Ancak modernleşme çabaları, genellikle kamusal alanların ticarileştirilmesine veya özelleştirilmesine yol açarak, bu alanların toplumsal uyumu destekleyen rollerini tehdit eder. Swyngedouw'un (2009) "kentsel politik ekoloji" kavramı, bu dönüşümlerin politik boyutlarını öne çıkarır; kamusal alanlar giderek yerel topluluklar yerine küresel turistlere hizmet eder hale gelmekte ve bu da kentsel gelişim üzerindeki daha geniş çaplı güç mücadelelerini yansıtmaktadır.

Kentsel çöküş ve ihmal, post-sosyalist şehirler için uzun yıllar süren yetersiz yatırım, ekonomik istikrarsızlık ve demografik değişimlerden kaynaklanan acil sorunlar arasındadır. Lviv (Ukrayna) ve Riga (Letonya) gibi şehirlerde ağır sanayinin gerilemesi, boş binalar, harap altyapılar ve düşen gayrimenkul değerlerine yol açmıştır. Ekonomik durgunluklar ve siyasi karışıklıklar bu sorunları daha da kötüleştirerek nüfus kaybına, kentsel yayılmaya ve yetersiz kullanılan alanlara neden olmuştur. Gayriresmi yerleşimler, Kuzey Makedonya'nın Üsküp ve Arnavutluk'un

Tiran gibi şehirlerinin kenar mahallelerinde izinsiz yapılar ve informal yerleşimlerin çoğalmasıyla birlikte önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler, zayıf yönetim ve hızlı kentleşme gibi post-sosyalist geçişlerin karmaşıklığını yansıtarak, zaten kırılğan olan kentsel dokuyu daha da zorlamaktadır.

Bu zorluklara rağmen, post-sosyalist şehirler uyarlanabilir yeniden kullanım ve mirasın korunması için benzersiz fırsatlara sahiptir. Az kullanılan alanların, endüstriyel alanların kültürel merkezler veya karma kullanımlı gelişimlere dönüştürülmesi gibi yeniden işlevlendirilmesi, mimari mirası kutlarken ekonomik canlanmayı teşvik etmenin bir yolunu sunar. Prag ve Budapeşte gibi şehirlerde, uyarlanabilir yeniden kullanım, atıl durumdaki fabrikalara ve tarihi binalara yeni bir soluk getirerek onları canlı sanat galerilerine, ortak çalışma alanlarına ve yaratıcı endüstrilere dönüştürmüştür. Bu projeler, endüstriyel mirası korumakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel üretime ve turizme katkıda bulunarak istihdam yaratmakta ve topluluk katılımını teşvik etmektedir.

Lviv ve Tallinn gibi şehirlerdeki miras koruma girişimleri de benzer şekilde tarihi bölgelerin ve UNESCO Dünya Mirası Alanlarının korunmasına odaklanarak ulusal kimlik ve gururu simgelemektedir. Kültürel simge yapıların korunması ve miras turizminin teşvik edilmesi yoluyla, post-sosyalist şehirler sürdürülebilir kentsel gelişimi destekleyebilir ve toplumsal uyumu güçlendirebilir. Mario Carpo'nun (2011) çalışmalarında, şehirlerin siyasi ve kültürel ideolojileri yapılaşmış çevrelerine nasıl kodladığını ele alması, miras korumanın hızlı modernleşme sürecinde kültürel sürekliliği sağlama aracı olarak nasıl kullanılabileceğini anlamak için yararlı bir çerçeve sunmaktadır.

Kentsel yenileme, post-sosyalist şehirler için çöküntü alanlarını canlandırma, yaşanabilirliği artırma ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etme adına bir diğer fırsat sunmaktadır. Varşova ve Bratislava gibi şehirlerde, eski sanayi bölgeleri ve ihmal edilmiş kıyı alanları, dinamik kültürel, ticari ve rekreasyon merkezlerine dönüştürülmüştür. Bu yenileme projeleri sadece kentsel çöküşü ele almakla kalmayıp, aynı zamanda yatırım çekmekte ve yaratıcı endüstriler ve turizm gibi gelişen sektörlerde iş imkânları yaratmaktadır.

Ayrıca, topluluk öncülüğündeki girişimler ve katılımcı planlama, kentsel gelişim için işbirlikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Tiflis (Gürcistan) ve Novi Sad (Sırbistan) gibi

şehirlerdeki tabandan gelen çabalar, kamusal alanları başarıyla canlandırmış ve kültürel etkinlikleri teşvik ederek, sakinlere mahallelerini şekillendirme konusunda güç kazandırmıştır. Lviv ve Üsküp gibi şehirlerdeki katılımcı planlama süreçleri, yerel toplulukları kentsel müdahalelere dahil ederek karar alma süreçlerini demokratikleştirmekte ve şeffaflık, hesap verebilirlik ve sosyal kapsayıcılığı artırmaktadır.

1.2.4. Nicel Veriler

INSTAT (Arnavutluk İstatistik Enstitüsü), Birleşmiş Milletler Raporları ve Uluslararası medyadan alınan veriler, demografik eğilimler, ekonomik kalkınma ve kentsel büyüme rakamlarıyla araştırmayı desteklemek için kullanılır. Bu istatistiksel veriler, şehirdeki nüfus artışını, konut eğilimlerini ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri haritalamada etkilidir.

1.3. Veri Analizi

1.3.1. Karşılaştırmalı Analiz

Çalışma, Tiran'ın kentsel gelişim stratejilerini 1990'dan günümüze karşılaştırıyor ve özellikle sosyalizm sonrası yeniden yapılanmadan küreselleşme odaklı kentleşmeye geçişe odaklanıyor. Örneğin İskenderbey Meydanı, Deshmoret e Kombit Bulvarı gibi temel mimari ve kentsel yenileme projelerinin analizi, yerel kimlik oluşturma çabaları ile küresel markalaşma arasındaki karşıtlığı göstermeye hizmet ediyor.

1.3.2. Görsel ve Grafiksel Analiz

Şehrin zaman içindeki dönüşümünü karşılaştırmak ve görselleştirmek için tarihi ve güncel fotoğraflar yan yana konur. Fotoğraflar düzenlenir ve anında binaları ve dönüşümleri tanımak için etiketler eklenir. Üretilen diyagramlar, haritalar ve infografikler, Tiran'daki kentsel büyümeyi, arazi kullanım değişikliklerini ve on yıllar boyunca mekansal yeniden düzenlemeyi göstermeye yardımcı olur.

1.4. Etik Hususlar

Araştırma, özellikle görüşme verilerinin işlenmesiyle ilgili olarak etik standartlara uymaktadır. Görüşmeler, katılımcıların bilgilendirilmiş onayıyla

yürütölmüş ve gerektiğinde gizlilik sağlanmıştır. Arşiv materyalleri uygun atıflarla kullanılmış ve bu araştırma için oluşturulan görsel ve grafik materyaller telif haklarına ve fikri mülkiyet haklarına saygı duymaktadır.

1.5. Sınırlamalar

Tiran'daki siyasi geçişler nedeniyle kapsamlı tarihi verilere ve planlama belgelerine erişim sınırlı olabilir ve bu da bazı arşivlere erişimin kaybolmasına veya kısıtlanmasına neden olabilir. Nitel verilere odaklanmak, anlatı ve bağlamsal derinlik açısından zengin olsa da, küreselleşmenin kentsel alanlar üzerindeki tüm nicel etkilerini yakalayamayabilir. Ancak, INSTAT'tan istatistiksel verileri dahil etme çabaları bunu bir dereceye kadar hafifletir.

İKİNCİ BÖLÜM İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUĞUN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Bağımsızlıktan Önce Arnavut Toprakları

Şekil 8: Arnavutluk ve Avrupa haritası. (URL 8)

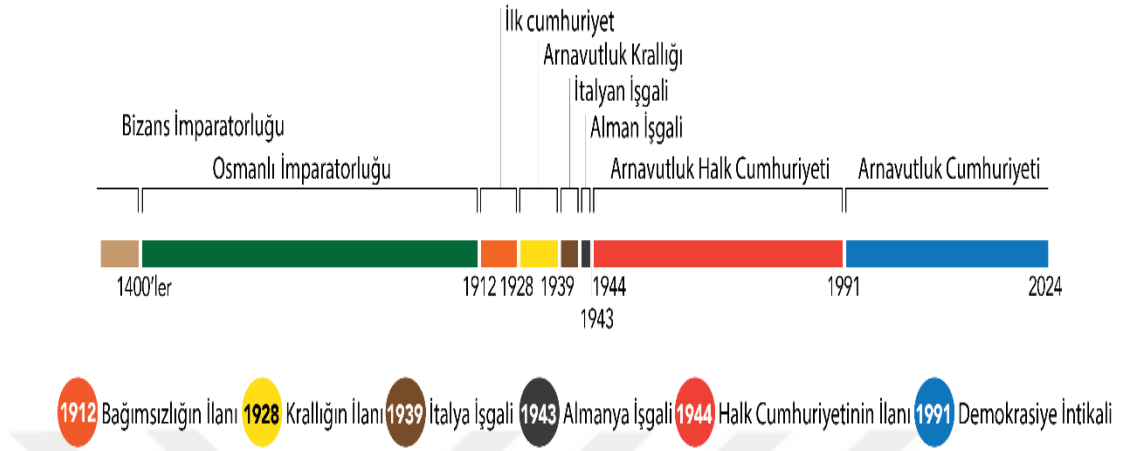
Arnavutluk, Güney Avrupa'da Balkan Yarımadası'nın batısında yer alan bir ülkedir. Güney ve güneydoğuda Yunanistan, doğuda Kuzey Makedonya, kuzeydoğuda Kosova, kuzeyde Karadağ ve batı kıyısında Adriyatik ve İyon Denizi ile komşudur. İtalya, Adriyatik ve İyon Denizi boyunca Arnavutluk'a komşudur.

Şekil 9: Arnavutluk Siyasi Haritası. (URL 9)

Arnavutların, Avrupa'nın güneydoğu kesiminde yaşayan ve İliryahılar olarak adlandırılan kadim halkın doğrudan torunları olduğu genel olarak kabul edilmektedir. (Davranoglou, Aristodemou, Wesolowski ve Heraclides, 2023) Arnavut kökenli tarihçi ve siyasetçi Pashko Vasa veya Vaso Efendi de Arnavutlar ile Yunanlılardan daha önce Balkan Yarımadası'na yerleştiği düşünülen efsanevi Pelasg halkı arasında bir bağ kurmuştur. (Wassa, 1879) Tarihsel olarak Arnavut toprakları merkezi bir yönetim mekanizmasından ziyade kabilesel bir dağılıma sahipti. (Elsie, 2015) Tarihsel olarak büyük imparatorluklara yakınlık, Arnavutluk'un dinamik bir coğrafı, politik ve sosyolojik görünümüne sahip olmasını sağlamıştır. Romalılar, Yunanlılar ve Türkler bu

toprakları ve sakinlerini etkilemiştir çünkü Arnavutlar 1912'deki bağımsızlıklarına kadar kendi devletleri altında yönetilmeyeceklerdi.

Şekil 10: Arnavutluğun asırlardır politik zaman çizelgesi.

Belgeleme, kaynak ve çaba eksikliği Arnavut tarihinde kör noktalar yaratmıştır. Arnavut toprakları ve Arnavutların büyük belgelenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'nda yönetimi ele geçirmesiyle başlar. Yine de, bugüne kadar Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerinden birçok kalıntı bulunmuştur. Ülkenin güneyinde Yunan tapınaklarının kalıntıları bulunurken, kuzey ve orta Arnavutluk'ta Roma İmparatorluğu döneminden kalma amfityatrolar bulunmaktadır. Dahası, Neolitik ve Bronz Çağı gibi daha erken dönemlerden kalma yaşam kanıtları belgelenmiştir. (Prendi, 1982)

2.1.1. İliryalılar ve Roma İmparatorlukları

Şekil 11: İliryalıların yaşadığı bölgeler. (URL 10)

Gönüllü olarak teslim olmaya karşı birçok direnişten sonra, İlirya'nın Antik kabileleri MÖ 168'de Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdi. İlirya toprakları, doğuyu batıya bağlayan ticaret yollarında önemli hale geldi. Bu, İlirya şehirlerinin gelişmesini sağladı ve Arnavutluk'un mevcut sınırlarında yer alan ve bahsedilebilen bazı önemli şehirler Durres (veya Dyrrachium), Shkodra, Apollonia, Saranda (veya Amantia)'dır. En önemli yatırımlardan biri Via Egantia Yolu'dur. Doğuyu batıya bağlıyor ve İlirya, Makedonya ve Trakya'dan geçiyordu. Bu yol, Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgesindeki ticaretinin ana bağlantısıydı. Durres'ten başladı ve birçok modern Arnavut topraklarından geçti.

İliryalılar dövüş ve savaş becerileriyle dikkat çekiyordu ve Roma İmparatorluğu tarafından kültürel asimile edilmeye direndiler. İliryalı kökenli birkaç kişi Roma İmparatorluğunu yönetmeyi bile başardı. İliryalıların bahsedildiği bir diğer önemli beceri ise gemi yapımıdır. İliryalı kökenli sözde “Liburna” gemisi Roma İmparatorluğuna başarıyla entegre edildi. Günümüzde Arnavutluk'ta Liburna figürü bir Arnavut parasının başı olarak kullanılıyor.

Şekil 12: Via Egnatia kalıntıları, Peqin yakınlarında, Arnavutluk. (URL 11)

Roma İmparatorluğu'nun 4. yüzyılda bölünmesinden sonra, günümüz Arnavut topraklarının çoğu, merkezi Konstantinopolis olan Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yönetilecekti. Bizans İmparatorluğu'nun ilk yılları İliryalı kökenli imparatorlar tarafından şekillendirildi. Sonraki yüzyıllarda İlirya toprakları sürekli olarak yağmalandı ve Slavlar birçok şehri kontrol altına aldı. Ancak güney İlirya'da toparlanan kabileler Slav asimilasyonuna karşı galip geldi ve dillerini ve kültürlerini korumaya devam etti. Arnavut uyruğunun, Slavların Balkan Yarımadası'nda yaşadığı dönemden sonra geliştiği yaygın olarak bilinmektedir. MS 2. yüzyılın başlarında İskenderiyeli Ptolemaios, günümüzün merkezi Arnavutluk'unda yaşayan Albanoi Kabilesi'nden bahsetmişti. Günümüzde Arnavutluk'un ismini bu İliryalı kabileden aldığına inanılmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmadan önce ve MS 1. yüzyıla kadar İliryalılar paganizm uyguluyorlardı ve ayrıca birçok mezarın ölümlerin yanında maddi mallar taşıdığı ve ölümden sonraki yaşama inandıklarını gösteren öbür dünyaya inanıyorlardı. 1. yüzyılın sonlarında Hristiyanlık gelişti. Arnavut kabileleri çoğunlukla 11. yüzyıla kadar Roma Papası'nın yargı yetkisi altındaydı. 11. yüzyılda kilise Doğu ve Roma arasında bölündü ve Arnavut toprakları ikiye bölündü: Konstantinopolis Patrikhanesi'nin yargı yetkisi altındaki Güney Arnavutluk ve Roma Papası'nın yargı yetkisi altındaki Kuzey Arnavutluk.

Din Arnavut topraklarını bölmüş olsa da, onları birbirine bağlayan şey ticaretti. Arnavut şehirleri, ticaret sayesinde ortaçağda gelişti. Bu topraklar bir kez daha Doğu ile Batı arasında önemli bir bağlantı olduğunu kanıtladı ve sadece bununla sınırlı değildi. Yunan toprakları, Arnavut tüccarlar aracılığıyla Kuzey Avrupa'ya bağlandı.

Sanatsal ve kültürel gelişmeler Arnavutça dili altında birleştirilmedi. Arnavutça dili henüz yetkin bir yazılı miras edinmediği için Yunanca ve Latince daha etkiliydi. Bu dönemlerde bu mirasın eksikliği, o dönemlerde Arnavut toprakları hakkında bilgi ve veri kıtlığına yol açtı.

2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Altında Arnavutluk Toprakları (1400ler-1912)

Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü sonunda Türkler tarafından hızlandırıldı. Türk kabileleri ve devletleri Bizans İmparatorluğu'ndan sürekli olarak daha fazla toprak fethediyordu. Konstantinopolis taht mücadelesi, MS 7-8. yüzyıldan itibaren Müslüman halkın Konstantinopolis'i fethetmekle ilgili bir vahyi yerine getirme çabasıyla başlamıştı. Arnavut topraklarındaki durum zaten kabile ve Slav savaşlarıyla karakterize edilmiş olsa da, Türklerin savaş sanatındaki uzun mirası, Balkan Yarımadası'nda yaşayan tüm taraflar için daha da kırılgan bir savunma anlamına geliyordu. Türkler, Konstantinopolis fethedilmeden çok önce Arnavut topraklarına ayak bastılar. 1388'de Arnavut topraklarının Türk egemenliği altına girmesi başladı. Ancak fetih, savaşlar ve ayaklanmalar yoluyla kırk yıl daha devam etti. Konstantinopolis'in düşüşünden on yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun avlusunda eğitilmek ve yetiştirilmek üzere alınan İskenderbey olarak bilinen bir Arnavut askeri orduyu terk etti ve Arnavut kabilelerini Osmanlı yönetimine karşı toplamayı başardı.

Ayaklanmalar, İmparatorluğun Arnavut topraklarındaki ilerlemesini ve yönetimini yavaşlattı. 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden ve İskenderbey'in ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra Balkan toprakları tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında alındı. Yine de, kuzey Arnavutluk dağlarındaki bazı kabileler, Osmanlı Konstantinopolis'ine hala belirli bir vergi ödemelerine rağmen İmparatorluğa asla tamamen itaat etmediler.

Arnavut kabilelerinin Osmanlı fethine karşı erken direnişi de dini motiflerle yönlendirildi. Osmanlılar daha önce bu topraklarda görülmemiş yeni bir din getiriyordu. Arnavut topraklarındaki Hristiyanlık genellikle kuzeyde Vatikan veya Venedik tarafından, güneyde ise Ortodoks Patrikhanesi tarafından yönetiliyordu. Papalık devleti, Osmanlılara karşı Arnavutların ayaklanmalarını önemli ölçüde finanse etti çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ı yönetmesine izin vermemek onların da çıkarınaydı çünkü bu, Osmanlı ordusu için Avrupa topraklarına bir geçiş yolu açacaktı.

Slav halkının Arnavut topraklarına yaptığı sürekli baskınlar eski ticaret yollarına zarar vermiş ve tarihi ticaret şehirlerinin gelişimini kötüleştirmiştir. Osmanlı döneminde Arnavutluk'un ekonomik durumu, imparatorluğun ekonomik politikaları, ticari ilişkiler ve dış gelişmelerin etkisi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemdeki ekonomik politikaları, Avrupa ulus devletlerinin izlediği merkantilist stratejilerden farklı olan provizyonist ve maliyeci politikalar gibi geleneksel ekonomik yaklaşımların devamı ile karakterize edilmiştir (Bulut, 2009). Osmanlılar, askerlere veya bürokratlara askeri veya idari hizmet karşılığında toprak verildiği "tımar" sistemi gibi çeşitli tarımsal reformlar ve sistemler getirmiştir. Bu sistem, imparatorluk için tarımsal üretimi ve vergi gelirini artırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik manzarası, dünya ticaret engellerinin düşmesi, Avrupa'daki teknolojik ilerlemeler ve iç politika kararları gibi faktörlerden etkilenen sanayisizleşme ve üretimde azalan rekabet gücü gibi önemli değişiklikler yaşamıştır (Pamuk & Williamson, 2010).

Osmanlı yönetimi altında Arnavutluk, stratejik konumu nedeniyle ticaret için önemli bir bölge olmaya devam etti. Shkodra, Vlorë ve Durres gibi şehirler önemli ticaret merkezleriydi. Osmanlılar, ticaret yollarını kolaylaştırdı ve imparatorlukları içinde ticareti teşvik etti, bu da Arnavutluk ekonomisine fayda sağladı. Kent

merkezleri zanaatkarlık ve ticaretle gelişmeler gördü. Gjirokastër ve Berat gibi şehirler, tekstil, metal işçiliği ve çanak çömlek gibi ürünler üreten yetenekli zanaatkarlarıyla tanınıyordu. Kentleşme arttı ve pazarlar ekonomik faaliyetler için hayati önem kazandı.

Arnavutlar ve Arnavut toprakları yaklaşık beş yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmaya devam etti. Osmanlı İmparatorluğu, aynı zamanda İslam halifeliği olarak hareket ettiği için İslami bir yönetim getirdi. Ancak, diğer dinler ezilmedi, aksine İmparatorluk içinde uyumlu bir şekilde yaşamaya bırakıldı. Yine de İslam, topraklar boyunca teşvik edildi ve öğretili.

Avrupa'da Aydınlanma Çağı milliyetçilik fikrini öne çıkardı. 18. yüzyılın ortalarında milliyetçiliğin yükselişi çokuluslu imparatorlukların ortadan kaldırılmasına ve ulus-devletlerin yaratılmasına yol açtı. Bir asır sonra milliyetçi sesler Kuzey Afrika, Levant, Batı Arap Yarımadası, Kafkasya, Anadolu ve Balkan Yarımadası'nın çoğunu yöneten Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde duyulacaktı. İmparatorluğun gücünün azalması, birçok bölümünün milliyetçi direnişler nedeniyle sömürgeleştirilmesi veya özerklik verilmesiyle toprak kaybıyla ifade edildi. 19. yüzyılda Arnavut toprakları dört vilayet altında yönetiliyordu: Kosova, İşkodra, Yanya ve Manastır. Milliyetçi sesler, Osmanlı gücü gerilerken Balkan yarımadasında yaşayan tüm uluslardan yankılanıyordu. Sırlar ve Karadağlılar, Arnavut topraklarının kuzey kısmını kapsayan Büyük Sırbistan veya Načertanije'ye (Начертаније) inanıyorlardı. Sırbistan, toprakların haklı işgalini Osmanlı öncesi döneme bağlayarak savundu. Yunanlılar ise Güney Arnavut topraklarını kapsayacak olan Büyük Yunan Devleti veya Megali İdea'ya (Μεγάλη Ιδέα) inanıyorlardı.

Komşular tarafından bu milliyetçi ideolojilerin yükselişi, Osmanlı imparatorluğunun gücünün azalması, Arnavut aydınlarının Arnavut topraklarını veya İmparatorluk topraklarını Yunan ve Sırp saldırganlığına karşı nasıl koruyacaklarını planlamaya başlamalarına yol açtı. Arnavutlar, İmparatorluğa ve vizyonuna sadık kalan son insanlardı. 1878'de Arnavut aydınlar, Arnavutların ve İmparatorluğun karşılıklı çıkarlarını bir araya getirme ve koruma ihtiyacı hissettiler ve bu nedenle Prizren'de, günümüzde Kosova'da bir araya geldiler. Prizren veya Arnavut Birliği'ni kurdular. Birlik, toplantısını iki hedefle sonlandırdı. Birincisi, tüm Arnavut vilayetlerini Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında tek bir özerk devlette

birleştirmekti. Bu, Arnavut topraklarının Yunanlılar ve Sırp'ların eline geçmesine izin vermeyecekti. İkinci hedef, Arnavut dilinin ve kültürünün eksik mirasını geliştirmek için bir hareket kurmaktı (Swire, 1971).

İmparatorluğun Arnavut topraklarını korumasına yardımcı olmak için çabalamasına rağmen, 1878 Arnavut ligi milliyetçi yaklaşımı nedeniyle Sultan tarafından bastırıldı (Vickers, 1999). Yine de birlik Arnavutlar arasında özerklik mücadelesini başlattı. 1887'de Korce'de ilk Arnavut dili okulu açıldı. 1908'de Arnavut aydınlar, günümüz Kuzey Makedonya'sı olan Monastir'de tekrar bir araya gelecek ve çoğunlukla Latin alfabesine dayalı bir Arnavut alfabesi benimsemeye karar vereceklerdi (Vickers, 1999). Bu, Yunan ve Sırp Ortodoks kiliselerinin doktrinleri aracılığıyla Arnavut topraklarına itilen Yunan ve Slav dillerinin ilerlemesini durdurmaya yönelik bir hareketti.

Arnavutlar tarafından yardım görmelerine rağmen, Jön Türkler 1908'de İmparatorluğun dizginlerini ele geçirdiklerinde Arnavutlara özerklik ve kendi dillerine sahip olma hakkı vermediler (Vickers, 1999). Hayal kırıklığına uğrayan birkaç Arnavut reisi İmparatorluk güçlerine karşı silahlı direnişe geçti. Arnavutların özerklik arayışındaki ayaklanmaları, Arnavut atmosferindeki bölünmüş atmosferden hoşlanan Yunanlılar, Sırp'lar ve Karadağlılar tarafından tehlikeli görüldü ve Kuzey ve Güney'den saldırganlıklarına başladılar. Birçok Arnavut, merkez ve kıyı topraklarına taşınmaya zorlanırken, diğerleri şehit düştü. Yunanlılar ve Sırp'lar, İmparatorluk ile Arnavut toprakları arasındaki toprak bağlarını kesecek kadar ilerlemişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu, Slav ve Yunan işgallerine karşı yardım edemediği için Arnavut önderler kendi başlarına hareket etmek zorunda kaldılar. Böylece, 1912'de çok azı Arnavut kontrolünde olan bölünmüş bir toprakla bağımsızlıklarını ilan ettiler.

2.2. Yeni Doğan Arnavutluk Devletinin Başlangıçları (1912-1939)

1912'de sadece birkaç şehir Arnavut kontrolündeyken ve diğer birçoğu Slav, Yunan veya Osmanlı etkisi altındayken, Arnavutluk egemen bir ulus olarak kendini kurmak için zorlu bir yolculuğa çıktı. Aynı yılın Aralık ayında, Büyük Güçler Londra'da toplandı ve yeni doğan devleti tanımaya karar verdi. Avusturya-Macaristan ve İtalya Arnavutlar lehine büyük destek verdi. Sözleşme Arnavut ulusunun sınırlarını çizdi. Sınırları çizirken, Yunanistan ve Sırbistan kararlara baskı yaptı ve Arnavut

topraklarının bazı kısımlarını aldılar. Kosova toprakları Sırbistan'a verildi ve Arnavutların yaşadığı en güneydeki Çameria adı verilen toprak parçası Yunanlılara verildi.

Yeni bağımsızlığını kazanan Arnavutluk iç karışıklıklarla karşı karşıyaydı ve istikrarlı bir hükümet kurmak için mücadele ediyordu. Ülkede iktidar için yarışan kabile liderleri, bölgesel şefler ve yabancı etkiler de dahil olmak üzere çeşitli gruplar vardı. Bu durum siyasi istikrarsızlığa ve liderlikte sık sık değişikliklere yol açtı. Arnavutluk'un bağımsızlık ilanının ardından Balkan Savaşları (1912-1913) patlak verdi. Komşu ülkeler topraklarını genişletmeye çalıştıkça Arnavutluk bir savaş alanı haline geldi. Bunlar Arnavutluk'un tüm toprakları üzerinde kontrol kurma çabalarını daha da karmaşık hale getirdi.

Ülkeyi istikrara kavuşturma çabasıyla Büyük Güçler, 1914'te Alman prensi Wilhelm of Wied'i Arnavutluk'un hükümdarı olarak atadı (Vickers, 1999). Ancak, iç karışıklıklar ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle saltanatı kısa sürdü ve 1914'te ülkeden ayrıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk çeşitli güçler tarafından işgal edildi. Savaştan sonra Arnavutluk'un sınırları uluslararası antlaşmalarla daha da ayarlandı, ancak ülke siyasi istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmaya devam etti ve birleşik ve etkili bir hükümet kurmak için mücadele etti. Ocak 1920'de Lushnje'de ulusal bir kongre düzenlendi ve yeni hükümet kuruldu. Aynı yıl Arnavutluk Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi ve dolayısıyla uluslararası alanda tanındı.

Arnavutluk, 1912'de bağımsızlığını kazandıktan sonra başkenti konusunda belirsizlik dönemi yaşadı. Geçici hükümet, başlangıçta stratejik konumu ve İtalya'ya yakınlığı nedeniyle güney Arnavutluk'ta bir kıyı şehri olan Vlorë'de merkezini kurdu.

Ancak, kalıcı başkent sorunu ortaya çıktı ve Shkodër, Durrës ve Tiran gibi birkaç şehir aday olarak kabul edildi. Kuzeyde bulunan Shkodër, tarihsel olarak önemliydi ve Arnavutluk'un geçmişinde rol oynamıştı. Büyük bir liman kenti olan Durrës, çeşitli tarihsel dönemlerde önemli bir merkez olmuştu. Ancak, 1920'de liman kenti Durres'te yakalanma korkusuyla, o dönemde iktidarda olan Lushnja Kongresi hükümeti, küçük bir kasaba olan Tiran'a yöneldi. 1925'te, Kongre kalıcı olarak Tiran'ın Arnavutluk'un başkenti olmasına karar verdi.

1920'den 1928'e kadar Arnavutluk bir cumhuriyetti. Siyasi alanda iki ana grup ortaya çıktı: Osmanlı geçmişine bağlı muhafazakârlar ve batı yanlısı grup olan liberaller. Muhafazakârlar arasında öne çıkan bir isim Ahmet Zogu'ydu. 1924'te başbakan olana kadar içişleri bakanlığı görevini yürüttü. Bir isyandan sonra 1928'de başbakan olarak görevine devam etti. Aynı yıl Arnavutluk'u bir krallık ilan etti ve kendisini Arnavutların Kralı olarak taçlandırdı. 1939'a kadar hüküm sürdü.

Arnavutluk'un o yıllardaki ekonomik durumu içler acısıydı. Politik ve sosyal istikrarsızlık, yeni doğan ülkedeki durumu büyük ölçüde kötüleştirdi. O dönemde Arnavutluk'un bakabileceği tek çözüm uluslararası aktörlerden gelen mali yardımdı ve Ahmet Zogu bunları İtalyan İmparatorluğu'ndan buldu. Ülkenin birçok farklı yönünü, özellikle altyapı ve şehirleşmeyi şekillendirecek olan İtalyan komşularıyla birçok anlaşma imzaladı. Aynı zamanda İtalya'da mimarisini etkileyen faşist duygular büyüyordu. Aynı etki, İtalya'dan ödünç alınan büyük fonlar nedeniyle Arnavutluk şehirlerinde hala görülebilir (Pearson, 2004).

Ancak, fonlar Arnavutluk ekonomisine yardımcı olamadı, çünkü o sırada dünya da durgunluk içindeydi, Büyük Buhran olarak bilinen bir dönemdi. Kral Zog'un yönetimi altındaki Arnavutluk, işlevsel bir devlete doğru ilk adımlara tanık oldu. Tüm toprakları yönetmeyi başardı. Bir polis gücü geliştirildi. Modern eğitim sisteminin temeli oluşturuldu. Ancak, ülke hala toprak reformunu çözmedi ve sonuç olarak önemli sayıda insan yoksul bir şekilde yaşıyordu.

2.3. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti (1944-1991)

Arnavutluk, 1944 yılında Enver Hoxha liderliğinde sosyalist rejimin kurulmasıyla birlikte, uzun ve izole bir döneme girdi. Bu dönem, hem ülkenin politik yapısında hem de sosyal ve ekonomik düzeninde köklü değişiklikler getirdi. Ancak, bu değişimler büyük ölçüde dışa kapalı bir yapıya dayanıyordu ve bu durum Arnavutluk'un modernleşme çabalarını hem olumlu hem de olumsuz etkiledi.

Sosyalist Arnavutluk'un en belirgin özelliklerinden biri, Enver Hoxha'nın dışa kapalı ve ideolojik olarak katı bir yönetim anlayışını benimsemesiydi. Başlangıçta Yugoslavya ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kuran Arnavutluk, daha sonra Tito'nun ve Kruşçev'in politikalarını eleştirerek bu ülkelerle bağlarını kopardı. Hoxha, Arnavutluk'u Çin ile bir süre yakın bir ittifaka yönlendirdi, ancak bu ilişki de 1978'de

sona erdi. Bu izolasyoncu politika, Arnavutluk'u dünya sahnesinde neredeyse tamamen yalnız bıraktı ve ülkede "bağımsızlık" adı altında ciddi bir yoksunluk dönemi başladı.

Sosyalist rejim, ekonomiyi merkezi bir planlama modeli ile yönetmeyi hedefledi. Tarım kolektifleştirildi, özel mülkiyet tamamen yasaklandı ve sanayi sektörü geliştirilmek istendi. Ancak, bu çabalar çoğu zaman yeterli altyapı ve teknoloji eksikliği nedeniyle başarısız oldu. Arnavutluk'un izolasyon politikası, modern teknolojilerin ve yabancı yatırımların ülkeye girişini engelledi. Buna rağmen, rejim kendi kendine yeten bir ekonomi inşa etmeye çalıştı. Özellikle elektrik enerjisi üretimi ve ağır sanayiye yapılan yatırımlar bu dönemde dikkat çekiciydi.

Arnavutluk'ta sosyalist dönemin en çarpıcı etkilerinden biri, toplumsal hayat üzerindeki sıkı kontrol ve kültürel dönüşüm oldu. Enver Hoxha rejimi, dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini tamamen silmek adına 1967'de Arnavutluk'u "resmi olarak ateist" bir ülke ilan etti. Bu politika çerçevesinde camiler ve kiliseler kapatıldı, dini semboller yasaklandı ve dini ritüeller kamusal alandan tamamen çıkarıldı.

Eğitim ve sağlık alanında ise rejim önemli adımlar attı. Okuma yazma oranı hızla yükseldi, ücretsiz sağlık hizmetleri sağlandı ve özellikle kadınların toplumsal hayata katılımı teşvik edildi. Ancak, bu kazanımlar, rejimin baskıcı yapısı ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması nedeniyle gölgede kaldı.

Arnavutluk'un sosyalist dönem mimarisi, ideolojik bir kimlik taşıyordu. Kamu binaları ve konut projeleri, sosyalist realist bir anlayışla inşa edildi. Tirana'nın ana meydanlarında görülebilecek büyük ölçekli yapılar, rejimin gücünü ve ideolojik duruşunu yansıtıyordu. Bununla birlikte, hızlı nüfus artışı ve yetersiz kaynaklar nedeniyle şehirleşme sorunları yaşandı. Kırsaldan kente göç teşvik edilmedi, hatta zaman zaman yasaklandı. Bu nedenle kırsal alanlarda kalkınma çabaları, tarımsal kolektifler ve küçük sanayi tesisleri ile sınırlı kaldı.

Arnavutluk'un sosyalist dönemi, bir yandan bağımsızlık ve kendine yeterlilik gibi idealist hedefleri vurgularken, diğer yandan bu hedeflerin izolasyon ve baskı rejimi altında nasıl başarısızlığa uğradığını gösteren bir tarihsel süreçtir. Ülke, bu dönemde ciddi altyapı yatırımları ve toplumsal reformlar gerçekleştirmiş olsa da, modernleşme ve küreselleşme fırsatlarını kaçırmıştır. 1990'larda rejimin çöküşüyle

birlikte, bu dönem hem travmatik bir miras hem de Arnavutluk'un bugününe ışık tutan bir tarihsel ders olarak anılmaya devam etmektedir.

2.4. Sosyalist Sonrası Arnavutluk (1991-günümüze)

1990'larda sosyalist rejimin çöküşüyle birlikte Arnavutluk, yeni bir döneme adım attı. Bu dönem, ülkenin sosyal, ekonomik ve politik yapısında radikal dönüşümleri beraberinde getirdi. Ancak, geçiş süreci sancılı oldu ve birçok zorlukla karşılaşıldı. Sosyalist rejimin katı kontrolünden çıkan Arnavutluk, liberal piyasa ekonomisine, demokratik yönetime ve uluslararası sisteme entegre olmaya çalışırken aynı zamanda ciddi ekonomik krizler, toplumsal karışıklıklar ve altyapı sorunları ile mücadele etmek zorunda kaldı.

Sosyalist rejimin sona ermesiyle birlikte, Arnavutluk demokratikleşme sürecine girdi. Ancak, bu süreç karmaşık ve zorlu geçti. 1991'de yapılan ilk çok partili seçimlerin ardından demokratik kurumların oluşturulması, siyasi istikrarsızlık ve sık sık değişen hükümetlerle sekteye uğradı. Ülke, 1997'deki piramit sistemi krizinden sonra kaos ortamına sürüklendi; bu olay, halkın hükümete olan güvenini ciddi şekilde sarstı. Demokratikleşme süreci yavaş ilerlese de, NATO üyeliği (2009) ve Avrupa Birliği ile entegrasyon çabaları, Arnavutluk'un uluslararası toplumdaki yerini sağlamlaştırmak adına önemli adımlar oldu.

Post-sosyalist dönemde Arnavutluk, merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalıştı. Bu süreçte özelleştirme programları ve ekonomik liberalizasyon politikaları ön plana çıktı. Ancak, bu adımlar genellikle iyi bir planlama ve denetimden yoksundu. Bu durum, işsizlik oranlarının artmasına, gelir eşitsizliğinin derinleşmesine ve ekonominin büyük ölçüde tarım ve düşük teknoloji sanayisine bağımlı kalmasına neden oldu.

Yine de, inşaat sektörü, özellikle 2000'li yılların başından itibaren hızla büyüyerek ülke ekonomisinde belirleyici bir rol oynamaya başladı. Tirana başta olmak üzere birçok şehirde plansız ve hızlı bir kentleşme süreci yaşandı. Yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, özellikle altyapı projeleri ve turizm sektöründe önemli gelişmelere yol açtı.

Post-sosyalist dönemde Arnavutluk toplumu, ciddi bir göç dalgası ile karşılaştı. Binlerce Arnavut, daha iyi bir yaşam umuduyla Batı Avrupa ülkelerine göç etti. Bu

göç dalgası, hem ekonomik hem de demografik açıdan ülkeyi etkiledi. Kırsal alanlar hızla boşalırken, şehirlerde nüfus yoğunluğu arttı. Özellikle genç nüfusun büyük bir kısmı ülkeyi terk etti ve bu durum, Arnavutluk'un uzun vadeli ekonomik kalkınma potansiyelini sınırladı.

Göç, aynı zamanda toplumsal yapı üzerinde de derin bir etki yarattı. Yurtdışında yaşayan Arnavutların gönderdikleri para transferleri, ülke ekonomisi için önemli bir kaynak haline geldi. Ancak bu durum, yerel üretimin ve istihdamın gelişimini yavaşlatan bir "bağımlılık ekonomisi" yarattı.

Post-sosyalist dönemde Arnavutluk'un en dikkat çekici değişimlerinden biri, şehirlerin çehresinde yaşandı. Özellikle Edi Rama'nın Tirana Belediye Başkanı olduğu dönemde (2000-2011), başkent Tirana'da kapsamlı bir kentsel dönüşüm programı uygulandı. Renkli binalar, genişletilmiş yeşil alanlar ve yeni altyapı projeleri, şehrin görünümünü modernleştirdi. Ancak, bu süreç aynı zamanda kontrolsüz yapılaşma, plansız kentleşme ve sosyal eşitsizlik gibi sorunları da beraberinde getirdi.

Sosyalist dönemin baskıcı yapısının ortadan kalkması, Arnavutluk'un kültürel hayatında özgürleşme sürecini başlattı. Sanat, müzik ve medya sektörleri hızla gelişti ve ülke, uluslararası arenada kendini ifade etmeye başladı. Ancak, bu özgürleşme süreci her zaman düzenli ilerlemedi. Özellikle medyada yoğunlaşan tekelleşme ve ekonomik zorluklar, ifade özgürlüğünün önünde engeller oluşturdu.

Post-sosyalist Arnavutluk, zorluklar ve fırsatlarla dolu bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu süreç, bir yandan demokratikleşme, ekonomik büyüme ve uluslararası toplumla entegrasyon çabalarını içerirken, diğer yandan toplumsal eşitsizlikler, göç ve kentsel sorunlar gibi derin sorunları da beraberinde getirmiştir. Bugün Arnavutluk, geçmişin bu çalkantılı mirasını yöneterek daha istikrarlı ve sürdürülebilir bir geleceğe adım atmaya çalışmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİRAN'IN TARİHSEL GELİŞİMİ, KENTSEL PLANLAR VE MÜDAHALELER

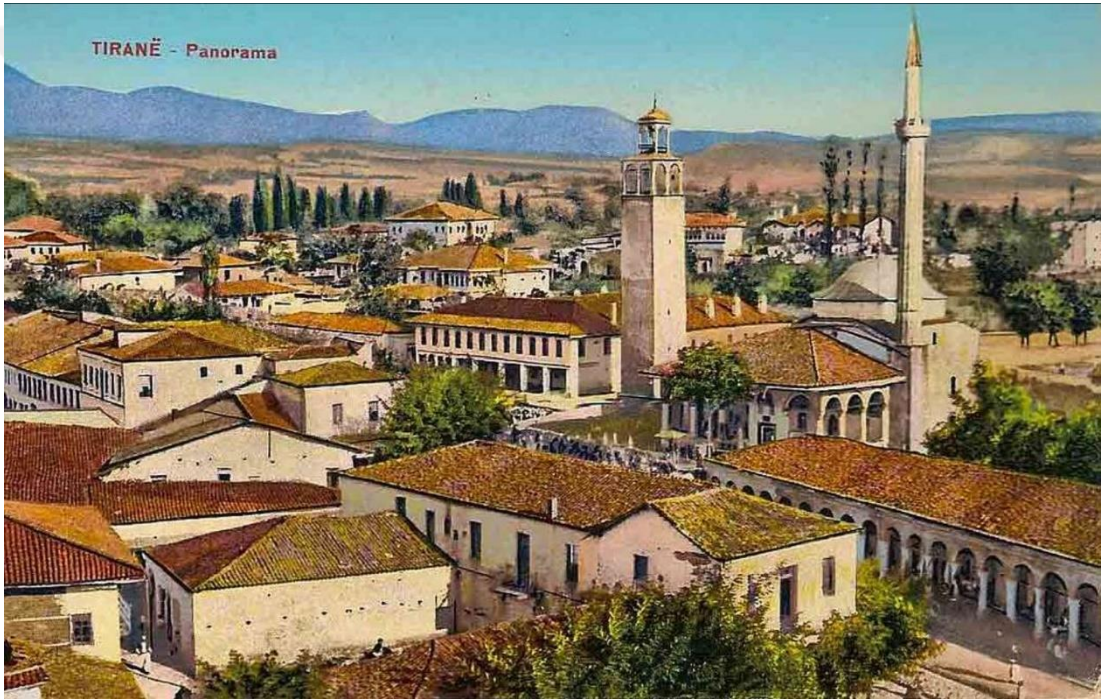
3.1. Tiran'nın Tarihsel Gelişimi

3.1.1. Osmanlı Köyü ve Erken Kentsel Form (1925 Öncesi)

Tiran, Tiran Nehri kıyısında yer alan, nispeten yeni bir şehir ve başkent olmasına rağmen, manzarasını birçok kez değiştiren zengin bir tarihe sahiptir. Bu yerin adını nasıl aldığına dair birçok hikâye anlatılmakla birlikte, en çok kabul gören iki hikâye vardır. Bu hikâyeler, 17. yüzyılda Osmanlı lideri olan Süleyman Paşa ile ilişkilidir. Bir hikâye, Osmanlı ordusunda Pers savaşlarında büyük zaferler kazanan Süleyman Paşa'nın, bu yeri Persler'in başkenti Tahran'daki zaferlerinin anısına Tiran olarak adlandırdığını söyler (Swift, N/A). Diğer hikâye ise, Süleyman Paşa'nın birçok zaferinin ardından Sultan tarafından büyük bir servetle ödüllendirildiğini ve Arnavutluk'a döndüğünde, nehir, tepeler ve ağaçlar arasında bu yeri bulduğunu anlatır. Burasını çok güzel bulmuş ve günümüzde şehrin merkezinin olduğu yerde dururken, bir ağacın altında yaşlı bir kadın görmüş. Süleyman Paşa kadına yaklaşıp, "Si quhet ky vend?" (Bu yerin adı nedir?) diye sormuş. Yaşlı kadın iyi duyamamış ve Süleyman Paşa'nın "Cfare po ben?" (Ne yapıyorsun?) diye sorduğunu sanmış. Kadın, "Tjerr an'" (Yün eğiriyorum) diye cevap vermiş. Süleyman Paşa da kadını yanlış anlayarak bu yerin adının Tirane olduğunu söylemiş (Fevziu, 2020).

Süleyman Paşa, Tiran'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ancak, Paşa'nın ailesi buraya yerleşmeden önce bu bölgeyi anlatan tarihsel belgeler de bulunmaktadır. Bir Bizans tarihçisi, Tiran'nın eteklerinde yer alan Dajti Dağı'ndaki Tırkan adlı bir kaleden bahsetmektedir (Vox, 2023). Arnavut rahip ve bilgin Marin Barleti de kitaplarından birinde Büyük Tiran ve Küçük Tiran'nın varlığından söz etmektedir (Selimi & Ukshini, 2014). 1614 yılında Süleyman Paşa bu topraklara gelmiş ve bugünkü şehir merkezine bir cami, bir Türk hamamı ve bir fırın inşa etmiştir. Böylece buradan geçen insanlar yıkanabilir, dua edebilir ve yemek yiyebilirdi (Laze, 2009). Ne yazık ki, şehrin kurucusunun inşa ettiği bu üç yapı günümüzde mevcut değildir, zira kentin tarihinde farklı dönemlerde yıkılmışlardır.

Süleyman Paşa'nın ailesi, Tiran şehrini iki yüzyıl boyunca yönetmiştir. 1808 yılı civarında, Süleyman Paşa'nın torunlarından Ahmet Paşa ölüm döşeğindeydi. Ahmet Paşa'nın, Kruja'daki Toptani ailesinin üç oğluyla evli olan üç kızı vardı. Süleyman Paşa'nın eşi ise İşkodra'daki Bushati ailesindendi. Ahmet Paşa'nın ölümünün yaklaştığı sıralarda, eşi kızlarına odadan çıkmalarını söyledi. Bu sırada, ailesine haber gönderip Tiran'yı ele geçirmeleri için bir plan yapıyordu. Durumu sezen Ahmet Paşa'nın kızları, hemen eşlerine haber verip, şehri almalarını, aksi takdirde ellerinden olabileceklerini söylediler. Kruja'daki Toptani klanının lideri Kapllan Paşa Toptani, hemen harekete geçerek Tiran'yı ele geçirdi ve ailesini şehre yerleştirdi (Fevziu, 2020). Toptani ailesi, gelecek yıllarda şehri yönetecek ve başkentte önemli bir rol oynayacaktı.

Şekil 13: Tiran kartpostalı, 1923. (URL 12)

1920 yılına kadar küçük bir kasaba olan Tiran, düzensiz sokaklar, asfaltlanmamış yollar ve ağırlıklı olarak bir ya da iki katlı konut yapıları ile karakterize edilmekteydi. Et'hem Bey Camii'nin minaresi ve saat kulesi gibi belirgin yapılar şehir manzarasında öne çıksa da, bu yapılar şehrin küçük ölçekli parselleri ve mütevazı mimari profilini domine etmiyordu. Bugün Tiran'nın simgeleri olarak bilinen Et'hem Bey Camii ve saat kulesi sırasıyla 1789 ve 1821 yıllarında inşa edilmeye başlanmıştır (Cavendish, 2010), ancak bu yapılar yıllar sonra tamamlanmıştır. Tiran, küçük bir kasaba merkezinden daha büyük bir şehre, şehir nüfusunu oluşturan ailelerin

yardımıyla dönüşmüştür. Bu ailelerin katkılarıyla Tiran, küçük bir ticaret kasabası olarak öne çıkmıştır. Şehir merkezi, bugün var olmayan Süleyman Paşa Camii ile Et'hem Bey Camii'nden ve bir çarşıdan oluşuyordu. Konut bölgeleri şehir merkezinin etrafında yer alıyordu, dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında ekonomik ve konut bölgeleri olarak iki ana alan tanımlanabilirdi (Pojani, 2015). Şehri geliştiren bir kentsel plan yoktu; genel görünümünde Osmanlı özellikleri hâkimdi. Esad Paşa Toptani, 1908'de ilk kez sokakları genişletmiş ve çarşayı modernize etmiştir (Aliaj, 2003). Sekiz yıl sonra, Tiran'nın ilk belgelenmiş haritası Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan uzmanlar tarafından hazırlanmıştır (Dhamo, Thomai, & Aliaj, 2016). O dönemde Arnavutluk, büyük ölçüde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından desteklenmekteydi.

Şekil 14: Tiran keşif haritası, 1917. (URL 13)

Avusturya-Macaristan yetkilileri tarafından hazırlanan keşif haritası, Tiran'nın başkent olmadan önceki organik şeklini ve şehri sonsuza dek değiştirecek şehir manzarasını en iyi şekilde göstermektedir. Ana yollar, konut bloklarını ve diğer bina türlerini daha geniş caddelere bağlamakta ve bu yollar daha sonra şehrin merkezi olan eski çarşıda birleşmektedir. Sokakların resmi adları yoktur, sadece birinin nereye

gidebileceğini gösterir. Demografik analiz, 1703'ten 1901'e kadar şehir nüfusunun nasıl değiştiğini göstermektedir.

Tablo 1: 1901'e kadar Tiran nüfusu.

Yıl	1703	1820	1901
Nüfus	4000	12000	15000

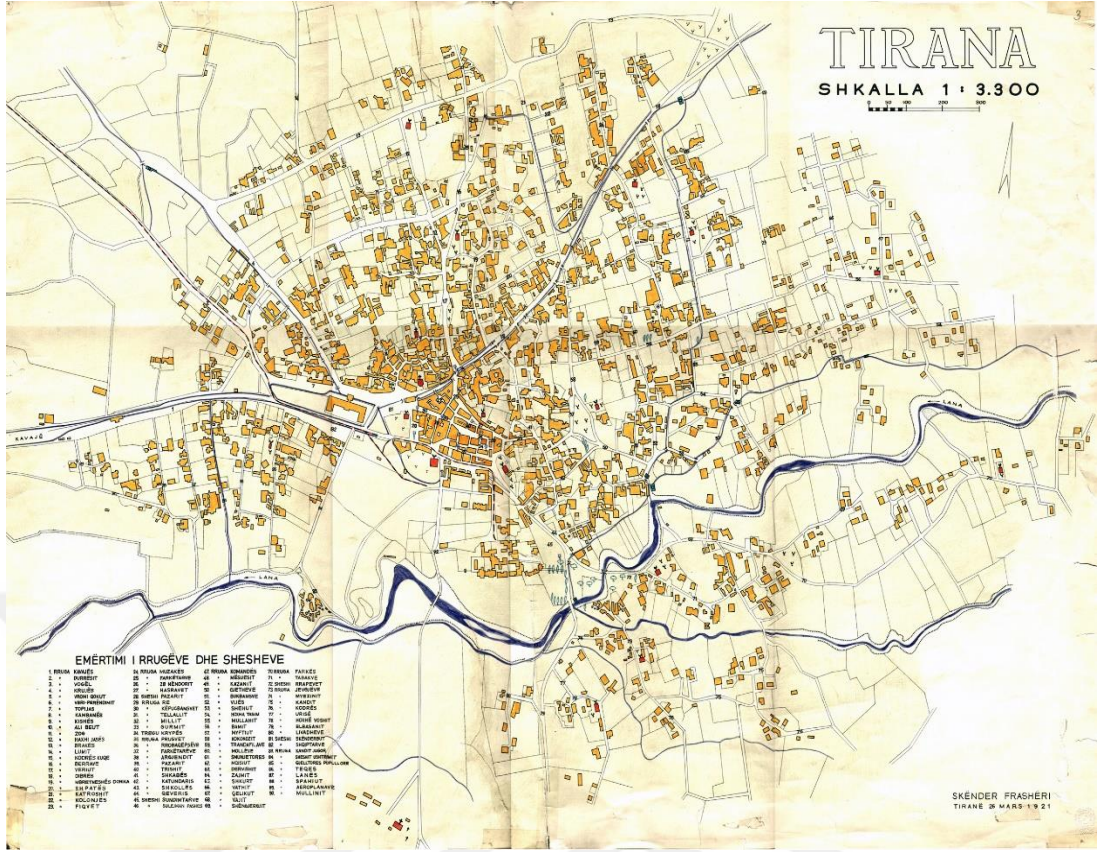
Kaynak: DESA & Gapminder, 2019

1901 yılında 15.000 kişilik bir nüfus, 20. yüzyılın başlarında Arnavut topraklarında yaklaşık 800.000 ila 900.000 kişilik nüfusa sahip olduğu göz önüne alındığında, nispeten önemli sayılabilecek bir nüfus olarak değerlendirilebilirdi (DESA & Gapminder, 2019). Tiran'nın ilk kapsamlı keşfi, şehrin gelecekteki yüzyılda kentsel dokusunu değiştiren önemli bir olaya paralellik gösterir. Şubat 1920'de Lushnja Kongresi tarafından seçilen hükümet, liman şehri olan Durrës'te hükümetini kuramadı. Bunun sonucunda, hükümet birkaç gün boyunca Tiran'da, şehrin en önde gelen ailesi olan Toptani ailesi tarafından misafir edildi. Mimar Joni Baboci'nin sözleriyle, Tiran “düşmanlarının hepsinden eşit mesafede olup saldırılara karşı daha güvenli olduğu için Arnavutluk’un idari merkezi olarak seçildi” (Ek-A). Hükümet, Tiran'nın Arnavutluk'un geçici başkenti olmasına karar verdi. Daha sonra 1925'te hükümetin yerleşmesiyle Tiran kalıcı başkent haline geldi (Swift, N/A).

3.1.2. İtalyan Etkisi ve Modernleşme Çabaları (1925-1945)

Tiran, Arnavutluk’un başkenti olduğunda, üstlenmeye başladığı yeni imajı sürdürebilecek temel altyapıdan yoksundu. 1917 yılına ait harita, mezarlıkların bile şehir merkezinde ve çevresinde dağılmış olduğunu göstermektedir. Başkent olmak, hükümetin çalışmalarını yürütebilmesi için uygun binalarla donatılmayı gerektiriyordu. Başkent ilan edildiği dönemde, hükümet Toptani ailesinin evinde kalmakta ve işlerini buradan yürütmekteydi.

Skender Frasheri'nin 1921 yılına ait haritası, ilk keşif haritasından dört yıl sonra hazırlanmış olup, Arnavutluk hükümetinin Tiran'ya yerleşmesinin ardından şehri göstermektedir. Değişiklikler önemli olmamakla birlikte, bu 1921 haritası 1917 haritasına kıyasla büyük bir fark göstermemektedir.

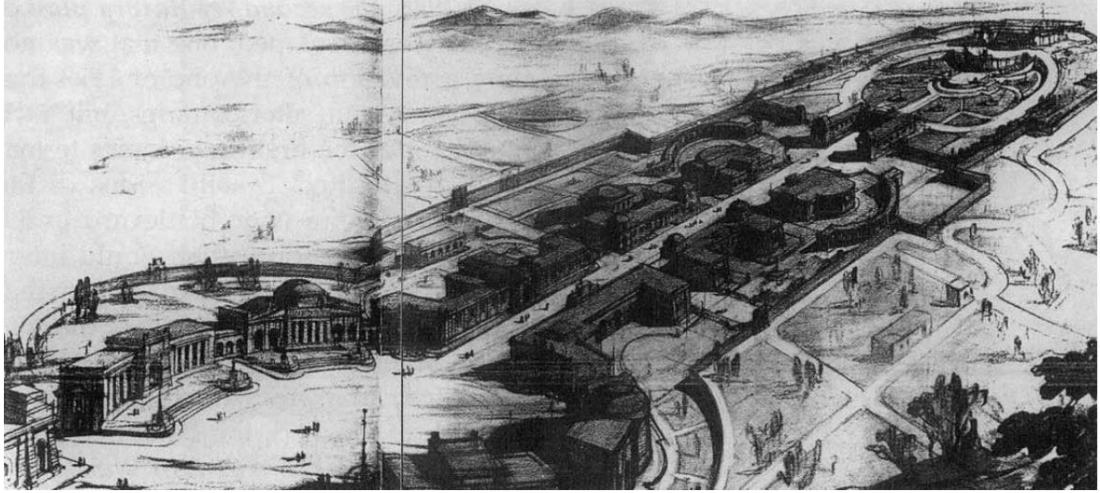
Şekil 15: Tiran haritası, 1921. (URL 14)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yardımıyla, başkenti rehabilite etmek için ilk plan 1923'te hazırlandı. Bu plan, şehrin güneybatı ekseninde genişlemesini öngörüyordu. Plan, şehrin eski bölgesini koruyarak iki bölümü radyal bir sistemle birbirine bağlamayı amaçladı (Nepravishta & Thomai, 2020). Bu plan, şehrin mevcut durumuyla organik bir sentez oluşturarak, zaten mevcut olan Kavaja Caddesi, Durrës Caddesi ve Dibra Caddesi'ni öneriyordu. Ancak Kraliyet Caddesi yeni bir caddedir. Durrës Caddesi'nin açılması için birçok binanın yıkıldığı kaydedilmiştir. Bu plan, literal bir kentsel plan olmaktan ziyade sokakları ve dar yolları yönlendirmeyi, çarşayı ise merkeze almayı hedeflemiştir. 1924 yılında ilk parlamento binası inşa edilmiştir. Başlangıçta askeri bir bina olarak planlanan bu yapı, daha sonra parlamento binasına dönüştürülmüştür. Binanın tasarımında Avusturyalı mimar Wolfgang Köhler'in yardımı bulunduğu belirtilmektedir (Swift, N/A).

Şekil 16: Arnavutluğun ilk Parlamento Binası, 1925. (URL 15)

Bir yıl sonra, İtalyan mimar Armando Brasini, İskenderbey Meydanı ve diğer hükümet binalarının tasarımıyla görevlendirildi (Qyqja, 2009). Brasini, neoklasik ve rasyonalist mimari stilleri harmanlayarak, anıtsal ve estetik açıdan çarpıcı binalar yaratmasıyla tanınıyordu (Storchi, 2013). Brasini, İtalya'da faşist duyguların büyüdüğü bir dönemde gelmiştir. İskenderbey Meydanı'nın yeniden tasarımında yer almış ve şehrin kentsel gelişimine katkıda bulunarak Tiran'nın mimari manzarasında kalıcı bir iz bırakmıştır. 1923 tarihli Avusturya planını genişleten Brasini, bugün sadece Tiran'nın değil, aynı zamanda Arnavutluk'un en önemli bulvarı olan kuzey-güney eksenini önerdi. Brasini'nin planı, İskenderbey Meydanı çevresindeki hükümet binalarını eksenin güneyine, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nı ise eksenin kuzeyine yerleştirdi. Tasarımında Brasini, Bakanlıklar Meydanı çevresinde yeni bir şehir merkezi yaratmayı hedefleyerek, kuzey/güney yönelimli ve özellikle Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın domine ettiği bir eksen vurgulamıştır. Bu yerleşim düzeni, Tiran'nın eski ve yeni bölümleri arasında belirgin bir ayrım yaratmıştır (Nepravishtha & Thomai, 2020).

Şekil 17: Kuzey-Güney aksı ve İskenderbey Meydanı etrafında hükümet binaları, Armando Brassini. (URL 16)

Brasini, anıtsal fakat uyumlu bir kentsel alan oluşturmak için Barok mimariden ilham aldı. Bakanlık binalarıyla çevrili merkezi meydan, geniş bir dairesel plaza olarak tasarlandı ve radyal eksenlerle trapezoid bloklar ve ring yollar oluşturdu. Cumhurbaşkanlığı sarayı, yapay bir tepe üzerine inşa edilerek, perspektif ve görkem vurgulanacak şekilde ön plana çıkarıldı (Nepravishta, 2019).

Brasini'nin tasarımı, önceki İslami mimariye referans vermekten kaçınarak, siyasi gücü ve Avrupa entegrasyonunu simgelemek için Barok bir estetik tercih etti. Bu yaklaşım, mevcut kasabanın anıtlarını ve stilistik dilini göz ardı ederek Tiran'yı Avrupa sahnesine taşımayı hedefliyordu. Brasini'nin projeleri hayata geçirilememiş olsa da, büyük bir bulvar ve Barok esintili kamusal alan kavramları, Tiran'daki sonraki kentsel planların temel ilkeleri haline geldi. Önerdiği alternatif yerleşim düzeni, odak noktasını Bakanlıklar Meydanı'ndan bir bulvarla bağlanan büyük bir meydana kaydırarak, Barok mimari unsurlarını korudu ancak bu unsurların eski ve yeni şehir bölümlerini birleştirme rolünü değiştirdi.

Brasini'nin görkemli vizyonundan saparak, sonraki planlar çeşitli mimarlar tarafından hazırlandı ve mevcut şehir unsurlarını, özellikle de Et'hem Bey Camii gibi yapıları, kentsel dokuya entegre etmeyi amaçladı. Bu planlar, daha az gösterişli tasarımlar içermekte olup, mevcut mekânsal ilişkilerle daha uyumlu hale getirilmeye çalışıldı ve eski Tiran ile yeni Tiran'yı birbirine bağlama çabası güdüldü. 1928'de Florestano Di Fausto, Eshref Frasherri ve Wolfgang Köhler başkent için yeni bir düzenleme planı hazırladılar (Nepravishta & Thomai, 2020). Bu plan, Bakanlıklar

Meydanı'nın çekirdeğini koruyarak, yerleşim bölgesinde bir bahçe şehir konsepti tanıttı. Şehrin sabit sınırlar olmaksızın her yöne doğru genişlemesi öngörülen bu planda, doğuda düzenli blok yapıları üzerinde duruluyordu. 1929'a gelindiğinde, son plan şekillenmiş ve şehri kuzeyden güneye bölen anıtsal bir bulvar içermektedir; bu, Barok şehir planlamasını anımsatan bir tasarımdır. Bu büyük cadde, Barok prototiplerine dayanarak tasarlanmış olup, Tiran'ın tarihsel kentsel dokusundan önemli bir sapma anlamına geliyordu. Plan, siyasi mutlakiyetçilik ve İtalyan hükümetinin desteğiyle ileriletildi ve Arnavut kültürel bağlamıyla uyumsuz, aşırı basitleştirilmiş bir planlama modeline dönüştü (Poiani, 2015).

Bu plan, Tiran'ın yapısını dramatik bir şekilde değiştirerek şehrin tarihsel gelişimine meydan okudu. Brasini'nin 1930'da şehri kusursuz bir daire içine yerleştirme girişimi, güzellik ve mükemmelliğin idealize edilmiş bir görüntüsünü sundu ve geometrik merkezi Bakanlıklar Meydanı yerine yeni çarşıya yerleştirdi. Ancak, Florestano di Fausto tarafından tasarlanan Bakanlıklar Meydanı, nihayetinde Brasini'nin projesini gölgede bırakarak şehrin mimari yönünde belirleyici bir değişimi işaret etti (Swift, N/A).

Florestano di Fausto'nun 1926 yapısal planına dayanan Tiran tasarımı, geçmiş ile günümüz arasında sürekliliği simgeleyen bir şekilde bakanlık binalarını Et'hem Bey Camii'ne yakın stratejik bir konumda yerleştirerek bir elips oluşturdu. Plan, geometrik denge, oran ve simetriyi vurguladı ve bir kilisenin bulunduğu küçük bir meydan içererek kentsel alanda farklı dinlerin bir arada var olmasını öne çıkardı. 1929 ile 1939 yılları arasında büyük ölçüde uygulanan bu plan, genellikle Zogu I ile ilişkilendirilir ve Tiran'da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemi yansıtır (Capolino, 2011).

İki on yıl boyunca, kasaba büyük ölçüde İtalya'nın SVEA adlı bir fon aracılığıyla sağladığı mali destekle önemli bir dönüşüm ve gelişim geçirdi. Kentsel alan büyük ölçüde genişledi, nüfus üç kat arttı ve yeni altyapı projeleri hayata geçirildi. İnşaat faaliyetleri, Durrës ve Dibra'ya uzanan yolların genişletilmesi, sanayi bölgelerinin oluşturulması ve hastaneler, okullar, kırsal alanlar gibi temel tesislerin inşasına odaklandı. Yeni çarşının 'dairevi' meydanı kısmen inşa edilirken, şehir merkezi, özellikle Bakanlıklar Meydanı, bakanlık binaları, belediye binası ve Arnavutluk Merkez Bankası'nın tamamlanmasıyla önemli bir ilerleme kaydetti. Ayrıca, ilk sokakları ve

konutlarıyla bahçe Şehir modeli, Şehrin gelişimindeki ilerlemeleri sergiledi. Bu baŐarılar, Tiran'nın kentsel evriminde etkileyici bir kilometre taşı oldu (Ahmetaj, 2017).

Şekil 18: 1936 senesine ait İseknderbey Meydanına kuş bakışı. (URL 17)

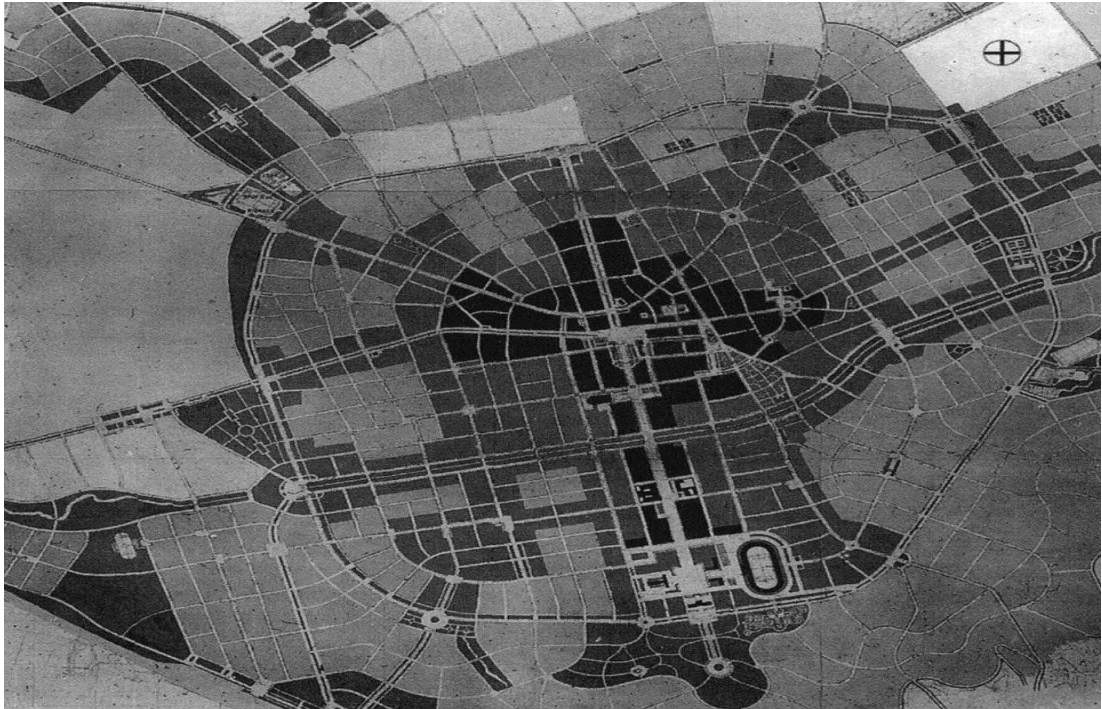

Şekil 19: Zog I Bulvarı, İseknderbey Meydanına varıyor. (URL 18)

Arnavutluk'un 1939'da İtalya tarafından ilhak edilmesinin ardından, Gherardo Bosio, Arnavutluk'taki Şehirlerdeki kentsel planlardan sorumlu olan Merkez Bina ve Şehir Planlama Ofisi'ni yönetti. Bu ofis, Faşist Şehir planlama ilkeleri doğrultusunda

alışmalar yaptı. Savaş dönemi boyunca birçok projenin geliştirilmesi planlandı ve Arnavutluk ilhak edilmişken hayata geçirilmesi öngörülmüştü. Gherardo Bosio'nun okuluna bağlı mimarlar ve profesyonellerin yanı sıra, Doğu Afrika'da sömürge yapıları inşa etme deneyimine sahip İtalyan firmalar da bu projelerde yer aldı (Capolino, 2011). Ancak, savaşın getirdiği zorluklar nedeniyle bu projelerin çok azı gerçekleştirebildi. Hotel Dajti bu projelerden biridir.

Bu dönemde, Bosio iki yaklaşıma araştırdı: bağımsız yeni bir şehir yaratmak veya mevcut şehri canlandırırken bir uydu kent geliştirmek. İlk seçenek, Durrs yolundan genişleyen doğrusal bir şehir yaratmaktı, ancak önceki planlarla çatışan çıkarlar ve devam eden projeler nedeniyle bu seçenek terk edildi. Bunun yerine, Bosio ikinci çözümü benimsedi, 1929 planını revize ederek tek merkezli bir şehir modelini radyal ve dairesel kentsel düzenlerle korudu. Bosio, işlevselci ilkeleri ve Florestano di Fausto'nun 1929 planından miras kalan merkezi bir çekirdeği tercih etti. nceki planı ve binaları, Faşist ilkelerin geometrik netlik ve şeffaflık kriterleriyle uyumsuz oldukları için eleştirdi. Brasini tarafından tasarlanan anıtsal ekseni klterek, siyasi merkezi Parlamento Meydanı'ndan uzun bulvar zerindeki Meclis Meydanı'na taşıdı.

Şekil 20: Gherardo Bosio'nun Tiran Düzenleyici planı, 1939. (URL 19)

Tiran'daki Meclis Meydanı, çevresinde önemli binaların yer aldığı geniş bir alan olarak planlandı ve antik Roma'yı kutlayan birçok heykelle süslendi. Stadyum,

meydan ile Faşist Gençlik Örgütü binasını birbirine bağlayarak görsel sürekliliği sağlamak amacıyla stratejik bir şekilde konumlandırıldı. Bulvar, beş şeritli bir trafik yolu, yanlarda park alanları ve geniş ağaçlı yaya kaldırımları ile tasarlandı. Yapı yönetmelikleri, cephelerin yüksekliklerini ve malzemelerini belirleyerek mimari bir bütünlük sağlamayı amaçlıyordu; binalar arasında bahçeler bulunan, taş cepheli alçak yapılar teşvik edildi. Paralel bulvarlar, Empire Avenue'yu yeni bölgelerle bağlayarak konut yapıları için ana eksene alternatif yollar sunmayı hedefliyordu. İnşaat 1939'da başladı, ancak planın sınırlı süresi nedeniyle bazı askeri karargâhlar inşa edilemedi, meydanı çevreleyen diğer yapılar ise neredeyse tamamlanmıştı.

Bosio'nun yaklaşımı, mevcut İtalyan yapılarından ayrılmayı hedefledi ve bu, özellikle İskenderbey Meydanı'nın yeniden tasarımıyla görüldü. Tamamlanmamış meydan, eliptik formundan uzaklaşarak bulvarı uzatıp yeni kentsel yapıyla bağlantı kuracak şekilde ağaçlı bir parkı içerecek şekilde yeniden düzenlendi. Baskija binasından yarım daire şeklindeki çarşı meydanına kadar uzanan uzun bir dikdörtgen şekli geliştirildi. Bu dikdörtgenin her iki yanında Arnavutluk Merkez Bankası ve yeni bir banka binası yer alıyordu, binalar portiklerle süslenmişti.

Tiran'nın şehir planının geliştirilmesi, Mussolini Caddesi'nin doğuya doğru uzatılması ve birkaç meydan ile binanın yeniden tasarlanmasını içerdi. Bu, önceki planlardan bir ayrılma niteliği taşıyor ve daha uyumlu bir kentsel yapı öngörüyordu. Belediye binası, Zogu I Bulvarı'nın sonunu belirleyen daha büyük bir kare bina ile değiştirildi. Plan, 130.000 kişilik bir nüfusu geniş bir kentsel alana yaymayı hedefliyordu ve düşük yoğunluklu, bahçe şehir tarzı konutlar ile mimari bütünlüğü vurguluyordu.

Benimsenen strateji, mevcut yapıların seyreltilmesi ve yeni yol bağlantılarının açılması yoluyla kentsel manzarayı dönüştürmeyi amaçlıyordu. Lana Nehri, Arnavutlar tarafından yerleşilen mevcut kasaba ile İtalyanlar için planlanan yeni kasaba arasında doğal bir sınır işlevi görüyordu. Plan, farklı sınıflar için ayrı bölgeler önerse de, bu ayrım sıkı bir şekilde uygulanmadı. Sanayi, işçi sınıfı ve orta sınıf konut alanları için bölge tahsisi, bağlayıcı bir kuraldan ziyade bir öneri niteliğindeydi.

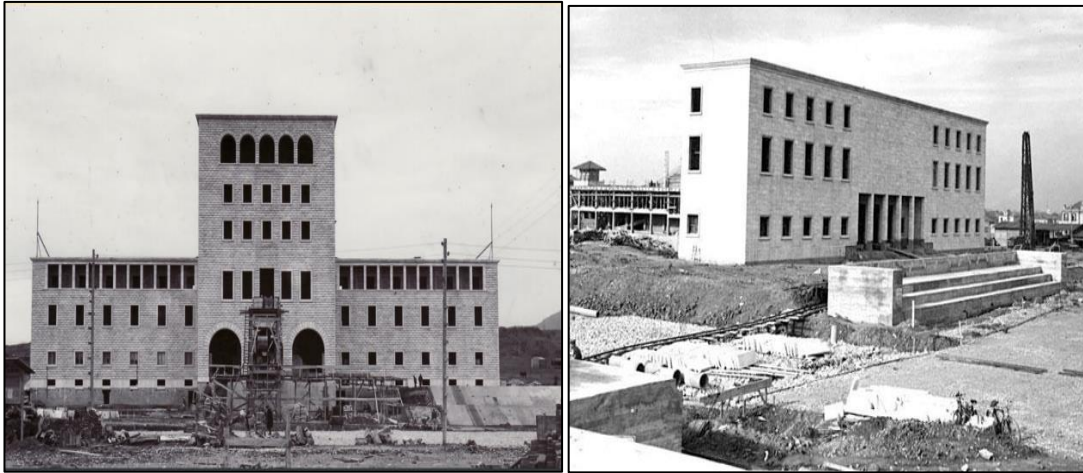
Farklı sosyal sınıflar için çeşitli bölgeler belirlenmişti; bunlar arasında Elbasan'ın tepelerinde yer alan şık evler, şehrin yamaçlarında bulunan orta sınıf konutları ve sanayi bölgelerine yakın işçi sınıfı mahalleleri yer alıyordu. Beyaz yakalı

işçiler için bir bölge ve Paskuqan'ın tepelerinde yeni bir kasaba planları oluşturulmuş, ancak planın sınırlı süresi nedeniyle bu projeler tam olarak hayata geçirilememiştir.

Plan, kentsel trafiği azaltmak amacıyla bulvarın genişletilmesi gibi altyapı geliştirmeye odaklanmıştı. Konsolosluk yollarının bir ring yoluna dönüştürülmesi de bu kapsamda yer alıyordu. Ayrıca, ulaşımı kolaylaştırmak için şehrin çevresinde stratejik olarak konumlandırılmış bir havaalanı, tren istasyonu ve merkezi istasyon önerildi.

İtalyanlar 1943'te Arnavutluk'tan ayrıldıktan sonra, kentsel gelişim planı üzerindeki tüm çalışmalar ani bir şekilde durduruldu. İskenderbey Meydanı tamamlanmamış kalırken, eski çarşı 1953'te de orijinal biçimini sürdürdü. Faşist yönetim sırasında, bazı binalar neredeyse tamamen tamamlandı; bunlar arasında Casa del Fascio (şimdi Tiran Politeknik Okulu), Arnavut Faşist Gençlik Enstitüsü (şimdi Üniversite) ve Arnavut Boş Zaman Kurumu (şimdi Opera Binası) yer alıyordu. Ancak stadyum sadece kısmen inşa edilebildi.

Rejimin çöküşü zamanında, Empire Avenue boyunca binalar yoktu; sadece Casa del Fascio caddenin sonunda belirgin bir şekilde duruyordu. Güney bölgesindeki bazı konut alanları, özellikle yeni Tiran'da, sınırlı bir inşaatla tanık oldu ve bu yapıların çoğu, subaylar için ayrılmış evlerdi. Sokak ağları planlanmıştı, ancak sadece birkaç dağınık villa inşa edildi.

Şekil 21: Arnavut Faşist Gençliği Enstitüsü. Şimdi Sanat Akademisi, sağ. (URL 20)

Şekil 22: Casa del Fascio, şimdi Tiran Politeknik Üniversitesi, sol. (URL 21)

3.1.3. Komünist Dönemde Kentsel Planlama (1945-1990)

Şekil 23: 1 Mayıs hazırlıkları, Tiran komünist etki altında, 1947. (URL 22)

II. Dünya Savaşı'nın 1945'te sona ermesiyle birlikte Arnavutluk'ta sosyalist hareketin yükselişi başladı. 46 yıl boyunca Arnavutluk, tüm boyutlarında köklü değişikliklere tanıklık edecekti. Tiran'ın sosyalist dönemini anlamak, kentsel ve mimari dönüşümünün bağlamını kavramak açısından hayati önem taşımaktadır. Arnavutluk'taki sosyalist dönem, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1990'ların başına kadar sürmüştür ve bu süre zarfında şehir, kentsel planlama, mimari ve sosyal yapı alanında önemli değişiklikler geçirmiştir.

Enver Hoxha, Arnavutluk'un sosyalist politikalarını on yıllar boyunca şekillendiren komünist liderdi. Onun rejimi, Marxizm-Leninizme sıkı bir bağlılık ve kendine yeterli, izole bir komünist devlet yaratma taahhüdü ile karakterize edilmiştir. Hoxha'nın yönetimi döneminde Tiran'ın dönüşümü, mimari modernleşme, ideolojik sembolizm ve kentsel gelişim üzerinde devlet kontrolü karışımıyla tanımlanmıştır. O döneme ait birçok anıtsal yapı ve bina günümüzde de varlığını sürdürmekte ve Arnavutluk'un komünist geçmişine dair hatırlatıcılar olarak hizmet etmektedir.

Ulusal Kurtuluş Ordusu Arnavutluk'un Tiran'yı Alman işgalcilerden kurtardığında, şehir yaklaşık altmış bin kişinin yaşadığı, çoğunun tarım sektöründe çalıştığı bir yerleşim yeri idi. Şehir, İtalyan faşizmi ve Osmanlı kalıntılarıyla doluydu ve Enver Hoxha'nın rejiminin benimseyeceği Marxist değerlere dair hiçbir bilgiye sahip değildi. Enver Hoxha, başlangıçta Joseph Stalin'in hüküm sürdüğü Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içindeydi. Bu nedenle, başkentin erken gelişimi Stalinist ideallerden etkilenmiştir.

Tiran'da 1947'de kurulan ilk Kentsel Planlama Enstitüsü, Sovyet kentsel çalışmalarının etkisiyle şehir gelişiminde önemli bir dönüm noktasını işaret etti. On yıl sonra yayımlanan ilk plan, şehri kültürel merkez, konut alanları ve yeşil kuşaklarla ayrılmış sanayi bölgeleri olarak üç bölgeye ayırmayı öngörüyordu. Çalışan sınıfı güçlendirmek için sanayileşmeye öncelik verildi ve bu bağlamda Sovyetler Birliği tarafından desteklenen W.I. Lenin Hidroelektrik ve Termal Santrali, J Stalin Tekstil Birliği ve E. Hoxha Metalurji Tesisleri gibi büyük fabrikalar şehrin eteklerinde kuruldu.

Şekil 24: J. Stalin Tekstil Konglomera girişi ve Stalin heykeli, 70-80'ler. (URL 23)

Bu hızlı sanayileşme, 1950'lerin başına gelindiğinde Tiran'yı Arnavutluk'un birincil sanayi merkezi haline getirdi. Bu yeni fabrikalara işçi akını, şehrin nüfus artışını tetikledi. Sanayileşme, Tiran'nın sosyal dokusunu ve kimliğini de yeniden şekillendirdi. Fabrikalar, işçi sınıfı için belirleyici bir rol oynarken, şehir merkezi yeni bir sembolik kimlik oluşturmayı hedefliyordu. Bunu başarmak için, özellikle Eski Çarşı gibi doğu ve tüccar geçmişine ait kalıntılar yıkıldı ve yerine Hoxha ve Stalin'in heykelleriyle süslü büyük bir meydan yapıldı. Millî kahraman G.K. İskenderbey'in adını taşıyan bu meydanda, anıtsal bir Kültür Sarayı ve Millî Müze yer aldı.

Şekil 25: Arnavutluk endüstri haritası, 1970ler. (Kaynak: Kevi Beqiraj)

Şehrin genişlemesi ve dönüşümü yalnızca sanayi büyümesi ile sınırlı değildi; ideolojik değişimlerle iç içe geçmişti. Eski Çarşı gibi tarihi mekanların yıkılması ve şehir merkezinin yeniden inşası, ideolojik bir dönüşümün sembolüydü. Bu eylemler, kapitalizm, din ve sosyalizm öncesi döneme ait kalıntıları silmeyi amaçlıyordu ve sosyalist ideolojinin zaferini simgeliyordu.

Ayrıca, bu dönemde yapılan mimari seçimler, hâkim olan sosyalist realizm estetiğini yansıtmaktadır. Kültür Sarayı ve Millî Müze gibi anıtsal yapılar, yalnızca işlevsel binalar değil, aynı zamanda sosyalist idealleri teşvik eden ve sosyalist liderleri anan ideolojik semboller olarak da hizmet vermekteydi.

Rejim, şehrin kimliğini kasıtlı bir şekilde yeniden şekillendirmeye başladı. Bu süreç, ulusal tarihinin yeniden yazılmasını, liderlerin konumlarının değiştirilmesini ve Tiran'ın görünüşte yapay bir başkentten, hayal edilen bir geçmişe bağlı tarihi bir şehre dönüştürülmesini içeriyordu. Bu dönüşümün merkezinde, mitingler ve resmi toplantılar için tasarlanmış büyük bir meydanın oluşturulması yer aldı. Kapsamlı yeniden yapılanmaya rağmen, Ethem Bey Camii ve saat kulesi gibi birkaç tarihi yapı hayatta kaldı; ancak saat kulesinin tepesine eklenen kırmızı yıldızla birlikte değiştirildi. Sembolizm, Tiran'ın kentsel manzarasını yeniden şekillendirmede önemli bir rol oynamaktaydı. Faşist dönemden kalma neoklasik binalar, sosyalist ideoloji ile uyum sağlamak amacıyla kırmızı yıldızlarla yeniden işlevlendirilmişti, bu durum onların orijinal bağlamlarından kopmuş olmasına rağmen.

Ayrıca, şehrin genişlemesi, Sovyet kentsel planlamasından ilham alan sosyalist ilkelere uygun konut alanlarının inşasını da içeriyordu. Bu alanlar, başlangıçta beyaz tuğlalardan, daha sonra prefabrik malzemelerden yapılan, standart bloklar halinde konut ünitelerini kapsamaktaydı. Binalarda "PPSH" (Arnavutluk İşçi Partisi) veya "Hoxha" gibi yazılar dikkatle sergileniyor ve partizanların isimleriyle adlandırılıyordu. Sosyalist sloganlar ve parti sembolleriyle süslenmiş bu yapılar, Parti'nin ideallerine bağlılık ve bir birlik duygusu oluşturmayı amaçlıyordu. Konut tahsisi, genellikle Parti ile bağlantısı olan aileleri önceliklendirerek, devlet yetkilileri tarafından yönetiliyordu. Tiran'ın mimarisi ve altyapısının dönüşümü, yalnızca estetikle ilgili değildi; bu, sosyalist ideolojiyi günlük yaşamın dokusuna entegre etmek için koordineli bir çabaydı. Partinin konut tahsisi, istihdam ve vatandaşların yaşamlarının çeşitli yönleri üzerindeki kontrolü, etkisini ve hakimiyetini pekiştiriyordu.

Ayrıca, ideolojik kontrol eğitim ve kültüre de uzandı. Sosyalist değerleri yaymak ve Parti'nin başarılarını yüceltmek amacıyla okullar ve kültürel kurumlar kuruldu veya yeniden işlevlendirildi. Tarihsel anlatılar, sosyalist ajandaya uyum sağlamak için yeniden yazıldı ve genellikle Parti'nin anlatısıyla çelişen unsurlar silinerek veya çarpıtılarak sunuldu.

1950'lerde Tiran, diğer komünist ülkelerdeki birçok şehir gibi kentsel güzelleştirme projeleri geçirdi. Merkez Park'ın oluşturulması, şehrin kahverengi, kayalık arazisini dönüştürme çabalarının bir parçasıydı. Parkın tasarımında, hem estetik çekicilik sağlamak hem de bölge için işlevsel bir su kaynağı oluşturmak amacıyla merkezi bir su rezervuarı yer alıyordu. Ayrıca, parkın doğal güzelliğini artırmak ve şehrin yeşil alanlarına katkıda bulunmak için yerel ağaçlar ve yeşillikler dikildi. Merkez Park, Tiran'nın sakinlerine geniş bir kamu rekreasyon alanı sunmayı, şehrin kentsel ortamında dinlenme, piknik ve boş zaman aktiviteleri için fırsatlar sağlamayı amaçlıyordu.

Şekil 26: Enver Hoxha'nın Blloku'da vilası, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Sosyalist şehir manzarasına zıt bir şekilde, Blloku, Tiran'nın en seçkin bölgesiydi. İşgal döneminde faşist yetkililer için inşa edilmiş lüks villalara ev sahipliği yapan bu bölge, 1945'te partizanların zaferinin ardından Komünist Parti tarafından kontrol edilen kapalı bir mahalleye dönüştü. Bu villalarda, Enver Hoxha da dahil olmak üzere Merkez Komite üyeleri ikamet ediyordu; Hoxha'nın evi ise Blloku'nun tam ortasında yer alıyordu. Blloku'da öne çıkan Hoxha'nın evi, zamanla genişletilmiş ve yenilenmiş, bu da onun artan paranoyası ve güvenlik ihtiyacını yansıtmıştır. Bu kapalı topluluk, ayrıcalık ve gücün bir sembolü haline gelmiş, yalnızca parti yetkilileri,

davetli misafirler ve hizmet personeli gibi seçkin bir gruba açık ve korunmuş bir alan olmuştur.

Blloku'nun görünümü, sosyalist mimariden ve işçi sınıfı mahallelerinden ayrı, Tiran içindeki belirgin sosyo-ekonomik ayrımı gözler önüne seriyordu. Kamu gözünden gizli olan bu bölge, önemli kararların alındığı yerd ve rejimin propagandasına zemin hazırlayan sosyalist şehir manzarasıyla keskin bir tezat oluştuyordu. Blloku, sıkça rejimin arka sahası olarak görülüyor; ayrıcalık ve gücün zirvesini temsil ederek, Komünist Arnavutluk'taki eşitsizlikleri ve dışlayıcılığı pekiştiriyordu.

1967'de Enver Hoxha, dinleri yasaklayarak Arnavutluk'u dünyadaki ilk ateist ülke ilan etti. Bu karar, Tiran'daki dini yapılar üzerinde derin bir etki yarattı. Yasak, dini etkileri ortadan kaldırmayı ve Arnavutluk'un totaliter komünist ideoloji arayışının bir parçası olarak ateizmi teşvik etmeyi amaçlıyordu. Tiran genelindeki camiler, kiliseler ve dini okullar kapatıldı, yeniden işlevlendirildi veya alternatif kullanımlara dönüştürüldü. Camiler depo, ahır veya kültürel merkezler haline getirilirken, kiliseler laik alanlara veya depolama tesislerine dönüştürüldü. Kentsel inşaat stratejisi, şehrin son doğu imajını ortadan kaldırmanın bir aracı olarak kullanıldı.

Bazı dini yapılar tamamen yıkım veya saygısızlıkla karşılaştı. Heykeller, süslemeler ve dini semboller, herhangi bir dini önemi silmek amacıyla kaldırıldı veya tahrip edildi. Bu, dini sembollerin ve uygulamaların kamu alanından tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik doğrudan bir girişimdi. Devlet, dini mülklerin kontrolünü ele geçirerek, bunların kullanımını belirledi ve herhangi bir dini uygulama veya topluluğu engelledi. Bu, gücü merkezileştirme ve herhangi bir dini otorite veya etkinin ortadan kaldırılmasına yönelik daha geniş bir çabanın parçasıydı. Yıkılmayan veya yeniden işlevlendirilmeyen dini yapılar, ideolojik yeniden markalama sürecine tabi tutuldu. Bu yapılar, genellikle dini çağrışımları ortadan kaldırmak ve komünist ideolojiyi teşvik etmek amacıyla yeniden tasarlandı veya yeniden adlandırıldı.

Hoxha'nın Tiran ve Arnavutluk genelindeki dinleri yasaklaması, şehrin dini manzarasında önemli bir dönüşüme yol açtı. Bir zamanlar Tiran'nın mimari ve kültürel mirasının ayrılmaz parçaları olan dini yapılar, komünist rejimin anti-dini gündemiyle uyumlu hale getirilmek amacıyla yeniden işlevlendirilmiş, yok edilmiş veya yeniden paketlenmiştir.

1960'ların sonlarında Arnavutluk'ta sığınakların inşasına başlandı. Bu sığınakların amacı, Hoxha'nın yabancı saldırılara karşı duyduğu derin paranoya nedeniyle ülkeyi olası işgallere veya saldırılara karşı güçlendirmektir. Ülkede tahminen 173.000 sığınak inşa edildi ve bu sığınaklar, küçük karakollardan daha büyük takviye yapıları gibi çeşitli boyut ve şekillerdeydi. Stratejik olarak, kentsel alanlarda, kırsal bölgelerde, sınırlar boyunca ve plajlarda konumlandırıldılar.

Şekil 27: Şehir merkezinde dönüştürülen bir Bunker. (URL 24)

Tiran, başkentte birçok sığınak inşa edilmiştir, ancak bunların dağınık yapısı ve gizli inşaat yöntemleri nedeniyle kesin bir sayının belirlenmesi zor olabilir. Sığınaklar, şehir genelinde parklar, mahalleler ve açık alanlar da dahil olmak üzere çeşitli yerlerde konumlandırılmıştır. Bazıları, önemli altyapı veya hükümet binalarının yakınında yer alırken, diğerleri konut alanlarına dağılmış durumdadır.

Bu sığınaklar, genellikle beton malzemeden yapılmış ve mantar şeklinde belirgin bir görünüme sahipti. Saldırı durumunda vatandaşlara sığınak ve savunma pozisyonları sağlamak amacıyla tasarlanmışlardı. Ancak, pratik savunma için gerekli olanın çok ötesinde sayıda inşa edilen bu sığınaklar, Hoxha'nın paranoyasının ve Arnavutluk'un dünyadan izolasyonunun sembolü haline geldi.

1970'lerin sonlarında Arnavutluk, dünyadan giderek daha fazla izole hale geldi. Tiran, rejimin kontrolü sürdürme ve kendine yeterlilik çabalarının merkez üssü haline geldi. Rejim, dış etkilere karşı korunmak ve ideolojik saflığı sağlamak için hem siyasi hem de mimari olarak sıkı önlemler uyguladı. Tiran ve diğer şehirler, kentsel genişlemeyi sınırlayan ve nüfus büyümesini kontrol eden "Sarı Çizgi" ile çevrildi. Yanlış ideolojik profili olan vatandaşlar zorla yerinden edilirken, üniversite mezunları kırsal alanlara gönderildi ve burada eğitim ve sosyalist ideolojiyi yaymaları istendi. Tiran'da kalmasına izin verilen vatandaşlar, mesai saatlerinden sonra şehir temizliği, yeni konut alanları inşası ve yeşil alanların bakımı gibi zorunlu "gönüllü" faaliyetlere katılmak zorundaydılar. Bu aktiviteler, Parti direktiflerine uyumu sağlamak için bölgesel Halk Konseyleri tarafından yakından denetlendi.

Tiran, geniş caddeleri, geometrik binaları, düzenli banliyöleri ve yeşil alanları ile modernist bir mimari model sergiliyordu. Şehrin estetiği, temizlik ve düzeni vurgulayarak model bir sosyalist şehir imajı çiziyordu. Tiran'ın kusursuz işleyişi, daha az çekici kırsal gerçeklikten izole olmasının bir sonucuydu. O dönemde Tiran bir ütopya gibiydi. Her hareket kontrol altında; her şekil geometrikti. Saf sosyalist realizmi yansıtan bir sosyalist ütopya.

Tablo 2: Sosyalist şehirciliğin karnesi.

<i>Belirleyici Özellik</i>	<i>Sosyalist Şehircilik</i>
<i>Planlama Felsefesi</i>	Devlet kontrolü ile merkezi planlama
<i>Ekonomik Sistem</i>	Devlet güdümlü ekonomi
<i>Arazi Mülkiyeti</i>	Devlete ait arazi
<i>Kentsel Formu</i>	Tek tip, işlevsel ve kullanışlı tasarım
<i>Konut</i>	Devlet tarafından sağlanan, standart konut
<i>Kamusal Mekan</i>	Genellikle anıtsal olan geniş kamusal alanlar
<i>Ulaşım</i>	Toplu taşıma ve motorsuz ulaşım vurgusu
<i>Altyapı Geliştirme</i>	Büyük ölçekli, devlet destekli altyapı projeleri
<i>Mimari Tarz</i>	Sosyalist gerçekçilik, işlevselci ve Brutalist tarzlar

Kültür Kurumları

Devlet destekli kültür kurumları

Ekonomik aktiviteler

Endüstriyel odaklı, sınırlı ticari faaliyetler

Kentsel Yönetişim

Yukarıdan aşağıya yönetim, sınırlı halk katılımı

Sosyal Hizmetler

Sosyal hizmetlere evrensel erişim

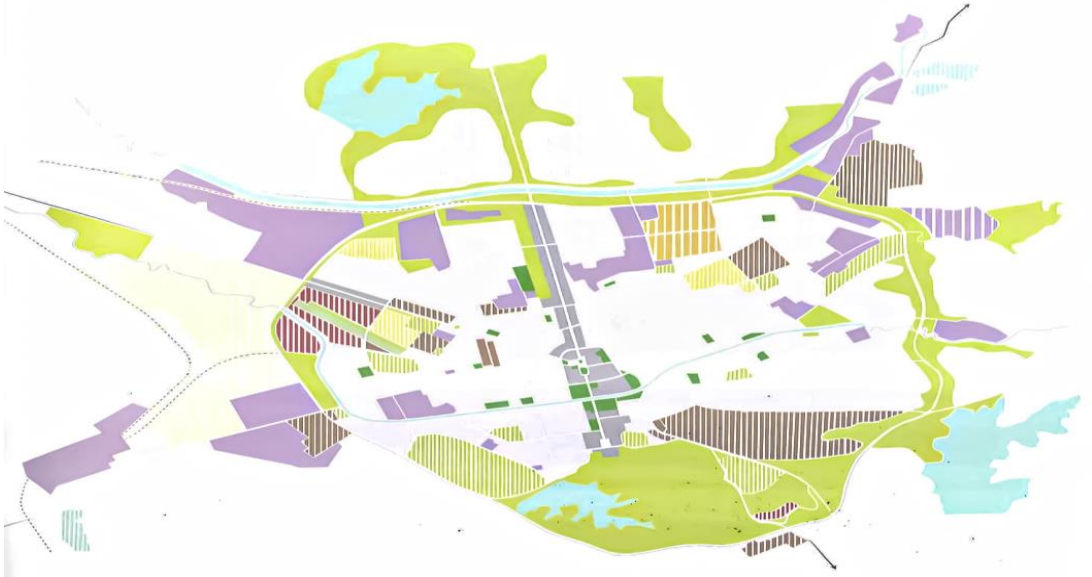
Çevre Politikaları

Çoğunlukla endüstriyel büyümeye odaklanılıyor

Şehir Kimliği

Tek tip, kolektif kimlik

1957'deki kentsel düzenleme planının ardından, Tiran, neredeyse 30 yıl boyunca bir sonraki düzenleme planına sahip olamadı. 1986'da başlatılan bu plan, 1990'da o dönemdeki Bakanlar Kurulu tarafından imzalanarak onaylandı (Dhamo, Aliaj & Kristo, 2019). Plan, Tiran'yı büyük, entegre sanayi bölgeleri (Kombinat) ile bir sanayi merkezi olarak öngörüyordu ve üretimi, kutlama amaçlı geniş kamu alanlarını ve kişi başına düşen önemli yeşil alan gibi iddialı çevre standartlarını vurguluyordu (Zanfi, 2008). Kentsel sınırlar etrafındaki yeşil kuşak, şehrin plansız büyümesini engellemeyi amaçlıyordu.

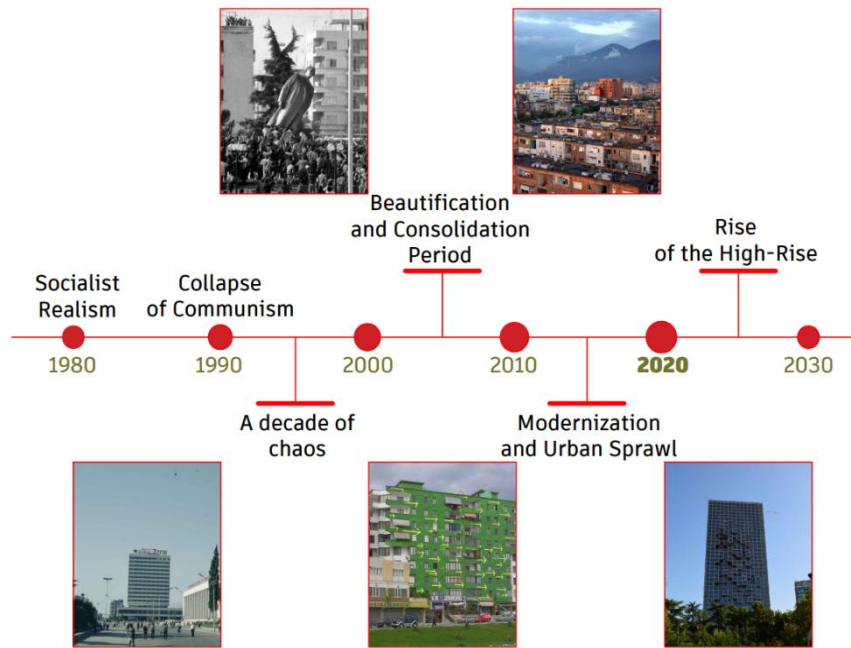
Şekil 28: Tiran Düzenleyici Planı, 1989. (Kaynak: Dhamo, Aliaj & Kristo, 2019)

Bu Düzenleme Planı, kentsel alanın tek merkezli fikrini güçlendirerek şehri çevreleyen beşinci bir halka kullanıyordu. Radyal caddeler, bu halkaya kadar uzatıldı ve bu, şehrin beşinci halkası olacaktı. Şehrin ana omurgası olan bulvarın, kentsel

alanın kuzeyine açılacak şekilde kuzeye doğru uzatılması planlandı. Böylece, uzatılan bu bulvar, Lana ve Tiran nehirlerini birleştirecek ve parklarla başlayıp parklarla sona erecekti. Yukarıda belirtildiği gibi, planın bir parçası da, şehrin dış halkasını çevreleyecek ve kentsel genişlemeye engel olacak çeşitli eğlence ve dinlenme etkinliklerini içeren bir yeşil kuşak oluşturmayı içeriyordu (Dhamo, Aliaj & Kristo, 2019).

Bu plan, Arnavutluk'taki komünist sistemin alacakaranlığında ortaya çıktı. O dönemin son kentsel üretimiydi ve kısa ömürlü oldu. Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasından kısa bir süre sonra, rejim çöktü ve bu çöküş, Tiran'ın sosyalist realizm imajını değiştiren bir kentsel kargaşa dalgasını beraberinde getirdi.

3.2. Sosyalist-Sonrası Tiran: Erken İntikali

Şekil 29: Tiran kentsel değişimler ve temaların zaman çizelgesi. (Kaynak: Kevi Beqiraj)

1991'de Arnavutluk'taki sosyalist rejimin çöküşü, ulusun tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı ve yoğun bir siyasi, ekonomik ve sosyal geçiş dönemini başlattı. Başkent Tiran, bu dönüşümün merkez üssü haline geldi. Merkezi planlı bir ekonomiden piyasa odaklı bir sisteme ani geçiş, kentsel gelişim, yönetim ve toplumsal yapılar üzerinde derin değişikliklere yol açtı. Bu dönem, hızlı nüfus artışı, kontrolsüz

kentsel yayılma, altyapı sorunları ve gayri resmi ekonomilerin ortaya çıkması ile karakterize edildi.

Enver Hoxha liderliğindeki sosyalist rejim altında, Arnavutluk dünyadaki en izole ülkelerden biri haline geldi ve arazi mülkiyeti, kentsel gelişim ve nüfus hareketleri üzerinde sıkı kontroller uygulandı. Devlet, tüm arazi ve konutların sahibiydi ve kentsel planlama merkezi bir şekilde yönetiliyor, katı düzenlemelerle gerçekleştiriliyordu. "Sarı Çizgi," şehrin sınırlarını belirliyor ve bu sınırın ötesinde kentsel gelişim yasaklanıyordu. Rejimin çöküşüyle birlikte bu kontroller neredeyse bir gecede ortadan kalktı ve hukuki bir boşluk oluştu. Arazi kullanımı, inşaat ve kentsel planlama ile ilgili yasalar ve düzenlemeler ya yoktu ya da uygulanamaz hale geldi. İnsanlar, sosyalizm döneminde devlet tarafından el konulan mülkleri sıklıkla alarak, hukuki bir dayanağa sahip olmadan arazileri ve binaları geri almaya başladı. Sarı Çizgi'nin ortadan kalkması, Tiran'ya sınırsız bir girişe izin vererek, daha iyi ekonomik fırsatlar arayan kırsal alanlardan büyük bir insan akınına neden oldu.

Tablo 3: Tiran nüfus değişimi.

<i>Yıl</i>	1969	1980	1990	1995	1999
<i>İl nüfusu</i>		297,700	374,500	470,500	618,200
<i>Kent</i>	152,700	197,000	253,100	341,700	452,100
<i>Kırsal</i>		100,700	121,400	128,800	166,100
<i>Kent nüfusunun yüzdeliği</i>		66.1	66.5	72.6	73.0

Kaynak: Tiran Belediye Yıllık İstatistikleri, INSTAT

Tiran'ya doğru olan göç, şehrin tarihindeki en hızlı nüfus artışını beraberinde getirdi. 1990 ile 2001 yılları arasında şehrin nüfusu neredeyse iki katına çıkarak, sosyalist dönem boyunca %23-25 olan büyüme oranlarına kıyasla %101'lik bir kentsel nüfus artışı yaşandı. Bu patlama, mevcut konut stoğu ve altyapının yeni sakinleri barındırmak için yetersiz olması nedeniyle keskin bir konut krizine yol açtı. Devlet, yeterli konut çözümleri sunma kapasitesine ve kaynaklara sahip değildi. Bunun sonucunda, bireyler durumu kendi ellerine alarak geniş çapta yasadışı inşaatlara

yöneldiler. Her mevcut alanda, kamu parkları, nehir kenarları ve hatta Lana Nehri üzerinde bile binalar yükselmeye başladı. Etkili bir yönetimin olmaması, bu gelişmelerin kontrolsüz bir şekilde ilerlemesine izin vererek, karmaşık ve parçalı bir kentsel doku oluşturdu.

1991, 1992 ve 1993 yıllarında Arnavutluk hükümeti, Eski Sahiplerin Mülk İadesi ve Tazminat Yasası'nı kabul ederek özelleştirme sürecini başlattı (Deda, 2003). Bu yasa, mevcut kiracıların ikamet ettikleri yerlerin sahibi olmalarına olanak tanıyarak, devlet mülkünü özel mülkiyete dönüştürdü. Bu, piyasa ekonomisine doğru önemli bir adım olmasına rağmen, arazi mülkiyeti konusunda karmaşıklıklara ve çatışmalara da yol açtı. Eski komünist yetkililer de dahil olmak üzere birçok etkili birey, yasal belgeler olmadan araziye ele geçirerek, bağlantılarını ve düzenleyici denetimin yokluğunu suistimal etti. Genellikle, mülkiyet belgeleri veya arazi patenti olmadan parçaları başkalarına sattılar, bu da gayri resmi yerleşimlerin çoğalmasına yol açtı. Örneğin, sosyalist dönem boyunca kurutulan ancak işlevsiz bırakılan Durrës'in eski sulak alanı, illegal olarak tahsis edilip geliştirilen bir alan haline geldi. İlk serbest piyasa ekonomisi on yılında toplam dairelerin %94,6'sı özelleştirildi. Çoğu, devlet tarafından 100-200\$ arasında satıldı (Deda, 2003). Ancak, bu mülkiyetlerin büyük bir kısmı resmi hukuki çerçevenin dışında varlık göstermekteydi ve bu da gelişimi düzenleme ve bu alanları resmi kentsel planlamaya entegre etme çabalarını karmaşıktırılıyordu.

Şekil 30: Lana nehri üzerine yasa dışı yerleşimler, 90lar. (URL 25)

Gayri resmi yerleşimlerin artışı, Tiran'nın kentsel zorluklarının en görünür tezahürlerinden biriydi. Bu yerleşimler, şehrin eteklerinde ve boş kentsel alanlarda ortaya çıkarak, ruhsatsız veya inşaat standartlarına uyulmaksızın inşa edilmiş geçici konutların bir yelpazesini oluşturdu. Sakinler genellikle su, elektrik, sanitasyon ve atık yönetimi hizmetlerine erişimden yoksundu. Binalar, kalitesiz malzemelerle aceleyle inşa edildiğinden, yapısal arızalara karşı savunmasız hale geldi. Yüksek nüfus yoğunlukları, dar yaşam koşullarına yol açarak sağlık ve güvenlik risklerini artırdı. Yerleşimler sıklıkla sel riski taşıyan alanlarda veya istikrarsız zeminlerde konumlandırıldı ve özellikle Lana Nehri üzerinde inşa edilenler, doğal afetler riskini artırdı.

Şekil 31: Bathore, Kuzey Tiran, 1944. (URL 26)

Bu gayri resmi yerleşimler, sadece bir konut çözümünden daha fazlasını temsil ediyordu; aynı zamanda geçiş döneminin derin ekonomik eşitsizliklerini ve sosyal çalkantılarını mekânsal olarak ifade ediyordu. Sakinleri, ağırlıklı olarak kırsal göçmenlerden oluşuyordu ve marjinalleşme ile sınırlı istihdam fırsatları ile karşı karşıya kaldılar. Yerleşimler, şehrin gölgeli ekonomisine katkıda bulunan gayri resmi ekonomik faaliyetlerin merkezleri haline geldi. Hükümetin konut krizini çözme ve temel hizmetleri sağlama konusundaki yetersizliği, ortaya çıkan demokratik

kurumların zayıflıklarını vurguladı. Bu yerleşimlerin düzenlenmesine yönelik çabalar, hukuki belirsizlikler, kaynak kısıtlamaları ve sosyal huzursuzluk korkusu gibi siyasi zorluklar nedeniyle engellendi. Bu korkular, yetkililerin sakinleri zorla tahliye etme veya yasadışı yapıları yıkma konusundaki isteksizliklerini artırıyordu.

Göç odaklı gelişmelerin eski Sarı Çizgi'nin ötesinde başlaması, kentsel yayılma sürecini başlattı. Bu yayılma, genellikle tarım arazilerinin üzerinden atlayarak düşük yoğunluklu ve parçalı gelişim ile karakterize edildi ve verimsiz arazi kullanım kalıplarına yol açtı (Şekil 24). Gelişmeler, sel riski taşıyan bölgeler ve erozyona duyarlı yamaçlar gibi ekolojik olarak hassas alanlara yayıldı. Verimli arazilerin gayri resmi konutlar için dönüştürülmesi, tarımsal temeli azalttı ve gıda güvenliği ile kırsal ekonomileri olumsuz etkiledi. İnşaat için en çok tercih edilen bölgeler, kentsel Tiran'ya daha yakın olmaları nedeniyle Kamëz, Bathore ve Paskuqan'dı (UNDP, 2000). Bu kontrolsüz yayılmayı tetikleyen faktörler arasında zayıf arazi kullanım düzenlemeleri, daha iyi yaşam koşulları arzusu ve gayri resmi arazi pazarından sağlanan ekonomik teşvikler yer alıyordu.

Çevresel sonuçlar oldukça önemliydi. Bu yayılma, doğal habitatların bozulmasına yol açtı. Düzenlenmemiş inşaat, doğal drenaj kalıplarını etkileyerek sel ve su kirliliğine katkıda bulundu. Yetersiz toplu taşıma nedeniyle özel araçlara olan artan bağımlılık, emisyonların yükselmesine ve hava kirliliğinin kötüleşmesine neden oldu.

Hızlı ve düzensiz genişleme, Tiran'nın zaten sınırlı altyapısını zorladı. Mevcut yol altyapısı, artan araç sayısını karşılamakta yetersiz kaldı; yollar genellikle dar, asfaltlanmamış ve kötü bakımlıydı. Çevre bölgeler, olumsuz hava koşullarında geçilemez hale gelen toprak yollarına dayanıyordu, bu da hareketliliği ve hizmetlere erişimi engelliyordu. Artan araç kullanımı, özellikle trafik yönetim sistemlerinin yokluğunda ciddi tıkanıklıklara yol açtı. Devlet tarafından işletilen toplu taşıma hizmetlerinin çökmesi, denetim olmadan çalışan "furgon" olarak bilinen gayri resmi minibüslerle doldurulan bir boşluk yarattı; bu da güvenlik endişeleri ve hizmet eşitsizliğine yol açtı. Su temini, elektrik ve atık yönetimi gibi altyapı ve hizmetler güvenilir ve yetersizdi, bu da sokaklarda ve kamusal alanlarda kirlenmeye ve çöp birikimine neden oldu.

Şekil 32: Tiran merkez mahalleleri, 1990lar. (URL 27)

Şehrin atık yönetim sistemleri, artan nüfus ve ekonomik aktiviteyle başa çıkamaz hale geldi. Toplanmamış çöp yığınları, konut ve ticaret alanlarında yaygın bir manzara haline geldi. Su yolları veya kullanılmayan arazilerin yakınında yasadışı atık döküm alanları ortaya çıktı ve bu durum çevresel tehlikeleri artırdı. Biriken atıklar, haşereleri çekti ve hastalıkların yayılmasına zemin hazırladı. Yetersiz altyapı, düşük kamu bilinci ve düzenleyici boşluklar, atık krizine katkıda bulundu. Atık krizini ele almak için yapılan çabalar arasında uluslararası yardım projeleri, kamu bilinci kampanyaları ve sınırlı atık toplama ve işleme tesislerine yapılan yatırımlar yer aldı; ancak bunlar genellikle yetersizdi.

Şekil 33: Lana nehrinde 'kiosk'lar, 1994. (URL 28)

Kioskların, ya da "baraka"ların, 1990'larda Tiran'nın kentsel manzarasında belirgin bir özellik haline geldi. Bu küçük yapılar, geçiş sürecindeki bir ekonomide bireylerin ticarete girmesi için düşük engelli giriş noktaları sağladı. Gıda ve içeceklerden gazetelere ve ev eşyalarına kadar çeşitli ürünler sattılar ve devlet sanayilerinin çöküşüyle yerinden edilenler için iş imkânları yarattılar. Kiosklar, sokak yaşamının canlılığına katkıda bulunan ve değişim zamanında Arnavut halkının girişimci ruhunu yansıtan sosyal buluşma noktaları haline geldi. Ancak, düzensiz bir şekilde yaygınlaşmaları, kaldırımlarda ve kamusal alanlarda kalabalığa neden olarak yaya hareketliliğini engelledi. Birçok kiosk, uygun sanitasyon tesislerinden yoksundu ve bu da kamu sağlığı endişelerine yol açtı. Kurumsal işletmeler, kioskların uygun lisans olmadan ve düzenlemelere uymadan faaliyet göstermelerinin haksız bir avantaj sağladığını savundular. Hükümetin düzenleme ve yer değiştirme çabaları, tutarsız uygulamalar ve kioskların gayri resmi ekonomideki rolü nedeniyle direnişle karşılaştı.

Sosyalist dönemdeki özel otomobil sahipliği yasağının sona ermesi, Tiran'nın sokaklarındaki araç sayısında dramatik bir artışa yol açtı. İkinci el araçlar, özellikle Batı Avrupa'dan ithal edilen Mercedes-Benz modelleri yaygınlaştı ve post-sosyalist Arnavutluk'ta refah ve modernliğin sembolü haline geldi. Araçlardaki bu artış, altyapının bu hacmi karşılayacak şekilde yetersiz olması nedeniyle kronik trafik sıkışıklığına yol açtı. Belirlenmiş park alanlarının olmaması, araçların kaldırımlarda ve kamusal alanlarda park edilmesine neden oldu, bu da yayaları sokaklara zorlayarak kaza riskini artırdı. Eski ve daha az verimli araçlardan kaynaklanan artan emisyonlar, hava kalitesinin kötüleşmesine katkıda bulunurken, sürekli trafik akışı da kentsel gürültü seviyelerini artırarak yaşam kalitesini olumsuz etkiledi. Bu zorluklar, toplu taşıma yatırımları, trafik akışını yönetmek için kentsel planlama politikaları ve araç emisyon standartlarını uygulamak için çevresel düzenlemelere yönelik yatırımların gerekliliğini vurguladı.

Tiran ve genel olarak Arnavutluk'taki sanayi sektörü, geçiş döneminde dramatik bir çöküşle karşılaştı. Sosyalist planlama altında, sanayiler ideolojik hedefler doğrultusunda kuruldu ve genellikle ekonomik verimlilik veya piyasa talebi göz önünde bulundurulmadı. Rejimin çökmesiyle birlikte, bu devlet mülkü işletmeler kalite veya fiyat açısından ithal mallarla rekabet edemediler. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesine yönelik çabalar, yolsuzluk, yatırımcı ilgisizliği ve hukuki

karmaşıklıklar nedeniyle engellendi. Fabrika kapanmaları, özellikle sanayi istihdamına bağımlı kentsel nüfusu etkileyerek büyük iş kayıplarına yol açtı. Kararlı gelirlerin kaybı, yoksulluk oranlarının artmasına ve ekonomik eşitsizliklerin genişlemesine katkıda bulundu. Birçok kişi yurt dışında istihdam fırsatları aramaya yöneldi ve bu durum beyin göçüne ve demografik değişimlere neden oldu.

Tiran'nın kentsel zorluklarının temelinde, yönetim ve kurumsal kapasite ile ilgili sorunlar yatıyordu. Yerel yönetimler, demokratik yönetim ve piyasa temelli kentsel planlama konusunda deneyim eksikliği yaşıyordu. Bütçe kısıtlamaları, gerekli altyapı ve hizmetleri uygulama yeteneğini engelliyordu. Ajanslar arasındaki örtüşen sorumluluklar ve koordinasyon eksikliği, etkili yönetimi zayıflatıyordu. Yolsuzluk yaygındı ve arazi işlemleri, inşaat izinleri ve kamu hizmetlerinin sunumunu olumsuz etkiliyordu. Yaygın gayri resmi durum, hukukun üstünlüğünü zayıflatıyor ve meşru yatırımları caydırıyordu. Mülkiyet hakları, kentsel planlama ve çevre koruma ile ilgili yetersiz hukuki çerçeve ve yargı verimsizliği, hukuki başvuru imkânlarını sınırlıyordu. Uluslararası kuruluşlar, yönetim yapısını iyileştirmek ve yasaları Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirmek için eğitim ve destek sağladı; bu, özellikle AB entegrasyon beklentileri doğrultusunda önemliydi.

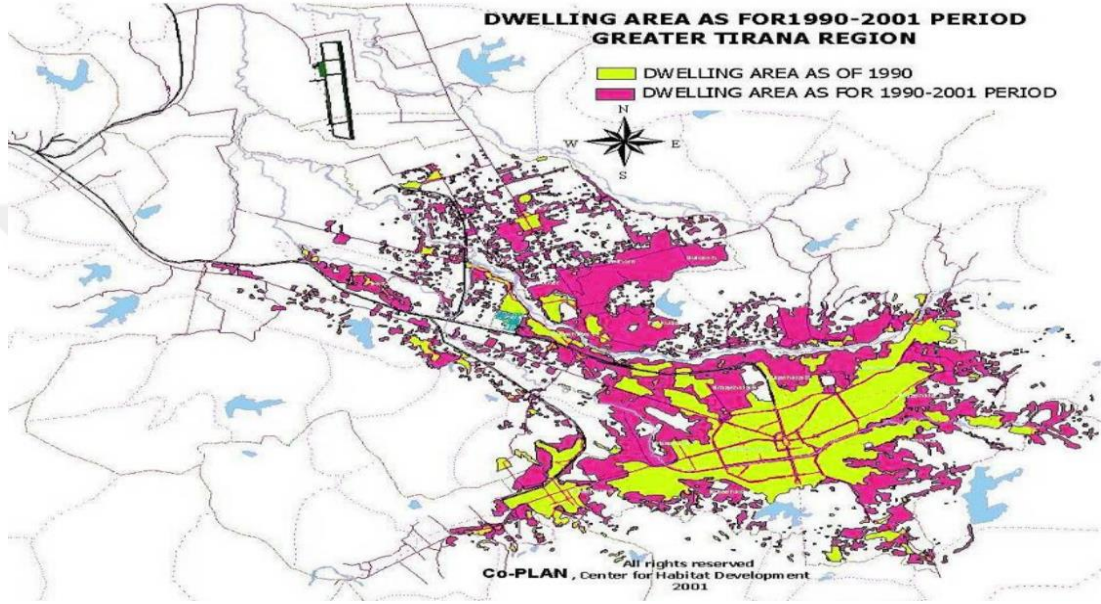
Kaotik gelişim, Tiran'nın kültürel ve tarihi mirasını tehdit etti. Düzenlenmemiş inşaat, korunma dikkate alınmadan yeni projelere yol açmak için tarihi yapıların yıkılmasına neden oldu. Şehrin özgün mimari karakteri, tutarsız ve genellikle kalitesiz yeni yapılar tarafından aşındırıldı. Parklar, meydanlar ve diğer ortak alanlar ya inşa edildi ya da özelleştirildi, bu da sosyal etkileşim ve rekreasyon için ayrılan alanları azalttı. Yerel aktivistler ve kültürel organizasyonlar, miras alanlarının korunması için kampanya yürüttü; UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar ise destek sağladı ve kültürel korunmanın önemini vurguladı.

Arnavutluk'taki serbest piyasa ekonomisinin ilk on yılı, 1990'da Tiran için onaylanan Düzenleme Planı'nın yetersiz olduğunu ve yakın gelecekteki olaylara duyarsız kaldığını kanıtladı. Şehrin dış halkası etrafındaki yeşil kuşak ve ana bulvarın kuzeye uzatılması gerçekleştirilemedi. Şehir, her yöne, özellikle de kuzeybatı yönünde büyük bir genişleme gösterdi. 2001 yılına kadar geçen yıllar içinde inşa edilen binaların resmi sayısı, post-sosyalist Tiran'nın ilk on yılında gerçekleşen büyük inşaatları göstermektedir.

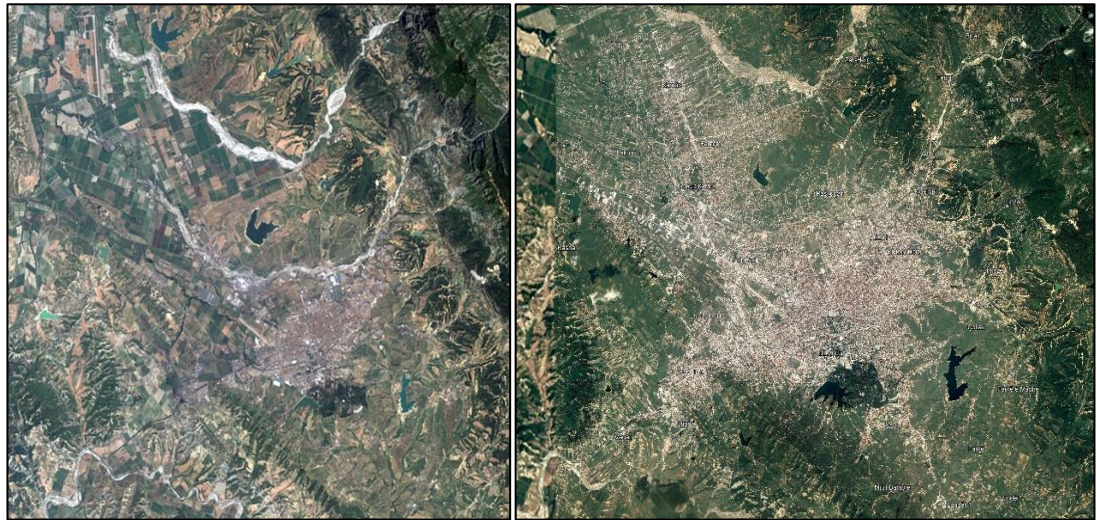
Tablo 4: Tiran'da Konut Binaları Sayıları, yıllara göre.

Yıl	Total	Up to 1960	1961-1980	1981-1990	1991-2000
Konut Binaları Sayıları	23,296	3,484	2,802	2,700	14,310

Kaynak: INSTAT 2011

Şekil 34: Tiran kentinin büyümesi, 1990dan 2000e. (Kaynak: Co-Plan, CHD, 2001)

Şekil 35: Tiran uydu fotoğrafı, 1985, Sol. (Kaynak: ESA)

Şekil 36: Tiran kent büyümesi, uydu fotoğrafı, 2002. (Kaynak: Google Earth)

Yukarıdaki haritalar, özelleştirme ve arazi mülkiyeti sonucu gerçekleşen Tiran'nın kentsel genişlemesini net bir şekilde göstermektedir. Kentsel Tiran, 1990 yılında 12 km²'den 2002 yılında 56 km²'ye çıkarak dört katından fazla büyüdü (Pojani, 2010). Ancak 2000 yılına ait Arnavutluk İnsani Gelişme Raporu'na göre:

“İstatistikler, Tiran'nın hızlı bir şekilde kentselleştiğini giderek daha fazla dile getiriyor. Ancak, gerçekte, Tiran giderek daha kırsal bir görünüm kazanıyor.”
(UNDP, 2000)

3.3. Kentsel Yenileme ve Kimlik: Edi Rama'nın Tiran Vizyonu

Tiran, sosyalist geçmişin kalıntıları ve on yıl süren demokrasiye geçişin kaotik sonrası arasında kentsel kimliğini yeniden tanımlama yolculuğuna çıkarken, sanatçıdan politikacıya dönüşen Edi Rama bu dönüşümün merkezinde yer aldı. 2000-2011 yılları arasında belediye başkanı olarak görev süresi, önemli bir kentsel yenilenme sürecini tetikledi. Bu dönemde, şehrin fiziksel manzarasını canlandırmaya, sosyal sorunları ele almaya ve yeni bir sivil bilinci teşvik etmeye yönelik yenilikçi stratejiler geliştirildi.

Sosyalist rejimin çöküşünün ardından, Tiran derin sosyo-politik ve ekonomik kargaşalarla yüzleşmek zorunda kaldı. Yeni bulunan özgürlüğün başlangıçtaki coşkusu, kısa sürede belirsizlik ve istikrarsızlıkla gölgelenmeye başladı. Öğrenci liderliğindeki gösteriler, değişim için gençlerin özlemlerini sembolize ediyordu, ancak zamanla Sali Berisha gibi yükselen siyasi figürler altında kutuplaşmaya başladı ve bu durum yeni bir otoriterlik korkusunu körükledi (Nano, 2021). Şehrin kentsel ortamı bu kargaşayı yansıtıyordu: kontrolsüz yasadışı inşaatlar, çürüyen altyapı, yaygın kirlilik ve kamusal alanların belirgin bir yokluğu, post-sosyalist geçişin getirdiği zorlukları vurguluyordu.

1964 doğumlu Edi Rama, Tiran Sanat Akademisi'nde tanınmış bir ressam ve akademisyendi. Sosyalist rejime karşı eleştirel duruşuyla tanınan Rama, aktivizmi ve yazılarıyla yetkililer gözünde bir "baş belası" olarak konumlandı (Obrist, 2014). 1990'ların başındaki siyasi gelişmelerden hayal kırıklığına uğrayan Rama, Paris'e taşındı ve burada arkadaş ve sanatçı Anri Sala ile birlikte sanatsal çalışmalarına devam etti.

Rama'nın 1998'de, babasının vefatı nedeniyle Arnavutluk'a dönüşü, kariyerinde belirleyici bir değişim yaşattı. Başbakan Fatos Nano'nun teklifini kabul ederek Kültür, Gençlik ve Spor Bakanı oldu ve bu, onun siyasi arenaya girişini simgeliyordu. Rama, sanatsal duyarlılıklarını kullanarak kültürel ve kentsel yenilenmeyi gerçekleştirmeyi hayal etti; bu vizyon, daha sonra belediye başkanlığı dönemini tanımlayacaktı.

2000 yılında belediye başkanı olarak göreve başladığında, Rama, çok boyutlu zorluklarla yüzleşen bir şehirle karşılaştı. Suç oranları son derece yüksekti, hükümet kurumlarına duyulan güven yolsuzluk nedeniyle sarsılmıştı ve kentsel doku, düzensiz inşaatlar ve çevresel bozulmalarla bozulmuştu. Vergi toplama oranı yalnızca %4 seviyesinde kalmıştı (Rama, 2016), bu da büyük ölçekli altyapı projeleri için belediyenin kapasitesini ciddi şekilde sınırlıyordu.

Ayrıca, Tiran, birçok post-sosyalist Doğu Avrupa şehrinde olduğu gibi bir kimlik krizi ile boğuşuyordu. Sosyalist realizmin mimari mirası—sert, işlevsel bir estetik—şehrin manzarasını domine ediyordu ve bu, baskı anılarını çağrıştırarak bireyselliğin ifadesini kısıtlıyordu. Yeni bir kimlik arayışı, yalnızca fiziksel dönüşümü değil, aynı zamanda kolektif hafızanın ve gelecekteki umutların yeniden hayal edilmesini de gerektiriyordu.

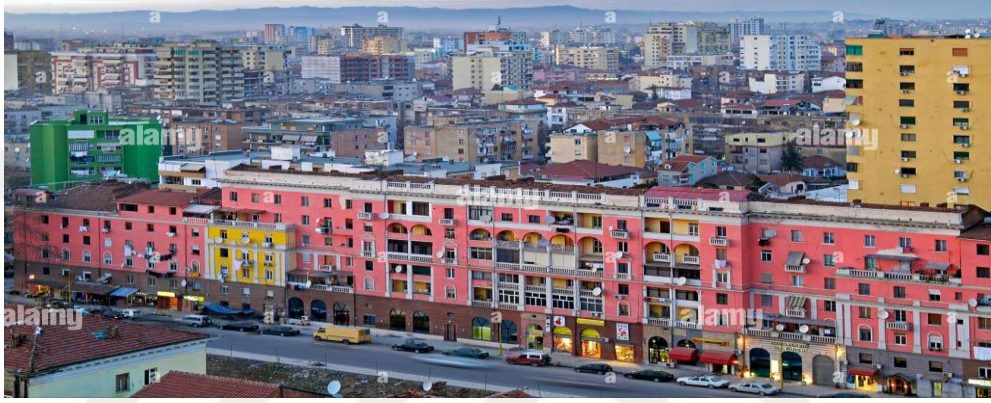

Şekil 37: İskenderbey Meydanı, 2000. (URL 29)

Mali kısıtlamalarla karşı karşıya kalan ancak şehrin atmosferini canlandırma kararlılığıyla hareket eden Rama, sanatsal geçmişine dayanan yenilikçi bir çözüm geliştirdi: Tiran'ın binalarının cephelerini boyamak. 13 Şubat 2002'de şehir, hükümet

binaları ve konut komplekslerini süsleyen cesur bir renk paletiyle uyandı; bu, geçmişin "grilik" algısından bir kopuşu simgeliyordu. O dönemin belediye başkanı, vatandaşların bu duruma olan hayranlığını konuşmasının bu bölümünde şöyle hatırlıyor:

“İlk binayı boyadığımızda, mat gri bir cepheye parlak turuncu bir renk fırlatınca, hayal edilemeyecek bir şey oldu. Bir trafik sıkışıklığı oluştu ve insanlar, sanki olağanüstü bir kazanın meydana geldiği veya bir pop yıldızının aniden görüldüğü bir yer gibi toplandı.” (Rama, 2012)

Şekil 38: 'Shallvare' konutları, cephe yenileme ilk örneklerinden. (URL 30)

Şekil 39: 'Shallvare' konutlarının cephe değişimi. (URL 31)

Bu girişim birden fazla amaca hizmet etti. Estetik açıdan, şehre canlılık ve görsel ilgi katarken, nispeten düşük maliyetle gerçekleştirildi. Sembolik olarak, sosyalist

mimari ile ilişkilendirilen homojenlik ve baskıdan bir kopuşu temsil etti; çoğulculuğu ve yaratıcılığı somutlaştırdı. Renkli cepheler ayrıca, yeni bir mekânsal farkındalık oluşturarak sakinler arasında yön bulma işlevi gördü.

Paralel örnekler, Rio de Janeiro'nun favelalarında topluluk odaklı duvar resimlerinde (Jordana, 2010) ve canlı cepheleriyle hem yerli halkı hem de turistleri çeken tarihi Balat mahallesinde bulunabilir. Renk, Hong Kong yetkililerinin bölgeyi yıkmaya karar vermeden önce, ünlü Kowloon Çitli Şehri'nin karmaşık yapılarının içindeki kaotik karışımı delip geçebilen tek umut ışığıydı. Ancak Tiran'nın durumu benzersizdi; renk kullanımı sadece dekoratif bir unsur değil, şehrin kimliğini yeniden kazanma ve tanımlama eylemiydi.

Şekil 40: Olafur Eliasson'un bir bina cephe tasarımı. (URL 32)

Cephe boyama projesi, uluslararası ilgi uyandırarak Olafur Eliasson, Dominique Gonzalez-Foerster, Liam Gillick ve Rirkrit Tiravanija gibi ünlü sanatçılarla iş birliğine yol açtı. Anri Sala ve Hans Ulrich Obrist tarafından düzenlenen bu iş birlikleri, Tiran'nın kentsel dokusuna küresel sanatsal bakış açıları katarken, şehrin kültürel profilini daha da yükseltti (Muka & Ljungberg, 2009).

Rama'nın kentsel dönüşüm stratejileri, çeşitli teorik bakış açılarıyla yorumlanabilir. Rengin sosyal değişim aracı olarak kullanılması, çevrenin bireyler üzerindeki duygusal ve davranışsal etkisini dikkate alan psikogeografi kavramlarıyla

uyumludur (Coverley, 2018). Şehrin görsel uyaranlarını değiştirerek, Rama, sakinlerin çevreleriyle olan algılarını ve etkileşimlerini etkilemeyi amaçladı.

Cephe boyamaları ayrıca işlevsel mimarinin postmodernist eleştirilerini de somutlaştırıyor ve sosyalist realizmin uniformitesine ve katılığına meydan okuyordu. Bu, geçmiş rejimlerin ideolojik dayatmalarından kentsel alanları ve kimlikleri yeniden kazanma üzerine daha geniş bir post-sosyalist söylemle uyumludur (Hirt, 2012). Renkli cepheler, totalitarizmle bir kopuşu simgelerken, çeşitliliği ve bireysel ifadeyi teşvik ediyordu.

Bununla birlikte, boyama işlemi, sosyalist binaları tasarlayan yerel mimarlardan bir hoşnutsuzluk dalgası yarattı. Bu mimarlar, cephelerin boyanmasının binaların orijinal karakterini kaybettirdiğini savundular. Mimari stilleri, Rama'nın paletinden çıkan renklerin pastişinde kayboldu. Ayrıca, bu cephe oyunlarının yüzeyselliği, bu binaların yapısal durumunu göz ardı ettiği için eleştirildi.

Estetik müdahalelerin ötesinde, Rama “Kimliğe Dönüş” programını başlattı; bu, düzeni yeniden sağlama ve vatandaşlık gururunu artırmayı hedefleyen kapsamlı bir kentsel gelişim stratejisiydi. Programın temel bileşenleri şunlardı:

1.Tarihi Bulvarın Korunması: İskenderbey Meydanı'ndan Annes Teresa Meydanı'na uzanan ana bulvarın mimari bütünlüğünü koruma çabaları yapıldı. Bu, İtalyan kolonyal dönemine ait ve bazı sosyalist dönem yapılarının korunmasını içeriyor; bu yapılar, tarihi önemleri tanınarak modernleşen bir şehir manzarasına entegre ediliyor.

2.Yasadışı Yapıların Yıkımı: Lana Nehri boyunca ve kamusal parklarda izinsiz kiosklar ve inşaatların kaldırılması için kararlı bir kampanya başlatıldı. Bu eylem, kamusal alanları geri kazanmayı, çevresel bozulmayı azaltmayı ve kentsel planlamada hukukun üstünlüğünü sağlamayı amaçlıyordu.

3.Alt yapı ve Kamusal Alan Geliştirme: Altyapıyı iyileştirmek, yeşil alanları genişletmek ve kamu hizmetlerini artırmak için yatırımlar yapıldı. Bu projeler, kentsel yaşam kalitesini yükseltmeyi ve sürdürülebilir gelişim uygulamalarını teşvik etmeyi hedefliyordu.

Post-sosyalist Arnavutluk'ta düzensiz ekonomik faaliyetler, düzenlemelerin ve yasaların uygulanmasının yokluğunda gelişme göstermişti. "Kiosklar," şehrin

merkezinde ve diğerk kamusal alanlarda, ayrıca Lana Nehri boyunca yaygınlaşmıştı. 90'ların ortalarında Tiran'da yaklaşık 2000 kiosk olduğu tahmin ediliyordu, bunlardan sadece 500'ü yasal izin almıştı (Aliaj ve diğ., 2003). Yeni belediye başkanı, Tiran'daki kamusal alanları işgal eden bu gayri resmi ekonomik yerleşimlere karşıydı ve onların temizlenmesi için talimat verdi; parklarda ve kentsel alanlarda temizlik yapıldı. Belediye başkanının bu hamlesi, "kiosk" sahipleriyle zorluklar ve karşılaşmalarla karşılaştı. Ancak, onun kararlılığı, Lana kıyılarının ve ana kamusal meydanların temizlenmesini sağladı. Temizlik sonrası ortaya çıkan görüntü, şehrin imajına ve kamusal alanlara ek bir değerk kattı.

Şekil 41: Lana nehrinin dönüşümü. (URL 33)

Şehrin genel ekonomisi üzerindeki etkisi, bu faaliyetlerin binaların zemin katlarına göç etmeye başlamasıyla çok az ya da önemsiz kaldı ve bu durum, Joni Baboci'nin ifadelerine göre “Myslym Shyri” sokak trendini başlattı (Ek A). Tiran'daki Myslym Shyri sokağı, ana bulvardan Blloku bölgesine ve ötesine uzanan en canlı ve dinamik sokaklardan biridir. Yayalar için dostane kaldırımlarla donatılmış ve kafe, restoran, butik ve dükkanların karışımıyla doludur. Binaların üst katları genellikle

konut olarak kullanılmaktadır. Bu sokak, İstanbul'daki Bağdat Caddesi'ne benzetilebilir. Bu nedenle, yasadışı ekonomik faaliyetler, yasal olarak başlayabilecekleri diğer sokaklara göç etti.

Komünizmin çöküşünden sonra özel tüketim artarken, enerji, su ve sanitasyon gibi temel altyapılar geride kaldı. Bu durum, kısıtlı finansmanla bağlantılıydı; düşük hanehalkı gelirleri ve halkın daha yüksek vergileri ödemeye isteksizliği, altyapı finansmanını engelliyordu. Ekonomik zorluklara rağmen, Rama'nın yönetimi yollar ve kaldırımlarda dikkate değer bazı iyileştirmeler gerçekleştirdi ve şehri daha yaya dostu hale getirdi. Ancak, su ve elektrik sıkıntılı ve pahalı kalmaya devam etti; özellikle kış aylarında sık sık hizmet kesintileri yaşandı. Elektrikli cihazların üst katlara su pompalamak için kullanılması, bu sorunları daha da kötüleştirdi. Bu arada, toplu taşıma sistemi özelleştirildi; bu durum hizmetleri iyileştirdi, ancak trafik sıkışıklığı ve özel otobüs yollarının yokluğu nedeniyle hâlâ zorluklar yaşandı. Rama'nın kentsel yenileme programlarına ve güzelleştirme projelerine odaklanması, uluslararası dikkat çekti; ancak altyapı geliştirme, artan kentsel ihtiyaçları karşılamakta sürekli bir mücadele olmaya devam etti (Pojani, 2010).

Tiran'nın kentsel dönüşüm yaklaşımı, diğer Doğu Avrupa şehirlerinde uygulanan stratejilerle tezat oluşturmaktadır. Varşova ve Berlin gibi şehirler, öncesi sosyalist mimari mirasını restore etmek veya yeni bir dönemi simgelemek için çağdaş tasarımları benimsemek amacıyla kapsamlı yeniden inşa çalışmalarına girişmişken, Tiran mevcut yapıların sanatsal müdahalelerle zenginleştirilmiş uyumlu yeniden kullanımını tercih etti. Bütçe kısıtlamalarının zorunlu kıldığı bu pragmatik yaklaşım, şehrin imajının benzersiz bir şekilde yeniden markalaşmasını sağladı.

İskenderbey Meydanı, Rinia Parkı ve Annes Teresa Meydanı da tüm "kiosk" faaliyetlerinden arındırılarak şehre kamusal alan olarak geri kazandırıldı. Ancak, bu faaliyetler, yıllarca özgür iradelerini göstermek için zorlanan ve her ekonomik kuruluşu kontrol eden devlet adı verilen varlıktan bıkan insanların ilk girişimci denemeleriydi. Bu yasadışı ekonomik yerleşimlerin kapatılması ve yıkılması, muhtemelen belediyenin müdahale etmesi nedeniyle geri tepmemiştir; çünkü bu, devletten ziyade belediyenin gerçekleştirdiği bir eylemdi. Belediyenin gücü, Tiran'nın sakinleri için nispeten yeni bir kavramdı.

3.3.1. Tiran Merkez Master Plan (2003)

Tiran, yıllarca düzenleyici bir kentsel plana sahip değildi. Onaylanan son kentsel plan 1990 yılına aitti. Edi Rama, Tiran merkezinin master planı için uluslararası bir yarışma düzenleyen ilk kişi oldu. Yarışmanın adı, vizyonunu belirliyordu: "Yeni Bir Avrupa Başkenti." 2003 yılında başlatılan Tiran merkezi için uluslararası master plan yarışması, yalnızca hedefleri açısından değil, aynı zamanda Arnavutluk'taki kentsel planlamada önemli bir paradigma kaymasını temsil etmesi bakımından da çığır açıcıydı. Yıllarca Tiran, kapsamlı bir düzenleyici çerçeveden yoksundu ve bu durum, post-sosyalist dönemin büyük bölümünü karakterize eden düzensiz ve kaotik kentsel genişlemeye katkıda bulundu. İlk yarışma, uluslararası uzmanlık ve çağdaş planlama uygulamaları tarafından yönlendirilen tutarlı bir kentsel vizyon ortaya koyma konusundaki şehirlerin ilk ciddi girişimini başlattı. Özellikle bu yarışmalar, Arnavutluk'taki türünün ilk örnekleri olarak dikkat çekti; uluslararası mimarları Tiran'nın yeniden gelişiminin ön saflarına yerleştirerek yerel kentsel söyleme yenilikçi fikirler ve standartlar kazandırdı.

Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ veya günümüzde GIZ), Dünya Bankası ve Hollanda Büyükelçiliği gibi kuruluşlar tarafından desteklenen yarışma, sosyalist rejimin çöküşünün ardından yaşanan on yıllık plansız genişlemenin ortaya çıkardığı mekânsal ve sosyal karmaşayı çözmeyi amaçlıyordu. Bu yarışma, Tiran'nın modern bir Avrupa başkenti olarak dönüşümünü yönlendirebilecek bir düzenleyici çerçevenin oluşturulmasına yönelik kritik bir dönüşümü simgeliyordu. Vurgu, sadece fiziksel altyapının inşasına değil, aynı zamanda Tiran'nın sosyalist geçmişini gelecekteki hedefleriyle uzlaştıracak yeni bir kentsel kimlik hayal etmeye de yapıldı.

Yarışmaya yapılan başvurular, Tiran'nın yeniden doğuşu için farklı yaklaşımlar sundu ve her biri şehrin karmaşık zorluklarına özgün bir yanıtı temsil ediyordu. 400 uluslararası mimarlık firmasıyla doğrudan davet gönderilmesi ve yarışmanın genel duyurularına rağmen, dünyadan yalnızca 48 stüdyo katıldı. İlk aşamada üç stüdyo kısa listeye alındı: Almanya'dan Boles and Wilson, Hollanda'dan Mecanoo Architecten ve Fransa'dan Architecture Studio. Yarışmanın kazananına 40,000 EUR ödül verilecekti.

Yarışmayı kazanan teklifin sahibi olan Architecture Studio (AS), 1973 yılında kurulan bir mimarlık pratiğidir ve Strasbourg'daki Avrupa Parlamentosu binası ile

birçok diğerkonik mimari ve kentsel projeyi tasarlamasıyla tanınmaktadır. AS, Tiran'nın mevcut kentsel dokusunu yeni, ikonik gelişmelerle entegre etmeye odaklanarak, şehrin tarihi katmanlarına saygı gösterirken modernleşme imajı projelendirdi. Boulevard Dëshmorët e Kombit ve Lana Nehri gibi ana kentsel eksenlere yapılan vurgu, bu ana kentsel koridorları hem sivil hem de ticari faaliyetlere ev sahipliği yapacak şekilde canlı, çok fonksiyonlu alanlar haline getirme amacı taşıdığını gösteriyordu. Bu eksenler boyunca yüksek binaların cesur kullanımı, Tiran'nın büyüme arzularını simgelerken, şehrin silüetini yeniden şekillendirmeyi hedefliyordu; böylece şehrin bölgedeki yeni bir kentsel merkez olarak algısını değiştirmeyi amaçlıyordu. AS, projenin “Avrupa kentsel planlama deneyiminin, Tiran hakkında derinlemesine bilgi ile birleşimi” sonucu ortaya çıktığını açıkça belirtiyor (AS, 2004).

Değerlendirme süreci şeffaf bir şekilde yürütüldü ve jüri oturumları ulusal televizyonda yayımlandı. Bu durum, kamu katılımını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda Arnavutluk'un kentsel yönetimindeki tarihsel şeffaflık eksikliğinden bir kopuşu da yansıtıyordu. Jüri, Fatos Nano (o dönemde Arnavutluk Başbakanı), Edi Rama (o dönemde Tiran Belediye Başkanı) ve tanınmış uluslararası mimarlar ve kentsel planlamacılardan oluşuyordu; bu da yarışmaya güvenilirlik ve küresel bakış açıları kazandırıyordu. Başbakan ve Belediye Başkanı dışında, Tiran'nın kentsel yapısı hakkında geniş bilgiye sahip başka bir Arnavut kökenli uzman bulunmaması dikkat çekicidir.

Bununla birlikte, bazı eleştirmenler jüri karar verme süreciyle ilgili endişelerini dile getirdiler. Politika etkilerinin kazanan projenin seçimini etkilediği iddia edildi. Ayrıca, yerel mimarların davetlerden dışlanması da eleştirildi. Yarışma, Arnavut mimarlara açık olmasına rağmen, onlara özel bir davet yapılmaması, uluslararası katılımcılara karşı olası bir önyargı endişesine yol açtı.

3.3.1.1. *Tiran Merkez Masterplan: Architecture Studio*

Tiran Merkezi master planı, Annes Teresa Meydanı'ndan başlayarak şehrin merkezi omurgasının yenilenmesini projelendirmekte; bu, “Dëshmorët e Kombit” Bulvarı, İskenderbey Meydanı, Zogu I Bulvarı ile devam edip eski tren istasyonunda sona ermektedir. Uzunluğu yaklaşık 2,2 km ve genişliği 1 km olan bu master planın

toplam alanı yaklaşık 3 km² olarak düşünölmüştür; ancak, komşu alanlar ve meydanlara da uzanmaktadır.

Şekil 42: Architecturestudio'nun Tiran merkezi için masterplan çalışması. (URL 34)

Master planın öngördüğü ana müdahaleler şu şekildedir (Manahasa, 2008)(Xhexhi, 2023)(Budini, n.a.):

- İskenderbey Meydanı'nın Yeniden Şekillendirilmesi: Yaya trafiğine kapalı bir plaza haline getirilerek entegre yeşil alanlar ve sosyo-kültürel etkinlikler eklenmesi.
- İkonik Kulelerin İnşası: Ana eksen boyunca ve İskenderbey Meydanı çevresinde idari, ticari ve kültürel işlevlere sahip birkaç ikonik kulenin inşası.
- Boş Alanların Yeşil Alanlar ve Rekreasyon Alanlarıyla Zenginleştirilmesi: Rinia Parkı ile Namazgah Parkı'nın birleştirilerek büyük bir "Merkezi Park" oluşturulması.
- Blloku Bölgesi'nin Korunması: Yaya trafiğine kapalı olarak korunması.
- Büyük Bir Camii Planlama: Müslüman çoğunluk için büyük bir cami planlanması ve tüm büyük dinler arasında bir üçgen oluşturulması.
- “Avni Rustemi” Meydanı'nın Yenilenmesi.
- Annes Teresa Meydanı'nın Yaya Trafiğine Kapalı Hale Getirilmesi.
- Bölge Çevresinde Birkaç Yeraltı Otoparkı Sağlanması.
- Omurganın Güney Bölgesinin Korunması: İtalyan ve Komünist mimari miras içeren güney bölgesi korunacak; kuzey kısmı yeni konut ve ticari alanlarla geliştirilecektir.
- Üniversite ile Eski Tren İstasyonu Arasında Tramvay Hattı Önerisi.
- Eski Tren İstasyonu'nun Kuzey Bölgesinin Parka Dönüştürülmesi.
- Eski Pazar Alanında Büyük Bir Alışveriş Merkezi Planlaması.
- Lana Nehri Üzerinde, açık hava kitapçıları ile donatılmış köprüler.
- Mevcut Sokakların Genişletilmesi.

Bunlar, kazanan Architecture Studio master planı tarafından planlanan bazı ana müdahalelerdi. Müdahalelerin, kamusal alanların rehabilitasyonu ve bunların birbirleriyle ve çevreleriyle bağlantısına odaklandığı belirtilmelidir; bu, stüdyonun proje raporunu hazırlarken vurguladığı bir noktadır (Manahasa, 2008).

Şekil 43: İskenderbey Meydanı için önerilen senaryo. (URL 35)

Stüdyonun görsel temsilleri, şehir merkezini çevreleyecek kulelerin entegrasyonu ile oldukça değişmiş bir şehir manzarasını göstermektedir. Kuleler, Tiran'yı evrilen bir Avrupa başkenti olarak sergilemek amacıyla çağdaş ve ikonik mimari gelişmeleri ifade etmek için düzensiz formlarda tasvir edilmiştir; bu da şehri sosyalist ve geçiş döneminin geçmişinden ayırmaktadır.

Kent plancıları ve politikacılar arasında "Fransız planı" olarak adlandırılan bu proje, ana eksene paralel olarak planlanan bu gökdelen kulelerin yanı sıra, diğer tüm binalar için maksimum 9 kat belirlenmesini öngörüyordu.

Bu ilk uluslararası yarışma, "Fransız planı"nda öngörülen belirli projeler için sonrasında gelen bir dizi yarışmayı da beraberinde getirdi. En dikkat çekici olanları, merkezdeki üç kule, bir alışveriş merkezi ve İskenderbey Meydanı için yapılan yarışmalardır.

Tiran'daki ilk kule için yarışma 2005 yılında düzenlendi. Birçok ulusal ve uluslararası firma, şehrin ilk yüksek yapısında adını duyurmak için yarışmaya katıldı. Sonunda, proje Danimarkalı firma Henning Larsen tarafından geliştirildi. Tiran'daki yeni simge yapı için önerileri, başlangıçta 26 katlı bir kule de dahil olmak üzere üç bölümden oluşan bir binaydı. Ancak, son günlerde, kulede 32 kat olduğu yönünde spekülasyonlar ortaya çıktı ve başlangıçta planlanan projenin değiştirildiğine dair suçlamalar gündeme geldi (Bushati, 2022). Bina, yarışmanın kazanılmasının üzerinden 19 yıl geçmesine rağmen hâlâ inşaat aşamasındadır.

Şekil 44: 'Eye of Tiran' projesi için Henning Larsen'den ilk konsept görselleştirilmesi. (URL 36)

Proje, ticari, ofis, otel ve daire işlevlerine sahip karma bir bina önermektedir. Bina, Tiran'nın merkezinde, İskenderbey Meydanı'nın en batı ucunda yer almaktadır. Bina, üst kısmında yer alan ve bir göz şeklini andıran atriyumdan ismini alır. Bu atriyumlar, dikey iletişim aracı olarak diğer katlar boyunca tasarlanacaktır. Kule, bir taraftan diğerine sarkarak Jenga bloklarını andıran dört bölümden oluşmaktadır ve denge yaratmaya çalışır gibi görünmektedir. Cephesi, Arnavut mimarlık pratiği Xplan Studio tarafından tasarlanmıştır. Kule, şehrin o dönemde attığı çağdaş adımları sembolize eden bir simge yapı olacaktır.

Şekil 45: 'Eye of Tiran'nın devam eden inşaatı, 2024. (URL 37)

2005 yılında düzenlenen bir sonraki yarışma, şehir merkezine yakın ve şehrin kurucusunun mezarının yanında yer alan başka bir yüksek yapı projesi içindi. Bu yarışma, 85 metre yüksekliğinde bir kule öneren Belçikalı firma 51N4E tarafından

kazanıldı. TID Kulesi – ismini yatırımcı Tiran International Development'dan alır – 2007 yılında, Tiran'nın kentsel manzarasını yeniden hayal etme çabalarının bir parçası olarak inşa edilmeye başlandı. TID Kulesi, post-sosyalist Arnavutluk'un karmaşıklıklarına mimari bir yanıt olarak ortaya çıkıyor. Bu kule, kentsel alanın topluluk için kolektif bir varlık olarak yeniden tanıtılması amacıyla kritik bir müdahale olarak öne çıkmaktadır (Swinnen, 2010).

Şekil 46: (sağ) TID kulesinin cephesinde kullanılan doğal taş panelleri. (URL 38)

Şekil 47: (sol) TID kulesi, İskenderbey Meydanından görünüşü. (URL 39)

Şehre giren ana bulvardan görülebilen stratejik bir konumda yer alan TID Kulesi, İskenderbey heykeli, Et'hem Bey Camii, saat kulesi ve ayağında Tiran'nın kurucusu Süleyman Paşa'nın mezarı gibi önemli anıtlarla bir bütünlük oluşturuyor. Bu sembolik tarihi uyumun farkında olan mimarlar, TID Kulesi'ni bir monolit olarak tasarladı; modern bir cam kulesi görüntüsünden bilinçli olarak kaçındılar, çünkü bu, şehrin kültürel arka planıyla çelişecekti. Bunun yerine, tabanında bir elipsten başlayıp üst kısmında dikdörtgene dönüşen bir form seçtiler; bu tasarım, Akdeniz ışığını yakalayarak cephesinde dinamik bir gölge oyunu oluşturuyor (Swinnen, 2010). Bu tasarım, açıkça bir şeyi simgelemeyi amaçlamıyor; aksine, çevresel ve kültürel bir durumu vurguluyor - mimarların Tiran'nın bağlamına duyarlılığının bir yansıması olarak.

İnşaat süreci, geleneksel Batı yöntemlerinden önemli bir sapmayı temsil etti. Yabancı bina teknolojilerini dayatmak yerine, mimarlar yerel zanaatkarlığı benimsedi ve Arnavutluk'un dökme beton çalışmaları konusundaki yeteneğinden faydalandılar. Cephenin tasarımı, İslam kültürel mirasını yansıtmak amacıyla tasarlanan terracotta Moucharabieh konseptinden, standartlaştırılmış beton panellerden oluşan daha basit ve düşük teknoloji bir çözüme kaydırıldı. Bu adaptasyon, bütçe kısıtlamalarının yanı sıra yerel inşaat kapasiteleriyle uyum sağlama arzusundan kaynaklandı (Swinen, 2010). Sonuçta ortaya çıkan cephe, %50 açık ve %50 kapalı olarak, program kullanımında esneklik sağlayarak zamanla kuleye çeşitli işlevler kazandıran bir denge oluşturuyor.

Şekil 48: Süleyman Paşa'nın türbesinin üzerine duran TID binasının çeyrek kubbesi. (URL 40)

Ayrıca, binanın tasarımı, kamusal alanın Akdeniz kentselliğinin temel taşı olduğu fikrini pekiştiriyor. TID Kulesi'nin temeli, üç farklı yapının bir birleşiminden oluşuyor: ana kule, açık hava galerisi oluşturan, öne doğru sarkma özelliğine sahip beş katlı bir cam bina ve Süleyman Paşa'nın mezarını kucaklayan, içi oyulmuş çeyrek kubbeye sahip küçük bir beton yapı. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, kamusal alanın kalitesini artıran dinamik ve çeşitli bir ortam yaratıyor. İlk başta 2011'de tamamlanması beklenirken, inşaat 2016'da tamamlandı.

Bir sonraki yarışma, TID Kulesi'nin yanında tasarlanacak karma kullanımlı kentsel merkez için düzenlendi. Bellini, Valerio Olgiati ve MVRDV gibi üç uluslararası ofis ile yerel bir ofis olan NJ.P.RR. bu projeye ilişkin fikirlerini sunmaya davet edildi. Sonunda, uluslararası alanda tanınan Hollandalı firma MVRDV seçildi.

Şekil 49: MVRDV'nin kazanan projesi. (URL 41)

Merkez, Osmanlı döneminde önde gelen bir aile olan Toptani ailesinin onuruna Toptani Alışveriş Merkezi adını aldı; bu aile, Tiran'nın merkezinde de önemli arazi parsellerine sahiptir. Merkez, 2005 yılında tasarlandı, 2011'de inşaatına başlandı ve 2017'de kapılarını açtı. Bu, şehrin kentsel gelişimine önemli bir katkı sağlamakta olup, post-sosyalist dönüşümünü şekillendiren yaratıcı güçleri somutlaştırmaktadır. Yoğun yaya caddeleri ve tarihi sembollerle dolu bir kavşakta stratejik bir konumda yer alan merkez, sadece bir ticaret merkezi olarak değil, aynı zamanda kentsel yaşam için bir katalizör olarak da işlev görüyor. Bina, 60,000 metrekarelik alanında perakende, ofis ve eğlence alanlarını sorunsuz bir şekilde entegre eden karma kullanımlı bir program sunuyor. Bu çok işlevli yaklaşım, ticaret ve işin bir arada bulunduğu yeni bir şehir merkezi geliştirme modeli sunarak, hem yerel ekonomiyi hem de kentsel etkinliği canlandırmaktadır.

İlk olarak ünlü mimar Winy Maas tarafından tasarlanan ve Edi ve Elton Çomi liderliğindeki Arnavut mimar ekibi tarafından gerçekleştirilen Toptani Alışveriş Merkezi, çağdaş mimari zekâyı örneklemektedir. Binanın formu, yola zarif bir şekilde

eğilen çarpıcı bir cam hacmiyle dikkat çekiyor ve dev bir iç atriyumu ortaya çıkarıyor. Bu açık atriyum, binanın mekânsal kalbi işlevini görerek, ışığın ve havanın panoramik salonlara girmesine olanak tanıyor ve alışveriş yapanlar ile ofis çalışanları için canlı ve davetkâr bir atmosfer yaratıyor. Merkezin yansıtıcı yüzeyleri ve atriyumun genişliği, sonsuz bir derinlik yanılsaması oluşturarak deneyime bir ihtişam katıyor.

Şekil 50: Günümüzde Toptani Alışveriş Merkezi. (URL 42)

Toptani Alışveriş Merkezi'nin cephesi, şehre olan etkileşiminde de önemli bir rol oynamaktadır. Başlangıçta, binanın cephesinde dev LCD ekranlarla donatılması planlanmış, bu ekranlar reklamlar, kamu duyuruları ve seçimler veya spor karşılaşmaları gibi etkinliklerin canlı yayınları için bir platform işlevi görecekti. Medya unsurlarının mimariye entegrasyonu, Tiran'nın kentsel yeniliği benimsemesini yansıtarak, çağdaş kentsel gelişmelerin kamusal alanı nasıl zenginleştirebileceğini sergileyecekti. Ancak, nihai tasarım LCD ekranlardan vazgeçmiş ve bunun yerine cam paneller kullanılmıştır. Başlangıçtaki tasarımda (Şekil-39) medya cephelerinin ve büyük LCD ekranların yoğun kullanımı, görsel gürültüye katkıda bulunarak bölgenin estetik bütünlüğünü azaltabileceği ve yakınlardaki tarihi simgelerin önemini düşürebileceği eleştirisine maruz kalabilirdi.

Ayrıca, Toptani Alışveriş Merkezi, convenience (kolaylık) ve erişilebilirliğe odaklanmasıyla dikkat çekmektedir. Sekiz kat perakende ve ofis alanı içeren bu yapı, 600 araç kapasitesine sahip dört kat yer altı otoparkıyla desteklenmektedir ve kentsel nüfusun artan ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Tiran'nın kalbinde, önemli idari, kültürel ve finansal kurumlarla çevrili bir konumda yer alması, onu kentsel yaşamın merkezine yerleştirmektedir. Bununla birlikte, tüketim odaklı yaklaşımını entegre ederken, tarihi ve kültürel dokuyu nasıl etkileyeceği belirsizdir. Kesinlikle, alışveriş merkezleri bazen daha küçük işletmeleri dışlayabilir ve şehrin geleneksel cazibesini azaltabilir.

Yine de, karma kullanımlı işlevselliği, erişilebilirlik vurgusu ve medya ile mimari aracılığıyla kamusal alanla etkileşimi, Toptani'yi bölgedeki gelecekteki kentsel gelişmeler için bir model haline getiriyor. Bu yapının gerçekleştirilmesi, Tiran'nın kendisini hem tarihi bağlamına hem de gelecekteki hedeflerine yanıt veren canlı, kozmopolit bir şehir olarak yeniden tanımlama yolundaki kritik bir adımını işaret ediyor.

Bir sonraki yarışma, İskenderbey Meydanı'nın batı tarafında yer alacak başka bir kule için düzenlendi. Bu yarışmayı, İtalyan mimarlık firması Archea Associati kazandı. Alban Kulesi, aynı zamanda 4-ever Green Tower olarak da bilinir, Tiran'nın kentsel dönüşümünü ve modern vizyonları entegre eden ikonik simgeler yaratma arzusunu simgeliyor. İnşaatına 2010'lu yıllarda başlanan kule, Mayıs 2023'te açılışı yapıldı. Kule, 100 metreden fazla bir yüksekliğe sahiptir. Geleneksel İtalyan kule mimarisini yenilikçi kentsel estetikle harmanlayarak dikkat çekmektedir.

İtalyan mimarlık tarihinden, Floransa'daki Palazzo della Signoria'dan Milano'daki Velasca Kulesi'ne kadar ilham alan Alban Kulesi, alt kısımda daralacak şekilde tasarlanmış ve bu sayede kamu alanını açarak yukarıya doğru bir ağaç dalı gibi genişlemektedir (INGENIO, 2023). Bu hacimsel yaklaşım, Tiran'nın silüetinde dinamik bir görsel varlık yaratmayı hedefliyor. Murano cam taşlarıyla zenginleştirilmiş yeşil beton tabanın ve 13 farklı renkten oluşan daha hafif alüminyum cephenin bir araya gelmesi, yapıya ışıltılı bir etki katıyor (Catalano, 2023). Kule, İtalyan kulesini Amerikan kuleleriyle bir karşıtlık içinde vurgularken, yerel unsurları entegre etme biçimi açısından eleştirilebilir.

Şekil 51: Torre Velasca, Milan. (URL 43)

Şekil 52: Palazzo Vecchio, Floransa. (URL 44)

Şekil 53: Alban Kulesi. (URL 45)

Archea Associati'ye göre, kule, Tiran'nın yakın geçmişini karakterize eden plansız gelişim ve kaotik kentsel büyümeyi ele almak amacıyla daha geniş bir kentsel yeniden nitelendirme planının parçasıdır. Tasarımı, 1920'ler ve 1930'larda Tiran'nın kentsel yapısını belirleyen *Cardo ve Decumanus* ¹ eksenlerinden ilham alarak, kentin mirasıyla sembolik bir bağlantı kurmayı hedefliyor. Kule, üst katlarda bir helipad, yüzme havuzu ve spa gibi olanaklar entegre etmektedir. Bu durum, bu olanaklardan kimin gerçekten faydalandığı ve bunların şehrin kentsel yenileme çabalarının kamu odaklı hedefleriyle ne derece uyumlu olduğu konusunda sorular doğurabilir.

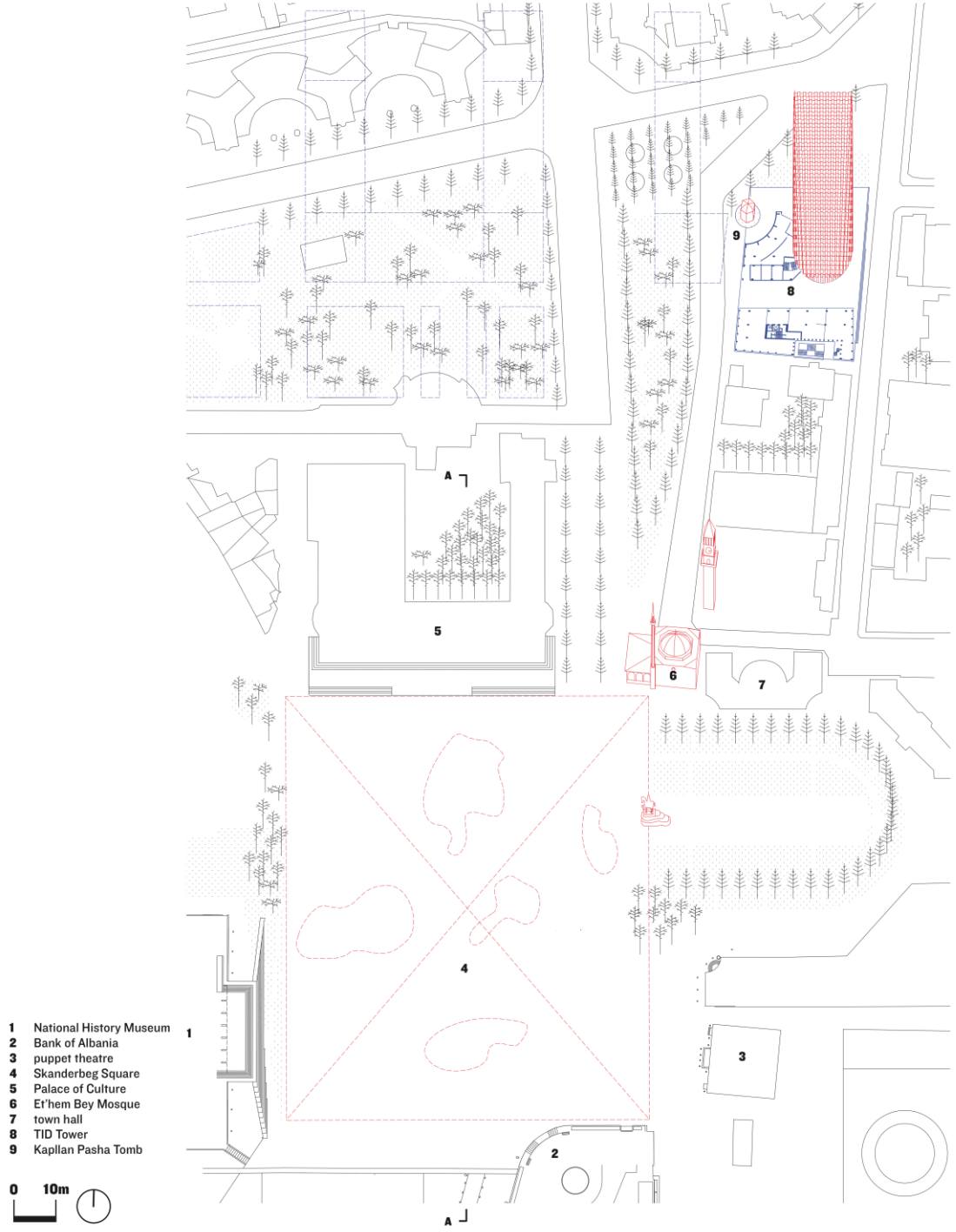
¹ **Cardo ve Decumanus**, antik Roma şehirlerinde kullanılan kentsel planlama kavramlarıdır. Decumanus, Doğu-Batı yönünde bir yol iken, Cardo ana Kuzey-Güney yönlü caddedir. Genel olarak, Cardo dükkanlarla çevriliydi ve ekonomik amaçlara hizmet ediyordu, Decumanus ise ana idari bina için kullanılıyordu. Tiran'da planlanan Decumanus, şehrin ana omurgası olan Kuzey-Güney eksenini olup, "Dëshmorët e Kombit" Bulvarı'nın bulunduğu yerdir.

Şekil 54: Alban Kulesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Buna rağmen, Alban Kulesi, Tiran'ın silüetine yeni bir kimlik kazandırıyor. Tarihi kentsel unsurlarla geleceğe yönelik bir vizyon arasında bir köprü kurmayı hedefliyor. Gerçekten de tutarlı bir mimari sembol yaratma konusunda ne kadar başarılı olduğu tartışma konusu olsa da, kesinlikle Tiran'ın evrilen anlatısında cesur bir adım atmaktadır—bir hırs simgesi, ancak karmaşıklıkları ve çelişkileriyle birlikte.

Edi Rama'nın belediye başkanlığı döneminde, "Fransız planı"na dayanan bir diğer önemli yarışma, İskenderbey Meydanı için düzenlendi. Bu yarışmayı, ünlü sanatçı Anri Sala ile işbirliği içinde 51N4E firması kazandı. İskenderbey Meydanı'nın dönüşümü, post-sosyalist dönüşüm döneminin en öne çıkan kentsel projelerinden biri olarak öne çıkıyor. Başlangıçta, 1939'da Arnavutluk'un İtalyan faşist işgali sırasında neo-rönesans tarzında bir kentsel plan olarak tasarlanan meydan, o zamandan beri değişen politik ideolojileri ve sosyo-kültürel ihtiyaçları yansıtacak şekilde birçok kez yeniden hayal edildi. 2008'de 51N4E tarafından kazanan yarışmanın ardından başlatılan en son müdahale, meydanın kimliğini yeniden tanımlayan ve onu yaya odaklı bir kamusal alan haline getiren iddialı bir kentsel yenileme projesini temsil ediyordu. Proje, 2014'te durduruldu ve 2016'da yeniden inşa edilmeye başlandı.

Şekil 55: İskenderbey Meydanı planı. (URL 46)

Meydan, on hektardan fazla bir alanı kaplayarak modernliğin, ulusal gururun ve kamusal kapsayıcılığın sembolü olmayı hedefliyordu. Roma piramidi gibi eğimli bir tasarıma sahip olan meydan, hafif bir eğimle, ziyaretçilerin mekânda hareket ettikçe perspektiflerini değiştiren görsel olarak dinamik bir yüzey oluşturuyor ve çevredeki tarihi mimariye benzersiz manzaralar sunuyor. Meydan, Arnavutluk'un farklı

bölgelerinden temin edilen taşlarla döşenmiş olup, ulusun birliğini ve çeşitliliğini temsil eden sembolik bir katman ekliyor. Taşların farklı renk ve dokuları, gün boyunca güneş ışığına ve hava koşullarına bağlı olarak değişen, canlı bir yüzey oluşturuyor.

Şekil 56: İskenderbey Meydanı, renovasyondan önce. (URL 47)

Şekil 57: İskenderbey Meydanı, renovasyondan sonra, 2016. (URL 48)

Esplanadın zirvesinde yer alan bir çeşme, suyun eğimli yüzeylerden aşağı doğru akmasına olanak tanıyarak mozaik döşemenin görsel cazibesini artırıyor. Su varlığı, meydana bir hareket ve yaşam hissi katarken, ziyaretçiler için daha davetkar hale getiriyor. Bu özellik, aynı zamanda mekânın duysal deneyimine de katkıda bulunuyor.

Şekil 58: İskenderbey Meydanı. (URL 49)

Projenin bir diğ er önemli unsuru, merkezi esplanadı çevreleyen bir yeşil kuşağın tanıtılmasıdır. Bu yeşil  erit, her biri farklı bitki türleri, oturma alanları ve gölgelik evler ile trelaz gibi k    k yapılarla tasarlanmış on iki ayrı bahçeden oluşmaktadır. Bahçeler, geniş ve açık esplanad ile çevresindeki caddeler arasında bir tampon görevi g r erek, dinlenme ve sosyal etkileşim için daha samimi alanlar sunmaktadır. Bu bahçelerin tasarımı, yerel sakinlerin ihtiyaç ve tercihlerine yansıyan bir karakter ve işlevsellik sağlamak amacıyla bir dizi topluluk  alı tayından etkilenmiştir. Yerel bitki türlerinin entegre edilmesiyle, bahçeler ekolojik olarak sürdürülebilir ve nispeten düşük bakım gerektiren bir yapıda tasarlanmıştır; bu da yerel biyolojik çeşitliliği desteklerken bakım maliyetlerini azaltmaktadır.

Meydanın araç trafiğinden arındırılması, yenilemenin ana hedeflerinden biriydi. Bunu başarmak için, yüzeyde daha önceki araçların yerleştirileceği bir yer altı otoparkı inşa edildi. Araçların meydandan kaldırılmasıyla, tasarımcılar yaya hareketini ve sosyal etkinlikleri önceliklendiren bir alan yaratmayı başardılar. Bu yaya dostu ortamın benimsenmesi, kamu alanını otomobillerden geri kazanmayı amaçlayan daha geniş kentsel tasarım trendleriyle uyumludur ve  ehir sakinlerinin yaşam kalitesini artırarak daha sürdürülebilir ulaşım biçimlerini teşvik eder.

Proje, aynı zamanda çevredeki binaların zemin katlarının aktif hale getirilmesini de içeriyor; bu, meydan ile bitişik kentsel doku arasında daha ilgi çekici bir etkileşim yaratıyor. Bu binalara kafe, d kk n ve diğ er olanaklar eklenerek özel alanlardan kamusal alanlara kademeli bir geçiş sağlanıyor. Bu yaklaşım, gün boyunca meydanın daha sürekli kullanımını teşvik ederek yerel işletmelere destek sağlıyor ve canlı bir kentsel atmosfer oluşturuyor. İ kenderbey heykelinin etrafındaki bahçenin yeniden düzenlenmesi,  imdi "Avrupa Parkı" olarak biliniyor; bu da meydanın tarihi ve  ağda  unsurları arasındaki bağlantıyı güçlendirerek, hem düşünme hem de dinlenme için bir yeşil alan sunuyor.

İ kenderbey Meydanı'nın araçların hâkim olduğu bir alandan geniş bir yaya bölgesine dönüşümü, Tiran'nın modern bir Avrupa kimliği konusundaki hedeflerini sembolize etmeyi amaçlıyordu. Ara lı erişimi ortadan kaldırarak ve Roma piramidi şeklinde eğimli bir esplanad tasarlayarak, yeni tasarım, sivil katılımı, kolektif hafızayı ve estetik deneyimi  nceliklendiriyor. Ancak, bu müdahale, böyle büyük ölçekli kamusal projelerin gerçek amacını ve yararlarını sorgulamayı da beraberinde getiriyor.

Henri Lefebvre'in (1991) belirttiği gibi, kentsel alanlar genellikle siyasi otoritenin araçları haline gelir ve güç dinamiklerini ifade ederken kapitalist değerleri sürdürüyor. İskenderbey Meydanı'nın yükseltilmiş merkezi düzlemi, vatandaşların çevresindeki anıtsal yapılarla "eşit seviyede durmalarını" sağlayarak mekânı demokratikleştirme yanılsaması yaratırken, gerçekte günlük kullanıcılar tarafından organik bir şekilde benimsenmesini kısıtlayan soyut ama kontrollü bir ortam oluşturuyor.

İskenderbey Meydanı'nı çevreleyen yeşil kuşağın tanıtılması, merkezi esplanad ile çevresindeki caddeler arasında eşik işlevi gören bahçelerden oluşuyor ve bu, Michel Foucault'nun (1977) "heterotopia" kavramını anımsatıyor. Bu bahçeler, meydanın etrafındaki anıtsal mimariyi yumuşatmak ve samimi alanlar sağlamak amacıyla tasarlanmış olsalar da, nihayetinde mekânsal yönetimin bir biçimini yansıtan düzenlenmiş ortamlardır. Bahçelerdeki dikkatle konumlandırılmış gölgelik yapılar ve trelazlı sokak mobilyaları, kullanıcılar için kontrollü bir deneyim sağlarken, bir açıklık hissi yaratıyor. Bu durum, Foucault'nun hem izole edilmiş hem de nüfuz edilebilir alanlar hakkındaki düşüncesini yansıtıyor; burada kamuya açık yerler mevcutken, insanların eylemleri sürekli olarak gözetim altında tutuluyor ve yönlendiriliyor.

Edi Rama'nın "şehri renkle geri almak" vizyonu ve Tiran'nın kentsel kimliğini yeniden çerçevelemek için yüzeysel estetik değişikliklere yaptığı vurgu, sosyo-politik bir perspektiften eleştiriyi de hak ediyor. Rama'nın daha geniş bir güzelleştirme gündeminin bir parçası olarak Tiran genelindeki cephanelerdeki canlı renklerin kullanımı, şehrin derin sosyo-ekonomik sorunlarını maskeleyen bir birleşik görsel anlatı dayatma çabasını yansıtıyor. David Harvey'nin (2008) belirttiği gibi, bu tür kentsel güzelleştirme projeleri genellikle gerçek sosyal reformlar yerine imaj yaratmaya öncelik veren neoliberal çıkarlarla örtüşüyor. Renkli cepheler, turistler ve yatırımcılar için cazip bir görsellik yaratırken, nihayetinde kentsel peyzajın meta haline gelmesine katkıda bulunuyor ve yetersiz altyapı, yolsuzluk ve sosyal eşitsizlik gibi sistematik sorunları ele almaktan kaçınıyor. İskenderbey Meydanı'nın yenilenmesi, görsel olarak etkileyici olsa da, Guy Debord'un (1967) tanımladığı "gösteri" haline gelme riski taşıyor; bu, Tiran'nın altında yatan sosyal gerçekliklerinden dikkati dağıtan bir araç olarak işlev görüyor.

Ayrıca, İskenderbey Meydanı çevresindeki yüksek binaların varlığı, çoğunun ticari gelişmeler olması, Tiran'nın kentsel merkezinde mülk spekülasyonunun artan

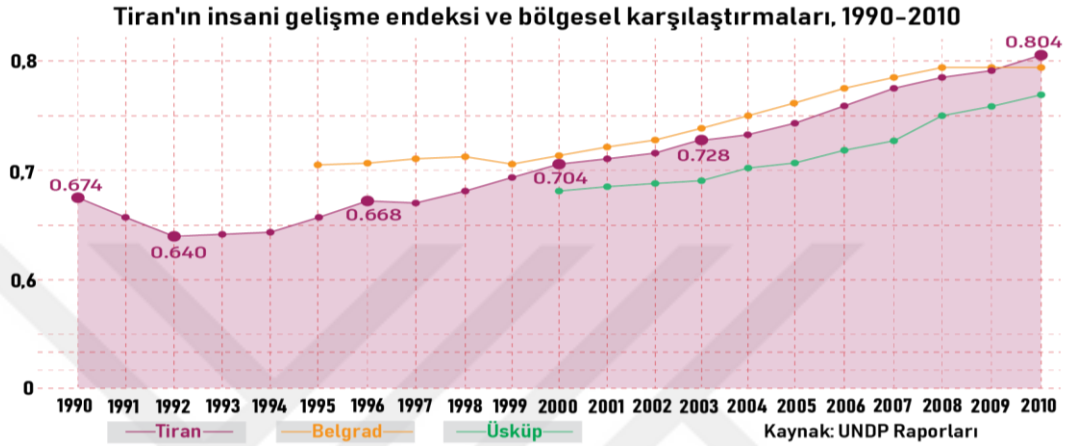
etkisini gözler önüne seriyor. Yenilenen İskenderbey Meydanı, açık yaya alanı ve restore edilmiş tarihi unsurlarıyla, meydanı çerçeveleyen çok sayıda kule için etkili bir "ön lobi" haline getirilmiştir. Bu durum, Sharon Zukin'in (1995) kamusal alanların özel çıkarlar ve gayrimenkul değerleri için kullanılması yoluyla kentsel kültürü şekillendiren eleştirisini yansıtıyor; burada "latte ile yatıştırma" etkisi, kamu alanlarının gerçek kamusal katılımı teşvik etmek yerine özel çıkarları ve mülk değerlerini desteklemek için ele geçirilmesini ifade ediyor. "Yeni Pazar"ın barlar ve kafelerle dolu bir bölgeye dönüştürülmesi de bu durumu göstermektedir; bu dönüşüm, yerel karakter ve günlük yaşamın olduğu bir alanın, daha steril ve tüketim odaklı bir kentsel kültür versiyonu ile değiştirilmesi anlamına geliyor.

İskenderbey Meydanı'nın yenilenmesi, birçok zorluğuna rağmen, olumlu değişim potansiyeli de sunmaktadır. Bu proje, yıllarca otoriter kontrol ve spekülasyon kentsel gelişimle karşılaşan bir şehirde kamu kullanımı için alanı geri kazanıyor. Yeni tasarım, toplu performanslardan akşam pazarlarına kadar çeşitli etkinliklere olanak tanıyarak, topluluk hissini geliştirebilir ve kültürel ifade fırsatları yaratabilir. Ancak, bu tür bir alanın başarısı, ne kadar kapsayıcı bir şekilde yönetildiğine ve kamusal değerini aşındırma tehdidi taşıyan ticarileşme güçlerine karşı durup duramayacağına bağlıdır. Jane Jacobs'un (1961) vurguladığı gibi, gerçekten canlı bir kamusal alan, spontane etkileşimleri kolaylaştırmalı ve yerel sakinlerin günlük ihtiyaçlarına hitap eden çeşitli etkinlikleri desteklemelidir; sadece anıtsal mimari veya ticari gösteriler için bir arka plan işlevi görmemelidir.

Edi Rama'nın 2000'den 2011'e kadar süren belediye başkanlığı döneminde, 2003 ana planının ardından başlayan birçok başka belirli bina için yarışmalar düzenlenmiştir. Daha önce bahsedilmeyen projeler tamamlanırken, bazıları sadece kazanan öneri olarak kalmıştır (Nepravishta, 2016). Birçok proje, Ek Appendix-C'de toplanmış olan sertifikalar ve ödüller kazanmıştır. Projelerin süre uzatımına neden olan uygulama sorunları, yalnızca teknolojik sorunların yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyal meselelerden de kaynaklanmaktadır.

Rama'nın liderliğindeki kentsel yenileme girişimleri, karışık ancak önemli sonuçlar doğurdu. Bir yandan, renkli cepheler, geri kazanılan kamusal alanlar ve uluslararası yarışmalar – Tiran merkez ana planı dahil – yenilenmiş bir topluluk katılımı ve uluslararası ilgi oluşturdu. Uluslararası ilgi, 2006'dan 2010'a kadar ulusal

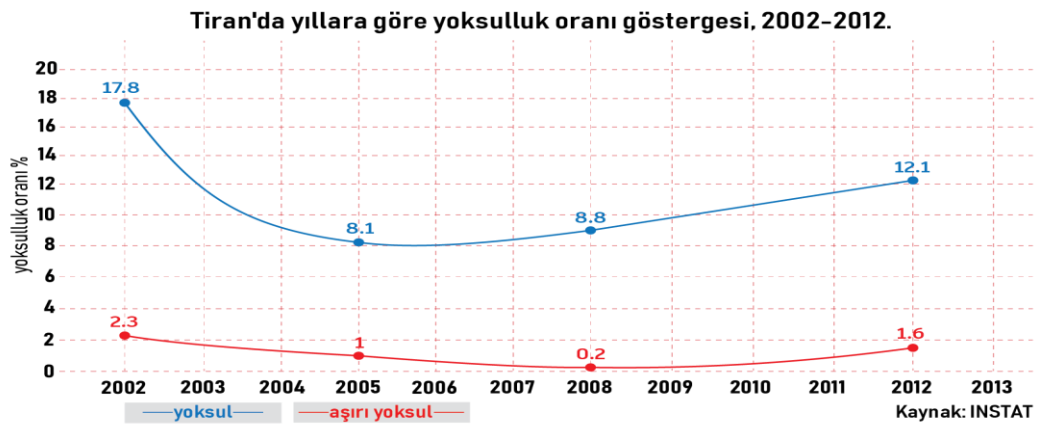
düzeyde kurulan şirketlerin sayısının üç katına çıkmasıyla kendini gösterdi; Tiran, ülkenin ekonomisinin ___%'sini oluşturunuyordu. Sakinler, binaları kendilerine özgü tasarımlarıyla anmaya başladılar; bu binalar simge haline gelerek estetik değişiklikleri günlük yaşamlarına entegre ettiler. Kamu, değişim ve gelecek için umut dolu bir dalgaya inanır hale geldi; bu durum, belediye başkanının bir TED konuşmasında (2012) dile getirdiği gibi, insanların geleceğe dair beklentilerini artırdı.

Grafik 1: Tiran insan gelişim endeksi ve diğer bölgesel şehirler.

Kaynak: UNDP Raporları

İnsan gelişimi endeksi, bir ülkenin gelişimini değerlendirmek için sağlık, eğitim ve vatandaşların yaşam standardı olmak üzere üç boyut kullanan uluslararası bir göstergedir. Tiran'nın puanları 2000'den 2010'a kadar %10 artış gösterdi. Bu artış, kademeli olarak gerçekleşti ve 2010'da Belgrad'ın HDI'sini geçmeyi başardı. Bu durum, Tiran vatandaşlarının yaşam koşullarının, eğitim seviyelerinin ve sağlık durumlarının 10 yıl içinde %10 daha iyi hale geldiğini göstermektedir.

Grafik 2: Tirandaki yoksulluk oranı.

Kaynak: INSTAT

Rama'nın belediye başkanlığı dönemindeki yoksulluk göstergeleri, ilk yıllarında azalan bir eğilim sergilemektedir. 2002'den 2005'e kadar, yoksul koşullarda yaşayan nüfus oranı %50'den fazla azalmıştır; bu yıllar, Yenileme ve Kimliğe Dönüş girişimlerinin en aktif olduğu dönemlerdir. Azalmanın, bu çalışmanın hesaba katmadığı birçok karmaşık faktörden etkilenmiş olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yine de, bu girişimler vatandaşlarda bir umut oluşturmuş ve yabancı ilgiyi çekmeyi amaçlamıştır. 2006'dan 2010'a kadar Arnavutluk'ta kurulan yabancı işletmeler ve ortak girişimlerin sayısı üç katına çıkmış, 2010 nüfus sayımında bu işletmelerin %67'si Tiran'da bulunmuştur (CNAEE, 2010).

Tabo 5: Kurulan yıla göre yabancı firmaların sayıları.

Years	2006	2007	2008	2009	2010
Foreign Enterprises	974	1,354	2,107	2,336	2,924

Kaynak: INSTAT 2010

Öte yandan, derin sosyo-ekonomik sorunları ele almada estetik çözümlerin yüzeyselliği ile ilgili eleştiriler ortaya çıktı. Bu tür müdahalelerin sürdürülebilirliği ve sürekli var olan yolsuzluk gibi temel sistematik zorlukları örtbas edip etmediği konusunda sorular gündeme geldi.

Sonuç olarak, bu yarışma Tiran için bir dönüm noktasıydı; yalnızca şehir merkezinin fiziksel yeniden yapılandırılması için bir plan sunmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel ve idari bir değişimi de simgeliyordu. Tiran'nın kentsel kimliğini yeniden tanımlama çabası, modern bir başkent haline gelirken tarihi koruma unsurlarını da dahil etmeyi hedefliyordu. Stratejik öngörü, uluslararası işbirliği ve Belediye Başkanı Edi Rama'nın acil pratik müdahaleleri arasındaki etkileşim, Tiran'daki gelecekteki kentsel yenilenmenin rotasını belirledi. Yarışmalar, yeniliği ve Tiran'nın sosyo-tarihi bağlamına saygıyı vurgulayan çeşitli kentsel vizyonları bir araya getirerek, takip eden yıllarda daha kapsayıcı ve stratejik bir kentsel yönetim için bir temel oluşturdu. Joni Baboci'nin sözleriyle:

"Bir dizi yabancı mimar geldi ve çoğu zaman yerel mimarlarla çalışarak onlara nasıl iş yapıldığını, modern bir mimarlık stüdyosunda nasıl çalışılacağını öğrettiler; daha sonra bu yerel mimarlar Tiran'da kendi stüdyolarını açtılar.

Önceden söylediğim gibi, bugün Arnavutluk'taki mimari projelerin %99.5'i Arnavutlar tarafından yapılıyor ve bu projeler, o %0.5'lik yabancı mimarların etkisi olmadan olabileceğinden çok daha iyi yapılıyor. Bu mimarlar, bazen iyi, bazen kötü, bazen absürt ve bazen de şehir için ilginç olan fikirler getirdiler. Etki, bence, son derece olumlu."

3.4. Tiran Düzenleme Planı 2013

11 yıl, üç belediye başkanlığı dönemi ve birkaç yarışmanın ardından, Edi Rama 2011 seçimlerinde dar bir farkla kaybetti ve Demokrat Parti'nin adayı Lulzim Basha, Tiran'nın belediye başkanlığını dört yıl üst üste kazandı. Basha'nın vaadi, iş önlemleri ve kentsel projeler aracılığıyla ekonomik gelişim ve yaşam kalitesini artırmaya yönelikti. Lulzim Basha, Hollanda'nın Utrecht şehrinde hukuk eğitimi aldıktan sonra, Kosova'daki birçok adalet dairesinde çalıştıktan sonra, Arnavut hükümetinde İçişleri Bakanı ve Kamu İşleri, Ulaştırma ve İletişim Bakanı gibi çeşitli görevlerde uzun bir deneyimle geldi.

Basha'nın dört yıllık görev süresi boyunca, birçok mahalledeki konut blokları arasındaki açık alanları canlandırmayı amaçlayan çeşitli yeniden nitelendirme projeleri gerçekleştirdi. Bu yenileme öncesinde, bu alanlar yeterli altyapı ve yeşil alanlardan yoksundu. Ayrıca, birçok yeni yol ve cadde de uygun altyapı ile donatıldı. Birçok okul ve kreş ya yenilendi ya da yeni inşa edildi. Tiran'nın ana arterlerindeki hareketliliği kontrol etmek için sokak ölçüm aletleriyle donatılmış bir kentsel trafik izleme merkezi inşa edildi.

2003 yılına ait ana plan, Tiran şehri için genel bir plan değildi. 1990 yılına ait düzenleyici plan, post-sosyalist dönemde geçerli olan tek plandı ve oldukça eskiydi. Basha'nın dönemi, Tiran'daki 23 yıllık serbest piyasa ekonomisinden sonra ilk düzenleyici planın derlenmesi ile bilinir. 2011 yılında Tiran'da genel bir düzenleyici plan çalışmaları başladı ve bu plan ancak 2013 yılında onaylandı.

Yeni bir düzenleyici plan ihtiyacı, 1990'ların başından itibaren Tiran'nın yaşadığı yoğun dönüşümden kaynaklandı. Sosyalist rejimin çöküşü, iç göç ve ekonomik liberalleşmenin etkisiyle patlayıcı bir nüfus artışı ve kentsel yayılma dönemini tetikledi. Tiran'nın nüfusu 1990 yılında yaklaşık 250,000 iken, 2011 yılında

yaklaşık 500,000'e yükseldi ve tahminler, metropolitan alanın 2025 yılına kadar bir milyon sakine ulaşabileceğini öngörüyordu.

2013 Tarihli Tiran Düzenleyici Planı, son on yıllardaki hızlı ve büyük ölçüde denetimsiz gelişim sırasında ortaya çıkan kentsel zorlukları ele almak için kapsamlı bir girişim olarak tasarlandı. Tiran Genel Düzenleyici Planı (PPRrT) olarak bilinen bu plan, önceki planlama çabalarının yetersizliklerine yanıt olarak oluşturulmuş ve Tiran'nın gelecekteki büyümesini yönlendirmek için net bir çerçeve sağlamayı amaçlamıştır.

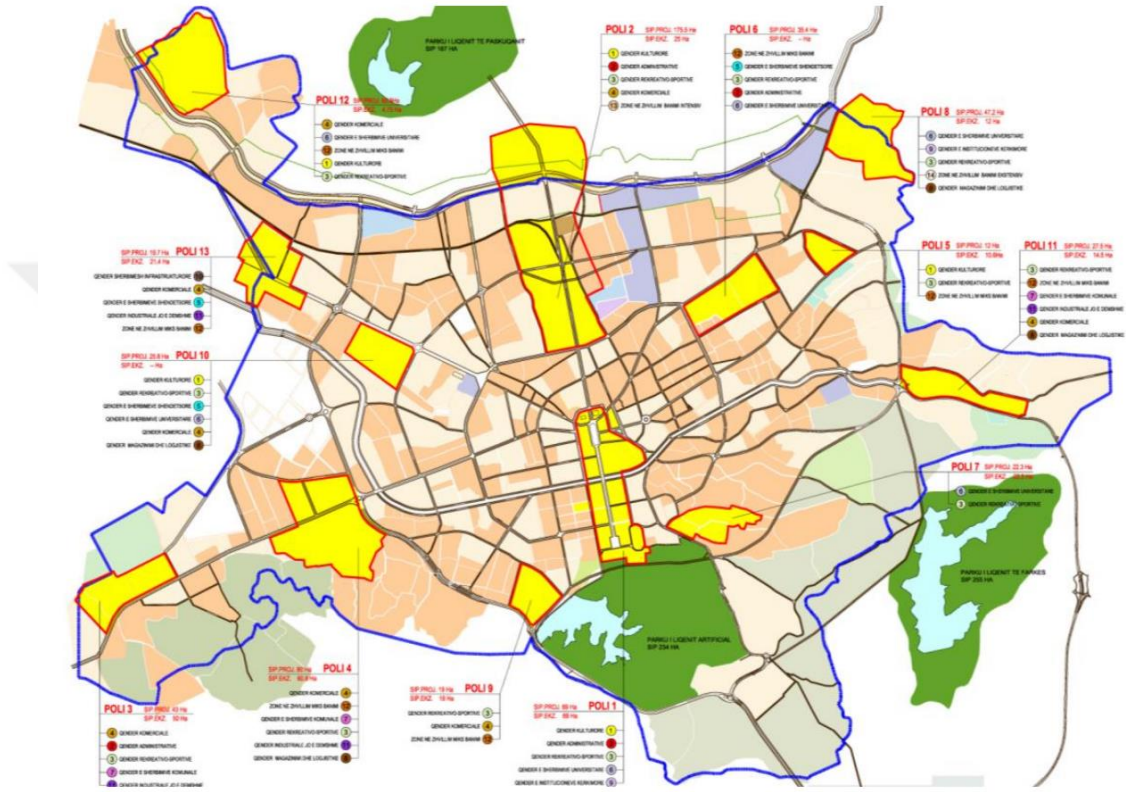
2013 Düzenleyici Planı'nın vizyonu, modern altyapıyı entegre eden, kültürel mirası koruyan ve sakinlerin yaşam kalitesini artıran sürdürülebilir ve dengeli bir kentsel ortam yaratmaya odaklanmıştır. Planın temel hedefleri şunlardır:

- Polisentrik bir model geliştirmek: Dengeleyici büyümeyi teşvik etmek ve kentsel sıkışıklığı azaltmak için bir polisentrik model oluşturmak.
- Yeşil ağları entegre etmek ve kamusal alanları geliştirmek: Daha yaşanabilir bir şehir yaratmak amacıyla yeşil ağları entegre etmek ve kamusal alanları iyileştirmek.
- Sürdürülebilir ulaşımı teşvik etmek: Çok modlu ulaşım noktalarının geliştirilmesi ve yol altyapısının iyileştirilmesi gibi sürdürülebilir ulaşımı teşvik etmek.
- Kamu hizmetlerine, kültürel tesislere ve rekreasyon alanlarına eşit erişim sağlamak: Kamu hizmetlerine, kültürel tesislere ve rekreasyon alanlarına eşit erişim sağlamak.

Planın stratejik hedefleri, sosyal ve ekonomik gelişim, çevresel sürdürülebilirlik ve kültürel koruma konusundaki güçlü bir taahhüdü yansıtmaktadır. Bu yönlerle odaklanarak, plan Tiran için bir kimlik duygusu geliştirmeyi ve şehrin geleneği modernite ile dengeleyen canlı bir metropolitan alan olarak rolünü artırmayı hedeflemiştir. Plan, hızla büyüyen kentsel nüfusun acil ihtiyaçlarını ele almayı amaçlamıştır.

2013 planının en önemli unsurlarından biri, polisentrik gelişim modelinin benimsenmesiydi. Amsterdam gibi şehirlerden ilham alan bu plan, Tiran genelinde

birden fazla kentsel merkez yaratmayı hedeflemiştir. Bu merkezler veya gelişim kutupları, şehirdeki hizmetleri, ekonomik fırsatları ve kültürel etkinlikleri dağıtarak, tarihi merkez üzerindeki baskıyı azaltmayı ve dengeli bir kentsel büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamıştır.

Şekil 59: Tiran Düzenleme Planı'na göre polisentrik model. (Kaynak: Golgota et al., 2014)

Plan, yedi ana gelişim kutbu ve altı ikincil kutup olmak üzere toplam on üç yeni karma kullanımlı bölgeyi tanıttı (Golgota et al., 2014). Her bir kutba, çeşitli ve canlı mahalleler oluşturmak için belirli işlevler atandı. Örneğin, bazı kutuplar üniversite merkezleri olarak belirlenirken, diğerleri kültürel, rekreasyonel veya idari etkinliklere odaklandı. Bu yaklaşım, tüm sakinlerin mahallelerinde temel hizmetlere erişimini sağlamayı, seyahat mesafelerini azaltmayı ve kentsel yaşam kalitesini artırmayı amaçladı.

Polisentrik model ayrıca entegre altyapı ve toplu taşıma ağlarının önemini vurguladı. Yerelleştirilmiş etkinlik merkezleri oluşturularak, plan işe gidip gelme sürelerini azaltmayı ve toplu taşıma, bisiklet ve yaya yollarının kullanımını teşvik

etmeyi hedefledi. Bu, sadece trafik sıkışıklığını hafifletmekle kalmayacak, aynı zamanda hava kirliliğini azaltmaya ve şehrin genel çevresel kalitesini artırmaya da katkıda bulunacaktır. Gelişim kutupları kavramı, sakinlerin okullar, sağlık hizmetleri ve kültürel olanaklar gibi temel hizmetlere kısa mesafelerde erişebildiği kendine yeterli topluluklar yaratmayı amaçlamaktadır.

Polisentrik model ayrıca, şehrin farklı bölgelerinde çeşitli istihdam fırsatları yaratarak ekonomik dayanıklılığı artırmayı hedefledi. Ekonomik faaliyetlerin merkezileştirilmesini azaltarak, plan Tiran içindeki bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı ve daha dengeli bir kentsel dokunun oluşumunu sağlamayı amaçladı. Birden fazla merkezin kurulması, her mahalleye belirgin bir karakter kazandırmayı, yerel gururu teşvik etmeyi ve topluluk kimliğini güçlendirmeyi hedefliyordu.

2013 planının bir diğer kritik bileşeni ise, Tiran içindeki ve çevresindeki alanlarla bağlantıyı artırmak üzere tasarlanan yol ağıydı. Plan, insanların ve malların verimli bir şekilde hareket etmesini kolaylaştırmak için her biri belirli amaçlara hizmet eden beş halka yol ve dokuz radyal koridor sistemini tanıttı.

- Beş Halkan Yol (Unaza): Bu halka yollar, şehrin farklı katmanları arasında trafik akışını yönetmek için planlanmıştır. İlk halka yolu şehir merkezini çevreleyerek sıkışıklığı azaltırken, en dıştaki beşinci halka yolu transit trafiği için tasarlanmış olup, şehre girmesi gerekmeyen araçlar için bir geçiş yolu sağlamaktadır.

- Dokuz Radyal Koridor: Radyal koridorlar, Tiran'ı komşu kasabalar ve bölgelerle bağlayarak, şehre doğrudan erişim sağlayan yollar sunmaktadır. Her bir koridor, büyük bir kentsel yolla bağlantılı olup, bölgesel entegrasyonu ve erişilebilirliği teşvik etmektedir.

Beşinci halka yolu, aynı zamanda Dış Halkan olarak da bilinir, transit ve yük trafiğini yönetmede kritik bir rol oynamaktadır ve ağır araçların kentsel çekirdeği bypass etmelerini sağlamaktadır. Bu, sıkışıklığı azaltmaya, hava kalitesini iyileştirmeye ve yayalar ile bisikletliler için daha güvenli bir kentsel ortam sağlamaya yardımcı olur. Bu halka yolların ve radyal koridorların geliştirilmesi, Tiran'ın ulaşım sisteminin omurgasını oluşturacak hiyerarşik bir yol ağı yaratmayı hedeflemiştir; böylece trafik daha iyi dağıtılacak ve merkezi bölgelerdeki darboğazlar en aza indirilecektir.

Plan ayrıca, toplu taşıma ve motorlu olmayan ulaşım modları için özel şeritler ile iyileştirilmiş yol altyapısı önermiştir. Toplu taşımayı ve aktif ulaşım seçeneklerini önceliklendirerek, plan daha verimli ve çevre dostu bir hareketlilik sistemi yaratmayı amaçlamaktadır. Yaya bölgeleri ve bisiklet yollarının tanıtılması da, daha sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek ve özel araçlara bağımlılığı azaltmak amacıyla öngörülmüştür.

Plan, fiziksel altyapının yanı sıra, araç akışını optimize etmek ve sıkışıklığı azaltmak için akıllı trafik yönetim sistemlerinin gerekliliğini de vurgulamıştır. Bu, akıllı trafik ışıklarının kurulması, gerçek zamanlı trafik izleme ve sakinlere trafik koşulları hakkında doğru veriler sağlayan bilgi sistemlerini içermektedir; böylece günlük seyahatlerin daha iyi planlanması mümkün olmaktadır.

Yol ağının genişletilmesinin yanı sıra, plan sürdürülebilir ulaşımın önemini de vurgulamıştır. Bu, toplu taşıma seçeneklerini geliştirmek ve özel araçlara bağımlılığı azaltmak amacıyla çok modlu bir toplu taşıma istasyonunun geliştirilmesini ve tramvay hatlarının uzatılmasını içermektedir. Farklı ulaşım modlarının entegrasyonu ile plan, işe gidip gelmeyi daha verimli ve çevre dostu hale getirmeyi, trafik sıkışıklığını ve kirliliği azaltmayı hedeflemektedir.

Çok modlu toplu taşıma istasyonu, otobüsler, tramvaylar ve bisikletler gibi farklı ulaşım türlerini birbirine bağlayan merkezi bir hub olarak tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, sakinlerin farklı ulaşım modları arasında geçiş yapmasını kolaylaştırarak kişisel araçlara bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Tramvay hatlarının uzatılması, planın önemli bir yönüdür; zira bu, özellikle günlük işe gidiş-gelişlerde araçlara güvenilir ve etkili bir alternatif sağlamayı hedeflemektedir.

Ayrıca, plan, park halindeki araçlar tarafından daha önce işgal edilen kamusal alanları serbest bırakmak için daha fazla yer altı otoparkı oluşturarak park sistemi üzerinde de durmuştur. Otoparkların yer altına taşınması, sokakların estetik kalitesini artırmayı ve yaya aktiviteleri ile yeşil alanlar için daha fazla alan yaratmayı amaçlamıştır.

Sürdürülebilir ulaşım vurgusu, elektrikli araç şarj istasyonlarının geliştirilmesi ve çevre dostu araçların kullanımına teşvikler sağlamayı da içermektedir. Elektrikli ve hibrit araçların benimsenmesini teşvik ederek, plan sera gazı emisyonlarını azaltmayı

ve daha temiz bir kentsel çevreye katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Kamu farkındalığı kampanyaları da, sakinlere sürdürülebilir ulaşımın faydaları hakkında eğitim vermek ve planın çevresel hedeflerini destekleyecek davranış değişikliklerini teşvik etmek amacıyla öngörülmüştür.

2013 planı ayrıca, hızlı şehirleşme sonucunda Tiran'nın içinde ve çevresinde gelişen gayri resmi yerleşimlerin entegrasyonunu ele almıştır. Bu toplulukları yerinden etmek yerine, plan, tüm sakinlerin şehrin büyümesinden faydalanmasını sağlamak için alt yapı ve hizmetler sunarak bu toplulukları resmi kentsel dokuya entegre etmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, sosyal kapsayıcılık ve eşitlikçi kentsel gelişime olan bağlılığı yansıtmaktadır.

Plan, bu gayri resmi bölgelerdeki alt yapının iyileştirilmesini, temiz su, sanitasyon, elektrik ve yol erişimi sağlanmasını önermiştir. Bu yerleşimlerin resmi hale getirilmesiyle, plan, sakinlerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve onları şehrin ekonomik ve sosyal yaşamına daha fazla entegre etmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, bu toplulukların marjinalleşmesini önlemenin ve onlara Tiran'nın diğer sakinleriyle aynı fırsatlara erişim sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür.

Gayri resmi yerleşimlerin entegrasyonu ayrıca, sakinlere mülklerinin yasal mülkiyetini sağlamak amacıyla arazi mülkiyeti düzenlemesi yapılmasını da içermektedir. Bu, sakinlere bir güvenlik hissi vermek ve evlerine ve topluluklarına yatırım yapmalarını teşvik etmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu alanlara yasal tanıma sağlayarak, plan, tüm sakinlerin kentsel gelişmenin faydalarına katılabileceği daha kapsayıcı bir şehir oluşturmayı hedeflemiştir.

Basha, görev süresince Rama döneminde başlayan İskenderbey Meydanı'nın yayalaştırma çalışmalarını da durdurmuştur. Eylül 2011'de Lulzim Basha Tiran'nın belediye başkanı olduğunda, bölge için önceki vizyonu önemli ölçüde değiştiren yeni bir plan tanıtmıştır. Önceki yayalara odaklanan tasarım, daha fazla motorlu araca uygun bir yaklaşım lehine iptal edilmiştir. Basha'nın planı, meydana motorlu araç erişimini geri kazandırmayı amaçlamış ve bu, merkezinde daha dar bir yol segmentinin inşasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yol, araçların erişimini sağlarken bisiklet yollarını da entegre ederek bisikletin alternatif bir ulaşım aracı olarak kullanımını teşvik etmiştir.

Şekil 60: İskenderbey Meydanının 2012 hali, Basha'nın versiyonu. (URL 50)

Basha'nın planı, İskenderbey'in heykelinin güneyinde bulunan mevcut yeşil alanın genişletilmesine de odaklanmıştır. Bu yeşil alan, kuzeye doğru birkaç yüz metre genişletilmiş, böylece bölgedeki yeşillik artmıştır. Meydanın birçok yerine ağaçlar dikilmiş, estetik açıdan zenginlik katılmış ve daha park benzeri bir ortam oluşturulmuştur. Yeniden tasarlanan meydan, yaya, bisikletli ve motorlu araçların ihtiyaçlarını dengelemeyi hedeflerken, merkezi kamusal alanın yeşil manzarasını da geliştirmeyi amaçlamıştır.

Basha'nın planı, önceki tamamen yayaalara odaklanan kavramdan bir öncelik değişikliğini yansıtmış, hem kentsel hareketliliği hem de yeşil unsurları barındırarak İskenderbey Meydanı'nın Tiran'daki önemli bir simge olarak rolünü korumayı hedeflemiştir.

2013 Genel Düzenleme Planı'nın temel odak noktalarından biri, yeşil ağların entegrasyonu ve erişilebilir kamusal alanların oluşturulmasıydı. "Tiran'ın Yeşil Geleceğini İnşa Etmek" adlı uluslararası bir yarışma, Yeni Bulvar'ın ana planını ve Tiran Nehri'nin yanındaki Nehir Parkı'nın tasarımını üstlenmek üzere Grimshaw Architects'ın seçilmesiyle sonuçlandı.

3.4.1. Tiran Nehri Kıyısı ve Bulvar Genişlemesi İçin Yenileme Masterplanı: Grimshaw Architects

2012 yılında, Grimshaw Architects, Arnavutluk'un başkenti Tiran'ın genişletilmesi ve yeniden canlandırılması için bir masterplan oluşturmak üzere uluslararası bir yarışmayı kazandı. Bu masterplan, şehrin önemli bir kısmını kapsamakta olup, 1930'ların bulvarının uzatılması ve Tiran Nehri kıyısının yeniden düzenlenmesine odaklanmaktadır. Proje, kritik kentsel zorlukları ele almayı, sürdürülebilir gelişimi teşvik etmeyi ve şehrin geleceği için kültürel, sosyal ve ekonomik faydaları entegre etmeyi amaçlamaktadır. Plan, Tiran'ın ihmal edilmiş ve yeterince kullanılmayan bir alanını canlı, birbirine bağı ve ekolojik olarak restore edilmiş bir kentsel alana dönüştürmeyi öngörmektedir. Tiran Belediyesi tarafından organize edilen yarışma, West 8, GMP, KCAP ve Dar Group gibi tanınmış firmalardan gelen teklifleri çekmiştir.

Şekil 61: Merkezi Tiran için Grimshaw Masterplanı. (URL 51)

Masterplan, Tiran'ın kentsel ayak izinin neredeyse dörtte birini kapsayan 14 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Teklifin ana unsurları şunlardır:

- Tarihi bulvarın 3 kilometre uzatılması, şehrin gelişimi için yeni bir omurga oluşturulması ve şehre eksik olan kuzey girişinin sağlanması.
- Tiran Nehri boyunca 7 kilometrelik bir nehir kenarı parkı oluşturulması, bu alanın rekreasyon, kültür ve sosyal etkileşim için kamu alanına dönüştürülmesi.
- Yayaalar için yollar, bisiklet rotaları, tramvay hatları ve yollar dahil olmak üzere altyapı projelerinin daha geniş kentsel peyzaja entegre edilmesi.
- Kamu alanlarının tasarımı yoluyla yeşil kentsel alanlar, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal uyumun teşvik edilmesi.

Masterplan, bulvarı ve nehir kıyısını Tiran'ın gelecekteki kentsel gelişiminin omurgası olarak stratejik bir şekilde konumlandırarak, hem doğayı hem de insan faaliyetlerini entegre eden uyumlu bir kentsel yapı ihtiyacını vurgulamaktadır.

Grimshaw'ın önerisinin merkezinde, şehrin ana bulvarının uzatılması bulunmaktadır. 1930'larda inşa edilen bu bulvar, Tiran'ın kentsel tarihinde kritik bir rol oynamıştır. 3 kilometrelik uzatma, Tiran'ın Akdeniz yaşam tarzını yansıtmak üzere tasarlanmış bir dizi kamu alanı olan yeni kentsel “oturma odaları” sunmaktadır. Bu alanlardan her biri, kültürel merkezlerden rekreasyon alanlarına kadar farklı işlevler üstlenerek bulvarın şehrin kamu hayatı için birincil eksenini olma rolünü artırmaktadır.

Uzatma, 8 şeritli araç trafiği ile birlikte tramvay hatları, bisiklet yolları ve yaya kaldırımları da dahil olmak üzere çoklu ulaşım biçimlerini karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, modern, çok modlu ulaşım ihtiyacını ele alırken, şehir içinde hareketliliği artırmayı ve yoğunluğu azaltmayı hedeflemektedir.

Bu arada, Tiran Nehri için hazırlanan masterplan, projenin en iddialı yönlerinden birini temsil etmektedir. Daha önce ihmal edilen ve kirletilen nehir, şehri doğal çevresiyle yeniden bağlayan 7 kilometre uzunluğunda bir nehir kenarı parkına dönüştürülecektir. Nehir kıyısının yenilenmesi şunları içermektedir:

- Ekolojik restorasyon: Atıkların temizlenmesi ve su yönetiminin iyileştirilmesiyle nehrin doğal akışının ve ekolojik dengesinin yeniden sağlanması.

- Kamu alanı oluşturma: Nehir boyunca sıralanacak bir dizi park ve yeşil alan, sosyal etkileşimi teşvik edecek ve rekreasyon, spor ve kültürel etkinlikler için alanlar sunacaktır.

- Geliştirilmiş bağlantı: Yaya köprüleri ve yollar, nehir kenarını komşu mahallelere bağlayarak kentsel doku ile nehir arasında kesintisiz bir bağlantı oluşturacaktır. Bu köprüler, sadece hareketlilik için değil, aynı zamanda sakinler ve ziyaretçiler için manzaralı noktalar olarak tasarlanmıştır.

Grimshaw'ın önerisi, nehri sosyal etkileşim ve ekonomik gelişim için bir katalizör olarak vurgulamaktadır. Nehir kıyısını, insanları bir araya getiren ve hem yerel halk hem de turistler için önemli bir destinasyon olarak işlev görece canlı bir kamu alanı olarak tasarlamaktadır.

Şekil 62: Grimshaw masterplan modeli. (URL 52)

Masterplanın önemli bir bileşeni, Tiran'ın altyapı ve hareketlilik ağlarının yeniden düşünülmesidir. Grimshaw'ın tasarımı, ulaşım ağlarını şehrin doğal ve inşa edilmiş çevresiyle entegre etmektedir. Anahtar özellikler şunları içermektedir:

- Ana tren istasyonunun kuzeye taşınması: Bu, demiryolu, otobüs ve tramvay hizmetlerini bağlayan büyük bir ulaşım merkezi oluşturur.

- Sürdürülebilir ulaşım biçimlerini önceliklendiren çok modlu ulaşım sistemi: Bisiklet, yaya yolları ve toplu taşıma gibi sürdürülebilir ulaşım biçimlerini entegre eder.

- Araba bağımlılığını en aza indirmek: Yürünebilir mahalleler tasarlayarak ve bisikletler ile tramvayların kullanımını teşvik eden yeşil altyapıyı entegre ederek sağlanır.

- Araç erişimi ile yeşil alanları ve kentsel çekirdek içinde yürünebilirliği koruma ihtiyacını dengeleyen park çözümleri.

Masterplan, kamu ve özel çıkarlar arasında dikkatlice bir denge kurarak yeni altyapı ve kamu alanlarının geliştirilmesinin sosyal uyumu artırmasını sağlamaktadır. Kamu alanlarının tasarımı, özellikle bulvar ve nehir kıyısı boyunca, sivil etkinlikleri, kamu sanatını ve rekreasyon alanlarını entegre ederek tüm vatandaşların erişimini kolaylaştırmaktadır.

Özellikle nehir kenarı parkı, doğa ve kentsel yaşamı harmanlayan alanlar yaratmakta, böylece sakinlerin hem doğal çevreleriyle hem de şehrin inşa edilmiş dokusuyla etkileşimde bulunmalarını sağlamaktadır. Bu entegrasyon, topluluk hissini teşvik etmek ve sakinlerin yaşam kalitesini artırmak için anahtar bir unsurdur.

Grimshaw'ın masterplanının uygulanmasının Tiran üzerinde derin bir ekonomik ve sosyal etki yaratması bekleniyordu. Proje, inşaat aşamasında binlerce iş yaratacak ve turizm, yatırım ve yeni işletmeleri çekerek uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Kamu alanlarının ve kültürel merkezlerin gelişimini teşvik ederek, masterplan Tiran'ın uluslararası itibarını artırmakta ve şehrin iş, kültür ve turizm merkezi olarak büyüyen rolünü desteklemektedir.

Nehir kıyısının yenilenmesi ve yeni kentsel alanların oluşturulması, sosyal katılım fırsatları sunarak yaşam kalitesini artırmakta ve kamu alanlarına daha eşit erişim sağlamaktadır.

Grimshaw'ın Tiran için hazırladığı masterplan, çevresel sürdürülebilirlik, kültürel kimlik ve ekonomik büyümeyi birleştiren cesur bir vizyonu temsil etmektedir.

Tarihi bulvarın uzatılması ve Tiran Nehri'nin yeniden canlandırılmasıyla proje, şehrin ana alanlarını canlandırarak gelecekteki gelişim için bir çerçeve oluşturur. Kamu alanlarının, yeşil altyapının ve sürdürülebilir kentsel yaşamın entegrasyonu, bu masterplanın sadece şehrin acil ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda dayanıklı ve başarılı bir kentsel gelecek için zemin oluşturduğunu garanti etmektedir.

Bulvarın uzatılması, Lulzim Basha'nın belediye başkanlığı döneminde inşaatına başlanmış, ancak Edi Rama'nın 2013'te başbakan olmasıyla birlikte proje durdurulmuş ve hükümet finansmanı kesilmiştir. Bu süreçte, bulvarın geçeceği alanlarda birçok kişi mülkünden zorla çıkarılmıştır.

2013 Tiran Genel Düzenleme Planı, kapsamı ve vizyonu bakımından iddialıydı, ancak önemli eleştiriler ve zorluklarla karşılaştı. Eleştirmenler, yeni ring yolları ve kamu alanlarının inşasının çevresel bozulmaya ve mevcut toplulukların yerinden edilmesine neden olabileceğini savundu (Lame, 2013). Planın büyük ölçekli altyapı projelerine verdiği önem, yeşil alanların kaybı ve yerel ekosistemler üzerindeki etkisi konusundaki endişeleri artırdı. Ayrıca, artan inşaatın değerli habitatların yok olmasına neden olabileceği ve kentsel yayılmayı teşvik ederek planın sürdürülebilirlik hedeflerini zayıflatacağı yönünde korkular vardı.

Önerilen kentsel yoğunluk artışı bazıları tarafından sürdürülemez olarak görülmüştür. Plan, büyüyen nüfusu karşılamak için yoğunluğu artırmayı hedeflemiş, ancak mevcut yeşil alanların korunmasına yeterince önem vermemiştir (Shkreli, 2013). Eleştirmenler, parklar ve kamusal bahçeler gibi birkaç önemli yeşil alanın gelecekteki geliştirme baskılarına karşı savunmasız bırakıldığını belirtti. Bu yeşil alanların korunmasını sağlamak için yeterli düzenlemelerin olmaması, Tiran'ın uzun vadeli yaşanabilirliğini tehlikeye atabilecek önemli bir eksiklik olarak görülmüştür.

Polisentrik modelin etkili bir şekilde uygulanması, güçlü bir yönetim ve koordinasyon gerektirmekteydi; ancak bazı paydaşlar bunun eksik olduğunu hissetmişlerdir. Şehrin tüm kesimlerinin gerekli altyapı ve hizmetlere erişim sağlamasını güvence altına almak, özellikle resmi olmayan alanlarda önemli bir zorluktu (Bojaxhiu, 2013). Yeterli yatırım ve siyasi irade olmadan, planın birçok hedefinin gerçekleştirilme riski yüksekti. Ayrıca, farklı hükümet ajansları ve paydaşlar arasında koordinasyonu sağlama karmaşıklığı, planın etkili bir şekilde uygulanmasındaki zorlukları artırmıştır.

Halkın katılımını teşvik eden kamu danışmanlıkları düzenlenmiş olsa da, bazı eleştirmenler, katılım sürecinin tam olarak kapsayıcı olmadığını savunmuşlardır. Birçok marjinal grup, seslerinin yeterince duyulmadığını ve ihtiyaçlarının nihai planda yeterince yansıtılmadığını hissetmiştir (Bejko, 2013). Bu kapsayıcılığın eksikliği, planın adil kentsel gelişim hedeflerini gerçekleştirmesini engelleyebilir. Ayrıca, güçlü geliştiricilerin ve siyasi elitlerin çıkarlarının, sıradan vatandaşların ihtiyaçlarından daha fazla önceliklendirilmesiyle ilgili endişeler vardı; bu da planın belirli grupları diğerlerine tercih eden bir yapıda olmasına yol açıyordu.

Düzenleme planının uygulanması, destekleyici bir yasal ve kurumsal çerçeve gerektiriyordu. Çevre, Orman ve Su İşleri Bakanlığı (MMPAU), çevresel uyumu denetlemede kritik bir rol oynarken, Ulusal İmar Konseyi (KKT) farklı hükümet düzeyleri arasında kentsel planlamayı koordine etmekten sorumluydu.

Plan ayrıca kentsel yönetimde şeffaflık ve kamu katılımı ihtiyacını vurgulamıştır. Bu, planın geliştirilmesi sırasında kamu danışmanlıkları ve çevresel ve kentsel gelişim standartlarına uyumu sağlamak için sürekli izleme gibi unsurları içermektedir. Arnavutluk'ta çevre koruma için yasal çerçeve, özellikle çevresel değerlendirmeler ve kentsel planlama ile ilgili olarak Avrupa Birliği direktifleriyle uyum sağlamak amacıyla güncellenmiştir.

2013 Düzenleme Planı'nın uygulanması birkaç zorlukla karşılaştı. Özellikle resmi olmayan bir şekilde gelişmiş alanlarda arazi mülkiyeti parçalanması, koordineli kentsel planlama için önemli yasal ve lojistik engeller oluşturdu. Ayrıca, imar yönetmeliklerinin uygulanması sorunlu kalmaya devam etti; yerel otoriteler genellikle yetkisiz inşaatları önlemekte zorluk çekiyordu.

Bunun yanı sıra, planın büyük ölçekli gelişmelere aşırı vurgu yaptığına dair eleştiriler vardı; bu durum, daha zengin sakinlere ve yabancı yatırımcılara hitap eden projelerin, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri artırabileceği düşüncesine yol açıyordu. Eleştirmenler, planın Tiran'yı modernize etme çabası gösterdiğini, ancak yeni gelişmelerden faydalanma kaynaklarına sahip olmayan marjinal toplulukları dışlama riski taşıdığını savundular.

3.5. Tiran Genel Yerel Planı 2016

Dört yıl boyunca Tiran Belediyesi'nde başkanlık yaptıktan sonra, Lulzim Basha 2015 yılında Sosyalist Parti'den Erion Veliaj'a karşı yapılan seçimleri kaybetti. Sosyal aktivizm geçmişi uzun olan Erion Veliaj, Edi Rama'nın partisine katıldı ve 2015'te Tiran Belediyesi için aday olmadan önce partide ve Arnavutluk hükümetinde çeşitli görevler üstlendi. 2019 ve 2023'te de bu pozisyon için iki kez daha aday oldu ve ardışık olarak kazandı. Veliaj'ın Tiran belediyesine gelmesi, eski belediye başkanı ve şu anki başbakan Edi Rama ile vizyonların birliğini temsil ediyordu.

Edi Rama'nın Tiran belediye başkanlığı döneminde gerçekleştirdiği birçok yarışma ve girişim, ancak Veliaj Tiran belediye başkanı olduktan sonra meyvelerini vermeye başladı. Rama'nın belediye başkanlığı döneminde düzenlenen yarışmalardan kaynaklanan birçok bina ve proje, Veliaj'ın döneminde tamamlanıp açılışa hazır hale getirildi. Fransız planının ürünleri artık kısmen Tiran'nın kentsel manzarasında görünür hale gelmişti ve modern ve çağdaş Tiran imajının ilk parçaları ve belgeleri olacaktı.

Veliaj, 2014'te başlayan genel Arnavutluk toprak reformunun bir parçası olarak idari sınırları yirmi beş kat genişletilmiş bir kenti devraldı. Bu reform, idari sınırların yeniden düzenlenmesine ve hızla büyüyen kentleşmeye yanıt verebilecek daha etkili bir kentsel planlama yapılmasına odaklanıyordu. Toprak reformundan sonra, Tiran kent sınırları, kent çevresi alanları, komşu köyler ve uydu kasabaları kapsayacak ve yönetilecek şekilde genişlemeye başladı. Bu durum, Lulzim Basha tarafından benimsenmiş olan önceki Düzenleyici Plan'ın karşılayamayacağı kapsamlı ve ayrıntılı bir planlama ihtiyacını doğurdu. Bu nedenle yeni bir genel plana olan ihtiyaç acil hale geldi. Veliaj'ın ifadesiyle, "Eski Plan, Şengjergj Vaqarr, Kaşar, Ndroq, Krraba ve benzeri yerler için kullanılabilecek aynı plan olamazdı" (QT, 2017). Bu bölgesel yeniden yapılanma, kentsel planlamada bütüncül bir yaklaşımı zorunlu hale getirdi ve Arnavutluk hükümeti, Tiran için yeni bir Genel Yerel Plan oluşturmak amacıyla uluslararası bir yarışma düzenlemeye karar verdi. 2015 yılında sonuçlanan bu yarışmayı, İtalyan Stefano Boeri Architteti, Hollandalı UNLAB ve IND ortaklığı kazandı ve onların Tiran 2030 (TR030) Vizyonu kabul edildi. Ortaya çıkan plan, hızlı kentsel büyüme, çevresel bozulma ve iyileştirilmiş kamu altyapısı ihtiyacı gibi zorlukları ele almayı amaçlıyordu. Tiran'ın eski Belediye Başkanı ve mevcut Başbakan

Edi Rama'nın vurguladığı gibi, TR030, Tiran'ı çeşitliliği kutlayan ve kentsel gelişme ile doğal koruma arasında yeniden keşfedilmiş bir denge sunan “kaleidoskopik bir metropol” olarak yeniden şekillendirmeyi amaçlıyor. TR030'un vizyonu yalnızca büyümeyi yönetmek değil, yenilikçilik, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılıkla gelişen bir kent yaratmaktır.

3.5.1. Tiran 2030 Vizyonu (TR030)

Tiran Genel Yerel Planı 2016, diğer adıyla Tiran 2030 (TR030), Arnavutluk başkentinin stratejik kentsel ve mekansal gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Stefano Boeri Architetti tarafından UNLAB ve IND ile işbirliği içinde tasarlanan bu iddialı proje, Tiran'ın kentsel manzarasını yeniden tanımlayan kapsamlı ve vizyoner bir plandır. TR030, kentsel genişlemeyi çevresel sürdürülebilirlikle dengelemenin yanı sıra, kentin sosyal ve altyapısal ihtiyaçlarına yanıt vermeyi hedeflemektedir. TR030'un geliştirilmesi, Tiran'ın dönüşümünde yeni bir aşamayı işaret eder ve şehrin büyüyen kentsel nüfusunun ihtiyaçlarını çevresel koruma ve altyapı gelişimiyle dengeleyerek Avrupa modelinde sürdürülebilir bir kentsel birliktelik örneği haline getirmeyi amaçlamaktadır.

Şekil 63: TR030 vizyonun enstrümanları. (URL 53)

TR030'un kavramsal çerçevesi, üç ana bileşen üzerine yapılandırılmıştır: metropoliten Fresk, Atlas ve Kurallar Çizelgesi. “Fresk,” Tiran'ın geleceği için on temel tema etrafında şekillenen kapsayıcı vizyonu sunar: biyoçeşitlilik, çok merkezlilik, yaygın bilgi, hareketlilik, su, jeopolitik, turizm, erişilebilirlik, tarım ve enerji. Bu temalar, hızla büyüyen bir kentin karmaşık kentsel gelişim zorluklarını ele

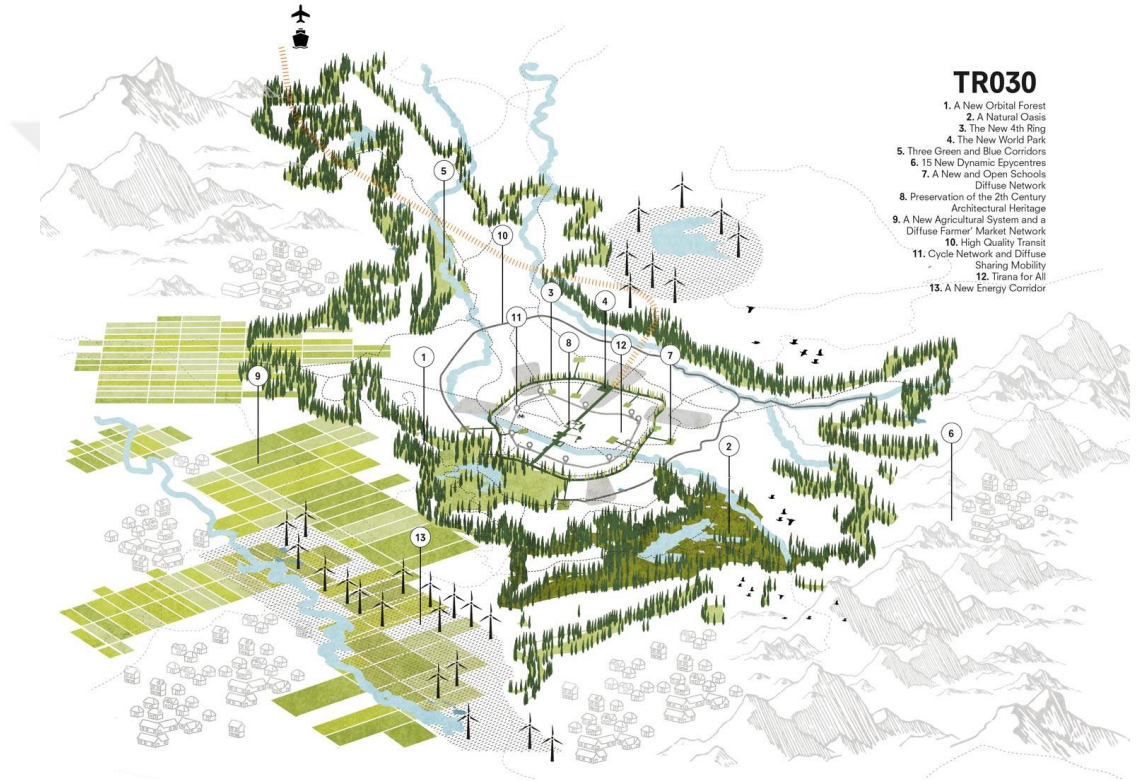
almak için gereken çok yönlü yaklaşımı yansıtır. “Atlas” ise gerçek peyzaja yayılmış on üç stratejik projeden oluşur ve kentin altyapısını, kamusal alanlarını ve yeşil ağlarını geliştirmeyi amaçlar. Bu projeler, daha fazla yeşil alana, gelişmiş hareketlilik imkânlarına ve artırılmış kamu olanaklarına olan ihtiyacı ele alarak kentsel doku içindeki belirli sorunlara yönelik tasarlanmıştır. “Kurallar Çizelgesi,” doğa, altyapı, şehir, tarım ve su olmak üzere beş metabolik sisteme dayanır ve kamu alanının bütünlüğünü korurken esnek bir gelişim sağlayan planlama kurallarını içermektedir. Bu yaklaşım, değişen ihtiyaçlara ve koşullara uyum sağlayabilen dinamik ve tepki verebilir bir kentsel planın zamanla evrim geçirmesine olanak tanır.

Şekil 64: Tiran030 Metodolojisi.

Fresk, Tiran hakkındaki vizyoner önerileriyle kenti çağdaş şehir modelleri ve sorunlarının geniş bağlamında konumlandırmaya çalışıyor. Sürdürülebilir, biyolojik çeşitliliğe sahip ve akıllı bir metropol olarak Tiran, küresel metropoller ve onların endişeleriyle yan yana konumlandırılıyor. Ayrıca, Tiran’ı bir Balkan bahçesi ve Akdeniz merkezi olarak tasavvur eden daha geniş öneriler, kentin markalaşması için bir yol belirliyor.

Tiran 2030 Genel Yerel Planı, Aralık 2016’da Tiran Belediye Meclisi tarafından resmi olarak onaylandı. Bu onay, şehir için dönüştürücü bir yolculuğun başlangıcını işaret ederek planlama ve gelişim için yeni bir temel oluşturdu. Stefano Boeri, ekibi ve Tiran Belediyesi ile iş birliği içinde, çok merkezli bir gelişim modelini hayata geçirmeyi amaçladı. Bu model, kentsel çekirdeğin merkezden uzaklaştırılmasını ve yeni kentsel merkezlerin gelişimini teşvik ederek şehir merkezindeki baskıyı azaltmayı ve daha fazla kentsel yayılmayı önlemeyi hedefliyor.

Şekil 65: Genel Yerel Plan 13 stratejik projeyi öngörüyor. (URL 54)

TR030 planının temel unsurlarından biri, çevresel sürdürülebilirliğe odaklanmasıdır; bunun başlıca aracı “Orbital Orman”ın tanıtımıdır. Bu öneri, metropol alanının etrafını çevreleyen yaklaşık bir milyon ağaçtan oluşan “orbital” bir yeşil kuşak dikilmesini öngörmektedir ve bu doğal sınır, kentsel genişlemeyi sınırlamayı amaçlamaktadır. Bu orman, doğal ve tarımsal alanların daha fazla tüketilmesini önleyerek, Tiran’ın kırsal alanlarını korurken aynı zamanda biyolojik çeşitliliği artırmayı hedeflemektedir. Orbital Orman, merkezi bölgede yer alan iki “yeşil halka”, Tiran, Lana ve Erzen nehirleri boyunca yeşil koridorlar ve Farka Gölü çevresinde geniş bir doğal vahayla desteklenmiştir. Bu müdahaleler, şehirdeki yeşil alanların üç katına

çıkmasını sağlayarak, halk için bolca rekreasyon alanı sunmayı ve kentin iklim direncine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yeşil altyapıya verilen önem, kentin estetik değerini artırmanın yanı sıra hava kalitesini iyileştirmek, kentsel ısı adası etkisini azaltmak ve sakinler için daha sağlıklı bir kentsel çevre oluşturmaya yöneliktir.

Çevresel stratejilerin yanı sıra, TR030 Tiran'nın kamu altyapısını geliştirmeyi de vurgulamaktadır. Plan, şehir merkezini havaalanı ve Durazzo limanına bağlayacak yüksek hızlı demiryolu bağlantılarına yönelik büyük kamu ulaşım yatırımlarını öngörmektedir. Merkezi alanlarda bir tıkanıklık ücreti uygulamasının yanı sıra elektrikli ve hibrit toplu taşımanın teşvik edilmesi, Tiran'daki trafik yoğunluğunu azaltmayı ve hava kalitesini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Plan, her biri mahalle merkezleri olarak hizmet verecek şekilde tasarlanmış yirmi yeni devlet okulunun inşasını da içermektedir; bu, topluluk uyumunu teşvik edecek ve eğitim tesislerine erişimi artıracaktır. Bu okullar sadece eğitim fırsatları sunmakla kalmayacak, aynı zamanda topluluk etkinlikleri için merkezler olarak hizmet vererek, sakinler arasında aidiyet duygusunu güçlendirecektir. Ayrıca, Deshmoret e Kombit Bulvarı'nın kuzey ucunda yer alacak "Dünya Meydanı" gibi yeni kentsel meydanlar kültürel etkinliklere ev sahipliği yapacak ve kentin kültürel ve sosyal dokusuna katkıda bulunacaktır. Bu kentsel meydanlar, sosyal etkileşimi, kültürel ifadeyi ve toplumsal katılımı teşvik eden canlı kamusal alanlar olarak tasarlanmış olup, kentin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak öngörülmektedir.

TR030'da çok merkezlilik ana temalardan biridir ve plan, Tiran'nın geleneksel tek merkezli kentsel yapısını, yeni ikincil kentsel merkezler oluşturarak kırmayı hedefler. Bu ikincil merkezlerin kültürel, kamusal ve eğlence tesislerine ev sahipliği yapması amaçlanarak, bir zamanlar tarihi merkeze yoğunlaşmış olan faaliyetlerin merkezi azaltılmaktadır. Birden fazla aktivite merkezi geliştirerek, TR030 hizmet ve olanakların şehir genelinde daha dengeli bir şekilde dağıldığı bir kentsel ortam yaratmayı hedeflemektedir. Plan, fiziksel genişlemeden çok kentsel yenilenmeyi önceliklendirerek, belirlenen alanlarda yüksek yoğunluklu yapıları teşvik eder ve kamusal alan ve yeşil alanlar için daha fazla yer açmayı amaçlar. Geliştiricileri yatay yerine dikey inşaaataya yönlendirerek, TR030 kentsel yayılmayı sınırlamayı ve gelişimin doğal ve tarımsal alanlar üzerindeki etkisini azaltmayı hedefler. Yüksek katlı binaların inşası, şehrin mimari mirasını bozmadan, zemin seviyesinde kamusal alanlar

yaratılarak desteklenecek; böylece gelişimin hem sakinlere hem de çevreye fayda sağlaması sağlanacaktır. Bu strateji, ekonomik büyümeyi ve toplumsal refahı teşvik eden dinamik bir kentsel manzara oluşturmayı amaçlar.

TR030'un başarısında yerel ve uluslararası kurumlar arasındaki iş birliği de önemli bir rol oynamıştır. Tiran Belediyesi, ETH Zürih, Architectural Association (AA) Yaz Okulu, MIT ve Harvard Üniversitesi'nin Graduate School of Design (GSD) gibi saygın kurumlarla ortaklıklar kurmuştur. Bu iş birlikleri, Merkez Parkı, Tiran Cepheleleri ve Kombinati Mahallesi'nin yenilenmesi gibi üç önemli projenin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Arnavut mimarlık öğrencileri ve belediye çalışanlarıyla iş birliği içinde geliştirilen bu projeler, planın disiplinler arası ve katılımcı doğasını yansıtarak, akademik araştırma ile pratik kentsel planlama arasındaki boşluğu kapatmayı amaçlar. Yerel öğrenciler ve profesyonelleri sürece dahil ederek, planın uygulanması ve sürdürülebilirliğini sağlamak için gereken bilgi ve becerilerin toplum içinde kök salması da hedeflenmektedir.

Edi Rama'nın belediye başkanlığı döneminde başlatılan birçok proje, ancak on yıl veya daha uzun bir süre sonra tamamlanabilmiştir. İskenderbey Meydanı'nın tam yaya alanı yapılmasını amaçlayan 51N4E'nin ilk yenileme projesi, Lulzim Basha'nın döneminde durdurulmuş ve Meydan tekrar araç trafiğine açılmıştır. Ancak, Veliaj'nın gelişi ile eski yenileme projesi yeniden başlatılmış ve İskenderbey Meydanı, Haziran 2017'de tam yaya alanı haline getirilerek yeni görünümüne kavuşmuştur. Meydanın karakteristik esplanadının altında, merkeze gelen araçlara hizmet verecek bir otopark açılmıştır.

Şekil 66: İskenderbey meydanı, 1988. (URL 55)

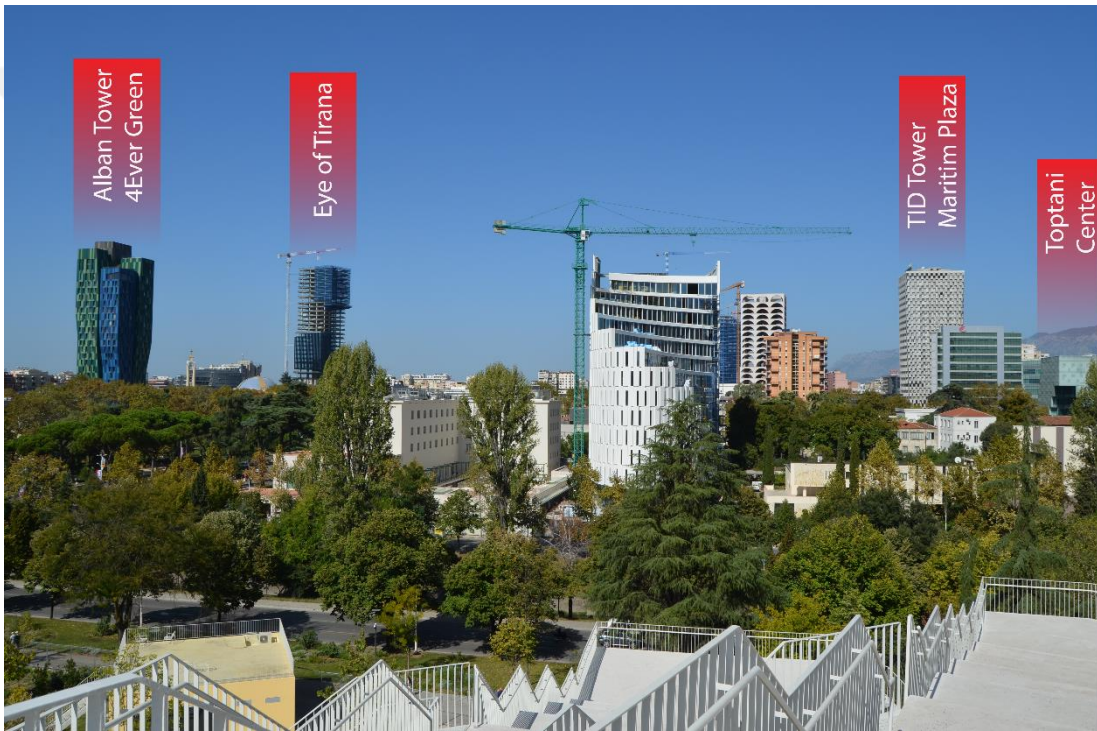
Şekil 67: İskenderbey Meydanı, 2012. (URL 56)

Şekil 68: İskenderbey Meydanı, 2020. (URL 57)

TID Kulesi de neredeyse on yıl önce yarışmayı kazandıktan sonra, 2016 yılında tamamlanmıştır. Kule, 2011 yılında açılmak üzere planlanmıştır. Şimdi Maritim Hotels grubunun yönetiminde olup karma kullanımlı bir bina olarak hizmet vermektedir.

Toptani Alışveriş Merkezi de Mart 2017’de açılarak Tiran’nın kalbinde kapılarını halka açmıştır. Alban Kulesi (4-ever Green) ise 2023 yılının Mayıs ayında, kavramsallaştırılmasından on yıldan uzun bir süre sonra hizmete girmiştir. Eye of Tiran binası ise halen inşaat aşamasında olup, 2024 yılında tamamlanması beklenmektedir. Bunlar, Fransız planının meyvelerinden sadece bazılarıdır.

Daha önce açıklandığı gibi, yarışmalar Tiran ve çevresindeki alanlarda mimari pratiği teşvik etmiştir. Bu süreç, şehirde iyi tasarım ve mimari uygulamaların önemini artırarak, yatırımcıların mimari olarak başarılı bir yatırımın estetik ve sanatsal değerine daha fazla önem vermesiyle, mimari farkındalığın artmasını sağlamıştır.

Şekil 69: 'Fransız Plan'ından' dört yarışma projesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Yarışmalar ve kentsel planlarla başlayan gelişim ve yenilenme dalgası, günümüze kadar devam eden bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Pek çok önemli proje tamamlanmış, birçok diğer proje ise geliştirilme aşamasındadır. Tiran, 100 yıl önce olduğu gibi kendini yeniden inşa etmektedir.

İddialı vizyonuna rağmen, TR030'un uygulanması zorluklarla karşı karşıya kaldı. Tiran'ın hızlı dönüşümü, soylulaştırma, artan emlak fiyatları ve şehrin kültürel mirasının potansiyel kaybı konusunda endişelere yol açtı. Örneğin, 2020'de Ulusal Tiyatro'nun yıkılması, binayı Tiran'ın kültürel tarihinin önemli bir sembolü olarak

gören sakinler ve aktivistler arasında yaygın protestoları tetikledi. 1938 ve 1939 yılları arasında inşa edilen tiyatro, yalnızca mimari bir dönüm noktası değil, aynı zamanda önemli kültürel ve tarihi değere sahip bir yerdi. Yıkımı, geliştirme ve mirasın korunması arasındaki gerginlikleri vurgulayarak, şehrin dönüşümünün öncelikleri hakkında soruları gündeme getirdi. Eleştirmenler ayrıca planlama sürecinin şeffaflığı ve yerel toplulukların seslerinin karar alma süreçlerinde ne ölçüde dikkate alındığı konusunda endişelerini dile getirdiler. Kentsel planlama girişimlerinin başarısı için halkın katılımı çok önemlidir ve kararların yeterli istişare yapılmadan alındığı algısı, bazı sakinler arasında bir yabancılaşma hissine yol açtı. Bu nedenle, TR030'un başarısı, yerel yönetimlerin kalkınma taleplerini, şehrin sakinlerinin ihtiyaçlarıyla dengeleme ve Tiran'ın eşsiz kentsel karakterini koruma becerisine bağlı olacaktır.

Ayrıca, TR030 önerilen kentsel yoğunlaştırma stratejisinin sürdürülebilirliğiyle ilgili sorular da gündeme getirdi. Yüksek yoğunluklu inşaat genellikle kentsel yayılmayı azaltmanın ve mevcut araziye verimli kullanmanın bir yolu olarak görülse de, dikkatli bir şekilde yönetilmezse istenmeyen sonuçlara da yol açabilir. Örneğin, şehir merkezindeki yüksek katlı gelişmelerin yükselişi, emlak fiyatlarında artışa yol açarak birçok sakin için konutu daha az uygun hale getirdi. Uygun fiyatlı konut seçeneklerinin eksikliği, düşük gelirli sakinlerin hizmetlere ve olanaklara erişimin daha sınırlı olduğu şehrin çevresine itilmesiyle sosyal eşitsizliği daha da kötüleştirdi. Bu yerinden edilme yalnızca yerleşik toplulukları bozmakla kalmıyor, aynı zamanda canlı bir kentsel çevre için gerekli olan sosyal uyumu da zayıflatıyor. Bu zorlukların ele alınması, uygun fiyatlı konut politikaları, kira kontrol önlemleri ve yalnızca en zenginlere değil tüm sakinlere fayda sağlayan kapsayıcı kalkınma teşvikleri içeren kapsamlı bir yaklaşım gerektiriyor.

Tiran'daki artan emlak fiyatları, kentleşme, ekonomik değişimler ve mimari trendlerden etkilenen şehrin emlak piyasasındaki önemli dönüşümleri yansıtıyor. Yıllar içinde, metrekare başına ortalama fiyat istikrarlı bir şekilde yukarı doğru bir seyir izleyerek 2022'de metrekare başına 1.500 Avro'yu aştı. Şehir merkezindeki yüksek katlı konut kuleleri bu artışı daha da artırdı ve bu premium binalardaki ortalama fiyatlar metrekare başına 3.500 ila 5.000 Avro arasında değişti. Bu gelişmeler daha zengin bir demografiye hitap ediyor ve konut piyasasının kutuplaşmasına ve artan karşılanabilirlik sorunlarına katkıda bulunuyor.

Emlak fiyatlarındaki artış, kısmen Tiran'ın artan küresel itibarı ve 2016 Genel Yerel Planı gibi iddialı kentsel planlara bağlı yatırımların akışıyla desteklenen kentsel yaşama olan artan talebin göstergesidir. Ancak, bu eğilim daha derin sistemsel sorunları da vurgulamaktadır. Gayrimenkul maliyetlerindeki artış, ortalama vatandaşların gelir artışını geride bırakarak, karşılanabilirlik zorluklarını daha da kötüleştirmiş ve birçok kişi için konuta erişimi sınırlamıştır. Nüfusun büyük bir kesimi için Tiran'ın merkezi bölgelerinde mülk sahibi olmak ulaşılamaz hale gelmiş ve sakinleri daha az merkezi veya yetersiz hizmet verilen banliyö bölgelerine itmiştir.

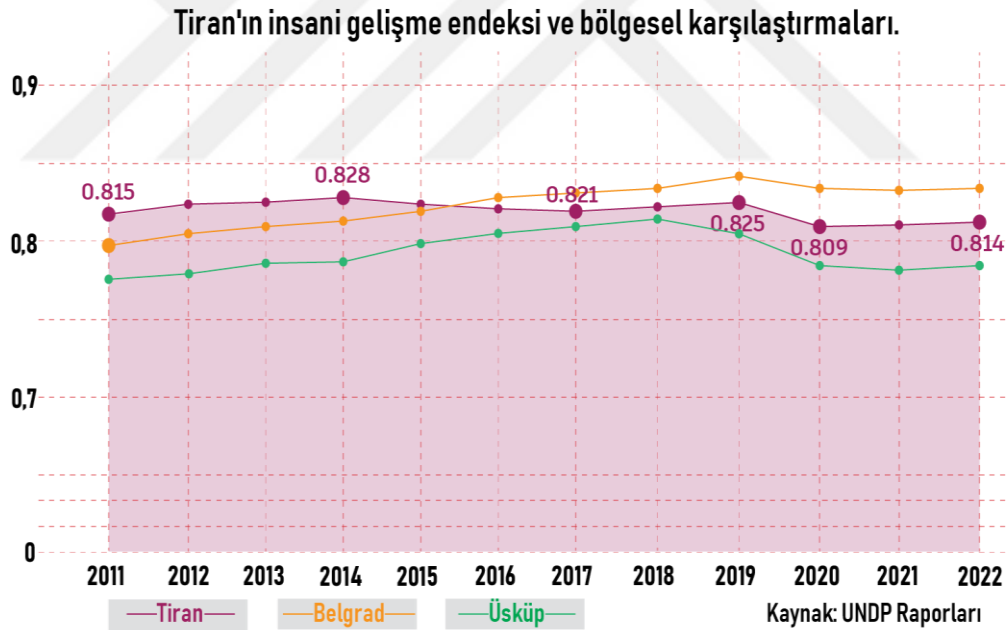
Tiran'daki artan emlak fiyatları iki ucu keskin bir kılıçtır. Bir yandan ekonomik büyümeyi, artan yatırımı ve yüksek kaliteli kentsel yaşama yönelik artan talebi işaret ediyorlar. Öte yandan, büyüyen karşılanabilirlik açığı acil bir endişe kaynağı, çünkü düşük ve orta gelirli sakinleri yerinden etme ve şehrin sosyal uyumunu baltalama riski taşıyor. Kontrol altına alınmazsa, bu eğilim daha büyük sosyoekonomik eşitsizliklere, soylulaştırmaya ve Tiran'ın çeşitli topluluk dokusunun kaybına yol açabilir.

TR030 planının bir diğer kritik yönü de hareketlilik ve bağlantıya verdiği önemdir. Yüksek hızlı demir yolu bağlantıları, trafik sıkışıklığı ücretleri ve elektrikli toplu taşımanın getirilmesi, daha sürdürülebilir ve verimli bir kentsel hareketlilik sistemi yaratmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu girişimlerin başarısı, tüm sakinler için erişilebilir ve uygun fiyatlı olma derecesine bağlı olacaktır. Toplu taşımanın hem verimli hem de uygun fiyatlı olmasını sağlamak, otomobil bağımlılığını azaltmak ve daha sürdürülebilir ulaşım modlarını teşvik etmek için önemlidir. Ek olarak, planın yaya dostu kentsel alanlar yaratma ve bisiklete binmeyi uygulanabilir bir ulaşım modu olarak teşvik etme odağı, özel bisiklet şeritleri ve güvenli yaya yolları gibi altyapıya önemli yatırımlar gerektirir. Bu yatırımlar, yürüyüş ve bisiklete binmeyi sakinler için çekici seçenekler haline getirmek, böylece trafik sıkışıklığını azaltmak ve şehrin genel yaşam kalitesini iyileştirmek için çok önemlidir.

Yeni kamusal meydanların ve kültürel merkezlerin yaratılması, TR030'un Tiran vizyonunun bir diğer önemli bileşenidir. Bu alanların topluluk etkileşimi, kültürel ifade ve sosyal katılım için odak noktası olarak hizmet etmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu kamusal alanların başarısı, tasarımlarına, erişilebilirliklerine ve yerel topluluğun ihtiyaç ve isteklerini ne ölçüde yansıttıklarına bağlı olacaktır. Topluluktan girdi alınmadan tasarlanan kamusal alanlar kullanıcıları çekmede başarısız olabilir ve

yeterince kullanılmayabilir veya hatta ihmal edilebilir. Bunu önlemek için, bu alanların planlanması ve tasarımının anlamlı topluluk katılımını içermesi ve sakinlerin ihtiyaç ve isteklerine yanıt vermelerini sağlaması esastır.

2011 ve 2022 yılları arasında Tiran'ın İnsani Gelişme Endeksi (HDI), 2012 Düzenleyici Planı ve 2016 Genel Yerel Planı (Tiran 2030) gibi önemli kentsel planlama girişimlerine rağmen sağlık, eğitim ve yaşam standartlarında asgari değişiklikleri yansıtan 0,814 seviyesinde sabit kaldı. Bu planlar kentsel kaosu ele almayı, sürdürülebilirliği teşvik etmeyi ve kamusal alanları geliştirmeyi amaçlasa da, daha geniş toplumsal göstergeler üzerindeki etkileri muhtemelen ekonomik eşitsizlikler, uygulamada gecikmeler ve kentsel gelişmeyi yaşam kalitesinde somut iyileştirmelere dönüştürmedeki zorluklar nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bu istikrar, fiziksel kentsel dönüşümler ile insani gelişme arasındaki kopukluğu vurgulayarak, bu boşluğu kapatmak için daha kapsayıcı ve etkili stratejilere olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

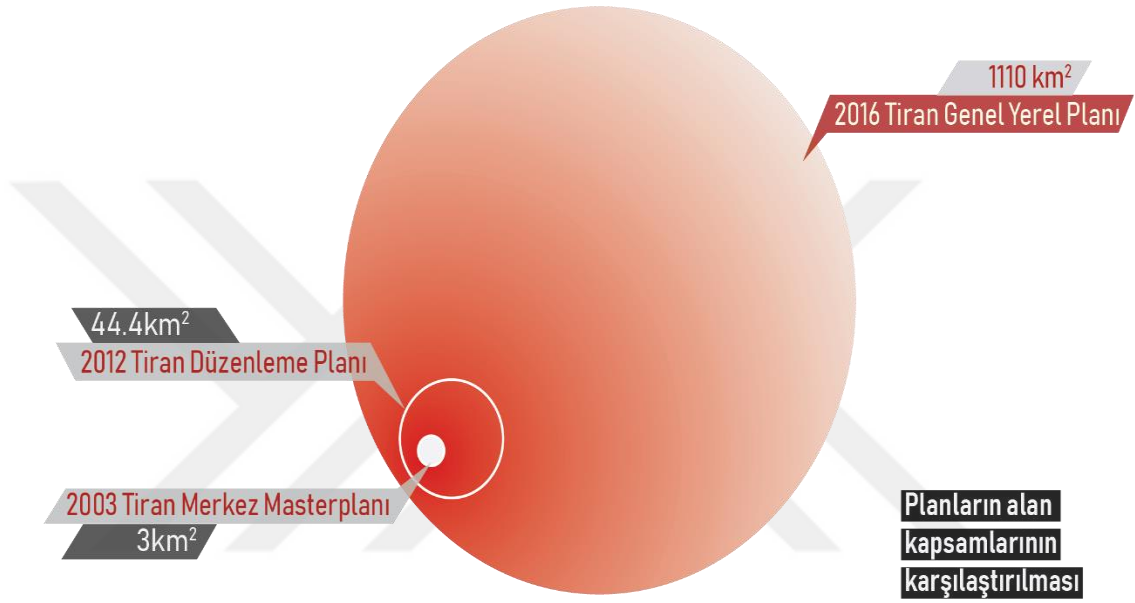

Grafik 3: Tiran'ın insani gelişme endeksi ve bölgesel karşılaştırmaları, 2011-2022.
Kaynak: UNDP Raporları

3.6. Planların karşılaştırılması (2003, 2012, 2016)

Tiran'ın son yirmi yıldaki kentsel dönüşümü, her biri farklı yönetimler altında ortaya çıkarılan üç önemli kalkınma planı tarafından şekillendirildi. Bunlar arasında Edi Rama'nın belediye başkanlığı döneminde Tiran Merkezi için ArchitectureStudio

Master Planı (2003), Lulzim Basha yönetimindeki 2012 Düzenleyici Planı ve Erion Veliaj tarafından uygulanan 2016 Genel Yerel Planı (Tiran 2030 - TR030) yer almaktadır. Bu planların her biri, şehrin değişen önceliklerini ve kentsel zorluklarını yansıtan benzersiz bir vizyon, metodoloji ve Tiran'ın kentsel dokusu üzerinde etki taşımaktadır. Bu karşılaştırmalı bölüm, bu planların farklı katkılarını ve eksikliklerini vurgulamak için vizyonlarını, yaklaşımlarını, güçlü yönlerini, zayıf yönlerini, sonuçlarını ve uygulama zorluklarını inceleyecektir.

Şekil 70: Planlara göre alan kapsamalarının karşılaştırılması.

Tiran şehrindeki her etkili planın kapsadığı alanın farklı büyüklüklere sahip olduğunu anlamak önemlidir. Tiran Merkez Ana Planı yalnızca tarihi merkez ve yakın çevresi için uygundu. Ana plan tasarımında şehrin bütünsel bir analizi uygulanmış olsa da, büyüklüğü yine de diğer planlarla karşılaştırıldığında önemsizdir. Bununla birlikte, odak noktası o zamanki tek merkezli Tiran'ın merkezi olduğu için etkisi önemli olmaya devam etmektedir. 2012 Düzenleyici Planı, Tiran belediye sınırlarının tüm alanını kapsıyordu ve 44,4 km²'lik alanıyla Merkez Master Planı'ndan daha kapsayıcı bir plandı. Son olarak, 2014 toprak reformuyla Tiran'ın sınırları ve idari yetkisi 25 kat arttı. Genel Yerel Plan, bölgedeki ana komünleri birleştirerek yaklaşık 1110 km²'ye ulaşan Tiran'ın tüm idari alanını ele almak için derlendi. Dolayısıyla plan, kentsel alanla birlikte kırsal alanı da hesaba katmak zorundaydı.

3.6.1. Vizyon ve Yaklaşım

Bu üç planın ardındaki vizyonlar, Tiran'ın önceliklerinin yıllar içinde nasıl değiştiğini, şehrin imajını modernize etmekten, hızlı kentsel büyümenin getirdiği zorlukların ve sürdürülebilirliğin ele alınmasına kadar her şeyi ortaya koyuyor.

Şekil 71: Her planın ortaya koyduğu vizyon çizgileri.

2003'te Tiran Merkezi için hazırlanan Master Plan'ın temel vizyonu, şehir merkezini modernize ederek ve estetik ve kamusal alanlarını geliştirerek Tiran'ı "Yeni Avrupa Başkenti"ne dönüştürmektir. Plan, ikonik mimari geliştirmeye ve İskenderbey Meydanı gibi büyük kamusal alanları yayalaştırmaya odaklandı. Bu plan, modernlik ve görsel çekicilik açısından Avrupa başkentleriyle rekabet edebilecek tutarlı bir şehir çekirdeği yaratma vurgusuyla karakterize edildi.

2012 Düzenleyici Planı, şehir genelinde hizmetleri, olanakları ve ekonomik fırsatları dağıtarak dengeli bir kentsel büyüme yaratmayı amaçlayan çok merkezli bir kalkınma modeli tanıttı. Plan, faaliyetleri merkezden uzaklaştırarak ve birden fazla kentsel merkez oluşturarak, tıkanıklığı azaltmayı, gayriresmi yerleşimleri entegre etmeyi ve sürdürülebilir ulaşım seçenekleri sunmayı amaçladı.

TR030 planı, sürdürülebilir, kapsayıcı ve modern bir metropol olarak Tiran için bütünsel bir vizyonu temsil ediyordu. Çevresel sürdürülebilirliği vurgulayarak, Orbital Ormanı gibi yeşil altyapıların tanıtılmasına ve ikincil kentsel merkezlerin oluşturulması yoluyla şehrin merkezleştirilmesiyle toplumsal katılımın teşvik edilmesine odaklandı. Bu plan ayrıca uluslararası işbirliklerini teşvik ederek ve kamusal altyapısını iyileştirerek Tiran'ın bölgesel bir merkez olarak rolünü vurguladı.

3.6.2. Çevresel Hususlar

Üç planda çevresel sürdürülebilirliğe odaklanma derecesi önemli ölçüde değişmiş ve kentsel planlamada ekolojik hususlara artan bir vurgu yapılmıştır.

2003 Master Planında, plan parkların birleştirilerek bir "Merkez Park" oluşturulması ve İskendervey Meydanı'nın yayalaştırılması gibi unsurları içerirken, çevresel sürdürülebilirliğe genel odaklanma sınırlıydı. Plan öncelikle kentsel estetiği geliştirmeyi ve yeni kamusal alanlar sağlamayı önceliklendirdi.

2012 Düzenleyici Planı, şehir genelinde yeşil ağları entegre etmeyi amaçlıyordu. Ancak plan, altyapı genişlemesi yoluyla yeşil alanları potansiyel olarak tehlikeye attığı için eleştirilerle karşı karşıyaydı. Kentsel büyümeyi çevre korumayla dengeleme girişimlerine rağmen, planda yeşil alanların korunmasını sağlayacak sağlam mekanizmalar yoktu.

TR030, çevresel sürdürülebilirliği merkezine yerleştirdi. Şehrin etrafına bir milyon ağaç dikmeyi amaçlayan Orbital Ormanı'nın tanıtımı, kentsel yayılmayı önlemek ve biyolojik çeşitliliği artırmak için tasarlanmıştı. Plan ayrıca büyük nehirler boyunca yeşil koridorlar kurulması ve Farka Gölü çevresinde doğal bir vaha yaratılması gibi diğer yeşil girişimleri de içeriyordu. Bu, önceliklerde önemli bir değişime işaret ederek Tiran'ı sürdürülebilir bir kentsel geleceğe doğru bir yola koydu.

3.6.3. Kentsel Gelişim Modelleri

Üç plan, merkezi bir odaktan çok merkezli bir yaklaşıma kadar farklı kentsel gelişim modelleri benimsedi. 2003 Master Planı, Tiran'ın şehir merkezini canlandırmaya odaklanan merkezi bir yaklaşım benimsedi. Büyük kentsel koridoru geliştirerek ve yüksek binalar ve yaya meydanları gibi simgesel dönüm noktaları yaratarak modern ve canlı bir çekirdek oluşturmayı amaçladı.

2012 Düzenleyici Planında tanıtılan çok merkezli kalkınma modeli, şehir genelinde birden fazla faaliyet merkezi yaratmayı amaçlıyordu. Bu yeni kalkınma direkleri, ekonomik, kültürel ve sosyal faaliyetleri yeniden dağıtarak tarihi şehir merkezindeki baskıyı azaltmayı ve böylece daha dengeli bir büyümeyi teşvik etmeyi amaçlıyordu.

TR030, yalnızca kentsel ademi merkeziyetçiliğe odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda yeşil alanları ve sürdürülebilir altyapıyı da entegre ederek çok merkezli modeli korudu ve daha da genişletti. Plan, kendi kendini idame ettiren ikincil kentsel merkezler yaratmayı ve belirlenmiş alanlarda daha yüksek yoğunluklu gelişmeyi ve dikey inşaatı teşvik ederek kentsel genişlemeyi sınırlamayı amaçlıyordu.

3.6.4. Sosyal Katılım ve Topluluk Katılımı

Sosyal katılım ve toplum katılımının kapsamı da planlar arasında farklılık gösterdi ve bu durum, kentsel planlamada toplum katılımının öneminin giderek daha fazla kabul gördüğünü yansıttı.

2003 Master Planı, sınırlı yerel katılımı nedeniyle eleştirilere maruz kaldı. Uluslararası uzmanlığa vurgu yapılması ve yerel mimarların dışlanması, planlama sürecinde yerel bağlam ve topluluk katılımının eksikliği konusunda endişelere yol açtı. Ancak, yarışma sırasında televizyonda yayınlanan jüri oturumları, artan şeffaflığa doğru atılmış bir adımdı.

2012 planı, gayriresmi yerleşimleri entegre etme ve onlara temel altyapı ve hizmetler sağlama konusunda ilerleme kaydetti. Kamuoyu istişareleri yapılmış olsa da, bazı topluluklar seslerinin yeterince duyulmadığını hissetti ve güçlü geliştiricilerin etkisi konusunda endişeler vardı.

TR030, toplumsal katılımı ve sosyal katılımı vurguladı. Toplumsal katılımı teşvik etmek için yerel kurumlar ve uluslararası örgütlerle ortaklıklar içeriyordu. Plan ayrıca, yerel kapasiteyi oluşturma ve toplumsal uyumu teşvik etme taahhüdünü yansıtan, toplum aktivitelerinin merkezi olarak hizmet veren kamu okulları gibi mahalle merkezlerini de tanıttı.

3.6.5. Altyapı ve Ulaşım

Her plan, altyapı ve ulaşımaya yönelik farklı yaklaşımlar öneriyor ve merkezi bağlantıya yönelik yaklaşımlardan, daha bütünleşik ve sürdürülebilir bir ulaşım ağı oluşturmaya doğru evriliyor.

2003 Master Planı, şehrin önemli bölgelerini birbirine bağlayan bir tramvay hattının getirilmesini ve yüzey sıkışıklığını azaltmak için yer altı otoparkının geliştirilmesini önerdi. Ayrıca, öncelikle merkezi kent çekirdeğindeki altyapıya odaklanarak araç trafiği akışını iyileştirmek için sokakların genişletilmesini de içeriyordu.

2012 Düzenleme Planı, Tiran'ın farklı bölgelerindeki bağlantıyı geliştirmek ve trafik akışını yönetmek için beş çevre yolu ve dokuz radyal koridordan oluşan bir ağ tanıttı. Ayrıca otobüsler, tramvaylar ve bisiklet yolları dahil olmak üzere çeşitli toplu

taşıma biçimlerini entegre etmeyi amaçlayan çok modlu bir ulaşım merkezinin geliştirilmesini önerdi.

TR030, yüksek hızlı demir yolu bağlantıları, elektrikli ve hibrit ulaşım seçenekleri ve merkezi alanlarda trafik sıkışıklığı ücreti uygulaması dahil olmak üzere toplu taşımacılığa önemli yatırımlar öngördü. Plan, sürdürülebilir ulaşım girişimleri aracılığıyla otomobil bağımlılığını azaltırken Tiran'ı daha erişilebilir ve yaya dostu bir şehir haline getirmeyi amaçlıyordu.

3.6.6. Uygulama ve Zorluklar

Her planın uygulanması, finansal, politik ve teknik faktörlerden etkilenen benzersiz zorluklarla karşı karşıya kaldı. 2003 masterplanında öngörülen birçok proje gecikmelerle ve finansal kısıtlamalarla karşı karşıya kaldı. Politik müdahaleler de projelerin seçimini ve ilerlemesini etkiledi. TID Kulesi gibi bazı simgesel projelerin tamamlanması on yıldan fazla sürdü ve bu da geçiş dönemindeki bir şehirde iddialı kentsel gelişimin zorluklarını yansıttı.

2012 planının uygulanması politik değişiklikler ve fon kısıtlıkları nedeniyle engellendi. 2015 seçimlerini izleyen politik değişim, planın önceliklerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı ve birkaç proje ya değiştirildi ya da durduruldu. Arazi mülkiyetinin karmaşıklığı ve hükümet kurumları arasındaki koordinasyon zorlukları da önemli zorluklar oluşturdu.

TR030, Erion Veliaj'ın yönetimi ile Başbakan Edi Rama arasındaki siyasi uyumdan yararlandı ve bu da finansman ve politika desteğini kolaylaştırdı. Ancak, planın iddialı kapsamı önemli yatırım gerektiriyordu ve karmaşık projeleri yürütmek için yerel teknik kapasite bir endişe kaynağı olmaya devam etti. Tutarlı topluluk katılımını sağlamak ve marjinal grupların dışlanmasını önlemek de devam eden zorluklardı.

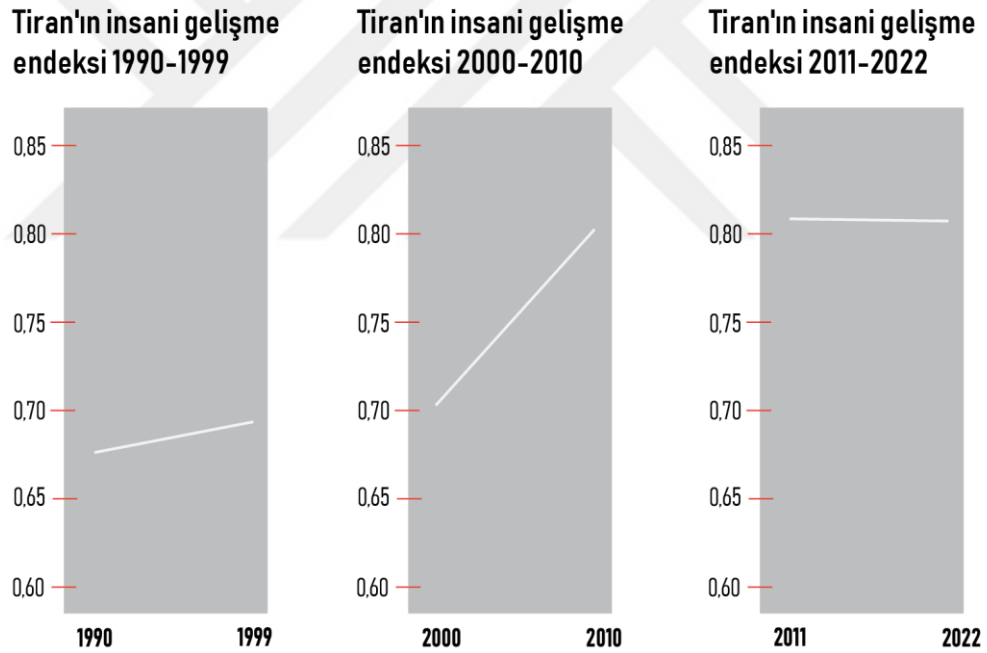
3.6.7. Sonuçlar ve Değerlendirmeler

ArchitectureStudio'nun masterplanı, TID Kulesi gibi simgesel kulelerin şehrin belirgin özellikleri haline gelmesiyle Tiran'ın silüetinde kalıcı bir etki bıraktı. İskenderbey Meydanı gibi kamusal alanların iyileştirilmesi, şehrin çekiciliğini artırdı

ve sosyal etkileşimleri teşvik etti. Ancak, yüksek katlı gelişmelere ve merkezileşmeye odaklanma, daha geniş topluluklar için sınırlı faydalar konusunda eleştirilere yol açtı.

2012 planı, yol ağının genişletilmesi ve resmi olmayan yerleşimlerin resmi kentsel yapıya entegre edilmesi yoluyla bağlantıyı iyileştirmede başarılı oldu. Daha dağıtılmış bir kentsel çevre için temel oluşturdu. Ancak, çevresel bozulma ve yetersiz toplum katılımına ilişkin eleştiriler genel etkisini gölgeledi.

TR030, yeşil altyapıyı geliştirme, kamusal alanları artırma ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik etme konusunda önemli bir etkiye sahipti. Orbital Ormanı ve yeni kent merkezlerinin tanıtımı, daha yaşanabilir, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir şehir yaratmayı amaçlıyordu. Siyasi desteğin TR030'un hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi, İskenderbey Meydanı'nın yayalaştırılması ve ikincil kent merkezlerinin geliştirilmesi gibi önemli projelerin uygulanmasının hızlandırılmasına yardımcı oldu.

Grafik 4: Tiran insani gelişme endeksi karşılaştırmaları.

Tiran'daki İnsan Gelişim Endeksi (HDI) eğilimleri, şehrin kentsel ve toplumsal evrimini analiz etmek için ilgi çekici bir mercek sağlıyor. 1990'dan 1999'a kadar olan erken post-sosyalist dönemdeki hafif olumlu değişim, merkezi bir sosyalist ekonomiden piyasa tabanlı bir sisteme geçişin zorluklarını yansıtıyor. Bu dönem, siyasi istikrarsızlık, yaygın göç ve düzenlenmemiş kentsel büyüme ile karakterize edildi. Yine de, bu zorlukların ortasında bile, insan gelişimindeki küçük iyileştirmeler,

yeni sosyo-ekonomik gerçekliklere kademeli bir adaptasyonun yanı sıra, dönüşümsel bir dönemde nüfusun dayanıklılığını da gösteriyor.

HDI'deki en çarpıcı değişim, Edi Rama'nın belediye başkanlığı görevi ve 2003 masterplanının uygulanmasıyla aynı zamana denk gelen 2000 ile 2010 yılları arasında gerçekleşti. Rama'nın kamusal alanların canlandırılması, yayalaştırma ve yasadışı yapıların kaldırılması gibi kentsel yenilenmeye odaklanması, şehirdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip gibi görünüyor. Bu müdahaleler muhtemelen daha iyi kamu hizmetlerine, artan ekonomik aktiviteye ve gelişmiş sosyal uyuma katkıda bulundu ve bunların hepsi bu dönemdeki önemli HDI büyümesine yansıyor. Bu, hedefli kentsel planlamanın siyasi irade ve toplum katılımıyla uyumlu hale getirildiğinde yaşam kalitesinde ölçülebilir iyileştirmelere nasıl yol açabileceğini gösteriyor.

Ancak, 2012 Düzenleme Planı ve 2016 Genel Yerel Planı gibi iddialı planlara rağmen, 2011'den 2022'ye kadar HDI'nin durgunluğu önemli soruları gündeme getiriyor. Bu planlar, kentsel yayılmayı ele almayı, sürdürülebilirliği teşvik etmeyi ve yeşil alanları şehrin dokusuna entegre etmeyi amaçlıyordu. Yine de, HDI büyümesinin eksikliği, bu girişimlerin temel insan gelişimi ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış olabileceğini gösteriyor. Bunun nedeni, eksik uygulama, sosyal politikalar yerine fiziksel kentsel dönüşüme odaklanma veya faydaların nüfus arasında eşitsiz dağılımı olabilir.

Bu durgunluk çağdaş şehir planlamasında daha geniş bir zorluğu ortaya koyuyor: fiziksel gelişimi insan merkezli sonuçlarla dengelemek. Tiran, modern mimari, iyileştirilmiş altyapı ve artan kentsel yoğunlukla gözle görülür bir dönüşüm geçirmiş olsa da, bu değişiklikler tek başına sağlık, eğitim veya ekonomik eşitlikte önemli iyileştirmeler sağlayamaz. Şehir planları, uygun fiyatlı konut, kaliteli sağlık hizmetlerine erişim ve eğitime öncelik veren sağlam sosyal politikalarla eşleştirilmelidir. Ek olarak, daha kapsayıcı katılımcı yaklaşımlar, gelişimin nüfusun tüm kesimlerine fayda sağlamasını sağlamaya yardımcı olabilir.

Tiran'ın HDI eğilimleri ayrıca kentsel planlamada devamlılık ve hesap verebilirliğin önemini vurgulamaktadır. Orbital Ormanı ve yeşil koridorlar da dahil olmak üzere 2016 Genel Yerel Planının iddialı hedefleri, daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir şehir yaratmak için tasarlanmıştır. Ancak, bu projelerin eksik

gerçekleştirilmesi yalnızca potansiyel etkilerini sınırlamakla kalmayıp aynı zamanda kentsel yönetime olan kamu güvenini aşındırma riski de taşımaktadır. Gelecekteki kentsel politikalar, kamu desteğini sürdürmek ve anlamlı ilerlemeyi sağlamak için hem kısa vadeli çıktılar hem de uzun vadeli sürdürülebilirliği vurgulamalıdır.

Sonuç olarak, Tiran'ın HDI'sinin 2011'den itibaren durgunlaşması, kentsel gelişimin daha geniş toplumsal hedeflerden ayrılmayacağını bir hatırlatıcısı olarak hizmet ediyor. Şehirler, fiziksel alanların, ekonomik politikaların ve sosyal sistemlerin kesiştiği karmaşık ekosistemlerdir. Anlamlı insan gelişimini teşvik etmek için Tiran, kentsel planlamayı sağlık, eğitim ve ekonomik fırsatta hedefli müdahalelerle bütünleştiren bütünsel bir yaklaşım benimsemeli ve ilerlemenin hem görünür hem de kapsayıcı olmasını sağlamalıdır.

3.6.8. Uluslararası Tanınma ve Medya Tepkisi

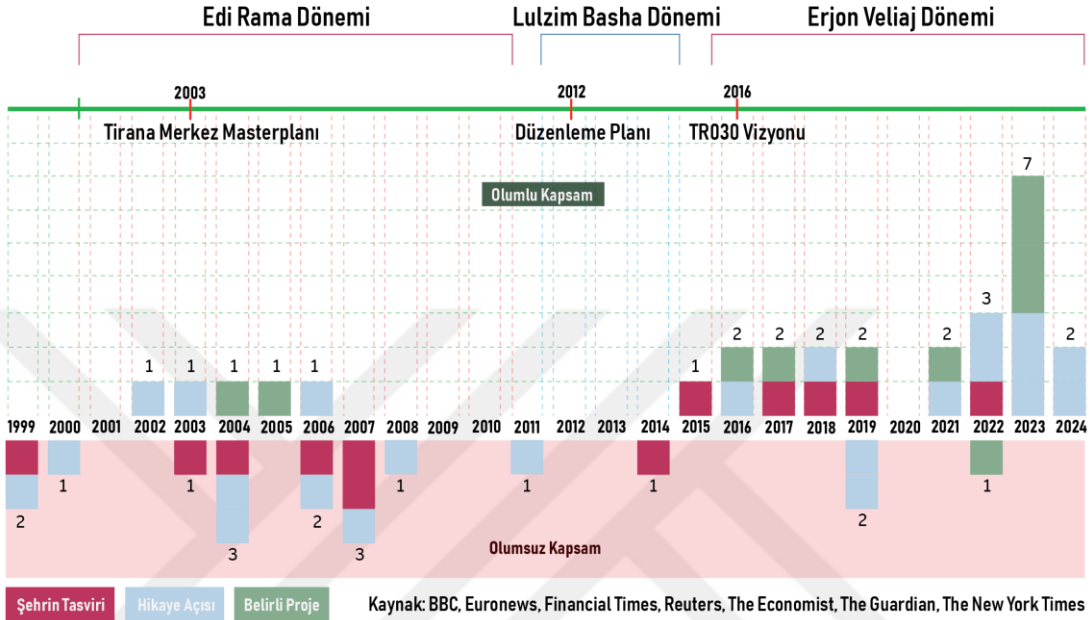
Tiran'a ilişkin uluslararası medya haberlerinin analizi, şehrin gelişen küresel algısına dair büyüleyici içgörüler ortaya koyuyor (Grafik 5). 1999 ile 2007 yılları arasında medya anlatıları ağırlıklı olarak olumsuzdu ve yalnızca 5 olumlu habere kıyasla yaklaşık 13 olumsuz haber vardı. Olumlu hikayeler, 2003 Tiran Merkez Ana Planı gibi önemli kentsel girişimlerle örtüşüyor ve olumlu makalelerden ikisi özellikle bu dönemdeki projeleri ele alıyor. Buna karşılık, olumsuz makaleler çoğunlukla şehrin genel profiline odaklanmıştı ve düzenlenmemiş kentsel büyüme, siyasi istikrarsızlık ve Tiran'ın erken post-sosyalist geçişini karakterize eden sınırlı altyapı gibi zorlukları yansıtıyordu.

2008'den 2014'e kadar uluslararası medya kapsamının hacmi önemli ölçüde azaldı. Bu göreceli sessizlik, küresel ilgi çekecek girişimlerde bir durgunluk veya bu dönemde etkili kentsel gelişmelerin eksikliğini gösterebilir. Ayrıca, Tiran'ın uluslararası sahnede öne çıkmadığı ve diğer şehirlerdeki gelişmelerin gölgesinde kaldığı daha geniş bir medya eğilimini de yansıtabilir.

2015'ten itibaren belirgin bir değişim yaşanıyor ve Eylül 2024'e kadar olumlu haberlerin sayısı 23'e ulaşıyor. Bu hikayelerin çoğu, özellikle sürdürülebilirlik, yeşil altyapı ve çok merkezli kentsel gelişmeyi vurgulayan 2016 Genel Yerel Planı (Tiran 2030) ile ilgili olanlar olmak üzere belirli projeleri vurguluyor. Bu makaleler, Tiran'ın kendini modern ve ileri görüşlü bir şehir olarak yeniden tanımlama çabalarını, kentsel

büyüme ve çevre yönetimi arasında denge kurma yönündeki iddialı planlarını sergiliyor. Bu olumlu kapsam, Tiran'ın dönüştürücü çabalarının ve ilerici kentsel stratejilere sahip Avrupa şehirleri arasında kendini konumlandırma arzusunun uluslararası alanda giderek daha fazla tanındığını gösteriyor.

İngilizce haberlerde Tiran'a ilişkin olumlu/olumsuz haberlerin sayısı

Grafik 5: İngilizce haberlerde Tiran'a ilişkin olumlu/olumsuz haberler, 1999-2024.

Kaynak: BBC, Euronews, Financial Times, Reuters, The Economist, The Guardian, The New York Times

Tiran hakkındaki uluslararası medya anlatılarının evrimi, bir şehrin küresel imajını şekillendirmede kentsel planlama ve yönetişimin dönüştürücü gücünü vurgular. 1999'dan 2007'ye kadar olan dönem, şehrin kaotik post-sosyalist geçişten çıkma mücadelelerini yansıtır; bu dönemde zorlukları genellikle potansiyelini gölgelemiştir. 2003 Tiran Merkez masterplanı gibi projelerin sınırlı olumlu kapsamı, hakim olumsuz algılara rağmen etkili kentsel girişimlerin anlatıları değiştirmedeki rolünü göstermektedir.

2015'ten itibaren artan olumlu kapsam, 2016 Genel Yerel Planı gibi iddialı planları uygulama ve duyurma konusundaki odaklanmış çabaların başarısını göstermektedir. İyi iletilen kentsel politikaların, görünür projelerle bir araya geldiğinde, bir şehrin küresel sahnedeki itibarını önemli ölçüde artırabileceği gerçeğinin bir kanıtıdır. Ancak kapsam ile yerel gerçeklik arasındaki boşluk göz ardı edilemez. Daha önceki tartışmalarda belirtildiği gibi, bu planların birkaç temel bileşeni

gerçekleştirilememiş durumda ve bu da şehrin medya imajının sakinlerinin yaşadığı deneyimlerle tam olarak uyumlu olup olmadığı konusunda soruları gündeme getiriyor.

Bu analiz, medyanın iki ucu keskin bir kılıç olarak rolünü de vurguluyor. Olumlu medya kapsamı yatırım, turizm ve uluslararası ortaklıkları çekebilir, ancak aynı zamanda inceleme ve beklentiler de getirir. Tiran'ın bundan sonraki mücadelesi, küresel manşetlerde kutlanan iddialı planların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak olacak, bu da yalnızca itibarına değil aynı zamanda vatandaşlarının yaşam kalitesine de fayda sağlayacaktır. Kapsayıcılık, sürdürülebilirlik ve somut sonuçlar sunmaya odaklanarak Tiran, kentsel dönüşümde bir başarı hikayesi olarak konumunu sağlamlaştırabilir.

Şekil 72: Tiran'ın Uluslararası tanınırlığı.

Tiran'ın artan uluslararası tanınırlığı, kendisini küresel sahnede dinamik ve kültürel açıdan canlı bir şehir olarak kurma çabalarını vurgulamaktadır. 2022'de Avrupa Gençlik Başkenti olarak adlandırılmak önemli bir dönüm noktasıydı. Bu unvan, şehrin gençleri güçlendirmeyi, yaratıcılığı teşvik etmeyi ve toplumsal katılımı teşvik etmeyi amaçlayan çok sayıda etkinlik düzenlemesiyle genç odaklı politikalara ve girişimlere odaklanmayı beraberinde getirdi. Tanınma, Tiran'ın genç nesline yatırım yapma ve kendini inovasyon ve kültürel değişim için bir merkez olarak konumlandırma konusundaki kararlılığını vurgulamaktadır.

Bu ivme üzerine Tiran, 2023 yılında Avrupa Spor Şehri seçildi. Bu unvan, şehrin vatandaşları arasında spor, sağlık ve aktif yaşam tarzlarını teşvik etmedeki başarılarını kutladı. Ayrıca şehrin spor tesislerine yaptığı altyapı yatırımlarını ve uluslararası spor etkinliklerine ev sahipliği yapma yeteneğini de sergiledi. Bu unvan, Tiran'ın Avrupa'daki görünürlüğünü iyileştirmekle kalmadı, aynı zamanda spor yoluyla

fiziksel refaha ve toplum bütünlüğüne değer veren bir şehir olarak kimliğini de güçlendirdi.

İleriye bakıldığında, Tiran'ın Mısır'daki İskenderiye ile birlikte 2025 Akdeniz Kültür ve Diyalog Başkentlerinden biri olarak seçilmesi, kültürel ve tarihi bir kavşak olarak artan önemini yansıtıyor. Bu tanınma, Tiran'a benzersiz mirasını vurgulama, kültürler arası diyalogu teşvik etme ve geçmişine saygı duyarken geleceği kucaklayan modern, kapsayıcı bir şehir olarak dönüşümünü sergileme fırsatı sunacaktır.

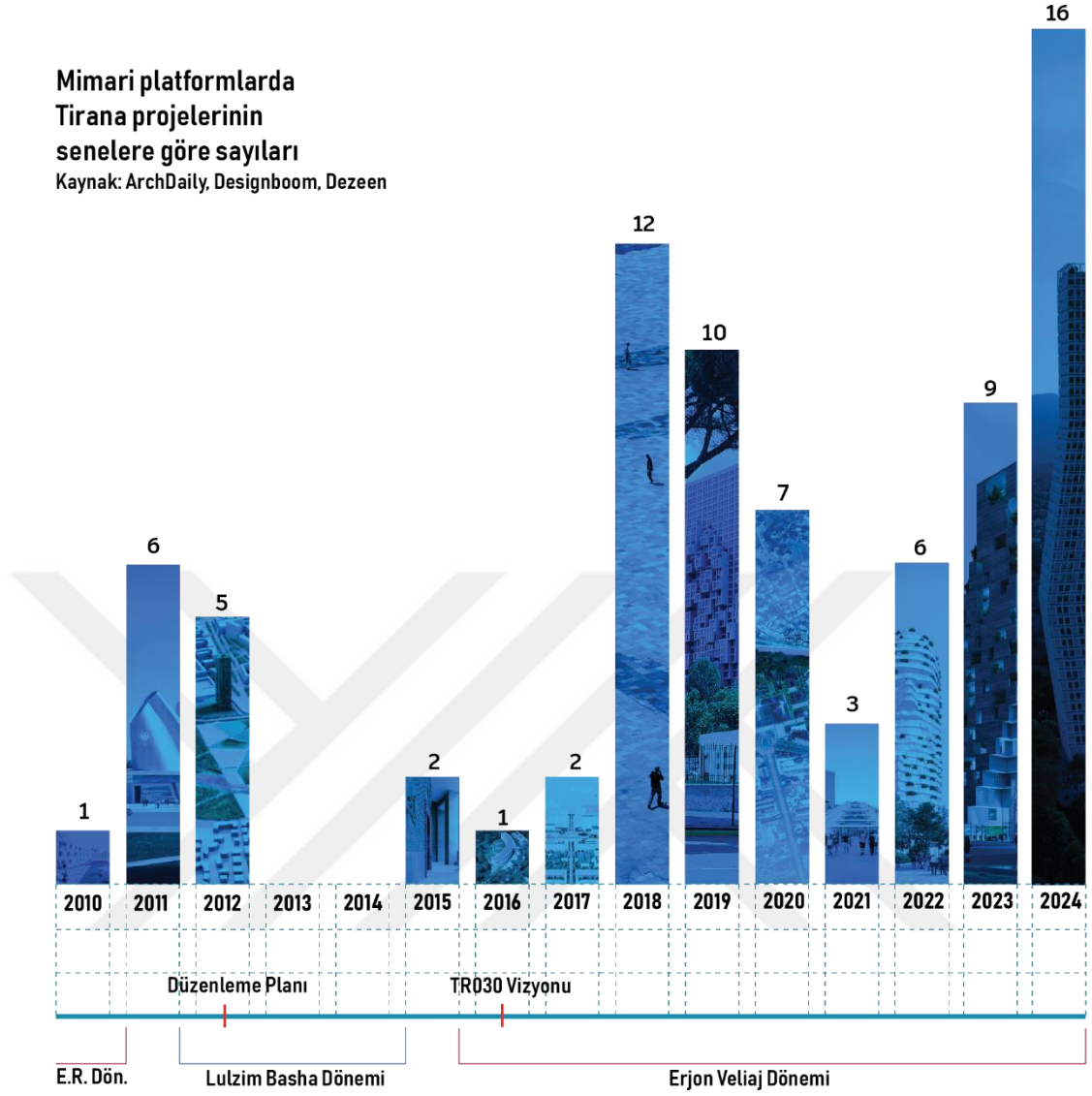
Tiran'ın 2022'den 2025'e kadar olan uluslararası ödülleri sadece unvanlardan ibaret değil; şehrin imajını yeniden icat etme ve daha kapsayıcı ve canlı bir kentsel çevre yaratma konusundaki stratejik odağının bir kanıtıdır. Bu takdirler, Tiran'ın küresel profilini önemli ölçüde artırabilir, turizm, yatırım ve kültürel değişim fırsatları çekebilir. Ancak, sorumluluklarla da birlikte gelirler. Şehir, yalnızca dış algılara odaklanmak yerine, bu girişimlerin faydalarının tüm vatandaşlara ulaşmasını sağlamalıdır.

Akdeniz Kültür ve Diyalog Başkenti unvanı, Tiran'ı bölgeler arasında kültürel anlatıları birbirine bağlamak için eşsiz bir konuma getirdiği için özellikle anlamlıdır. Ortaklıkları teşvik ederek ve etkili etkinliklere ev sahipliği yaparak Tiran, çok kültürlü bir arada yaşama ve dayanıklılık için bir model olarak rolünü sağlamlaştırabilir. Ancak, bu tanınmaların potansiyelini gerçekten en üst düzeye çıkarmak için şehir, kültürü, sporu ve gençlerin güçlendirilmesini temel kentsel gelişim stratejilerine entegre eden uzun vadeli politikalara yatırım yapmalıdır.

Tiran'ın gidişatı ilham verici ama aynı zamanda tanınmanın tek başına yeterli olmadığını hatırlatıyor. Bu unvanlar gerçek ilerlemenin katalizörleri olarak hizmet etmeli ve şehrin dönüşümünün yalnızca imajına değil aynı zamanda çeşitli nüfusunun yaşamış deneyimlerine de fayda sağlamasını sağlamalıdır.

**Mimari platformlarda
Tirana projelerinin
senelere göre sayıları**

Kaynak: ArchDaily, Designboom, Dezeen

Grafik 6: Mimari platformlarda Tirana projelerinin senelere göre sayıları.

Kaynak: Archdaily, Designboom, Dezeen.

ArchDaily, Designboom ve Dezeen gibi büyük mimari web sitelerinde Tirana'daki mimari ve kentsel projelerle ilgili makalelerin artması, şehrin küresel mimari söyleminde giderek artan önemini vurguluyor. 2010'dan 2012'ye kadar, kapsam 2012 Düzenleyici Planı'na odaklandı ve düzenlenmemiş kentsel büyümeyi ele alma ve şehrin imar ve arazi kullanım politikalarını iyileştirme konusundaki özelliklerini ve vizyonunu vurguladı. Bu dönem, Tirana'nın kentsel planlamaya yönelik yaklaşımına olan ilk ilgiyi yansıtsa da, kapsam hacmi nispeten mütevazı kaldı.

2018'den itibaren, makalelerde önemli bir artış, şehrin mimari çevrelerdeki görünürlüğünde bir dönüm noktasını işaret ediyor. Bu dönem, sürdürülebilirliği, çok merkezli kentsel gelişimi ve yeşil alanların şehrin dokusuna entegrasyonunu

vurgulayan 2016 Genel Yerel Planı'ndan (Tiran 2030) kaynaklanan projelerin uygulanmasıyla örtüşüyor. Bu plan, yenilikçi ve eko-bilinçli tasarımdaki küresel eğilimlerle yankılanan çağdaş mimari müdahalelere ilham verdi. Kapsamdaki dikkate değer artış, Tiran'ın sosyalizm sonrası şehirler bağlamında kentsel yenilenme ve modern mimari için nasıl bir örnek çalışma haline geldiğini yansıtıyor.

2024'e gelindiğinde Tiran, cesur mimari konseptleri kültürel ve tarihi duyarlılıkla harmanlayan çeşitli çağdaş projeleri sergileyerek en fazla makale sayısına ulaşma rekorunu kırdı. Bunlar arasında yeni kamusal alanlar, sürdürülebilir kentsel gelişmeler ve küresel mimari topluluğunun dikkatini çeken simge yapılar yer alıyor. Bu artış, yalnızca şehrin iddialı kentsel ve mimari dönüşümlere olan bağlılığını değil, aynı zamanda bu başarıları uluslararası bir kitleye etkili bir şekilde iletme konusundaki artan yeteneğini de gösteriyor.

Tiran'ın prestijli mimari platformlarda giderek artan kapsamı, şehrin çağdaş tasarım ve inovasyon merkezi olarak olgunlaşmasının olumlu bir işaretidir. 2018'den bu yana makalelerdeki artış, özellikle Genel Yerel Plan'a bağlı olanlar olmak üzere uzun vadeli kentsel planlama çabalarının somut sonuçlarını yansıtmaktadır. Küresel olarak tanınan platformların dikkatini çekerek Tiran, kendisini sosyalizm sonrası bir bağlamda kentsel dönüşüm için bir model olarak konumlandırıyor ve tasarımın bir şehrin kimliğini ve yaşanabilirliğini şekillendirmede nasıl önemli bir rol oynayabileceğini gösteriyor.

Ancak, bu artan tanınırlık aynı zamanda ikonik mimari eserler yaratmak ve daha geniş kentsel zorlukları ele almak arasında bir denge sağlamanın önemini de vurgulamaktadır. Çağdaş projeler uluslararası izleyiciler için ilgi çekici bir anlatı sunarken, bu projelerin Tiran sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamasını ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmasını sağlamak da aynı derecede kritiktir. Küresel ilgi odağı, Tiran'ın uygun fiyatlı konut, ulaşım ve çevresel sürdürülebilirlik gibi acil yerel sorunları ele alırken yenilikçi mimari uygulamaları desteklemeye devam etmesi için bir fırsat sunmaktadır.

2024'teki rekor kıran makale sayısı hem bir dönüm noktası hem de bir meydan okumadır. Tiran'ın mimari tasarımda ilham verme ve liderlik etme yeteneğini güçlendirirken aynı zamanda sürekli değerlendirme ve düşünme ihtiyacını da vurgular. Şehir, kentsel dokusunu daha da geliştirmek için bu ilgiyi kullanmalı ve mimari

başarılarının yalnızca görsel olarak çarpıcı değil aynı zamanda halkının yaşam kalitesini iyileştirmede de derinden etkili olmasını sağlamalıdır. Küresel tanınırlık ile yerel alaka arasındaki bu denge, Tiran'ın devam eden başarısının anahtarı olacaktır.

Şekil 73: İskenderbey Meydanı yenilenme projesinin başarıları.

Tiran'daki İskenderbey Meydanı'nın yenilenmesi, şehrin kentsel dönüşümünde tanımlayıcı bir başarı olarak öne çıkıyor ve prestijli ödüllerle yaygın bir tanınırlık kazanıyor. Proje, 2018'de kentsel kamusal alan için Avrupa Ödülü'nü kazanarak, merkezi bir kamusal alanı kentsel kimlik ve kapsayıcılığın sembolü olarak yeniden tasarlama konusundaki yenilikçi yaklaşımını vurguladı. Bu ödül, meydanın araçlardan çok yayalara öncelik verme, topluluk etkileşimini ve kültürel aktiviteleri teşvik eden canlı, çok işlevli bir kentsel ortam yaratma konusundaki başarısını kutluyor. Geniş açık alanı ve çevresindeki yeşilliklerle meydanın tasarımı, sürdürülebilir ve insan merkezli kentsel planlamaya doğru bir değişimi temsil ediyor.

Proje 2019'da BIG SEE Mimarlık Ödülü'nü de alarak mimari ve kentsel tasarımda bir dönüm noktası olma statüsünü daha da sağlamlaştırdı. Bu ödül, meydanın estetik, işlevsel ve kültürel önemini kabul ederek, Tiran'ın şehir manzarasını yeniden tanımlamadaki rolünü ve daha geniş Balkan bölgesinin mimari anlatısına katkısını vurguluyor.

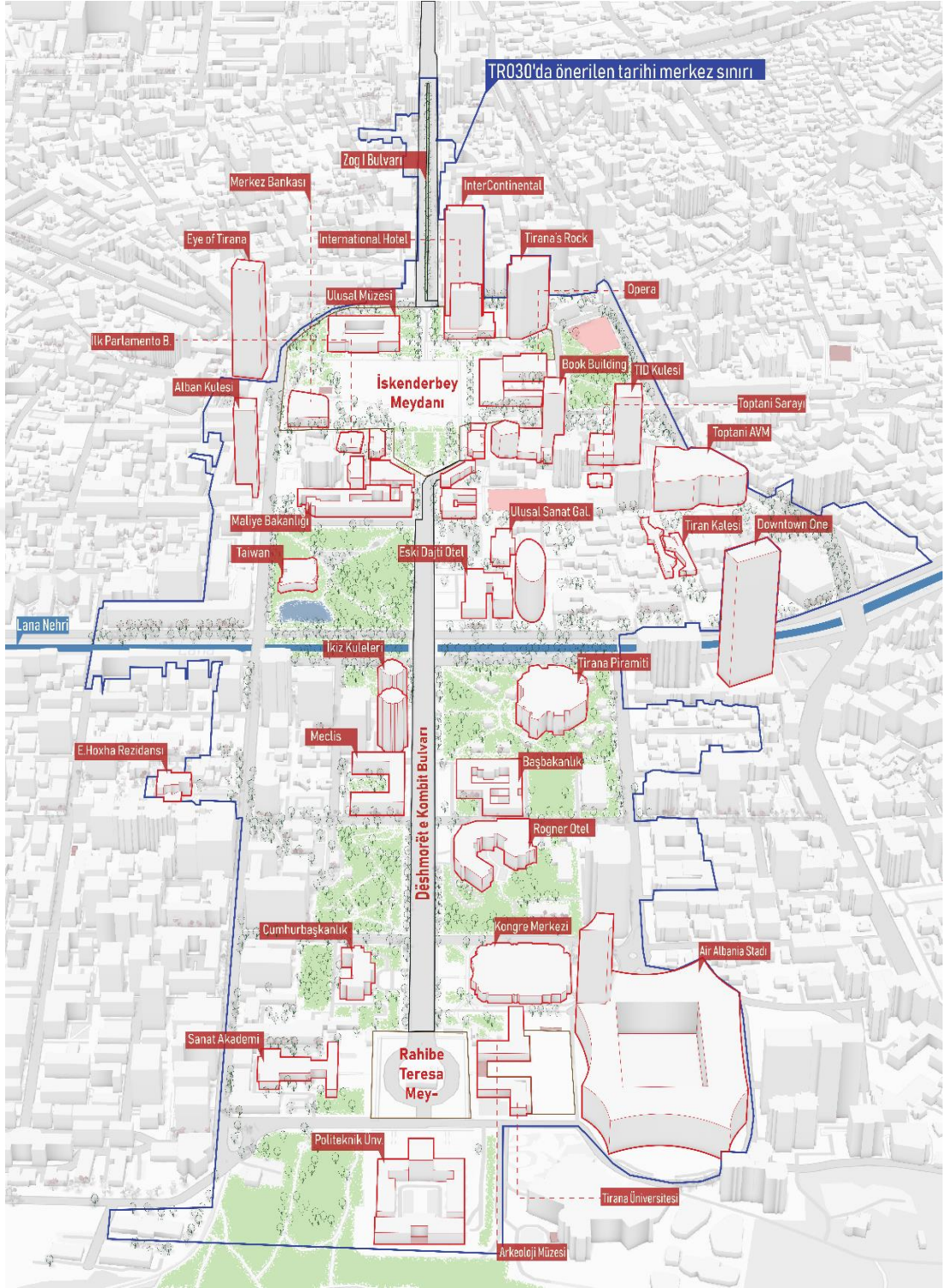
İleriye bakıldığında, İskenderbey Meydanı'nın başarısı Tiran'daki gelecekteki projeler için yüksek bir standart belirliyor. Sadece görsel olarak çarpıcı değil aynı zamanda halka açık ve anlamlı olan alanlara öncelik vermenin önemini vurguluyor. Bu tür dönüştürücü kentsel girişimlere yatırım yapmaya devam ederek Tiran, ilerici kentsel tasarımda lider konumunu daha da güçlendirebilir.

TİRAN TARİHİ MERKEZİN SOSYALİST SONRASI DÖNEMDE MEKANSAL OLUŞUMU

4.1. Tiran Tarihi Merkeze Giriş

Tiran'ın merkezi omurgası sadece coğrafi bir eksenden daha fazlasıdır; şehrin kimliğinin çekirdek bir unsurudur ve Tiran'ın son yüzyılda deneyimlediği kentsel, mimari ve kültürel paradigmalardaki dönüşümleri temsil eder. Bu doğrusal kentsel çekirdek, kuzeyde Zog I Bulvarı'ndan başlayıp İskenderbey Meydanı'ndan geçerek güneyde Tiran'ın Büyük Parkı'na kadar uzanan merkezi bulvarı kapsar (Şekil 74). Tarihi, politik ve kültürel dönüm noktalarıyla tanımlanan bu alan, Arnavutluk'un başkentinin farklı politik rejimler ve mimari hareketler boyunca arzularını ve çelişkilerini bünyesinde barındırmaktadır.

Merkezi omurganın önemi, hem işlevsel hem de sembolik bir alan olarak oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Coğrafi olarak, omurga hükümet binaları, kültürel mekanlar ve ticari alanlar da dahil olmak üzere birkaç büyük kamu kurumunu birbirine bağlar ve bunlar birlikte Tiran'ın medeni ve idari yaşamının kalbi olarak konumunu vurgular. Mimari olarak, Osmanlı, İtalyan, sosyalist gerçekçi ve çağdaş Arnavut stilleri arasında evrim geçirmiştir ve her biri manzarasında silinmez bir iz bırakmıştır. Bu tarihsel yörünge, Tiran'daki kentsel alanların yönetim, ideoloji ve sosyoekonomik önceliklerdeki değişimleri yansıtacak şekilde nasıl yeniden şekillendirildiğini anlamak için onu birincil bir vaka çalışması haline getirir.

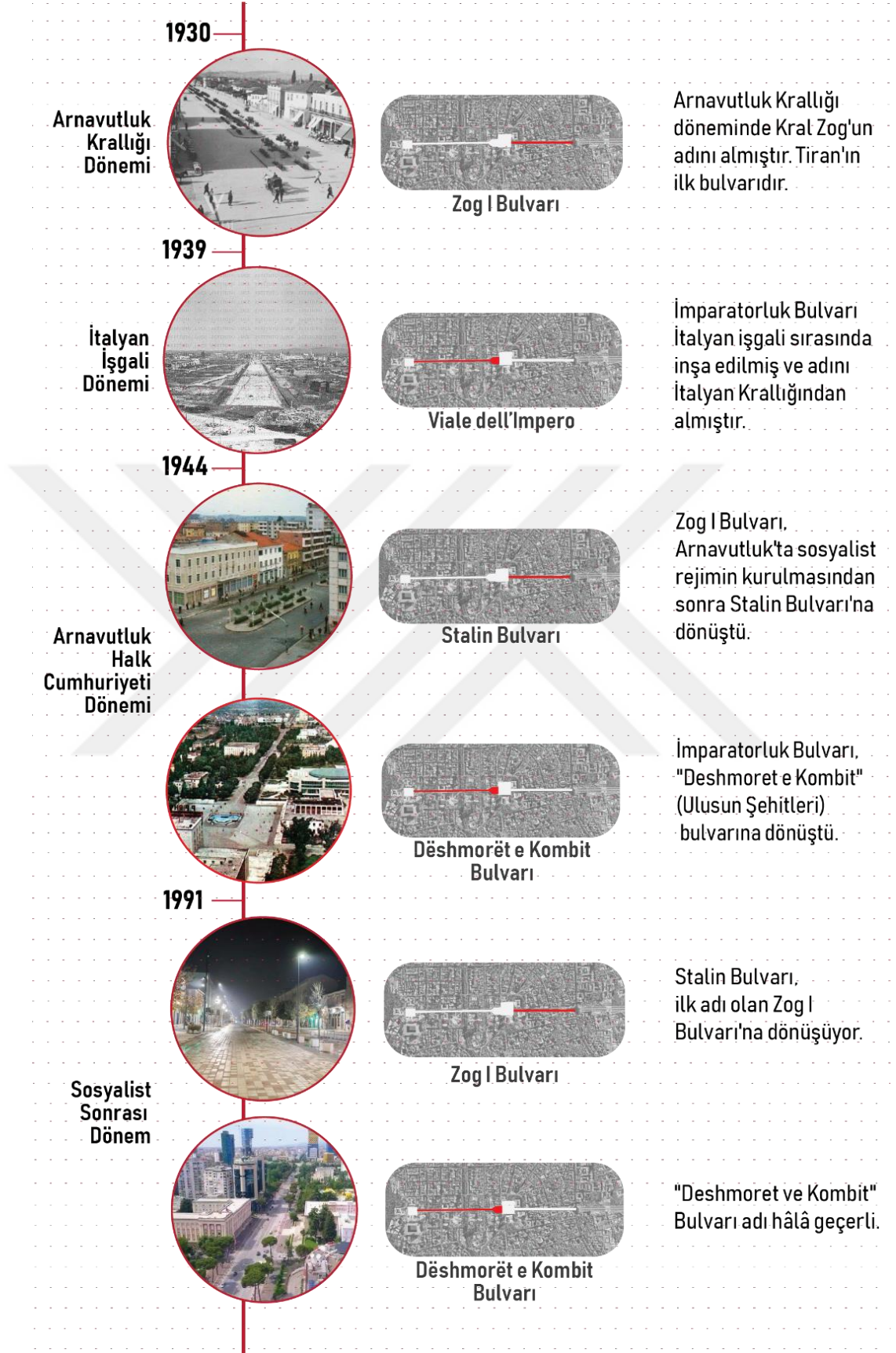
Şekil 74: TR030 planının tarihi merkez olarak önerisi.

4.1.1. Tarihsel Bağlam ve Kökeni

Merkezi omurganın temeli, Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 20. yüzyılın başlarında atıldı. İtalyan mimar Armando Brasini tarafından 1923'te önerilen Tiran için ilk ana plan, büyük bir bulvar etrafında merkezlenmiş rasyonalize edilmiş bir kentsel düzeni vurguladı. Brasini'nin planı yalnızca kısmen uygulanmış olsa da, şehrin düzenleyici ilkesi olarak merkezi bir eksen için emsal oluşturdu ve sonraki planlamacıların izleyeceği bir kavramdı (Vokshi, 2015).

İnşa edilen ilk bulvar, 1928'den 1939'a kadar kendini Arnavutluk kralı ilan eden Kral Zog'un adını alan Zog I bulvarıydı. Joni Baboci'nin ifadesiyle bulvar, Paris şehri için Hausmann planlarını hatırlatan "çok Hausmannvari" idi. Zog I bulvarı, ana İskenderbey Meydanı'nın kuzey tarafında yer alıyordu. Daha sonra, bulvarın güney ucuna doğru uzatılması için çalışmalar başladı ve İtalyan işgali döneminde yapıldı. İtalyan işgali sırasında buraya Valle del'Imperio (veya İmparatorluk Bulvarı) adı verildi. Ana İskenderbey Meydanı'nın kuzey ve güney kısımlarındaki bu bulvarlar, Şekil 75'de gösterildiği gibi şimdiye kadar birçok isme sahipti.

Tiran'ın mimari kimliği, 1930'ların sonlarında İtalyan işgali altında daha da ciddi bir şekilde şekillenmeye başladı. Mimar Florestano di Fausto ve daha sonra Gherardo Bosio tarafından öncülük edilen faşist hükümetin Tiran planı, şehri İtalyan sömürgeci şehirciliğinin bir modeline dönüştürmeyi amaçlıyordu. Bosio'nun tasarımı, güç ve moderniteyi yansıtan anıtsal binalar inşa ederek merkezi bir bulvar fikrini güçlendirdi. Bulvar, mimarinin ve politikanın kesiştiği, İtalyan neoklasisizmini modernist ilkelerle birleştirerek belirgin bir Arnavut kentsel ikonografisi yaratan bir yer haline geldi.

Şekil 75: 1930'dan günümüze ana bulvar ekseninin siyasi rejimlere göre evrimi.

4.1.2. Coğrafi Düzen ve Sınırlar

Coğrafi olarak, merkezi omurganın en dikkat çekici bölümü İskenderbey Meydanı'ndadır - Tiran'ın başlıca kamusal alanı. Meydan, Arnavutluk'un ulusal kahramanının adını taşıyan şehrin tarihi ve sembolik kalbi olarak hizmet vermektedir. Zog I bulvarının bulunduğu kuzeye doğru uzanan (Şekil 74) omurgada bazı önemli eğitim ve kamu binaları yer almaktadır. Güney yönünde uzanan (Şekil 74) omurga, Kültür Sarayı, Et'hem Bey Camii ve Hotel Dajti gibi simge yapıları içerir - her biri farklı tarihi katmanları temsil eder. İskenderbey Meydanı, farklı kentsel ihtiyaçlara ve politik vizyonlara uyum sağlamak için birden fazla yeniden tasarımdan geçti. 2017'de Belçikalı bir mimarlık firması tarafından yeniden tasarlanan mevcut düzeni, daha açık ve yaya dostu bir felsefeyi yansıtmaktadır.

Daha ileride, omurga Tiran Büyük Parkı'nda son bulur ve kentsel, medeni bir merkezden daha doğal, rekreasyonel bir manzaraya geçişi sembolize eder.

Omurga boyunca uzanan çevre alanı bu vaka çalışmasının bir parçasıdır. Bu alan resmi planlamada tarihi merkez olarak da adlandırılır. TR030 planında önerilen tarihi merkez sınırları Şekil 74'de gösterilmiştir. Mevcut yasa tarihi merkez olarak daha küçük bir alanı belirlese de, bu vaka çalışması TR030 tarafından önerilen alanı analiz edecektir.

4.1.3. Tiran'ın Kentsel Kimliğindeki Önemi

Merkezi omurganın evrimi, Tiran'ın mütevazı bir Osmanlı kasabasından küresel şehir statüsüne sahip bir Avrupa başkentine doğru daha geniş yolculuğunu yansıtıyor. Omurga, siyasi rejimlerdeki değişimlerin – Osmanlı İmparatorluğu'ndan İtalyan işgaline, komünist dönemden ve post-sosyalist döneme- manzaraya görünür şekilde işlendiği birincil dönüşüm alanı olmuştur. Örneğin, İskenderbey Meydanı, her rejim değişikliğinde yeniden yorumlanarak kamusal alanın farklı ideallerini yansıtmıştır: Mussolini'nin otoriter vizyonlarından sosyalist kitle toplantılarına ve daha yakın zamanda Tiran sakinleri için kentsel ve kapsayıcı bir meydan olarak.

Sembolik ve erişilebilir bir eksen olarak merkezi omurga, Tiran'ın kentsel yaşamı için bir bağ dokusu görevi görür. Bu alan, başkentin ana arteri olma rolünü korurken değişen bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli olarak adapte olmuş ve Tiran'ın kentsel gelişiminin dinamiklerini anlamak için olmazsa olmaz bir

konu haline gelmiştir. Bulvar, çeşitli politik, ekonomik ve sosyal etkilerle şekillenerek, Tiran'ın kimliğini mimarlık ve planlama aracılığıyla nasıl yeniden tanımladığını ve tartışmaya açtığını göstermektedir. Bu uyarlanabilirlik, omurganın hem şehrin mekansal hiyerarşisinde hem de sosyo-politik söyleminde devam eden önemini vurgular.

4.2. Gelişimin Kronolojik Evreleri

4.2.1. Merkezi Omurganın Temeli (1920ler-1940lar)

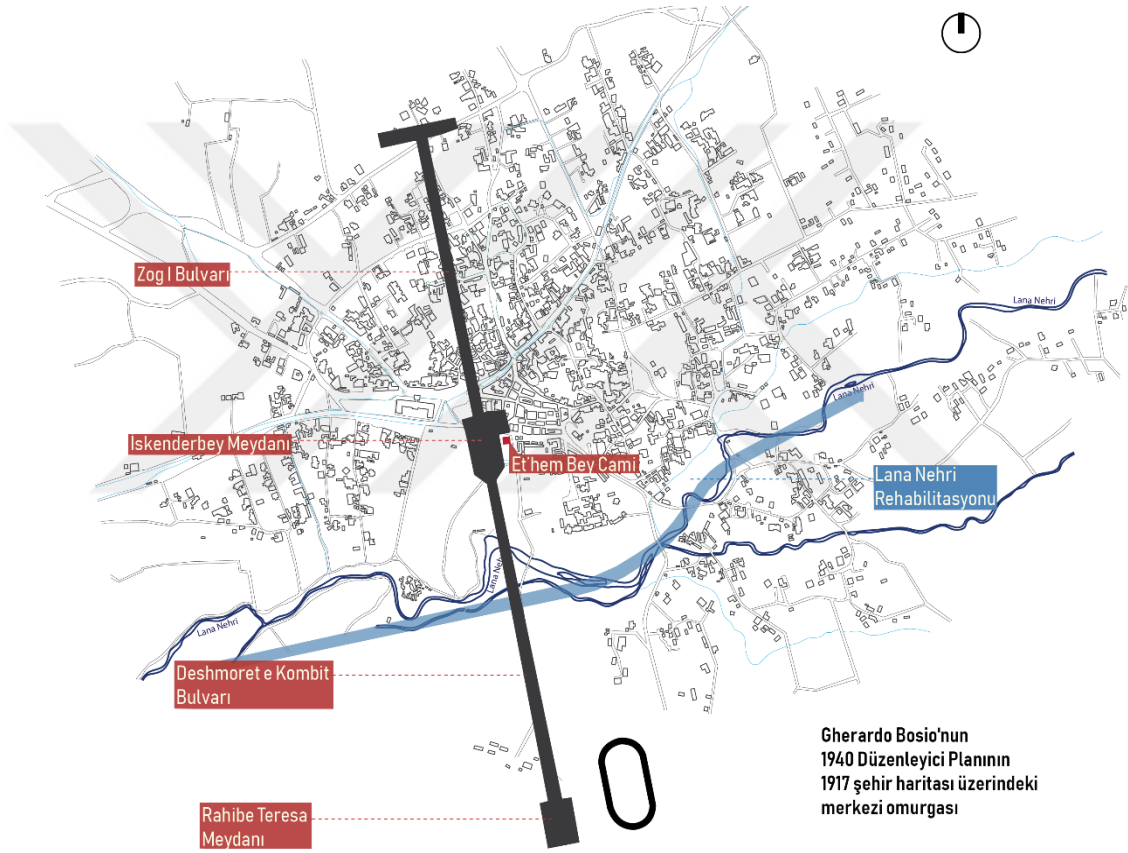
Tiran'daki merkezi omurganın kuruluşu, modern Arnavut başkentini tasarlamak ve şekillendirmekle görevlendirilen İtalyan mimarların önemli etkisi altında, iki savaş arası dönemde başladı. 1920'lerden 1940'lara kadar olan dönem, merkezi omurganın tarihinde kritik bir aşamayı işaret ediyor, çünkü İtalyan şehir planlama ilkeleri hem pragmatik hem de ideolojik amaçlarla şehir manzarasını yeniden şekillendirdi. Bu bölüm, Tiran'ın merkezi bulvarının temelini oluşturan erken dönem ana planları ve projeleri inceliyor ve mimari stillerini, mekansal organizasyonlarını ve kültürel etkilerini vurguluyor.

1920'lerin sonu ve 1930'larda Tiran, Osmanlı etkisindeki bir yerleşimden Avrupa planlama ideallerini yansıtan bir şehre dönüşmeye başladı. Bu, Arnavutluk Krallığı'nın komşusuyla yakın bağlar kurmasıyla İtalyan mali desteğiyle sağlandı. Ancak İtalya Krallığı'nın 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, bu dönüşümde önemli bir dönüm noktasını işaret etti çünkü İtalyan mimarlar Tiran'ı örnek bir sömürge başkenti olarak tasarlamakla görevlendirildi. O dönemin İtalyan mimari etkisi, Kuzey Afrika'da bulunan o dönemin diğer İtalyan kolonilerinde de görülebilir. İtalyan yönetimi, Armando Brasini ve Florestano Di Fausto'nun anıtsal bir merkezi eksenı vurgulayan ana planlarını uyguladı (Şekil 76). Brasini'nin 1923'teki ilk planı, yalnızca kısmen gerçekleştirilse de, İtalyan mimarların sonraki yıllarda daha da geliştirdiği düzenli, anıtsal bir eksen fikrini ortaya koydu.

İtalyan işgali altında, mimar Gherardo Bosio, İtalya'nın sömürgeci gücünü görsel olarak ortaya koymayı amaçlayan neoklasik ve modernist mimari unsurları bir araya getirerek Tiran'ın çekirdeğinin iddialı bir yeniden tasarımına öncülük etti. Bosio'nun 1939 ana planı, merkezi omurgayı hem ihtişamı hem de kontrolü çağrıştırmak üzere tasarlanmış bir otorite ve ilerleme amblemi olarak konumlandırdı. Bulvar, şehri

fiziksel olarak düzenlerken Tiran'ın sivil kurumlarını sembolik olarak birbirine bağlayacak doğrusal, birleştirici bir unsur olarak düzenlendi.

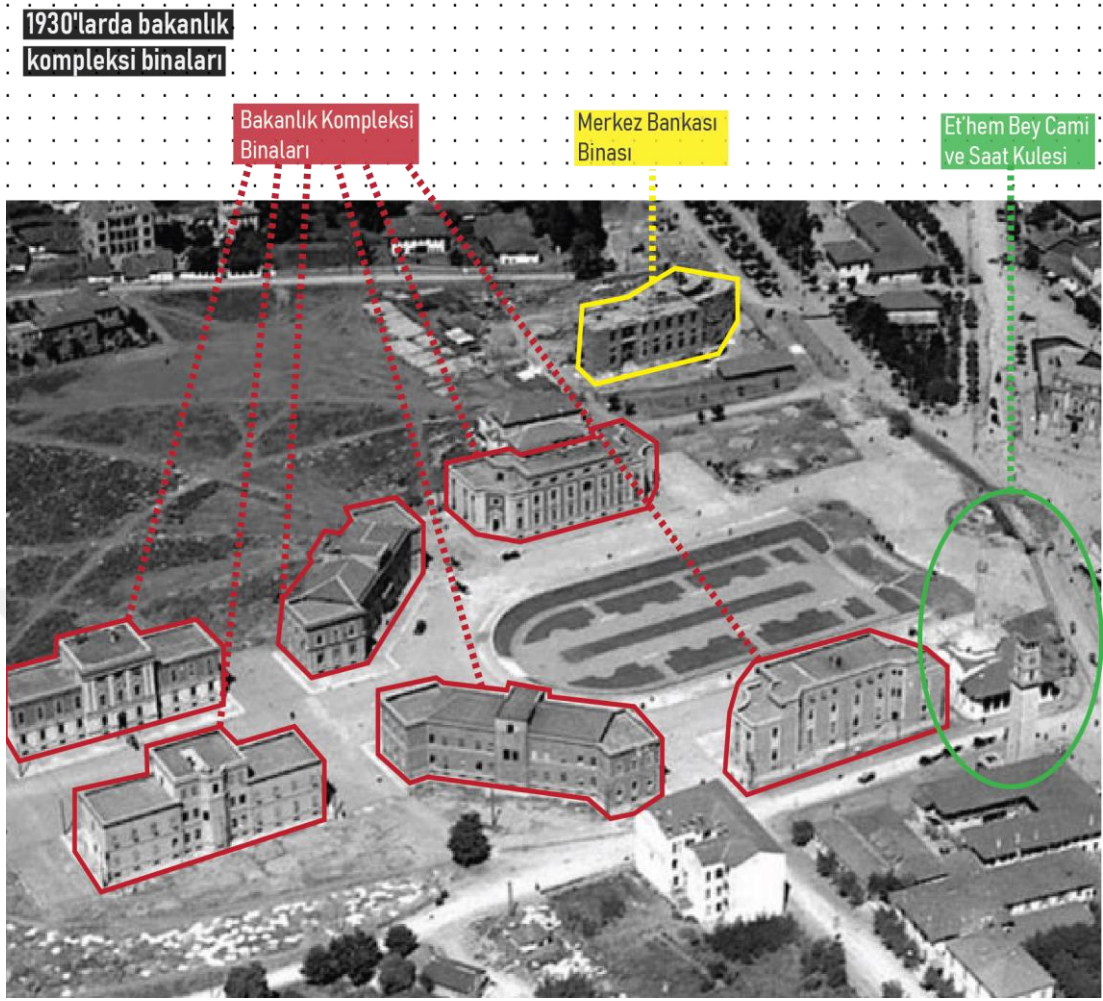
Daha önce de belirtildiği gibi, günümüzde Zog I olarak adlandırılan kuzey bulvarı Kral Zog zamanında yapıldı. Bulvar için birçok Osmanlı tarzı bina temizlendi. Aynısı, günümüzde Deshmoret e Kombit olarak adlandırılan Güney bulvarında da yaşandı, ancak şehrin bu kısmı daha açık ovalara sahip olduğu için daha az sayıda idi (Şekil 76). Güney bulvarının yaratılması, şehrin bu kısmının o zamanlar Yeni Tiran olarak adlandırılmasına neden oldu.

Şekil 76: Şehrin 1917 haritasının üzerinde Gherardo Bosio'nun 1940 Düzenleme Planı'nın merkezi omurgası.

4.2.1.1. Ana Proje ve Gelişmeler

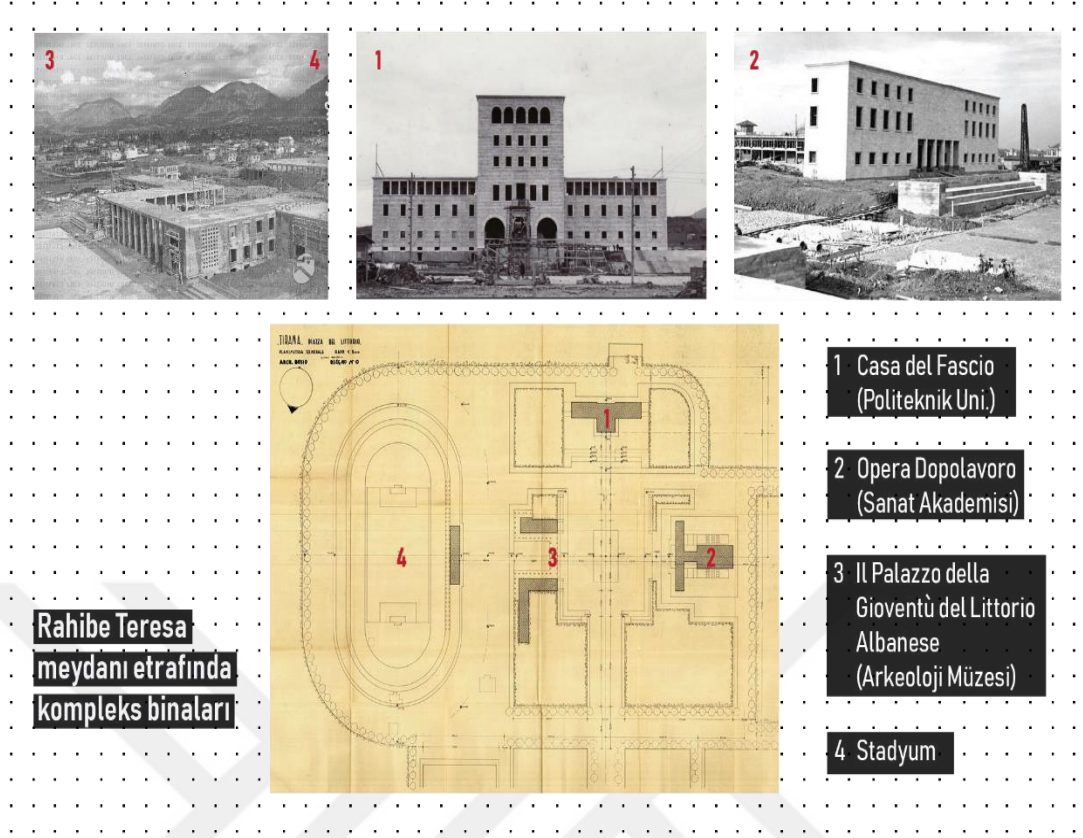
Bu dönemdeki en erken yapılardan biri ilk parlamento binasıdır. 1920'lerin başında Avusturyalı mimar Wolfgang Köhler'in yardımıyla tasarlanmıştır. İlk olarak askeri bir bina olarak düşünülmüştür ancak daha sonra savaştan sonra parlamento olarak seçilmiştir. Bugüne kadar hala ayakta ve birinci kategori anıt olarak ilan edilmiştir.

Şekil 78: Bakanlık Külliyesi binaları, 1930'lar.

İtalyan mimar Gherardo Bosio ve Gio Ponti tarafından tasarlanan ve 1940'larda tamamlanan Hotel Dajti, omurga boyunca önemli bir dönüm noktası olarak duruyor. Başlangıçta hükümet yetkililerine ve yabancı ileri gelenlere hizmet vermek üzere tasarlanan otelin modernist tasarımı, onu diğer yapılardan ayırarak, dönemin siyasi gerginliğine rağmen Arnavutluk'un Batı mimari eğilimlerine açıklığını simgeliyor. Bu bina, literatürde sıklıkla işlevselliğin ölçülü bir zarafetle harmanlandığı, Arnavut bağlamına uyarlanmış İtalyan rasyonalizminin bir örneği olarak anılıyor.

Güney bulvarının sonunda, çoğunlukla İtalyan işgali sırasında bir bina kompleksi de inşa edildi. Kompleks, stadyum, Casa del Fascio (Politeknik Üniversitesi), Opera Dopolavoro binası (Sanat Akademisi) ve Palazzo della Gioventu del Littorio Albanese binasından (Arkeoloji Müzesi) oluşuyordu (Şekil 79). Tüm bu binaların avlusu bugün Rahibe Teresa Meydanı olarak adlandırılıyor.

Şekil 79: Rahibe Teresa meydanını çevreleyen, 1930'lu yılların sonu ve 1940'lı yılların başında inşa edilen kompleks yapılar.

Öte yandan, Kuzey'deki Zog I bulvarı nispeten daha az görkemli projelere sahipti ve alışveriş ve konaklama için hizmet veren birkaç bina barındırıyordu. İskenderbey Meydanı ve Deshmoret e Kombit Bulvarı'nı çevreleyen binalar idari ve sivil merkezler olarak hizmet verirken, Zog I bulvarında sıralanan binalar ticari işlemlere ağırlık veriyordu.

Bu sırada Osmanlı mirası şehre yapılan büyük müdahalelerden zarar görmüştü. Her iki bulvar ve İskender Bey Meydanı'na yer açılırken birçok Osmanlı binası yıkıldı. Önemli sayıda cami ve farklı toplulukların mezarlıklarıydı. Aynı zamanda Lana nehrinin düzenleyici plana göre rehabilite edilmesi de yolunda yıkımlara neden oldu.

4.2.1.2. Dönemim Kentsel Etkisi

Tiran'daki İtalyan öncülüğündeki gelişmeler, halkın hayranlığı ve gerginliğinin bir karışımıyla karşılandı. Tiran, başkent ilan edildiğinde yakındaki kardeş şehirlerine kıyasla nispeten küçük bir kasabaydı. Bu nedenle, bu büyük kentsel müdahalelerin gerçekleşmesi kolaydı. Planlar, Tiran için o ana kadar sahip olmadığı bir vizyon

belirledi. Bir yandan, bu projeler şehri modernleştirdi ve Tiran'ın ulusal bir başkent olarak statüsünü oluşturdu; diğer yandan, yabancı egemenliğinin sembolleriydi. Hükümet binalarının tekdüze mimari dili ve bulvarın geniş düzeni, onu Osmanlı şehirciliğinin karakteristik özelliği olan dar, organik, dolambaçlı sokaklardan ayıran belirgin bir "Avrupa" hissi yarattı.

Kentsel etki açısından, İtalyan projeleri Tiran'ın mekansal hiyerarşisi için bir emsal oluşturdu ve bulvarı şehrin kentsel yapısının kalbine yerleştirdi. Merkezi bir omurganın yaratılması, Tiran'ın daha küçük mahallelerden oluşan bir topluluk olmaktan ziyade idari olarak birleşik bir şehir olduğu fikrini de tanıttı. Görsel olarak ufuk çizgisine hakim olan omurga, hem sakinler hem de ziyaretçiler için bir referans noktası haline geldi ve bugün Tiran'ın kentsel çerçevesini şekillendirmeye devam eden mekansal bir kimlik oluşturdu.

4.2.2. Sosyalist Realizm Dönemi (1944-1991)

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Arnavutluk, ülkenin politik, sosyal ve kültürel manzarasını önemli ölçüde yeniden şekillendiren Enver Hoxha yönetimindeki sosyalist bir yönetim dönemine girdi. Bu değişim, başlangıçta Sovyet estetiğinden etkilenen yeni kentsel planlama hedefleri ve mimari stiller getirdi ve Tiran'ın merkezi omurgasını sosyalist ideallerin fiziksel bir ifadesine dönüştürdü. Bu dönemde bulvar, kolektivizm, devlet otoritesi ve ulusal gurur değerlerini yansıtacak şekilde yeniden yapılandırıldı ve sosyalist gerçekçi mimari ve kamusal anıtlar için bir tuval görevi gördü.

Hoxha'nın liderliğinde Arnavutluk hükümeti Tiran için merkezileşmeyi, anıtsallığı ve işçi sınıfına erişilebilirliği vurgulayan bir vizyon benimsedi. Bu vizyon, topluluk duygusunu besleyen ve devlet ideolojisini güçlendiren alanlar yaratmayı amaçlayan daha geniş sosyalist şehir planlama ilkeleriyle uyumluydu.

Merkezi omurga, Tiran'ın sembolik ve işlevsel kalbi olarak kaldı ancak İtalyan sömürge gücünden ziyade sosyalist eşitlik ve ilerleme ideallerini temsil edecek şekilde yeniden yönlendirildi. Rusya'da eğitim gören birçok Arnavut mimar, önceki tasarımların ihtişamı yerine işlevselliğe ve sadeliğe odaklanarak Sovyet tarzı mimariyi yansıtan çeşitli projelerin yeniden tasarlanmasına ve inşasına öncülük etti.

4.2.2.1. Ana Proje ve Gelişmeler

İskenderbey Meydanı, devletin yeni değerlerini yansıtacak şekilde çok sayıda yeniden tasarıma tabi tutularak sosyalist ikonografinin odak noktası haline geldi. 1960'larda meydan, askeri geçit törenleri, siyasi mitingler ve kamu etkinlikleri de dahil olmak üzere büyük ölçekli toplantılar için tasarlanmış geniş bir açık alana dönüştürüldü. Kitleler için açıklığı ve erişilebilirliği vurgulayan tasarımıyla birliği ve kolektivizmi simgeliyordu. Meydanı çevreleyen alan, sosyalist kahramanları ve idealleri anan heykeller ve kamusal sanat eserleri yerleştirilerek önceki İtalyan tarzı unsurlarından arındırıldı. Özellikle, devlet gücünün ve merkezi kamusal alan üzerindeki kontrolün sembolleri olarak hizmet eden Enver Hoxha ve Joseph Stalin'in önemli heykelleri dikildi.

Omurga boyunca uzanan en ikonik sosyalist dönem binalarından biri olan Kültür Sarayı, İskenderbey Meydanı'nın doğu tarafına inşa edilmiştir. 1963 yılında tamamlanan Kültür Sarayı, bir tiyatro, bir müze ve çeşitli sosyal mekanlara ev sahipliği yapan çok amaçlı bir binaydı. Tasarımı, işlevselliği minimalist detaylarla birleştirerek geniş bir sütunlu büyük bir dikdörtgen hacme sahiptir ve onu sosyalist dönemin en önemli kamusal alanlarından biri haline getirir. Sovyet ve daha sonra Çin desteğiyle inşa edilen Kültür Sarayı, işçi sınıfına kültürel zenginleştirme sağlamayı ve sosyalist kültürel ideallerin bir ifadesi olarak hizmet etmeyi amaçlayan Arnavut ve Sovyet mimari etkilerinin bir füzyonunu temsil eder. Ancak, Kültür Sarayı binasının yeri, silinen Osmanlı pazarının önemli bir bölümünü ve onunla birlikte şehrin Osmanlı geçmişinin önemli bir anısını barındırıyordu. Bu hareket, devletin tüm dini geçmişe savaş ilan etmesinden sadece birkaç yıl önce gerçekleşti.

Bir diğer önemli gelişme ise omurga boyunca 1981 yılında inşa edilen Ulusal Tarih Müzesi'ydı. Cephesinde bulunan devasa mozaik duvar resmi "Arnavutlar" ile müze, Arnavut tarihinin hikayesini sosyalist bir bakış açısıyla anlatıyor ve tarihi figürleri ve sosyalist sembolleri kolektif Arnavut kimliğinin bir parçası olarak tasvir ediyor. Binanın anıtsal yapısı ve tematik sanat eseri, merkezi omurganın bir medeni ve kültürel eksen olarak rolünü güçlendiriyor ve tarihi, devlet tarafından onaylanmış anlatılarla birleştirerek halkı sosyalist ideolojinin sınırları içinde eğitiyor. Yine de başkentin ilk yıllarında inşa edilen Belediye binası, Müzeye yer açmak için silindi. Belediye, İtalyan etkileriyle inşa edildi ve silinmeden önce birçok işlevi yerine getirdi.

Güç devletin elinde sağlamlaştıkça, belediye binası gibi yerel gücü barındıracak bir İtalyan mimari kalıntısına olan ihtiyaç önemsiz hale geldi.

Deshmoret e Kombit bulvarında büyük hükümet ve diplomatik binalar da inşa edildi. Bugün Cumhurbaşkanlığı sarayı olarak hizmet veren bina, 1950'lerin sonlarına doğru inşa edildi ve Arnavutluk cumhurbaşkanının ofisi olarak hizmet vermeden önce çeşitli işlevler gördü. Diğer binaların yanı sıra, cumhurbaşkanlığı sarayı bulvarın kenarından uzağa taşındı.

4.2.2.2. *Kentsel Etki*

Sosyalist dönemde merkezi omurganın dönüşümü, hükümetin hem medyayı hem de kamu söylemini kontrol etmesi nedeniyle Arnavut halkı tarafından büyük ölçüde kabul edildi. Devletin anlatısı, bu gelişmeleri halkı güçlendirmenin bir yolu olarak sundu ve Tiran'ı Arnavutluk'un kendi kendine yeten ve kolektivist ideallerini temsil eden bir başkente dönüştürdü. İşçi sınıfının erişebileceği anıtlar ve binalar inşa ederek omurga, vatandaşların günlük yaşamlarının devletin sosyalist misyonu ile kesiştiği bir yer haline geldi ve omurganın ulusal gurur ve birlik sembolü olarak önemini pekiştirdi.

Kentsel bir bakış açısından, sosyalist hükümetin omurga boyunca anıtsal ve kamusal alanlara yaptığı vurgu, Tiran bulvarını hem toplumsal katılım hem de devlet propagandası alanı olarak kurdu. Bu dönemde yapılan binalar ve açık alanlar, sosyalist gerçekçiliğin estetiğini yansıtıyor; büyük ölçekleri, sade tasarımları ve devletin gücünü ve erişimini vurgulayan sembolik unsurlarıyla dikkat çekiyor. İskenderbey Meydanı'nda, İtalyan ve Osmanlı unsurlarının kaldırılması ve sosyalist anıtların tanıtılması, alanın sömürge etkisinden kurtulmuş bir Arnavut alanı olarak geri kazanılmasını sembolize ediyordu. Ancak, bunların silinmesi başkentin geçmişine ait kolektif tarihin silinmesi anlamına geldiğinden Tiran'ın hafızasında bir boşluk bıraktı.

Ancak ideolojik değişim, birçok İtalyan dönemi binasının ya değiştirilmesi ya da yıkılmasıyla Tiran'ın mimari manzarasının homojenleşmesine de yol açtı. Sonuç, Arnavutluk'un Doğu Bloku içindeki benzersiz yolunu belirgin bir şekilde yansıtan, Sovyet mimari öğelerini Arnavutluk bağlamına uyarlarken sosyalizme olan bağlılığını vurgulayan bir bulvardı.

4.2.3. Sosyalist Sonrası Dönem (1991-2024)

Sosyalist rejimin 1991'de düşmesiyle Arnavutluk, demokratikleşme, piyasa liberalizasyonu ve kültürel açıklıkla işaretlenen bir döneme girdi. Tiran'ın merkezi omurgası, modernizasyonu Arnavut mirasıyla harmanlarken Batı şehirciliğinin unsurlarını benimseyerek şehrin yeni bir kimlik yansıtmaya çabalarının odak noktası haline geldi. Bu dönüşüm, sosyalist sembollerin kaldırılmasını, ticari gelişmelerin getirilmesini ve daha çeşitli, birbirine bağlı bir topluma hizmet etmek için kamusal alanların yeniden tasarlanmasını içeriyordu. Bu dönem, mirasın, modernitenin ve ekonomik pragmatizmin kesiştiği post-sosyalist şehirciliğin karmaşıklıklarına örnek teşkil ediyor.

1990'larda piyasa odaklı bir ekonomiye geçiş, özelleştirme, yabancı yatırım ve kentsel yeniden kalkınma dalgasını beraberinde getirdi. 2000'lerin başında Edi Rama da dahil olmak üzere ardışık belediye başkanları tarafından yönetilen Tiran hükümeti, şehri dinamik bir Avrupa başkenti olarak yeniden markalamaya çalıştı. Özellikle Rama'nın yönetimi, estetik iyileştirmelere, yaya dostu girişimlere ve özellikle merkezi omurga boyunca önemli kamusal alanların canlandırılmasına öncelik veren bir "kentsel güzelleştirme" stratejisine odaklandı. Bu yaklaşım kısmen onlarca yıllık ihmalin bir tepkisiydi, ancak aynı zamanda Tiran'ı sosyalist geçmişinden uzaklaştırma ve onu küreselleşmiş bir kentsel çerçeve içinde konumlandırma arzusunu da yansıtıyordu.

4.2.3.1. Ana Proje ve Gelişmeler

İskenderbey Meydanı'nın yeniden geliştirilmesi bu dönemin tanımlayıcı bir projesi olmuştur. 2017'de meydan, Belçikalı mimarlık firması 51N4E tarafından yeniden tasarlanarak, yeşilliklerle çevrili büyük ve açık bir meydana sahip, yayaların hakim olduğu bir kamusal alana dönüştürülmüştür. Yeni tasarım, sosyalist dönem unsurlarının çoğunu ortadan kaldırmış ve meydanı, Tiran'ın kamusal alanının demokratikleşmesini simgeleyen, sivil toplantılar, kamusal etkinlikler ve boş zaman aktiviteleri için bir alan olarak yeniden tasarlamıştır. Meydanın yayalaştırılması kararı, Tiran'ın kentsel felsefesinde erişilebilirlik, kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirliğe vurgu yapan önemli bir değişimi işaret etmiştir.

İskenderbey Meydanı'nın bitişiğindeki Ulusal Tarih Müzesi de estetik güncellemelerden geçti, ancak Arnavutluk'un mirasına saygı göstermek için belirgin mozaik duvar resmi "Arnavutlar" korundu. Müzenin omurga boyunca devam eden varlığı, geçmiş ile şimdiki zaman arasında bir köprü görevi görerek Tiran'ın kültürel hafızasını şehrin gelişen manzarasına sabitliyor.

Kamusal alanlara ek olarak, ticari ve karma kullanımlı gelişmeler, özel sermayenin akışı ve büyüyen bir emlak piyasası tarafından yönlendirilen merkezi omurgayı şekillendirmeye başladı. MVRDV'nin Arnavut mimarlar Edi ve Elton Çomi ile işbirliği içinde tasarladığı, 2016 yılında İskenderbey Meydanı yakınında inşa edilen Toptani Alışveriş Merkezi, modern perakende ve eğlence tesislerini Tiran'ın kalbine taşıdı. Binanın çağdaş, cam cephesi, çevredeki sosyalist dönem yapılarıyla keskin bir tezat oluşturarak Tiran'ın küresel mimari stillere olan artan kucaklamasını vurguluyor. Merkez, hem yerel halka hem de turistlere hitap eden tüketici odaklı alanlara doğru şehrin kaymasını yansıtan ticari modernizasyonun bir simgesi haline geldi.

Belediyenin şehrin sosyalizm sonrası dönemindeki en kapsamlı kasıtlı müdahalesi, şehir merkezinin etrafına gökdelenler öneren 2003 Ana Planı'dır. 2012 TDP, şehrin etrafına başka merkezler ekleyerek bu tek şehir merkezindeki ağırlığı azaltmaya çalıştı. Ayrıca bulvarın uzatılması, şehrin eksikliğini hissettiği Kuzey koridorunu yaratma eğilimindeydi. TR030 planı bu girişimleri korudu ve onları yoğunlaştırma kavramının üzerine koydu.

TR030, şehrin tarihi alanı için belirli bir sınır önerdi. Ancak 2018'de hükümet tarafından çıkarılan bir yasa şehrin sınırlarını değiştirdi. TR030 Genel Yerel Planı, kültürel ve tarihi önemini hesaba katmak için tarihi alan için sınırları genişletirken, 2018 tarihli bir hükümet yasası daha dar sınırlar belirleyerek tarihi merkezin boyutunu etkili bir şekilde küçülttü. Bu yeniden tanımlama, her biri kentsel gelişim için belirgin sınırlara ve çıkarımlara sahip olan koruma alanı ve tarihi merkez olmak üzere iki temel kavramı tanıttı (Şekil 80).

**Tarihi alan sınırlarının
2018 yılında kanunla
değiştirilmesi.**

- TR030'da önerilen
tarihi merkez sınırı
- Koruma bölgesi ve
sınırları
- Tarihi merkez ve
sınırları

1

**Tarihi Merkezdeki
Müdahaleler**

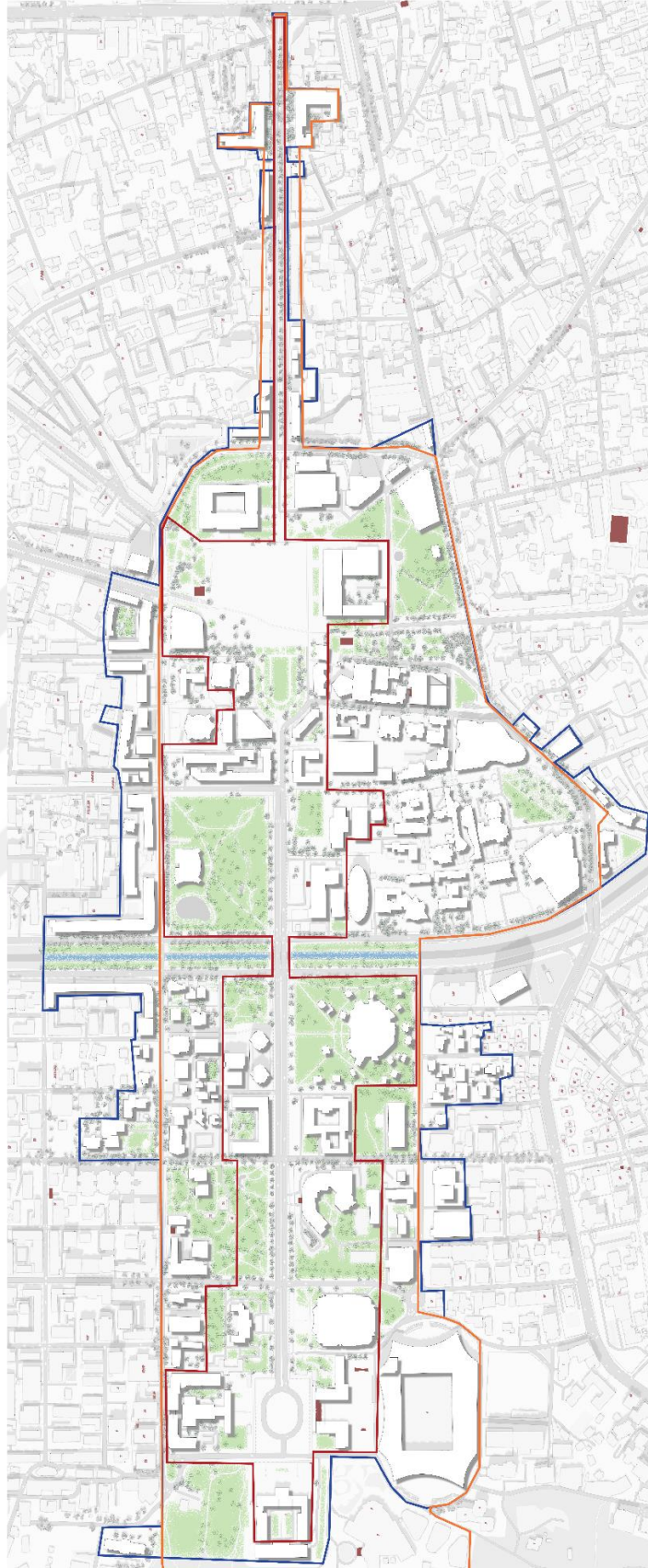
- a. her iki kategorideki anıtlarda koruma ve restorasyon kriterlerine dayalı sistematik **koruma, restorasyon** ve bakım
- b. Binaların kompozisyonlarına ve dış görünümüne ve ayrıca kentsel mimari bütünün bütünlüğüne saygı göstererek statüye uygun şekilde işlenmesi, **yeniden inşa edilmesi** ve **yeniden işlevlendirilmesi**;
- c. Yol ağı, meydanlar ve yeşil alanlarda kentsel kompozisyonun korunarak **rehabilitasyon müdahaleleri**;
- d. Statüsüz tesislere Tiran şehrinin "Genel Yerel Planı" uyarınca **yeniden inşa, yeniden inşa, rehabilitasyon.**

2

**Koruma Bölgesinde
Müdahaleler**

- a. Bu alanda mimari ve fonksiyonel değerlerin arttırılmasına yönelik **restorasyonlar, uyarlamalar, rekonstrüksiyonlar** ve **yeni yapılar** yapılmaktadır.
- b. Altyapının iyileştirilmesi amacıyla yol ağının ve meydanların **inşasına, yeniden inşasına** izin verilmektedir.

Kaynak: iktk.gov.al \\ VKM No:582

Şekil 80: 2018 hukukunun müdahaleleri. (Kaynak: iktk.gov.al)

2018 yasası, Tiran'ın tarihi merkezinin sınırlarını önemli ölçüde kısıtlayarak, kayda değer tarihi ve kültürel öneme sahip birkaç alanı dışarıda bıraktı. Şehrin anlatısının ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, bu hariç tutulan bölgeler artık tarihi merkez sınırları içindekilerle aynı düzeyde korumaya tabi değil. Bu azaltma, merkezi Tiran'ın kentsel ve kültürel dokusunu bütünsel olarak korumak için kaçırılmış bir fırsat olarak eleştirildi. Tarihi merkezi oluşturan şeyin odağını daraltarak, yasa bölgenin Tiran'ın katmanlı tarihinin tutarlı bir temsili olma potansiyelini azaltıyor.

Koruma alanı sınırlarının belirlenmesi, tarihi merkezin küçülmesinin getirdiği bazı sınırlamaları ele almayı amaçlamaktadır. Bu sınırlar, tarihi merkezden hariç tutulan birkaç alanı kapsamakta ve koruma için daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, yasa koruma alanı içinde yeni gelişmelere izin vermekte ve bu da potansiyel olarak bu tarihi açıdan önemli bölgelerin bütünlüğünü tehlikeye atmaktadır. Koruma alanı bu alanlar için bir tanınma katmanı sağlarken, onları agresif yeniden geliştirmeden korumak için gereken sağlam korumalardan yoksundur.

Koruma alanı içinde yeni gelişmelere izin verme kararı, şehir merkezinde kentsel büyümeyi teşvik etmek için kasıtlı bir hareket olarak görülüyor. Hükümet, bu bölgelerde inşaata izin vererek Tiran'ın konut, ticari alanlar ve altyapıya yönelik artan talebini ele almayı amaçlıyor. Bu strateji ekonomik gelişmeyi desteklerken, Tiran'ın kültürel kimliği ve kentsel mirası üzerindeki uzun vadeli etki konusunda da endişelere yol açıyor.

Tarihi merkezin sınırlarının daraltılması Tiran'ın kültürel ve tarihi anlatısını parçalıyor. Sosyalist öncesi villalar veya sosyalist dönem simgeleri gibi önemli öneme sahip alanlar artık değiştirilme riskiyle karşı karşıya. Bu karar, birleşik bir tarihi kimliğin korunması yerine kısa vadeli kalkınma hedeflerine öncelik verilmesini yansıtıyor.

Koruma alanı, hariç tutulan bölgelerin bir miktar tanınmasını sağlarken, yeni gelişmelere karşı müsamahakâr duruşu, bir koruma aracı olarak amacını zayıflatıyor. Daha katı düzenlemeler olmadan, koruma alanı düzenlenmemiş inşaat için bir boşluk haline gelme ve tarihi açıdan önemli mahallelerin karakterini aşındırma riski taşıyor.

Koruma alanında yeni gelişmelere izin verilmesi, Tiran'ın kentsel planlamasında daha geniş bir gerginliği yansıtıyor: hızlı kentsel büyümeyi kültürel ve tarihi

varlıklarının korunmasıyla dengeleme ihtiyacı. Kentsel yoğunlaşma meşru bir hedef olsa da, Tiran'ın benzersiz kimliğinin pahasına olmamalıdır. Tarihi alan ve koruma bölgeleri, kalkınmanın önündeki engeller olarak değil, yeri doldurulamaz varlıklar olarak görülmelidir.

Tarihi sınırların yeniden tanımlanması, kentsel karar alma süreçlerinde daha fazla kamu katılımına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Hükümet, sürece sakinleri, tarihçileri, mimarları ve şehir plancılarını dahil ederek, kalkınmanın Tiran toplumunun ihtiyaçları ve değerleriyle daha yakın bir şekilde uyumlu olmasını sağlayabilir.

4.2.3.2. *Kentsel Etkisi*

Tiran'ın merkezi omurgasının yeniden geliştirilmesi halktan karışık tepkiler olarak, post-sosyalist kentselleşmenin doğasında var olan gerginlikleri yansıttı. Birçok vatandaş için İskenderbey Meydanı'nın yayalaştırılması ve çevredeki binaların modernizasyonu Tiran'ın ilerlemesini ve yeni keşfedilen açıklığı sembolize ediyor. Meydanın dönüşümü, artık çeşitli kültürel ve sosyal aktivitelere ev sahipliği yapması nedeniyle bir kentsel gurur ve erişilebilirlik duygusunu besledi. Açık meydan, sosyalist dönemin sıkı bir şekilde kontrol edilen kamusal alanlarıyla çarpıcı bir tezat oluşturan, kamusal toplantıları ve kentsel katılımı teşvik etmektedir.

Ancak omurganın dönüşümünün tüm yönleri evrensel olarak memnuniyetle karşılanmadı. Bulvar boyunca gerçekleşen hızlı ticarileşmenin tarihi karakterin kaybına ve miras yerine kârın önceliklendirilmesine yol açabilir. Toptani Alışveriş Merkezi gibi büyük ölçekli ticari gelişmelerin inşası, neoliberal politikaların Tiran'ın kentsel dokusu üzerindeki etkisine dair tartışmaları körüklüyor.

Sosyalist dönem estetiğinden uzaklaşma, Arnavutluk'un mimari mirasının hızla modernleşen bir bağlamda en iyi şekilde nasıl korunacağı konusunda tartışmaları açmaktadır. Örneğin, 1990'ların başında Enver Hoxha heykelinin İskenderbey Meydanı'ndan kaldırılması, sosyalist mirasın reddedilmesini sembolize ediyordu. Ancak bu hareket aynı zamanda Tiran'ın karmaşık tarihinin bir kısmını da silerek, kentsel alanların ilerleme arzusunu tarihsel süreklilik ihtiyacıyla nasıl dengelemesi gerektiği konusunda sorular ortaya çıkardı.

4.2.3.3. Sembolik ve İşlevsel Değişimler

Sosyalist sonrası dönem, Tiran'ın merkezi omurgasını, şehrin gelişen sosyoekonomik manzarasını yansıtan çeşitli kullanımlar için bir alan olarak yeniden tanımladı. Bir zamanlar hükümet binaları ve anıtsal yapıların hakim olduğu bulvar, artık ticari, kültürel ve eğlence alanlarını içeren karma kullanımlı bir koridor olarak hizmet veriyor. Bu değişim, kamusal alanların yeni tüketim, eğlence ve kentsel ifade biçimlerini barındıracak şekilde yeniden tasarlandığı sosyalist sonrası şehirlerdeki daha geniş bir eğilimi yansıtıyor.

Merkezi omurganın dönüşümü, Tiran'ın hem biçim hem de işlev açısından bir "Avrupa şehri" olma özlemini vurgular. Bulvar, sosyalist ve İtalyan sömürge geçmişinin bazı unsurlarını korurken, artık yayalaştırma, yeşil alan entegrasyonu ve ticari modernizasyon gibi küresel kentsel eğilimleri de bünyesinde barındırıyor. Omurganın sıkı bir şekilde kontrol edilen, ideolojik olarak yüklü bir alandan kapsayıcı, çok işlevli bir kentsel çekirdeğe evrimi, Arnavutluk'un izolasyondan küreselleşmeye giden karmaşık yolculuğunu göstermektedir.

4.3. Dönüşümün Tematik Analizi

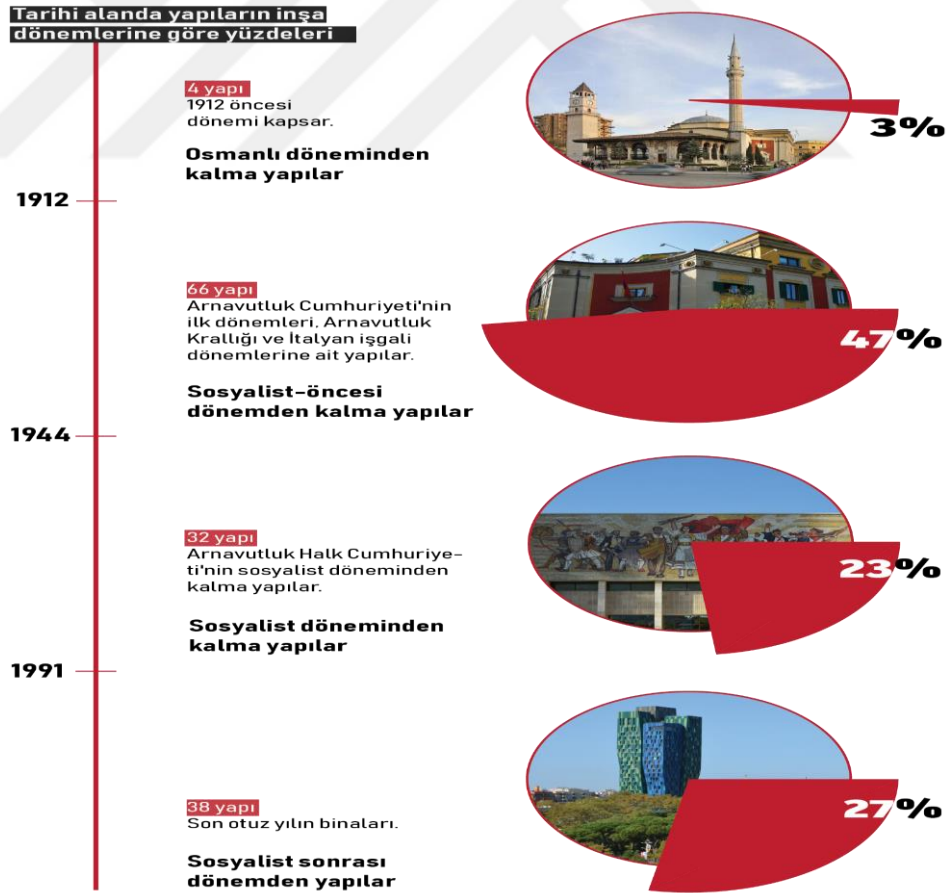
4.3.1. Mimari Stil ve Kültürel Değişimler

Tiran'ın merkezi omurgasının mimari evrimi, her dönemin Arnavutluk'un değişen kültürel ve politik manzarasını nasıl yansıttığını ortaya koyuyor. İtalyan işgali sırasında, omurganın tasarımı, İtalyan mimarlar modernlik ve kontrol imajını empoze etmeye çalıştıkça, neoklasik ve rasyonalist ilkelerden büyük ölçüde etkilenmişti. Bu stil, mimariyi sömürgeci ifade aracı olarak kullanarak, İtalya'nın kendi etkisi altında Avrupalılaştırmış bir Arnavut başkenti kurma özlmlerini ilettil.

Sosyalizm altında, omurga boyunca mimari, sosyalist gerçekçiliği benimseyerek faydacı bir estetik kazandı. Hükümet binaları ve kamusal alanlar, kolektivizm ve devlet otoritesi değerlerini somutlaştırmayı amaçlayan büyüklük ve sadeliği vurguladı. Bu dönemin estetik homojenliği, devletin yabancı etkiden ayrı, birleşik bir ulusal kimlik arzusunu güçlendirdi. Neoklasizmden sosyalist gerçekçiliğe bu geçiş, mimarinin ideolojik uyumun bir aracı olarak işlev gördüğü Doğu Bloku'nda görülen daha geniş bir eğilimi yansıtıyor.

Sosyalist sonrası dönemde, mimari manzara daha eklektik hale geldi ve Toptani Alışveriş Merkezi ve İskenderbey Meydanı'nın yeniden tasarımı gibi çağdaş projeler modernist ve ticari estetiğin bir karışımını tanıttı. Merkezi omurganın mimarisi artık Arnavutluk'un geçmişi ile modernleşme ve küresel ekonomiye entegrasyon özlemleri arasındaki bir diyalogu yansıtıyor. Bu üslupsal çoğulluk, Tiran'ın tarihi katmanlarını çağdaş küresel eğilimlerle uzlaştırma girişimini yansıtıyor.

Yaklaşık 140 bina, TR030 planı tarafından önerilen tarihi alan sınırları içerisinde yer almaktadır. Her bina, inşaat yılı, mimarı, yakın zamanda yıkılıp yıkılmadığı ve işlevlerdeki değişiklik gibi özelliklerin ayıklanmasına izin veren bir Google Sheet veritabanına kaydedilmiştir. Tüm bu binalar için veri toplamak, bazılarının iletişim ortamlarında belgelenmemiş olması nedeniyle zorlu olmuştur. Yine de, önemli sayıda bina araştırma ve diğer medya kuruluşlarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Binalar için toplanan verilere göre, dört önemli dönemde inşa edilen binaların sayısı ve yüzdesi için bir grafik aşağıda gösterilmiştir (Şekil 81).

Şekil 81: Tarihi bölgedeki yapıların inşa dönemlerine göre yüzdeleri.

İnfografik, Tiran'ın tarihi bölgesindeki binaların kronolojik dağılımını vurgulayarak şehrin mimari ve kentsel evriminin net bir yansımasını sunuyor. Her dönem, şehir manzarasına belirgin bir katman katarak merkezi omurganın karakterini ve tarihi önemini şekillendiriyor.

Tarihi bölgedeki binaların yalnızca %3'ü Osmanlı dönemine aittir ve bu da onları Tiran'ın doğu geçmişinin nadir kalıntıları haline getirir. Bu yapılar, az sayıda olsa da, modern dönüşümler başlamadan önce şehrin kökenini ve karakterini temsil ettikleri için önemlidir.

Binaların neredeyse yarısı (%47) erken cumhuriyet günlerini, Arnavutluk Krallığı'nı ve İtalyan işgalini kapsayan sosyalizm öncesi dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemin mimari mirası, tarihi alandaki en büyük ayak izini oluşturur ve Arnavutluk'un başkenti olduktan sonra Tiran'ın erken modernleşme çabalarını sergiler. Bu binalar, Osmanlı etkisindeki bir yerleşimden Avrupa planlama ilkeleriyle şekillendirilmiş bir şehre geçişi temsil eder.

Binaların yaklaşık %23'ü sosyalist idealist mimarinin karakterize ettiği sosyalist dönemden kalmadır. Bu yapılar kolektivist ideallerin ve devlet odaklı kentsel planlamanın olduğu bir zamanı yansıtır ve merkezi omurgada ve çevresinde belirgin bir mimari iz bırakır.

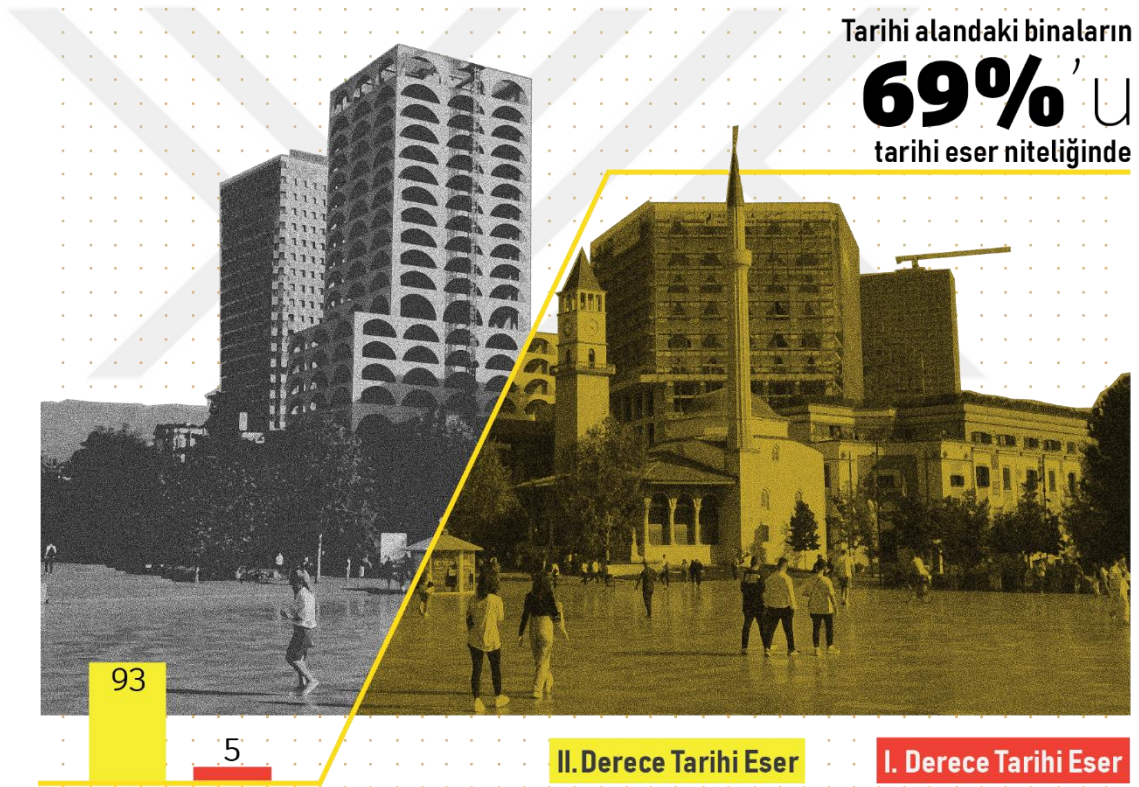
Bina stokunun %27'sini oluşturan en son eklemeler, sosyalizm sonrası dönemdendir. Bu kategori, küreselleşme, özelleştirme ve modernizasyon çabalarının yönlendirdiği devam eden kentsel dönüşümü vurgulayan hızla büyüyen bir segmenti temsil eder. Bu binalar, Tiran'ın çağdaş bir Avrupa başkenti olarak gelişen kimliğini sembolize eder.

Bu dağılım, her mimari dönemin şehrin gelişimi ve kimliği anlatısına katkıda bulunduğu Tiran'ın merkezi omurgasının katmanlı tarihini vurgular. Gelişen yüzdeler ayrıca tarihi bölgenin dinamik doğasına işaret eder ve son gelişmeler giderek kentsel dokusunu şekillendirir.

Tiran'ın tarihi bölgesindeki toplam bina stokunun %69'u resmi olarak tarihi anıtlar olarak kaydedilmiştir (Şekil 82) ve bu da bölgenin kültürel ve mimari önemini vurgulamaktadır. Bu binalar, tarihi, mimari ve kültürel önem düzeylerini yansıtan iki kategoriye ayrılmıştır.

Toplam 93 bina ikinci kategoriye giriyor. Bu yapılar, bölgesel veya ulusal düzeyde mimari veya tarihi değerleriyle tanınıyor. Birinci kategorideki binalarla aynı anıtsal öneme sahip olmasalar da, bölgenin tarihi karakterini korumak için korunmaları çok önemlidir. Tiran'ın gelişimindeki farklı dönemlerden stilistik ve işlevsel çeşitlilik sergileyerek kentsel dokuya katkıda bulunurlar.

Sadece 5 bina birinci kategori anıt olarak belirlenmiş olup, tarihi bölgedeki en önemli dönüm noktalarını temsil etmektedir. Bunlar sadece estetik veya mimari nitelikleri için değil, aynı zamanda derin kültürel ve tarihi çağrışımları için de korunmaktadır. Tiran'ın mirasının sembolleri olarak, şehrin kimliğinin dayanak noktaları olarak hizmet ederler ve sıkı yasal korumalarla güvence altına alınırlar.

Şekil 82: Tiran tarihi bölgesinde korunan anıt yapıların yüzdesi.

Bu anıtların sınıflandırılması, Arnavutluk yasaları uyarınca korunmalarını sağlar ve bütünlüklerini tehlikeye atabilecek değişiklikleri, yıkımları veya herhangi bir geliştirmeyi kısıtlar. Ancak, özellikle yeni yapılar şehrin manzarasını giderek daha fazla yeniden şekillendirdikçe, korumayı kentsel gelişmeyle dengelemede sıklıkla zorluklar ortaya çıkar. Bu yasal çerçeve, mirasın korunmasına yönelik olumlu bir adım olsa da, uygulama ve bakım çabaları sürekli dikkat ve kamu yatırımı gerektirir.

Korunan yapıların yüksek yüzdesi, tarihi bölgenin Tiran'ın mimari anlatısının bir deposu olarak değerini vurgular ve birden fazla dönemi kapsar. Ancak, ikinci kategori ve birinci kategori anıtlar arasındaki orantısız temsil, henüz en üst düzeyde sınıflandırılmamış olabilecek simge yapıların daha fazla tanınması için bir fırsat olduğunu göstermektedir. Dahası, korunan anıtların daha yeni gelişmelerle bir arada bulunması, bölgenin tarihi bütünlüğüne saygı gösterirken çağdaş talepleri de karşılayan hassas bir kentsel planlamaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki görselleştirme (Şekil 83), Tiran'ın tarihi bölgesindeki ikinci kategori tarihi anıtların ele alınmasında kritik bir eğilimi vurgulamaktadır. 93 ikinci kategori anıttan 87'si muhafaza edilirken, 6'sı çağdaş gelişmelere yer açmak için yıkılmıştır. Bu desen, kentleşme ve modernleşmenin şehrin tarihi dokusu üzerindeki baskılarını yansıtarak, miras koruma ve kentsel büyüme arasındaki denge hakkında sorular ortaya çıkarmaktadır.

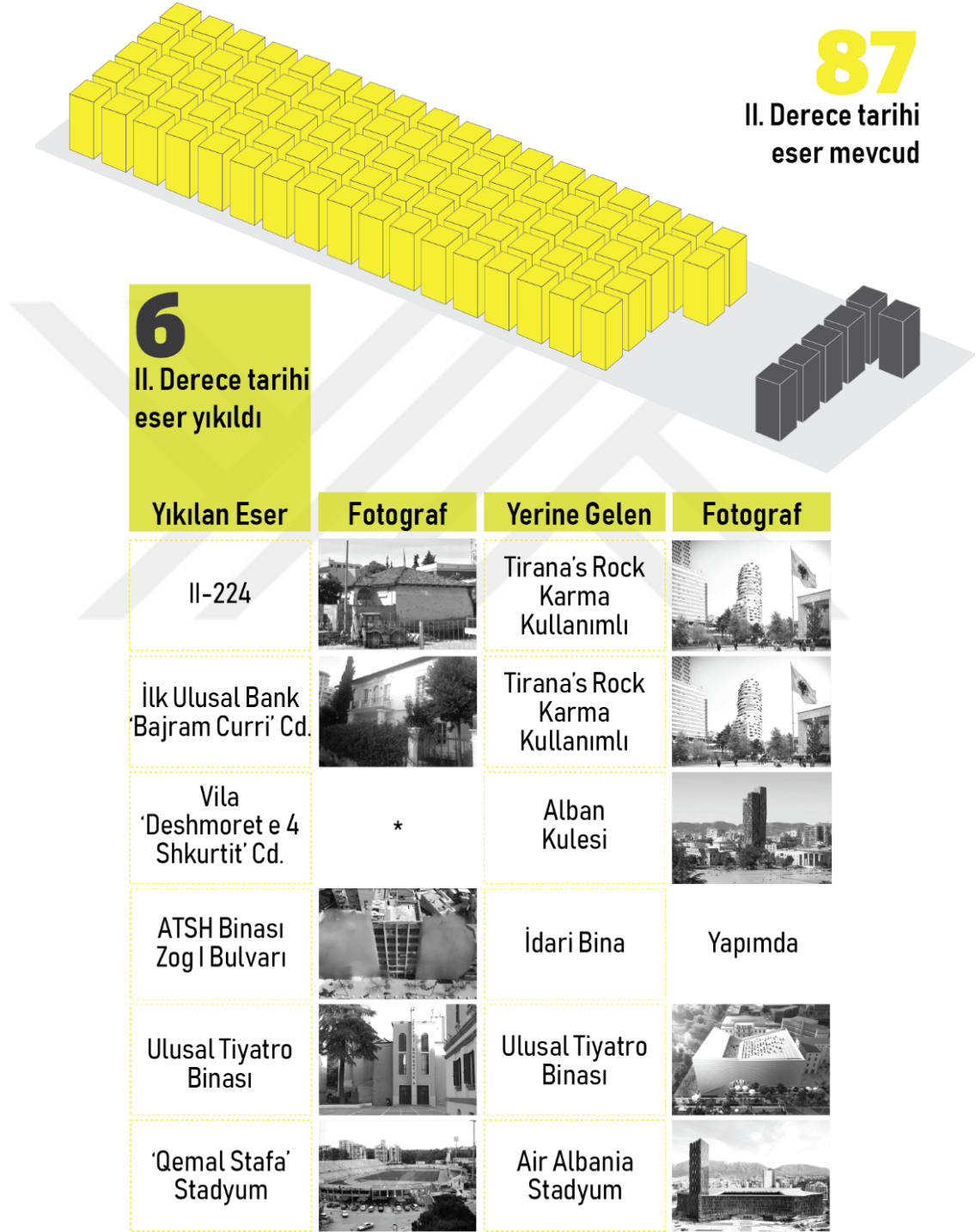
Bu 6 ikinci kategori anıtın yıkılması iki temel senaryoyu göstermektedir. Bazı durumlarda, sosyalizm öncesi dönemden kalma villalar yüksek binalarla değiştirilmiştir - 'II-224' ve 'Vila Deshmoret e 4 Shkurtit Cad.'de olduğu gibi (Şekil 83). Bu gelişmeler, bölgenin tarihi karakterini korumaktan ziyade ekonomik ve işlevsel değeri en üst düzeye çıkarmayı önceliklendirmektedir. Bu tür projeler Tiran'ın konut ve ticari alanlara yönelik artan talebini karşılasa da, genellikle mimari mirasın pahasına gerçekleşmekte ve şehrin tarihi kimliğini aşındırmaktadır.

Diğer durumlarda, yıkılan binanın işlevi korunmuştur, ancak yapının kendisi çağdaş bir tasarımla değiştirilmiştir. Bu yaklaşım, modern ihtiyaçları tarihsel alaka ile birleştirmeye çalışır, ancak geçmişin fiziksel somutlaşması, amacının yeniden yorumlanmasıyla değiştirildiği için sıklıkla özgünlüğün kaybolmasıyla sonuçlanır.

İkinci kategorideki anıtların 87'si sağlam kalırken, bu yapıların küçük bir yüzdesinin bile kaybı, şehrin mimari ve kültürel hafızasını korumadaki rolleri göz önüne alındığında önemlidir. Bu anıtlar toplu olarak Tiran'ın kentsel tarihini anlatır ve yıkılmaları tarihi bölgenin tutarlı kimliğini azaltma riski taşır.

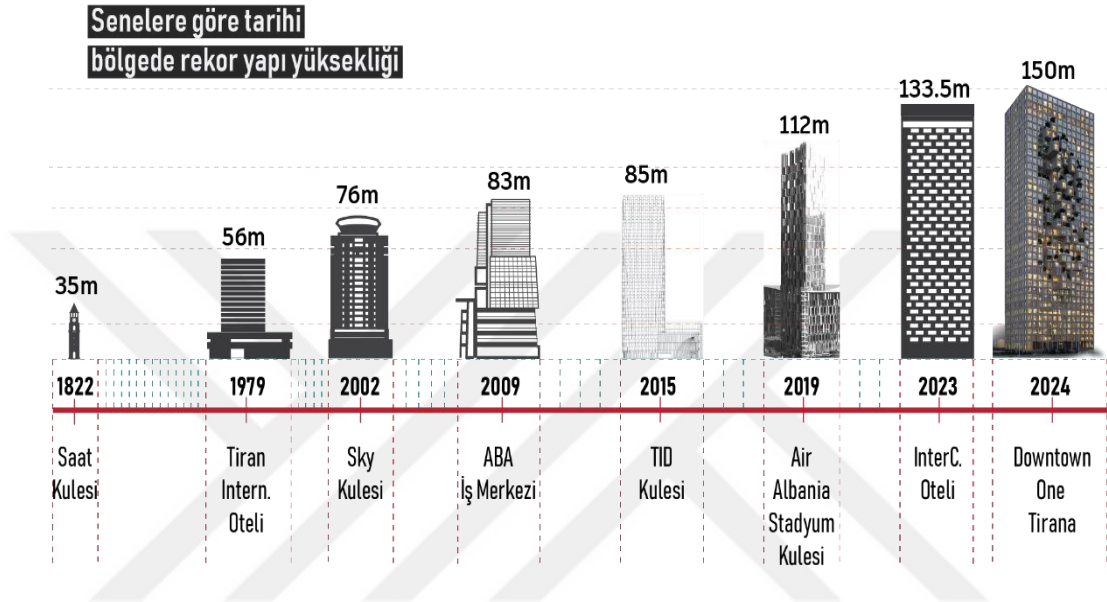
Bu eğilim, Tiran'da miras koruma ve kentsel gelişim arasında daha geniş bir gerginliğin altını çiziyor. Şehir, tarihi varlıklarına saygı duyarak büyümeye uyum sağlama zorluğuyla karşı karşıya. Bu, ikinci kategori anıtları gereksiz yıkımlardan

korumak için daha sağlam bir politika çerçevesi ve uygulama mekanizmaları gerektiriyor. Çağdaş unsurların uyarlanabilir yeniden kullanımı ve hassas entegrasyonu, şehrin mirasından ödün vermeden gelişmesine olanak tanıyan bir orta yol sunabilir.

Şekil 83: İkinci kategorideki anıtların durumu.

Tiran büyümeye devam ederken, ikinci kategori anıtların korunması yalnızca hükümet için değil, geliştiriciler ve halk için de bir öncelik haline gelmelidir. Mirasın korunması için teşviklerle birleştirilen daha fazla farkındalık, modernleşmenin baskılarını hafifletmeye yardımcı olabilir. Bu anıtları yeri doldurulamaz varlıklar olarak değerlendirerek, Tiran tarihi alanının geçmişinin canlı bir kanıtı olarak kalmasını sağlarken geleceğinin ihtiyaçlarını da karşılayabilir.

Şekil 84: Zaman içerisinde Tiran'ın tarihi bölgesindeki en yüksek yapı.

Tiran'ın tarihi bölgesindeki en yüksek yapıları zaman içinde tasvir eden grafik, şehrin silüetinde daha geniş kentsel, ekonomik ve mimari eğilimleri yansıtan dramatik bir dönüşümü ortaya koyuyor (Şekil 84). Alçak katlı yapıların hakim olduğu mütevazı başlangıçlardan, tarihi bölge özellikle yükseklik için rekabetin yoğunlaştığı sosyalizm sonrası dönemde hızlı dikey büyümenin sahnesi haline geldi.

Ondan önce dikey gelişmeler varken, 2003 ana planı, Architecture Studio'nun gökdelenleri merkezi omurga boyunca önerdiği zaman yüksek binaların yeşil ışık aldığı ilk noktaydı. Ancak TR030 Genel Yerel Planı, bir kez daha şehirdeki ve tarihi bölgedeki yüksek binaların yükselişini işaret etti. TR030, yatay büyüme yerine dikey büyümeyi vurguladı. Yoğunlaşma, planın birincil hedefiydi ve bu nedenle yüksek bina gelişmeleri teşvik edildi. O zamandan beri tarihi bölgenin ve genel olarak Tiran'ın silüeti hızla değişiyor.

1970'lerin sonuna kadar, tarihi bölgenin silüeti nispeten mütevazı ve tutarlıydı. Şehrin Osmanlı kökenlerinin bir sembolü olan Tiran Saat Kulesi, şehrin alçak katlı

kentsel dokusunu ve kültürel ve dini mirasını yansıtan en yüksek yapı olarak duruyordu. İtalyan etkisindeki yapılar da dahil olmak üzere sosyalist öncesi dönemde inşa edilen binalar genellikle 3-4 katla sınırlıydı ve insan ölçeğinde bir kentsel ortam sağlıyordu. Bu tutarlılık, Tiran'ın küçük ve yükselen bir başkent olarak kimliğine uygun, uyumlu bir şehir manzarasının oluşmasına katkıda bulundu.

Ufuk çizgisi, 1979 yılında 56 metre yüksekliğinde 15 katlı bir bina olan Tiran International Hotel'in inşasıyla önemli ölçüde değişmeye başladı. Modernist bir dönüm noktası olarak tasarlanan bu otel, sosyalist hükümetin Tiran için daha kozmopolit bir imaj yansıtma isteğini yansıtıyordu. Yüksekliği, ilerlemeyi ve modernleşmeyi sembolize ediyordu ve şehrin tarihi alçak katlı tipolojisinden bir kopuşu işaret ediyordu. Otel ufuk çizgisine yeni bir dikey boyut getirirken, sosyalist rejim genel olarak yatay bir kentsel karakter korudu ve tarihi bölgenin ölçeğinin büyük ölçüde bozulmadan kalmasını sağladı.

Sosyalizm sonrası dönemde, ekonomik liberalleşme, küreselleşme ve şehrin yatırım çekme ve modern bir imaj yansıtma arzusuyla ufuk çizgisi benzeri görülmemiş bir hızla evrimleşmeye başladı. Bina yüksekliğinde önemli değişikliklerin on yıllar boyunca gerçekleştiği sosyalist dönemin aksine, sosyalizm sonrası dönemde en yüksek yapıların hızla değiştiği görüldü. Örneğin, sosyalizm sonrası dönemin başlarında, yeni bir en yüksek binanın ortaya çıkması 7 yıl sürdü. Son zamanlarda, maksimum bina yüksekliği 1 yıllık aralıklarla değişti ve bu da çılgın bir inşaat ve rekabet hızını yansıttı.

2024 itibarıyla, 150 metre yüksekliğindeki karma kullanımlı bir gökdelen olan Downtown One Tiran, ufuk çizgisine hakimdir. Bu, Tiran International Hotel'in 56 metresinden çarpıcı bir artışa işaret eder ve dikeyliğin yeni bir dönemini işaret eder. Dahası, devam eden projeler bu rekoru aşarak tarihi bölgedeki yükseklik rekabetini daha da yoğunlaştıracaktır.

Yapı yüksekliğinin hızla artması tarihi bölgeye hem fırsatlar hem de zorluklar getirmiştir.

Şehrin yeni silüeti Tiran'ın küresel hedeflerini yansıtıyor, yatırımcıları çekiyor ve şehrin modernleşmesini simgeliyor. Yüksek binalar, talebin giderek arttığı bir şehirde çok ihtiyaç duyulan konut ve ticari alanları sağlayarak yoğunlaşmaya katkıda bulunuyor. Fırsatlar	Bina yüksekliklerinin hızla artması, tarihi ve kültürel simge yapıların gölgede kalmasına ve bölgenin görsel ve sembolik hiyerarşisinin bozulmasına neden oluyor. Yüksek yapılar mevcut altyapıyı zorlayabilir ve artan enerji tüketimi ile değişen rüzgar ve güneş ışığı gibi çevresel zorluklar yaratabilir. Zorluklar
--	--

Şekil 85: Yükselen yüksek katlı yapıların fırsatları ve zorlukları.

Gökdelenler ilerlemeyi sembolize ederken, hızlı çoğalmaları bölgenin tarihi ve kültürel karakterini korumakla dengelenmelidir. Bağlamsal mimariyi, karma kullanımlı gelişmeleri ve miras simgelerine olan görüş hatlarının korunmasını teşvik eden politikalar bu dengeyi sağlamaya yardımcı olabilir.

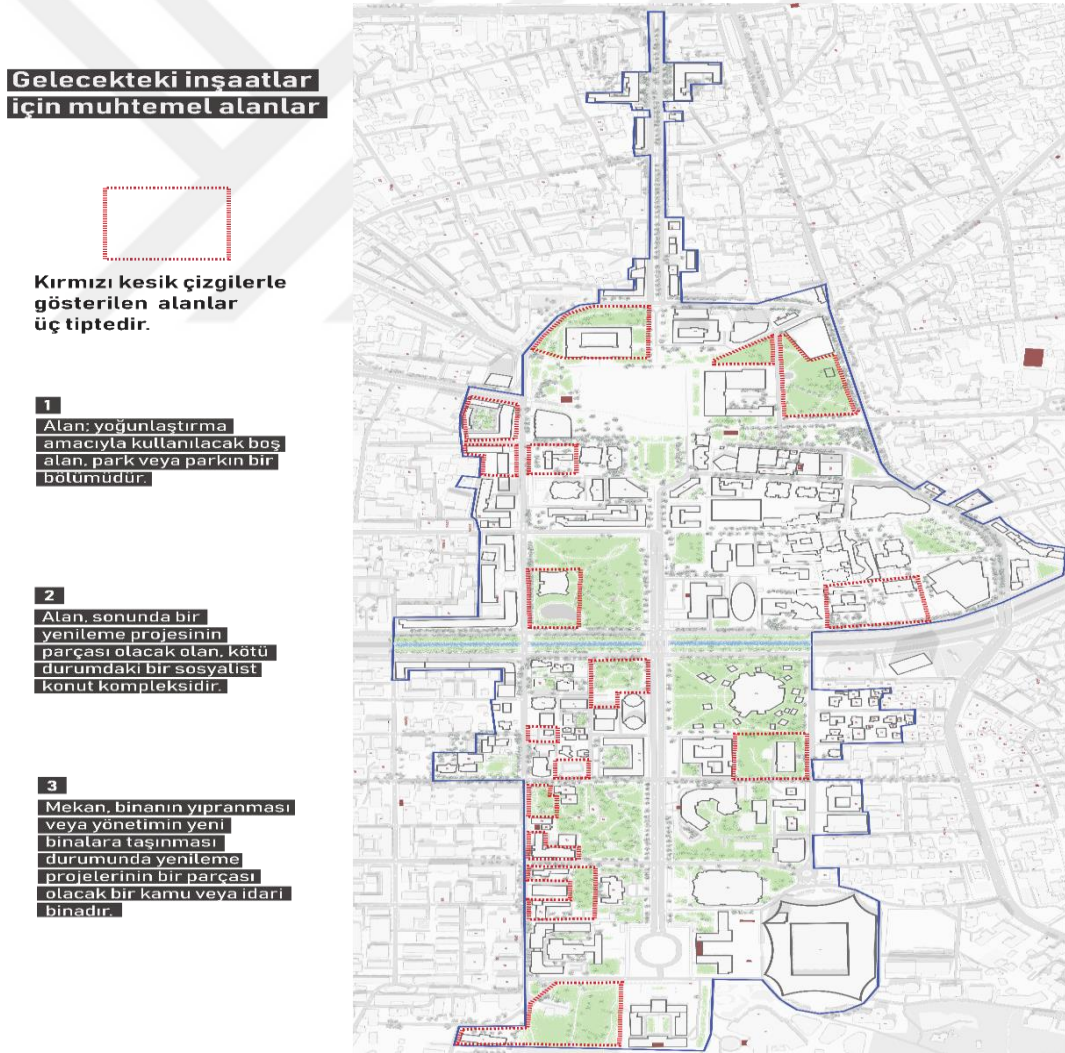
Tarihi bölgenin gelişen silüeti, Tiran'ın alçak, tutarlı kent merkezinden hızla modernleşen bir başkente yolculuğunu özetliyor. Şehir gökyüzüne uzanırken, kimliğinin temellerine saygı göstermek için geriye bakmayı da hatırlamalı ve dikey büyümenin zengin tarihi anlatısını tehlikeye atmaktan ziyade tamamlamasını sağlamalıdır.

Şekil 86'de, Tiran'ın tarihi bölgesindeki potansiyel gelecekteki gelişmeleri gösteren bir harita, şehrin gelişen kentsel manzarasına dair fikir veriyor. Kırmızı çizgilerle işaretlenen bölgeleri vurgulayan harita, yoğunlaşma ve yeniden geliştirmenin beklendiği alanları belirliyor. Bu bölgeler, tarihi bölgedeki mevcut müdahalelere ve şehrin kültürel mirasını korurken kentsel yoğunluğu artırmayı savunan TR030'un rehber ilkelerine dayanarak dikkatlice seçildi.

Vurgulanan alanlardan bazıları, dolgu geliştirme fırsatları sunan boş arazilerden oluşmaktadır. Bu parseller, mevcut yapıların yıkılmasını veya mevcut kullanımların yer değiştirmesini gerektirmediği için yoğunlaştırma için en az tartışmalı seçenekleri sunmaktadır. Bu alanlardaki düşünceli bir şekilde tasarlanmış gelişmeler, bölgenin tarihi bütünlüğünü bozmadan şehrin yoğunluk hedeflerine katkıda bulunabilir.

Bazı bölgeler, yenilenmesi mümkün olmayan eski ve ağır şekilde bozulmuş yapıları içerir. Bu binaların çağdaş gelişmelere yer açmak için yıkılması muhtemeldir. Bu yaklaşım bölgenin güvenliğini ve işlevselliğini artırabilirken, tarihi karakterin potansiyel kaybı konusunda endişeler doğurur. Yeni gelişmelerin mevcut kentsel dokuyu tamamlamasını sağlamak için mimari tasarım ve malzemelere dikkatli bir şekilde dikkat edilmelidir.

Bölgedeki birkaç idari binanın, sakinlerinin başka yerlerdeki yeni gelişmelerdeki modern tesislere taşınmasıyla boş kalması bekleniyor. Bu binalar, uyarlanabilir yeniden kullanım veya yeniden geliştirme için benzersiz bir fırsat sunuyor. Bu yapıları kültürel, ticari veya karma kullanımlı alanlara dönüştürmek, tarihi bölgenin canlılığını artırırken aynı zamanda kentsel geçmişiyle bağlantısını koruyabilir.

Şekil 86: Çağdaş gelişmelerin parçası olacak potansiyel gelecek alanlar.

Planlanan gelişmeler, kentsel yayılmayı önlemeyi ve arazinin verimli kullanımını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan TR030'da vurgulandığı gibi Tiran'ın daha geniş kentsel yoğunlaştırma hedefleriyle uyumludur. Yoğunlaştırma büyümeye uyum sağlamak için gerekli olsa da, bölgenin tarihi karakterinden ödün vermeden gerçekleştirilmelidir. Yeni gelişmeler mevcut kentsel dokunun ölçeğine, oranlarına ve mimari diline saygı göstermelidir. Miras unsurlarıyla uyumlu çağdaş tasarımları entegre etmek dengeli ve tutarlı bir şehir manzarası sağlayabilir.

Tarihi alan yoğunlaştıkça, artan nüfusu ve aktiviteyi desteklemek için mevcut altyapının kapasitesine dikkat edilmelidir. Sürdürülebilir yapı uygulamaları, iyileştirilmiş ulaşım bağlantıları ve geliştirilmiş kamusal olanaklar, bölgenin yaşanabilirliğini sürdürmek için yeni gelişmelere eşlik etmelidir.

Tarihi bölgenin kültürel ve duygusal önemi göz önüne alındığında, planlama kararlarına halkın katılımı hayati önem taşır. Şeffaf karar alma süreçleri ve paydaşlarla açık diyalog, toplum desteğini teşvik edebilir ve gelişmelerin Tiran sakinlerinin ihtiyaçları ve istekleriyle uyumlu olmasını sağlayabilir.

Potansiyel geliştirme bölgeleri, Tiran'ın modernliği mirasla bütünleştirmede bir ölçüt belirlemesi için bir fırsat sunuyor. Örneğin:

- Boş arsalar, kentsel yoğunluk ile çevresel refah arasında bir denge sağlayacak şekilde kamusal yeşil alanları da içeren karma kullanımlı yapılara ev sahipliği yapabilir.
- Yıpranmış yapılar, tarihi üsluplardan esinlenen yapılarla değiştirilebilir, böylece bölgenin görsel ve kültürel anlatısının devamlılığı sağlanabilir.
- Boş idari binalar, kültür merkezlerine, ortak çalışma alanlarına veya butik konutlara dönüştürülerek bölgenin fonksiyon çeşitliliğinin artırılması sağlanabilir.

Tiran, düşünceli tasarım yaklaşımları ve sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek tarihi bölgenin geçmişine saygı duyarken geleceğini de kucaklayan canlı, kapsayıcı ve dinamik bir kentsel alan olarak gelişmesini sağlayabilir.

4.3.2. Mekansal ve İşlevsel Evrim

Merkezi omurganın işlevsel evrimi, kamusal alanların değişen toplumsal ihtiyaçları karşılamak için sürekli olarak yeniden tanımlandığı Tiran'ın kentsel planlamaya yönelik uyarlanabilir yaklaşımını göstermektedir. İtalyan ve sosyalist dönemlerde, omurga öncelikle idari, törensel ve medeni amaçlar için kullanılmıştır. Örneğin, İskenderbey Meydanı, devlet tarafından onaylanan etkinlikler ve ideolojik ifade alanı olarak sembolik rolünü yansıtan büyük toplantılar için tasarlanmıştır.

Sosyalist sonrası dönemde, omurganın işlevsel kullanımı ticari, kültürel ve eğlence alanlarını da kapsayacak şekilde genişledi ve bu merkez eksen boyunca gerçekleşebilecek aktivite türleri çeşitlendi. İskenderbey Meydanı'nın yayalaştırılması ve yeşil alanların entegrasyonu, erişilebilirliğin ve eğlencenin önceliklendirildiği kapsayıcı kentselliğe doğru bir kaymayı vurgular. Bu dönüşüm, canlı bir kamusal alan yaratmak için sivil, kültürel ve ticari kullanımları harmanlayan çok işlevli kentsel alanlar yaratma yönündeki daha geniş bir eğilimi yansıtır.

Ayrıca, Toptani Alışveriş Merkezi gibi özel ticari gelişmelerin ortaya çıkması, omurganın işlevinin salt medeni olmaktan ekonomik ve sosyal bir işleve doğru kaymasını temsil ediyor. Bu işlevsel çeşitlendirme, erişilebilirliği artırırken omurganın tarihi ve kültürel önemini gölgeleme riski taşıyan tüketici odaklı kentselliğe doğru bir hareketin sinyalini verdiği için hem coşkuyla hem de eleştiriyle karşılandı.

Tiran'ın tarihi bölgesindeki sosyalist sonrası gelişmelerin işlevlerini gösteren bir grafik, şehrin kentsel ve ekonomik manzarasının 1990'lardan bu yana nasıl evrildiğiyle ilgili temel eğilimleri ortaya koyuyor (Şekil 87). Özellikle, bu işlevlerin çoğu ticari faaliyetler etrafında yoğunlaşmış olup, şehrin tüketici odaklı kentselcilğe doğru kaymasını ve küresel ekonomik modellere uyum sağlamasını yansıtıyor.

Tarihi bölgedeki ticari işlevlerin genişlemesi 2015'ten bu yana özellikle belirginleşti ve bölgenin şehrin sakinlerine ve ziyaretçilerine hizmet etme biçiminde önemli bir dönüşüme işaret etti. En etkili kilometre taşlarından biri, 2017'de Tiran'ın ilk alışveriş merkezi olan Toptani Alışveriş Merkezi'nin açılmasıydı. Yaklaşık on yıl önce tasarlanan bu gelişme, tarihsel olarak yerel alışveriş mağazalarına güvenen şehir merkezi için bir dönüm noktasını simgeliyor. Alışveriş merkezi, Tiran'a sadece yeni bir perakende formatı getirmekle kalmadı, aynı zamanda şehrin yıllar süren

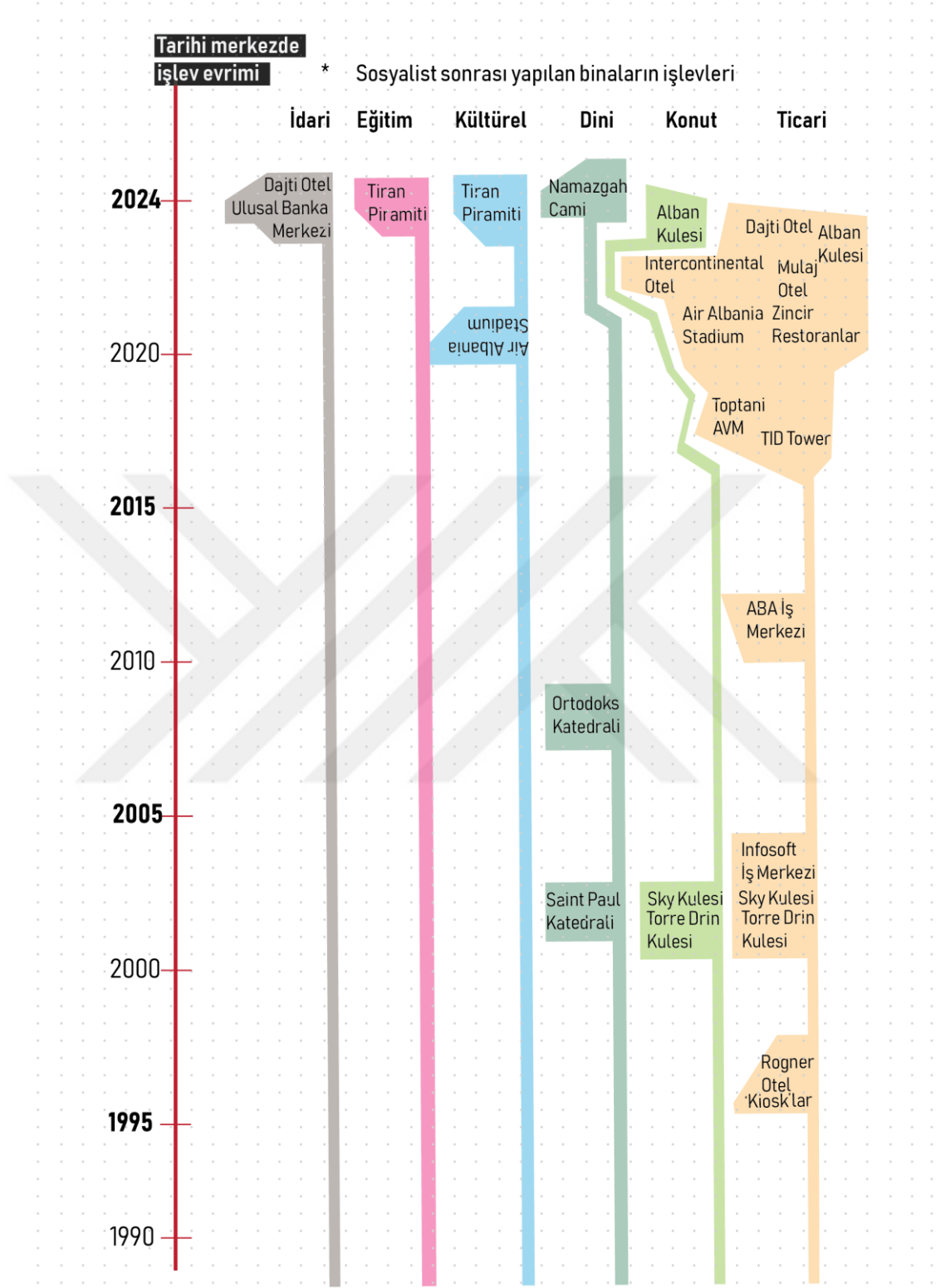
gecikmelerden sonra bile büyük ölçekli yatırımları çekme yeteneğini de yansıttı.

Bu ticari büyümenin bir diğer ayırt edici özelliği, 2020'lerde KFC ve Burger King gibi uluslararası fast-food zincirlerinin girişi ve Starbucks'ın da yakında onları takip etmesi bekleniyor. Bu markaların gelişi, Tiran'ın küresel tüketici ağlarına artan entegrasyonunu temsil ediyor ve şehrin daha uluslararası bağlantılı bir kent merkezine dönüşümünü vurguluyor. Bu değişim, şehrin pazarının onlarca yıllık izolasyon ve yerel bağımlılıkla dayanıklılığını gösteriyor, ancak sonunda küresel trendlerle uyumlu hale gelmeyi başardı.

Sosyalist dönemden kalma ikonik bir yapı olan Tiran International Hotel, InterContinental Hotel'i temsil eden yeni bir kulenin inşasıyla önemli bir ekleme gördü. Bu gelişme, yalnızca tarihi bölgedeki misafirperverlik sunumunu modernize etmekle kalmadı, aynı zamanda Tiran'ın daha geniş bir küresel kitleyle bağlantı kurma hırsını da sembolize etti. Adından da anlaşılacağı gibi InterContinental markası, Tiran'ı Balkanlar'da turizm ve iş seyahatleri için rekabetçi bir destinasyon olarak konumlandıran uluslararası bir çekicilik getiriyor.

Sosyalizm sonrası gelişmeler, Ortodoks Hristiyanlığı, Katolikliği ve İslam'ı temsil eden yeni binalarla tarihi alanda dini kurumların varlığını da geri kazandırdı. Bu yapılar, 1967'de her türlü ibadeti yasaklayan sosyalist rejim altındaki Arnavutluk'un dini yasaklama geçmişi düşünüldüğünde önemlidir. 1991'den sonra dini yapıların yeniden tanıtılması, yalnızca geçmişteki devlet tarafından dayatılan ateizmden bir kopuşu değil, aynı zamanda çeşitli inançların barış içinde bir arada yaşadığı Arnavutluk'un çoğulcu kimliğinin de restorasyonunu ifade eder.

Ticari ve misafirperverlik işlevleri büyürken, tarihi bölgedeki idari işlevler büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Ancak, hükümet ve belediye ofislerini daha yeni binalara taşıma planları, şehrin birinci sınıf konumları modern, yüksek talepli kullanımlar için yeniden kullanma niyetini yansıtmaktadır. Bu değişim, idari alanların uyarlanabilir yeniden kullanımı için fırsatların kilidini açabilir ve potansiyel olarak kültürel, ticari veya karma kullanımlı gelişmeleri bölgeye entegre edebilir.

Şekil 87: Tarihi alandaki yeni gelişmelerde yapıların işlevlerinin evrimi.

Ticari işlevlere, özellikle de alışveriş merkezlerinin ve uluslararası markaların yükselişine vurgu, küresel ekonomik sistemlerin Tiran'ın kentsel biçimi üzerindeki artan etkisini vurgulamaktadır. Ancak bu eğilim, yerel işletmeleri gölgede bırakma ve

kentsel deneyimi homojenleştirme riski gibi zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. Şehrin benzersiz karakterini korurken ekonomik fırsatları da kucaklamak için küresel ve yerel ticari aktörler arasında bir denge şarttır.

Dini kurumların eklenmesi, Tiran'ın kültürel dayanıklılığının ve çoğulculuğunun derin bir ifadesidir. Bu binalar hem işlevsel alanlar hem de şehrin özgürlük ve çeşitliliğe doğru yolculuğunun sembolik işaretleri olarak hizmet eder. Sembolik önemlerinden ödün vermeden kentsel dokuya entegre olmalarını sağlamak, kültürel dayanak noktaları olarak devam eden rolleri için hayati önem taşıyacaktır.

InterContinental Hotel kulesinin örneklediği misafirperverlik tekliflerinin modernizasyonu, Tiran'ın küresel bağlantı özlemlerini yansıtıyor. Ancak, bu tür büyük ölçekli gelişmelerin entegrasyonu, tarihi bölgenin görsel ve işlevsel dengesini bozmamak için dikkatli bir şekilde yönetilmelidir.

İdari işlevlerin potansiyel yer değiştirmesi, tarihi alanda yaratıcı müdahaleler için fırsatlar sunar. Bu alanları kamusal, kültürel veya ticari kullanım için yeniden kullanmak, mirasına saygı gösterirken bölgenin canlılığını artırabilir. İleriye dönük olarak, bu gelişmelerin kapsayıcı, bağlam duyarlı ve sürdürülebilir olmasını sağlamak, tarihi alanın bütünlüğünü korurken gelecekteki potansiyelini kucaklamak için önemli olacaktır.

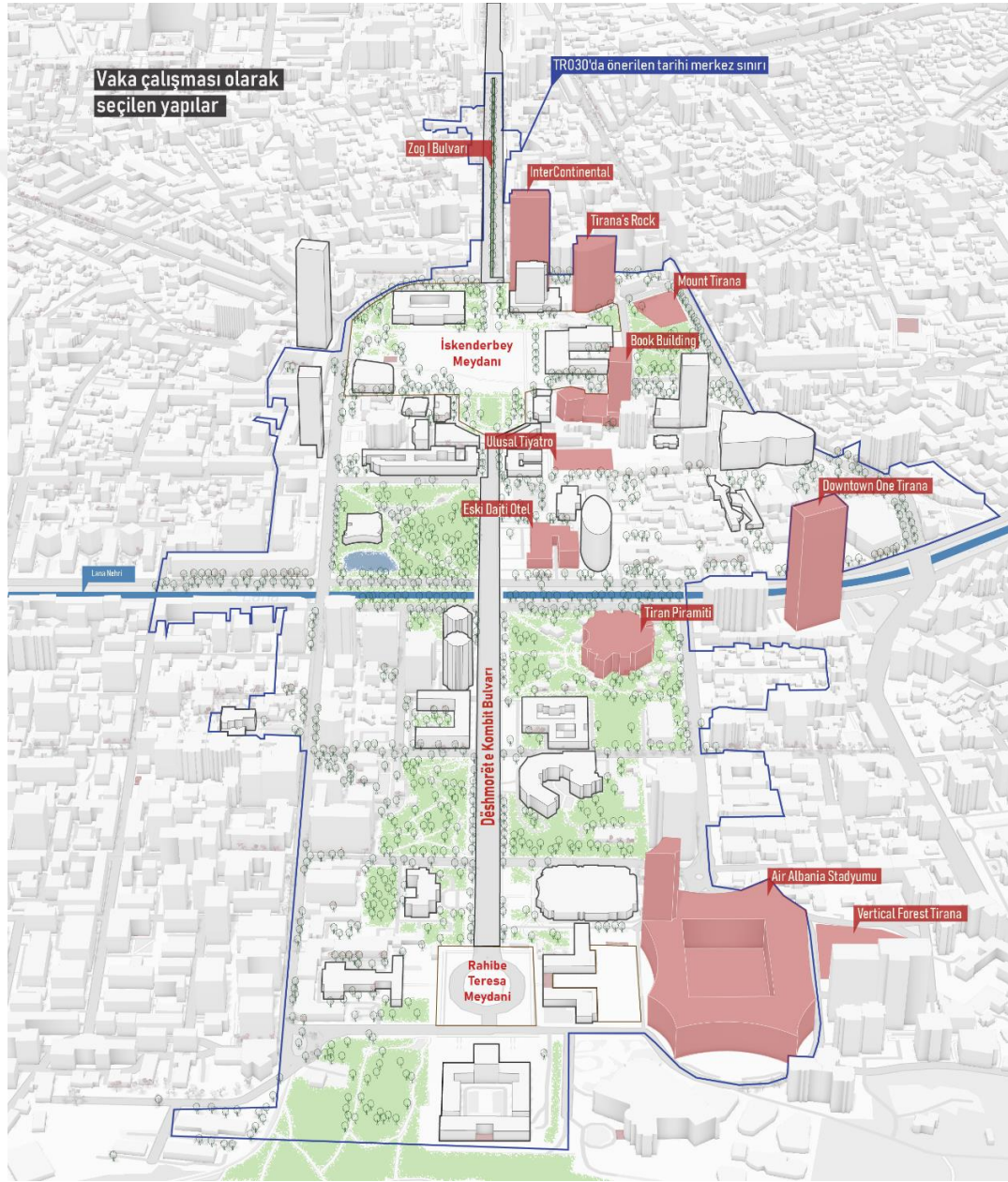
4.3.3. Sembolik ve Sosyal Önemi

Merkezi omurga, Tiran'ın karmaşık tarihini ve gelişen kimliğini somutlaştırarak derin bir sembolik değere sahiptir. Sosyalist dönemde omurga, mimarinin ve kamusal alanların devlet gücünü ve birliğini iletmek için titizlikle düzenlendiği kontrollü bir alandı. Enver Hoxha heykelinin bulunduğu İskenderbey Meydanı, kamusal yaşamda sosyalist ideallerin merkeziliğini sembolize ederek, devletin vizyonuyla uyumlu kolektif bir Arnavut kimliğinin anlatısını güçlendirdi.

Sosyalist sonrası dönemde, omurganın sembolik rolü daha çoğulcu hale geldi. Örneğin, İskenderbey Meydanı'nın yeniden tasarımı, devlet kontrolünün ikonografisini kaldırdı ve yerine demokratik katılımı ve kültürel çeşitliliği teşvik eden açık, esnek bir meydan koydu. Meydanın yaya dostu bir alana dönüştürülmesi, vatandaşlar için kamusal alanın geri kazanılmasını ifade ediyor ve demokratik toplumu tanımlayan açıklık ve erişilebilirlik ideallerini yansıtıyor.

Omurganın kültürel ve ticari bir merkez olarak yeni rolü, Tiran sakinleri arasında bir gurur ve sahiplenme duygusu da besledi. Özellikle İskenderbey Meydanı, çeşitli kamu etkinlikleri, festivaller ve toplantılar için bir sahne haline geldi ve daha kapsayıcı bir ulusal kimlik biçimini sembolize etti. İdeolojik bir alandan katılımcı bir alana geçiş, Tiran'ın kontrollü bir sosyalist başkentten açık, çok kültürlü bir kentsel merkeze dönüşümünü vurgular.

4.4. Önemli Projeler

Şekil 88: Tarihi alanda gözlemlenen önemli projeler.

Bu çalışmada daha fazla gözlem için 10 sosyalist sonrası gelişme seçilmiştir (Şekil 88). Bunlar şehrin silüetini hızla değiştiren ve kültürünü etkileyen son gelişmelerdir. Aşağıdaki tabloda inşa yılı, mimarı ve statüsüyle birlikte sayılmıştır (Tablo 6). Binalar önümüzdeki bölümlerde daha ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Tablo 6: Tarihi bölgedeki önemli projeler.

No	Adı	Fotograf	Yılı	Mimarı	Tarihi Eser	Durumu
1	Qemal Stafa Air Albania Stadyum		1946 2019	Gherardo Bosio Archea Associati	II. Derece	Yıkıldı / Yeni stadyum yapıldı
2	Tiran Piramiti		1988	Klement Kolaneci MVRDV	II. Derece	Korunmuş / Yenilendi
3	Ulusal Tiyatro Binası		1939 2026	Giulio Berte BIG Architects	II. Derece	Yıkıldı / Yeni bina yapılıyor
4	Dajti Otel Ulusal Banka G. Merkez		1942	Gherardo Bosio & Gio Ponti	II. Derece	Korunmuş / Restorasyon
5	The Book Binası		2025	54N1E	Yok	Yeni Yapı
6	Tirana's Rock		2025	MVRDV	Yok	Yeni Yapı / Yapımı için iki II. derece tarihi eser yıkıldı
7	Mount Tirana		-	CEBRA	Yok	Yeni Yapı / Kentsel alan kullanıldı
8	InterCont. Otel		2025	Bolles+Wilson & Atelier 4	Yok	Yeni Yapı
9	Vertical Forest Tirana		-	Stefano Boeri Architteti	Yok	Yeni Yapı
10	Downtown One Tirana		-	MVRDV	Yok	Yeni Yapı

4.4.1. ‘Qemal Stafa’ Stadyumu / Air Albania Stadyumu

Şehrin 20. yüzyıl mirasını bir kısmını değiştiren önemli bir gelişme, Tiran'daki futbol tapınağının yenilenmesi projesiydi. "Qemal Stafa" stadyumu, 1940'larda Tiran'ın erken kentsel gelişiminde İtalyan projelerinin bir parçasıydı. 1946'da açılışı yapılan Qemal Stafa Stadyumu, Arnavutluk'un Tiran kentinde sembolik bir yapıydı. II. Dünya Savaşı'nın ulusal kahramanı olan Qemal Stafa'nın adını taşıyan stadyum, önemli bir ulusal gurur noktasını temsil ediyordu. Gherardo Bosio tarafından Rahibe Teresa Meydanı etrafındaki daha büyük kompleksin bir parçası olarak tasarlanmıştı. Tasarımı, bu meydanın etrafındaki diğer binaları tamamlıyordu. Cephede Politeknik Üniversitesi binasının cephesinde kullanılan taş bloklar kullanılmıştır. Stadyumun orijinal tasarımı, o dönemde Tiran'ın 60.000 nüfusu için fazlasıyla yeterli olan 15.000 kapasiteli bir Olimpiyat Stadyumu şeklini öngörüyordu. Yapının başlangıçta tamamen mermerle kaplanması planlanmıştı, ancak Alman işgali de dahil olmak üzere II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu kesintiler, planlanan kaplamayı alan yalnızca bir tribünle bu özelliğin tamamlanmasını engelledi. Stadyum, ilk on yıllarında futbol maçlarından atletik yarışmalara ve Arnavutluk'un spor tarihinde önemli bir rol oynayan altı Arnavut Spartakiad'ına kadar çok çeşitli etkinlikler için kullanıldı.

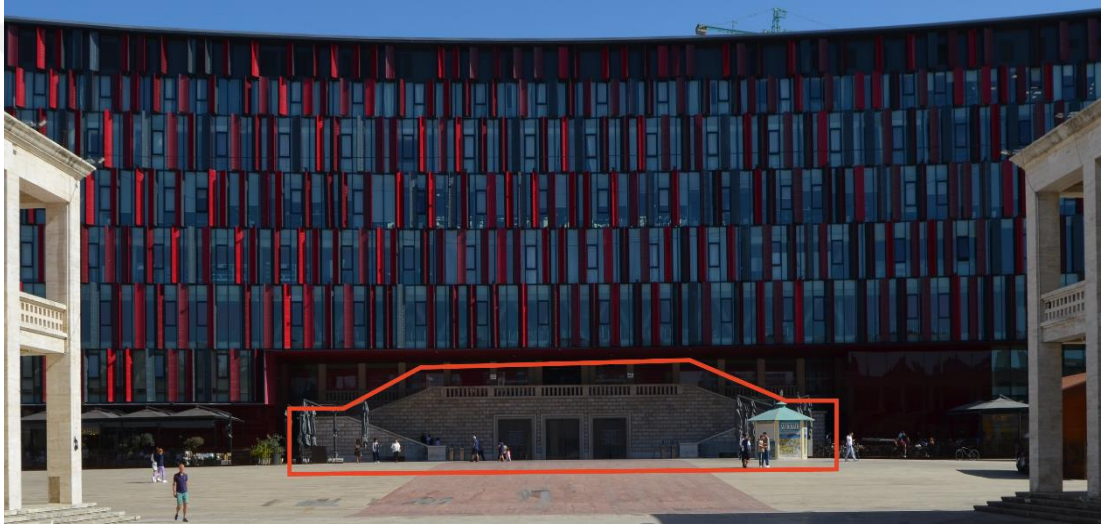
Şekil 89: "Qemal Stafa" stadyumu yıkılmadan önce. (URL 58)

Ancak 2010 yılında hükümetin bu kamusal mekanı satacağı haberi yayıldı. Arnavutluk Futbol Federasyonu, stadyumu yönetmenin gerçek hakları olduğunu belirterek karara itiraz etti. Hükümet ve Futbol Federasyonu, Tiran'a ve ülkeye hizmet edecek yeni bir stadyum inşa etmek konusunda ancak 2016 yılında anlaştılar. 2016 yılında, kültürel bir anıt olmasına rağmen tarihi Qemal Stafa Stadyumu, Arnavutluk hükümeti ve Arnavutluk Futbol Federasyonu'nun (FSHF) ortak çabasının bir parçası olarak, yeni, son teknoloji ürünü bir ulusal futbol stadyumu olan Air Albania Stadyumu'na yer açmak için yıkıldı. Archea Associati'den İtalyan mimar Marco Casamonti tarafından tasarlanan Air Albania Stadyumu, 22.500 kişilik oturma kapasitesine sahip çok amaçlı bir mekan olarak tasarlandı. 60 milyon avrodan fazla maliyeti olan inşaat 2019 yılında tamamlandı ve yeni tesis kısa sürede Tiran'ın merkezi bir simgesi haline geldi.

Şekil 90: Stadyumun durumu, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Air Albania Stadyumu, yalnızca futbol altyapısıyla değil aynı zamanda şehrin çağdaş kentsel dokusuna entegrasyonu da dikkat çekiyor. Tasarımı, Marriott Oteli, çeşitli ticari alanlar, bir müze ve kamusal olanaklar içeren ikonik 112 metrelik bir kuleye sahip çok yönlü bir yapıyı içeriyor. Ayrıca, kırmızı ve siyah metal panellerle süslenmiş stadyumun dış cephesi, ülkenin ulusal kimliğine saygı duruşunda bulunarak sembolik olarak Arnavutluk bayrağını yansıtıyor. Eski Qemal Stafa Stadyumu'nun aksine, Air Albania Stadyumu yalnızca futbola ayrılmış ve atletizm pisti kaldırılmış. Yeni stadyumun önemli bir özelliği, Gherardo Bosio'nun 1939'daki orijinal tasarımından kalma anıtsal merdivenin korunup yeniden kurulmasıydı ve bu sayede kültürel mirasın kaybolmaması sağlandı.

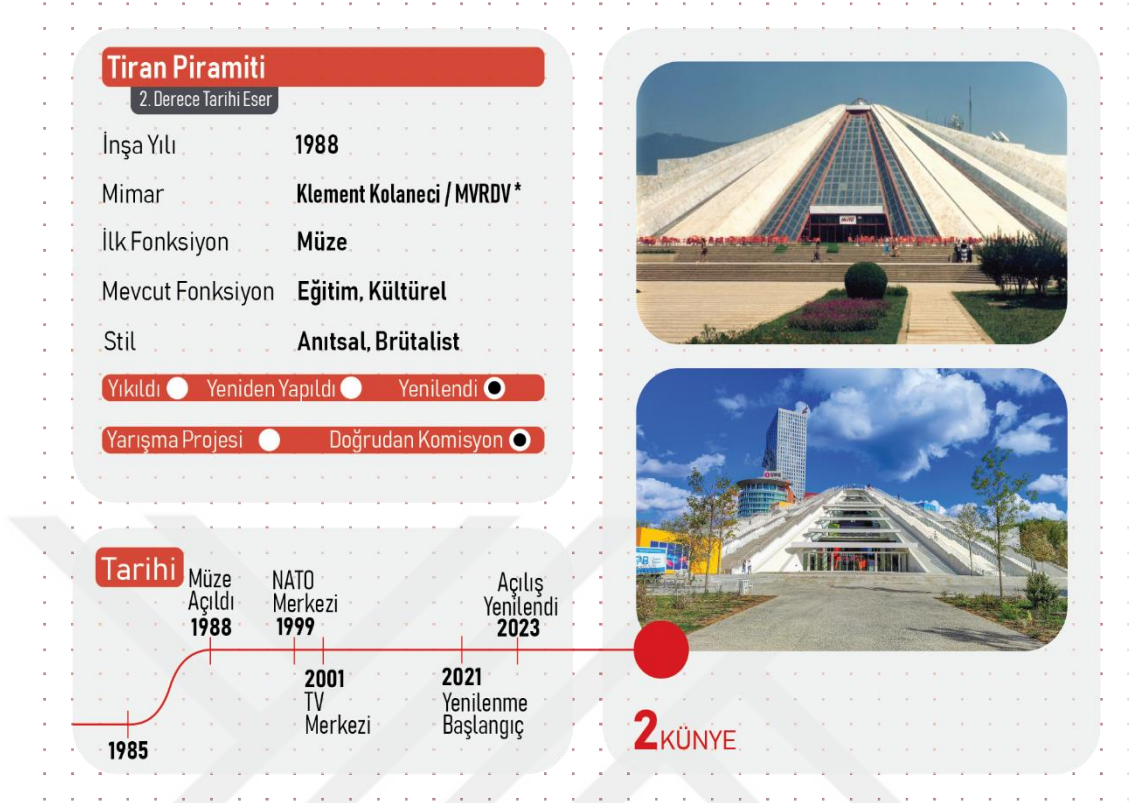

Şekil 91: Air Albania Stadyumu eski girişiyle, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Stadyumun içine yerleştirilen bir kafe, maç oynanmasa bile halka açıktır. Kafe, insanların içeceklerini alabilecekleri ve stadyumun içini keşfedebilecekleri bir yer olarak hizmet vermektedir.

Qemal Stafa Stadyumu'nun Air Albania Stadyumu'na dönüşümü hem Arnavutluk futbolunun büyüyen ihtiyaçlarını hem de Tiran'ın daha geniş kentsel yeniden geliştirme hedeflerini yansıtıyor. Yeni stadyum uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapmak üzere tasarlanmış modern bir tesis olsa da, hem ismi hem de korunan merdiven gibi tasarım öğeleriyle Arnavutluk'un tarihiyle sembolik bağlarını koruyor. Ülkenin geçmişine saygı duyarken modernleşme hırslarının bir kanıtı olarak duruyor.

4.4.2. Tiran Piramidi

Başlangıçta Arnavut komünist lider Enver Hoxha'yı anmak için bir anıt olarak inşa edilen Tiran Piramidi, yalnızca Arnavutluk'un çalkantılı siyasi yolculuğunu değil, aynı zamanda mimarinin toplumsal değerlerdeki değişimleri somutlaştırma potansiyelini de yansıtan bir dizi dönüşüm evresinden geçti. Başlangıçta 1990'larda tasarlanan piramidin tarihi, Arnavutluk'un otoriterlikten demokrasiye, izolasyondan küreselleşmeye karmaşık geçişinin bir mikrokozmosu olarak hizmet ediyor. Bu bölüm, Tiran Piramidi'nin evrimini inceliyor, baskının bir sembolünden canlı bir kültürel merkeze dönüşümünü izliyor ve bu yolculuğa eşlik eden tartışmalar ve eleştirilerle ilgileniyor.

Enver Hoxha'nın kızı Pranvera Hoxha ve kocası Klement Kolaneci tarafından tasarlanan Tiran Piramidi, 1988'de Enver Hoxha Müzesi olarak açıldı ve Arnavut komünist devletinin bugüne kadar gerçekleştirdiği en pahalı bina oldu (Shilling, 2023). Anıtsal brutalist tasarımı (Şekil 92), Hoxha'nın gücünü yüceltmeyi ve mirasını oluşturmayı, rejimin sosyalist ve milliyetçi ideolojiyi etkileyici ve kalıcı olması amaçlanan bir mimari formda birleştirme girişimlerini somutlaştırmayı amaçlıyordu (Higgins, 2023). Yaygın bir ekonomik yoksunluk döneminde inşa edilen piramit,

rejimin özlemleri ile Arnavut halkının karşı karşıya kaldığı sert gerçekler arasındaki farklılığı yansıtıyordu; devletin hırsları ile halkın yaşanmış deneyimleri arasındaki uyumsuzluğun çarpıcı bir hatırlatıcısıydı (Pllumbi, 2021).

Şekil 92: Eski "Enver Hoxha Müzesi". Tiran Piramidi, 1988. (URL 59)

1991'de komünizmin çöküşünden sonra piramit, Arnavutluk'un belirsiz komünizm sonrası yörüngesini yansıtan birkaç yeniden kullanım aşamasından geçti. Yapı bir konferans merkezi, Kosova Savaşı sırasında NATO üssü, bir radyo yayın tesisi ve hatta bir gece kulübü olarak kullanıldı (Shilling, 2023). Kimliği, o dönemde Arnavutluk'un siyasi manzarası gibi, akışkandı. Bu çoklu kullanımlar, bina için sürekli değişen bir sembolizm yarattı ve onu çelişkili anlamlarla yüklü, tartışmalı bir alan haline getirdi. Bu değişikliklerin ortasında piramit, özellikle eğimli kenarlarına tırmanıp onu geçici bir oyun alanı olarak kullanan Tiran gençleri için önemli bir gayri resmi kamusal alan haline geldi (Şekil 93). Halkın bu kendiliğinden sahiplenmesi, yapının orijinal otoriter niyeti ile özgürlük ve geri alma sembolü olarak gelişen rolü arasındaki kopukluğu vurguladı.

Şekil 93: Gençlerin oyun alanı olarak kullandığı brutalist piramit. (URL 60)

Yapının uyarlanabilirliği, Arnavutluk'un daha geniş sosyo-politik dönüşümlerinin simgesidir. Ülke sıkı bir şekilde kontrol edilen, izole edilmiş bir komünist devletten giderek küresel topluluğa entegre olan bir devlete doğru kayarken, piramidin değişen işlevleri bu evrimi yansıtıyordu. Hem ülkenin modernite ve demokratikleşme yolculuğuna tanıklık etti hem de bu yolculukta bir katılımcı oldu. Binanın 1990'lar ve 2000'lerde Tiran gençliği tarafından gayri resmi olarak sahiplenilmesi, bir tür tabandan direnişi sembolize ediyordu - başlangıçta otoriter gücü yüceltmek için tasarlanmış bir yapıya karşı bir eylemlilik ifadesi. Bir propaganda aracından halk tarafından geri kazanılan bir alana doğru bu evrim, mimari, güç ve toplum kimliği arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koyuyor.

2017 yılında Hollandalı mimarlık firması MVRDV, Arnavut-Amerikan Kalkınma Vakfı (AADF) ile işbirliği yaparak Tiran Piramidi'ni gençler için bir kültür merkezine dönüştürmekle görevlendirildi ve uyarlanabilir yeniden kullanım projesi, şehrin rolünü yeniden tanımlamayı amaçlıyordu. Bu dönüşüm tartışmasız değildi. Mimarlar, yerel halkın, özellikle de burayı tırmanma ve toplanma yeri olarak kullanan gençlerin alanı geri alma biçiminden ilham aldılar. MVRDV, binanın eğimli kenarlarına basamaklar ekleyerek bu etkileşim ruhunu korumaya çalıştı ve böylece tırmanma pratiğini resmileştirirken güvenliği de sağladı (Maas, 2023). Kirişlerden biri

de, gayriresmi bir oyun alanı olarak geçmişine saygı duruşunda bulunarak kayan bir özellik olarak tutuldu.

Şekil 94: MVRDV tarafından yenilenen Tiran Piramidi, 2023. (URL 61)

2023'te açılışı yapılan yenilenmiş piramit, yeni bir şehir parkıyla çevrilidir ve tamamen halka açıktır, bu da onu bir topluluk simgesi olarak konumlandırır. MVRDV, sınıflar, kafeler, stüdyolar, atölyeler ve başlangıç ofisleri gibi çeşitli işlevler için alan görevi gören yapı boyunca canlı, renkli kutular tanıttı. Bu alanların yaklaşık yarısı, robotik, animasyon ve müzik gibi teknolojiyle ilgili konularda ücretsiz okul sonrası eğitim sağlayan kar amacı gütmeyen bir eğitim kurumu olan TUMO Tiran tarafından işgal edilmektedir. Bu uyarlanabilir yeniden kullanım projesi, otoriter gücün bir anıtından, Tiran'ı modernize etme ve kamusal alanlar üzerinde kolektif bir sahiplenme duygusu yaratma yönündeki daha geniş çabalarla uyumlu bir şekilde, toplumsal katılım ve güçlendirme alanına önemli bir geçişi temsil etmektedir (Luarasi, 2023).

MVRDV tarafından benimsenen tasarım stratejisi, yıkımdan ziyade ekleme ilkesiyle sürdürülebilirliği vurgular. Piramidin çekirdek yapısını koruyarak ve renkli kutular biçiminde yeni işlevsel unsurları entegre ederek, mimarlar yeni inşaatla ilişkili çevresel etkiyi en aza indirdiler. Sadece eklenen kutular iklimlendirilirken, yapının geri kalanı yılın büyük bölümünde çevreye açık kalarak enerji tüketimini azaltır (Shilling, 2023). Bu yaklaşım yalnızca binanın fiziksel mirasını korumakla kalmaz, aynı zamanda daha geniş sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle de uyumludur ve

piramidi kentsel bağlamlarda uyarlanabilir yeniden kullanım için bir model olarak konumlandırır.

Şekil 95: Yenilemeden sonra Tiran Piramidi'nin iç kısmı. (URL 62)

Tiran Piramidi'nin dönüşümü eleştirmenlerle karşılandı. Eleştirmenler, yenilemenin karmaşık geçmişinin korunması yerine modernizasyonu önceliklendiren yeni bir anlatı dayatarak binanın tarihi önemini silme riski taşıdığını savunuyor. Skender Luarasi (2023), renkli kutuların ve yeni merdivenlerin tanıtımının piramidin orijinal formunu etkili bir şekilde "uyuşturduğunu", mimari karmaşıklığını azalttığını ve onu çağdaş kullanımlar için basit bir fon haline dönüştürdüğünü savunuyor. Luarasi ayrıca, uyarlanabilir yeniden kullanımın yapıyı görünürde korurken, orijinal özünü temelden değiştirdiğini ve dönüşüm ile silme arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdığını ileri sürüyor (Luarasi, 2023).

Bu eleştiri, özellikle politik olarak yüklü bağlamlarda, uyarlanabilir yeniden kullanım uygulaması hakkında önemli sorular gündeme getiriyor. Piramidin bir teknoloji ve kültür merkezine dönüştürülmesi, bazıları tarafından otoriter kökenleriyle tam olarak yüzleşmeden onları geçersiz kılma girişimi olarak görülüyor. Hoxha rejimi sırasında eski bir siyasi tutuklu olan Fatos Lubonja, yenilemeyi Arnavutluk'un karanlık geçmişinin sembolik bir temizliği olarak görüyor ve yeni tasarımın binayla

ilişkilendirilen acı dolu geçmişi sildiğini ve genç nesli komünist dönemin gerçeklerinden kopuk bıraktığını savunuyor (DW News, 2023). Buna karşılık, projede yer alan mimar Genti Agolli, orijinal yapının unsurlarının, acımasız kökenlerini vurgulayan kaba, cilasız bölümler gibi binanın tarihini hatırlatacak şekilde kasıtlı olarak korunduğunu iddia ediyor (DW News, 2023).

Piramidin dönüşümüyle ilgili tartışma, hafıza, kimlik ve mimarinin geçmiş ile şimdiki zaman arasında aracılık etme rolü gibi daha geniş meselelere değiniyor. Bazıları için yenileme, bir tür tarihsel amneziyi, komünist dönemin mirasıyla ve Arnavut halkına yaşattığı travmayla tam olarak başa çıkamamayı temsil ediyor. Buna karşılık, diğerleri dönüşümü bir zamanlar baskıyı simgeleyen bir alanı geri alma ve onu gelecek nesillerin yararına yeniden kullanma fırsatı olarak görüyor. Bu bakış açıları arasındaki gerilim, önemli tarihsel ve politik yük taşıyan yapılarla başa çıkmanın doğasında var olan zorlukları vurguluyor.

Şekil 96: Yenilemeden sonra korunan eğimli oyun alanı. (URL 63)

Tartışmalara rağmen Tiran Piramidi artık Arnavutluk'un dayanıklılığının ve geleceğe yönelik özlemlerinin bir sembolü olarak duruyor. Orijinal yapının unsurlarını korurken yeni, canlı kullanımları entegre ederek, dönüşüm geçmiş ve gelecek arasında denge kurmayı amaçlıyor. MVRDV'nin tasarımı, binanın tarihini, mevcut amacına hükmetmesine izin vermeden kucaklıyor ve onu herkese açık, eğlenceli ve erişilebilir bir alan olarak konumlandırıyor (Maas, 2023). Bir zamanlar bir lideri yüceltmek için

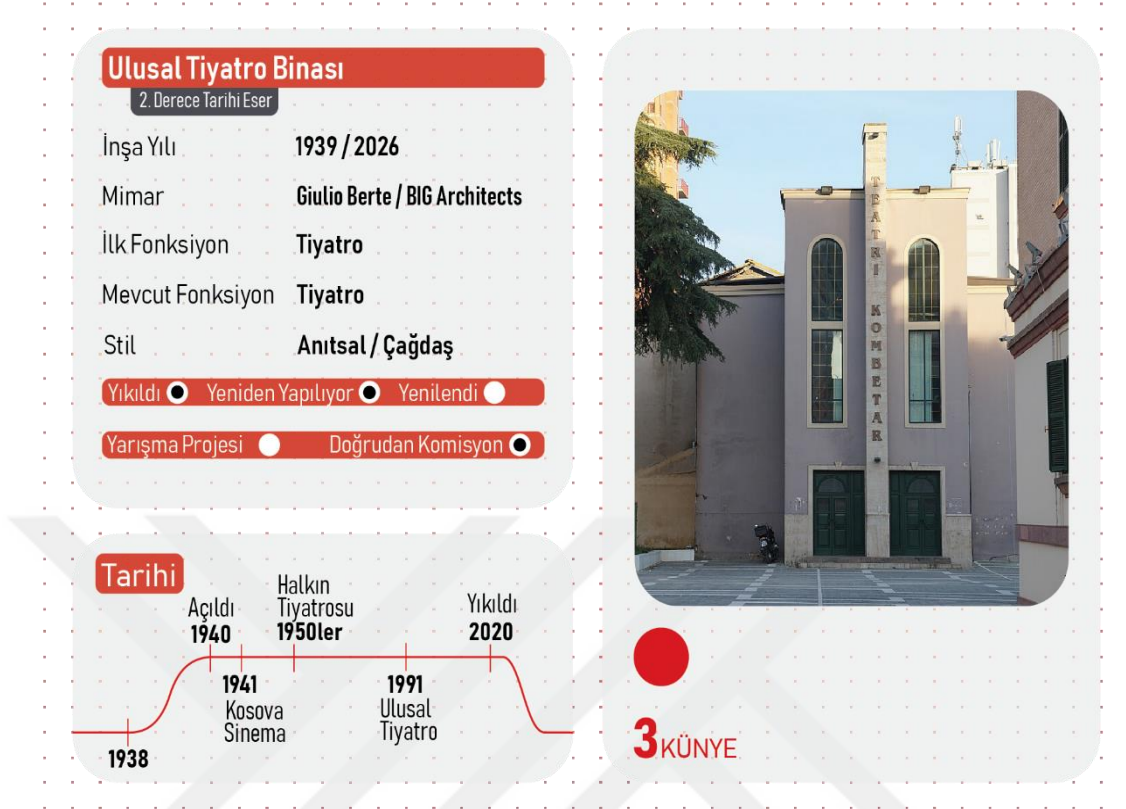
tasarlanmış bir binanın şimdi gençlerin güçlendirilmesi için bir merkez olarak kullanılmasının ironisi gözlemcilerin gözünden kaçmıyor. Bu dönüşüm, mimarinin mekanları geri almak ve anlamlarını çağdaş değerlerle uyumlu bir şekilde yeniden tanımlamak için bir araç olarak hizmet etme potansiyelini vurguluyor (Higgins, 2023).

Tiran Piramidi, politik olarak yüklü yapıları dönüştürmenin doğasında bulunan karmaşıklıkları örneklemektedir. Mimarının hem tarihi anlatıları nasıl koruyabileceği hem de yeniden tanımlayabileceği konusunda bir vaka çalışması olarak hizmet eder ve hafızanın önemini kabul ederken yeni katılım ve topluluk biçimlerini besleyen uyarlanabilir yeniden kullanıma yönelik nüanslı bir yaklaşım sunar. Binanın otoriter bir gücün anıtından canlı bir kültürel merkeze yolculuğu, mimarinin yalnızca fiziksel manzarayı değil aynı zamanda bir şehrin kültürel ve sosyal yapısını da şekillendirmedeki dönüştürücü potansiyelini vurgular.

Dahası, piramidin uyarlanabilir yeniden kullanımı, sosyalizm sonrası bağlamlarda kentsel yenilemenin daha geniş sürecine dair değerli içgörüler sağlar. Tiran gibi şehirler otoriter geçmişlerinin miraslarıyla boğuşurken, zorluk bu tarihlerin ilerlemeyi engellemesine izin vermeden onurlandırmanın yollarını bulmaktır. Tiran Piramidi, mevcut haliyle, bu dengeyi sağlamak için bilinçli bir çabayı temsil ediyor: geçmişin fiziksel varlığını korurken, yeni bir nesil için önemini yeniden yorumluyor. Binanın açık, topluluk odaklı tasarımı, halk etkileşimini teşvik ederek, bir zamanlar ayrıcalıklı bir anıtı, katılımı ve etkileşimi davet eden kapsayıcı bir kamusal alana dönüştürüyor (Shilling, 2023).

TUMO Tiran'nın piramidin tasarımına entegre edilmesi, Arnavutluk'un gelişimi bağlamında eğitim ve güçlendirmenin önemini daha da vurgulamaktadır. Gençlere ücretsiz, teknoloji odaklı eğitim sağlayarak proje, Arnavutluk'u tarihsel olarak etkileyen beyin göçü ve ekonomik durgunluk zorluklarını ele almaya yönelik daha geniş çabalarla uyumludur. Gençlerin katılımı ve beceri geliştirmeye odaklanma, piramidi toplumsal değişim için bir katalizör olarak konumlandırarak, bir sonraki neslin ülkenin büyümesine ve modernleşmesine katkıda bulunmak için ihtiyaç duydukları araçlarla donatılmasına yardımcı olur (Shilling, 2023).

4.4.3. Ulusal Tiyatro Binası

17 Mayıs 2020'de Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu'nun yıkılması, Tiran'ın devam eden kentsel dönüşümünde önemli bir an olarak görülebilir. Şafak vakti gerçekleştirilen ve iki yıldan fazla süren protestoların ardından gerçekleşen yıkım, Arnavutluk'ta kentsel kalkınmanın, kültürel mirasın ve kamu katılımının geleceği hakkında bir tartışmayı ateşledi. Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu'na ev sahipliği yapan bina, 1939'da Arnavutluk'un İtalyan işgali döneminde inşa edildi. Mimar Giulio Berté tarafından tasarlanan bina, başlangıçta bir kültür ve spor merkezi olarak tasarlanmıştı ve daha sonra ülkedeki sanatsal çabalar için merkezi bir sahne haline geldi. Tiyatro böylece faşist mimari müdahalenin unsurlarını ve Arnavutluk'un kendi siyasi değişimlerini yansıtan sonraki dönüşümleri bünyesinde barındırarak çok katmanlı tarihi öneme sahipti. Komünist rejim sırasında bina, ulusal ve ideolojik performanslar için önemli bir tiyatro olarak hizmet etti ve rejim sona erdikten sonra da Arnavut kültürünü şekillendirmeye devam etti.

Şekil 97: Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu binası, inşaatın ilk zamanları. (URL 64)

Tiyatronun mimari değeri hem benzersiz malzemeleri hem de şehrin katmanlı tarihinin bir sembolü olarak kabul edildi. Tiyatro, kavak lifleri ve yosunla karıştırılmış deneysel bir çimento olan "populit" ile inşa edildi. Bu malzeme, iki dünya savaşı arasındaki otarşik dönemde İtalyan yenilikçiliğini gösteriyordu (Tsai Mali, 2018). Başlangıçta ekonomik verimliliği ifade etmek için tasarlanan bu deneysel yapı, daha sonra yetkililerin malzemelerin binanın güvenliğini tehlikeye attığını iddia etmesiyle tartışmanın temel noktalarından biri haline geldi (Marsela Musabelliu, 2020).

Mimari benzersizliğinin ötesinde, Ulusal Tiyatro aynı zamanda Tiran'ın kültürel hafızasının odak noktasıydı. Nesiller boyu Arnavut sanatçıların kariyerlerine başladıkları ve vatandaşların sanat, kültür ve topluluk deneyimlemek için bir araya geldikleri bir mekandı. Tiyatro, Tiran'ın sosyal tarihinde drama, hiciv ve sanatsal ifadenin ulusun kültürel bilincini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı önemli bir bölümü temsil ediyordu.

Şekil 98: BIG Architects'ten Ulusal Tiyatro binası için konsepti. (URL 65)

Tiyatronun yıkılması kararı, 2018 yılında Fusha Shpk adlı yerel bir inşaat şirketi ve Bjarke Ingels Group (BIG) adlı tanınmış bir Danimarka mimarlık firmasının dahil olduğu bir kamu-özel sektör ortaklığı (PPP) düzenlemesinin parçası olarak duyuruldu. Bu öneri, çevredeki kamu arazisini özel geliştirme için kullanarak yüksek katlı konut ve ticari binaların yanında yeni bir tiyatronun inşasını içeriyordu (Mejdini, 2020). Uluslararası Para Fonu (IMF), bu tür projeler için PPP'lerin kullanımı konusunda endişelerini dile getirerek, şeffaflık eksikliği ve yetersiz maliyet-fayda analizi konusunda uyarıda bulundu ve neoliberal geliştirme stratejilerinin kamu çıkarları yerine özel kazançları nasıl ayrıcalıklı kılabileceğini vurguladı (Mali, 2018).

Fusha Shpk'nin tiyatro yeniden geliştirmesini üstlenmesini sağlamak için Arnavutluk parlamentosu tarafından çıkarılan özel yasa, yaygın muhalefete rağmen, kamusal hesap verebilirliği atlatmanın rahatsız edici bir örüntüsünü daha da ortaya koydu. Bu yasa, Arnavutluk Anayasa Mahkemesi'nin yargı reformları nedeniyle işlevsel olmadığı bir zamanda yürürlüğe girdi ve yasanın anayasaya uygunluğuna yönelik herhangi bir itirazın önüne geçti (Mejdini, 2020). Böylece tiyatro, kamusal endişeleri bir kenara bırakan bir kalkınma vizyonunu ilerletmek için yasal boşlukların kullanıldığı kentsel alan üzerinde bir savaş alanına dönüştü.

Neoliberal kentsel gündem, uluslararası yatırım çekme ve Tiran'ı modern mimarinin merkezi haline getirme odaklı bir şekilde karakterize edilmiştir. Ancak bu

vizyon, yerel toplulukların ihtiyaçları ve istekleriyle sıklıkla çatışmıştır. Tiyatronun yıkılması, kamu için faydalı olarak çerçevelenen kalkınma projelerinin, topluluk alanlarının yerinden edilmesine ve kültürel mirasın silinmesine nasıl yol açabileceğinin başlıca bir örneğidir. Bu projeleri kolaylaştırmak için kamu-özel sektör ortaklıklarının kullanılması, kentsel dönüşümden gerçekten kimin yararlandığı ve sıradan vatandaşların seslerinin duyulup duyulmadığı konusunda soruları gündeme getirmektedir (Gashi, 2020).

Tiyatronun yıkılması hem yerel sanatçılardan hem de uluslararası miras örgütlerinden önemli bir direnişe yol açtı. Tiyatronun Korunması İttifakı, yeniden geliştirme planının duyurulmasından kısa bir süre sonra başlayan protestoları harekete geçirmede önemli bir rol oynadı. Sanatçılar ve aktivistler binayı işgal etti, kültürel etkinliklere ev sahipliği yaptı ve alanda sürekli bir varlık göstererek onu kontrolsüz gelişime karşı bir meydan okuma sembolüne dönüştürdü (Mejdini, 2020). Hareket önemli bir uluslararası destek kazandı ve Europa Nostra gibi örgütler tiyatroyu Tiran'ın mirasının hayati bir parçası olarak tanıdı ve korunması çağrısında bulundu (Isto, 2020).

Şekil 99: 17 Mayıs 2020'de Ulusal Tiyatro binasının kalıntıları. (URL 66)

Tiyatroyu Koruma İttifakı, yalnızca bir binanın yıkılmasına karşı değil, aynı zamanda kâr odaklı kentsel gelişim lehine kültürel mirasın silinmesine yönelik daha geniş bir eğilime karşı da bir direniş sembolü haline geldi. Aktivistler çok sayıda

kültürel performans, kamusal tartışma ve sanatsal etkinlik düzenleyerek tiyatroyu canlı bir kültürel etkinlik merkezine dönüştürdü. Mekanın protesto ve kültürel üretimin merkezi haline getirilmesi, kültürel hafızanın korunmasının önemini vurgulama ve vatandaşların şehirlerinin gelişiminde söz sahibi olma hakkını savunma çabasıydı (Musabelliu, 2020).

Bu yaygın desteğe rağmen, hükümetin yıkım baskısı hiçbir zaman sarsılmadı. 17 Mayıs 2020'de şafak vakti ve COVID-19 karantinası sırasında tiyatroyu temizlemek için polis gücünün kullanılması, yetkililerin Tiran'a yönelik vizyonlarını dayatmak için ne kadar kontrol uygulamaya istekli olduklarını gösteriyor (Lunghi ve Scardi, 2020). Yıkımı protestolar izledi ve birçok vatandaş, seksen yıldır bir topluluk alanı olarak hizmet veren kültürel bir dönüm noktasının kaybını yas tutmak için bir araya geldi. Tiyatronun yıkımına verilen duygusal tepki, hükümetin neoliberal kalkınma öncelikleri ile topluluğun kültürel miraslarını koruma arzusu arasındaki kopukluğu vurguladı (Musabelliu, 2020).

Tiyatronun yıkılmasına karşı direniş, Tiran'daki kültürel ve tarihi koruma için verilen daha geniş mücadeleyi de gün yüzüne çıkardı. Tiyatro sadece bir binadan fazlasıydı; şehrin kolektif hafızasının bir deposu ve dayanıklılığının bir simgesiydi. Bina yıkıldıktan sonra bile devam eden protestolar, kamuoyunun şeffaflık eksikliği, kültürel alanların aşınması ve hükümetin kamuoyunu umursamaması konusundaki hayal kırıklığının bir ifadesiydi. Bu protestolar yalnızca tarihi bir yapıyı kurtarmakla ilgili değildi, aynı zamanda kentsel karar alma süreçlerinde daha fazla hesap verebilirlik ve katılım talep etmekle ilgiliydi (Mejdini, 2020).

Tiyatronun yıkımı karşı-miras merceğinden de okunabilir. Andrew Herscher'in tanımladığı gibi (Isto, 2020'de alıntılanmıştır), karşı-miras, genellikle devletin onayladığı gelecek vizyonlarının önünü açmak için, modernite ve ilerlemenin baskın anlatısına uymayan belirli binaların ve mekanların yıkımını ifade eder. Bu anlamda, Ulusal Tiyatro, yeni, ekonomik olarak üretken mekanlar yaratma lehine tarihi önemi küçümsenerek, kalkınmanın önünde bir engel olarak konumlandırıldı. Yasal boşluklar, şeffaflığın olmaması ve siyasi iradenin dayatılması, hükümet ve özel çıkarlar arasındaki güçlü bir bağ karşısında kültürel mirasın kırılganlığını vurgular.

Ulusal Tiyatro gibi kültürel dönüm noktalarının silinmesi, sosyal ve kültürel refahtan ziyade ekonomik büyümeye öncelik veren daha geniş bir kentsel gelişim

örüntüsünün parçası olarak da görülebilir. Bu eğilim Tiran'a özgü değildir; şehirlerin, genellikle yerel topluluklar ve tarihi süreklilik pahasına kentsel manzaralarını dönüştürerek uluslararası yatırım çekmek için rekabet ettiği küresel bir olgunun parçasıdır. Bu nedenle tiyatronun yıkılması, kültürel mirasın ve topluluk alanlarının korunması yerine kâr odaklı kentsel gelişime öncelik vermenin tehlikeleri hakkında uyarıcı bir hikaye olarak hizmet eder (van Gerven Oei, 2020).

4.4.4. Dajti Otel / Ulusal Banka Merkezi

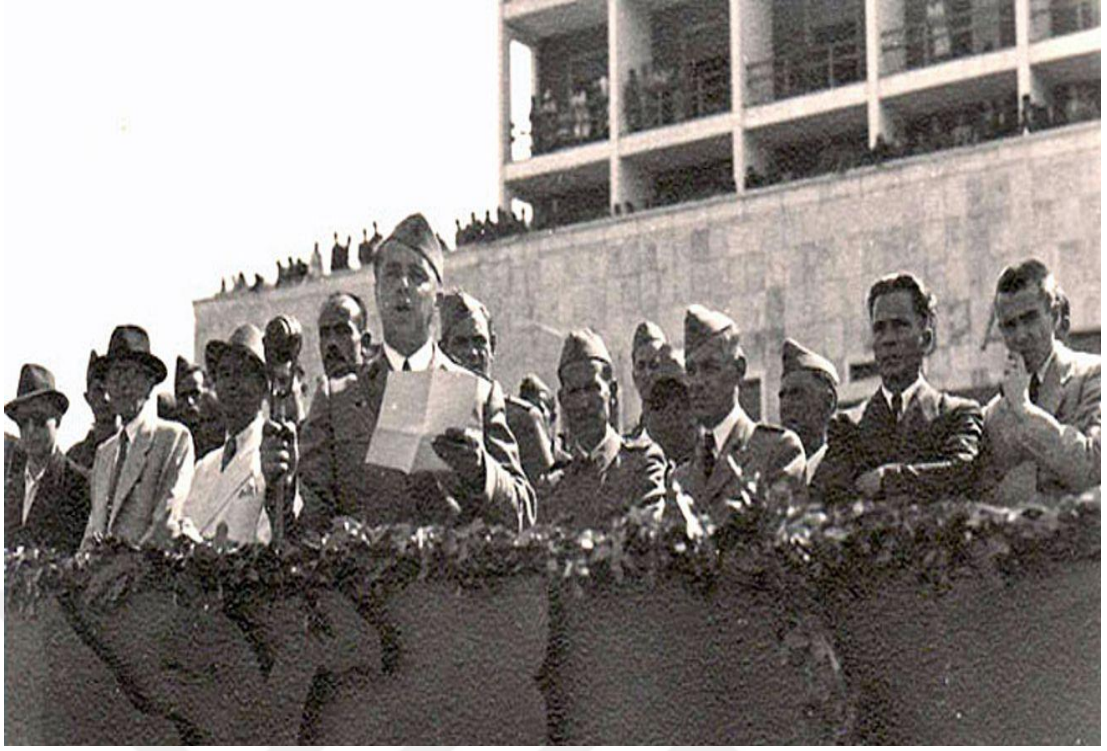
Tiran'daki Hotel Dajti, Arnavutluk'un karmaşık tarihinin bir işaretçisi, 20. yüzyılın başlarındaki rasyonalist mimarının bir örneği ve İtalyan işgali sırasında Tiran'ın kentsel dönüşümünün bir sembolü olarak duruyor. 1930'ların başında Gherardo Bosio ve Gio Ponti tarafından inşa edilen bina, o dönemdeki Faşist İtalya'nın kentsel vizyonuna yanıt veren sofistike bir tasarım dilini bünyesinde barındırıyor. Tiran Genel Düzenleyici Planı'ndan sorumlu olan Bosio, Dajti'yi, şehrin mimari manzarasında İtalyan etkisini güçlendiren Bulevardi Dëshmorët e Kombit'in (eski adıyla Viale dell'Impero) oluşturulmasını da içeren daha geniş bir kentsel dönüşümün parçası olarak gördü.

Şekil 100: Önünde İtalyan bayrağı bulunan Dajti Oteli inşaat sonrası. (URL 67)

Hotel Dajti'nin Bosio tarafından tasarlanan daha geniş kentsel planla bütünleşmesi, İtalyan Faşist rejiminin Tiran'ı modernleştirme ve ihtişamı işlevsellikle birleştiren bir mimari kimliği teşvik etme tutkusunu yansıtıyor. Dëshmorët e Kombit Bulvarı üzerinde yer alan otel, diğer önemli sivil ve idari binaların yanında stratejik bir konuma sahip olup, zamanın gücünü ve modernliğini simgelemeyi amaçlayan uyumlu bir kentsel bütünlüğe katkıda bulunmaktadır. Bu konumlandırma, binanın hem fiziksel hem de sembolik bir dönüm noktası olarak hizmet etmesine olanak tanıdı; Tiran'ın kritik bir modernleşme döneminde gelişen kentsel kimliğinin bir vücut bulmuş hali.

Hotel Dajti'nin tasarımı en iyi şekilde Bosio'nun ölçülü ve zarif mimari dilinin bir tezahürü olarak anlaşılabilir. Bina, katıların ve boşlukların etkileşimiyle yaratılan kontrastlarla farklı ölçeklerde saf hacimler sergiliyor; balkonlar ve sundurmalar cepheleri süsleyerek görsel zenginliğini artırıyor. Taban seviyesindeki mermer kaplamanın sıvalı üst gövdelerle bir araya getirilmesi, malzemeler ile binanın genel görsel ritmi arasındaki güçlü ilişkiyi vurguluyor. Bu özellikler, Hotel Dajti'yi bölgesel bir simge yapı olarak konumlandırdı ve en parlak döneminde Balkanlar'ın en sofistike otellerinden biri olarak lanse edildi (Gazeta Tomori, 1942).

Şekil 101: Enver Hoxha, Dajti Otel'i'nin önünde konuşuyor, 1945. (URL 68)

Hotel Dajti'nin tarihi aynı zamanda Arnavutluk'un 20. yüzyıl boyunca yaşadığı sosyo-politik değişimlerle de derinden iç içe geçmiş durumda. Nisan 1942'de tamamlanmasının ardından bina, İtalyan işgalinin empoze ettiği modernlik özlemlerini simgeleyen, kısa sürede Tiran'ın en çok beğenilen yerlerinden biri haline geldi. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından bina geçici olarak komünist hükümete ev sahipliği yaptı (Şekil 101), bu da tarihi ağırlığını daha da artırdı. 20. yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünde otel, yabancı misafirlerin ağırlandığı birincil mekan olarak hizmet vermiştir; bu, Tiran'daki sembolik statüsünün ve pratik değerinin bir kanıtıdır.

Ancak 1990'larda komünizmin çöküşü, Dajti gibi devlete ait mülklere yapılan yatırımların azalmasına yol açtı, bu da mülkün kademeli olarak bozulmasına ve sonunda 2002'de kapanmasına neden oldu. Binayı özelleştirmeye yönelik birçok başarısız girişime rağmen, kültürel önemini korudu ve 2002 yılında kültür anıtı olarak listelenmiş olup, Arnavutluk'un mimari ve kültürel mirasındaki önemine işaret etmektedir.

Şekil 102: Uyarlanabilir yeniden kullanım müdahalelerinden önce Hotel Dajti. (URL 69)

Hotel Dajti'nin 2010 yılında Arnavutluk Bankası tarafından satın alınması, otelin tarihi tarihinde yeni bir sayfa açtı. Banka, birçok tartışmaya rağmen, tarihi bütünlüğünü korumak ve merkez bankası genel merkezinin bir uzantısı olarak hizmet verecek şekilde uyarlamak amacıyla binayı 30 milyon avroya satın aldı. Hotel Dajti'nin uyarlanabilir yeniden kullanımı, mirasın korunması ile çağdaş gerekliliklerin dengelenmesi konusunda ilgi çekici bir örnek sunmaktadır. Petreschi Architects liderliğindeki restorasyon projesi, Bosio'nun orijinal tasarımını onurlandırırken, yeni rolü için gerekli modern müdahaleleri de sunmayı amaçladı. Yapının güçlendirilmesi ve erişilebilirlik için sistemlerin iyileştirilmesi gibi bu düzenlemeler, binanın tarihi karakterinden ödün vermeden 21. yüzyıl standartlarını karşılamasını sağlıyor.

Daha da önemlisi, uyarlanabilir yeniden kullanım yaklaşımı yalnızca mimari mirası korumakla kalmıyor, aynı zamanda binanın bir toplumsal varlık olarak rolüne de katkıda bulunuyor. Restorasyon, banka ile halk, özellikle öğrenciler, araştırmacılar ve akademisyenler arasında önemli bir bağlantı sağlayan bir halk kütüphanesinin geliştirilmesini içeriyor. Ayrıcalıklı lüks bir alandan kapsayıcı bir kamu hizmeti

tesisine doğru yaşanan bu değişim, mimarlık ile toplum arasındaki gelişen ilişkinin altını çiziyor; eski elit bir kurumu şeffaf, erişilebilir bir kuruma dönüştürüyor.

Şekil 103: Arnavutluk Bankası'nın yeni Genel Merkezi olarak yenilenen Hotel Dajti binası. (URL 70)

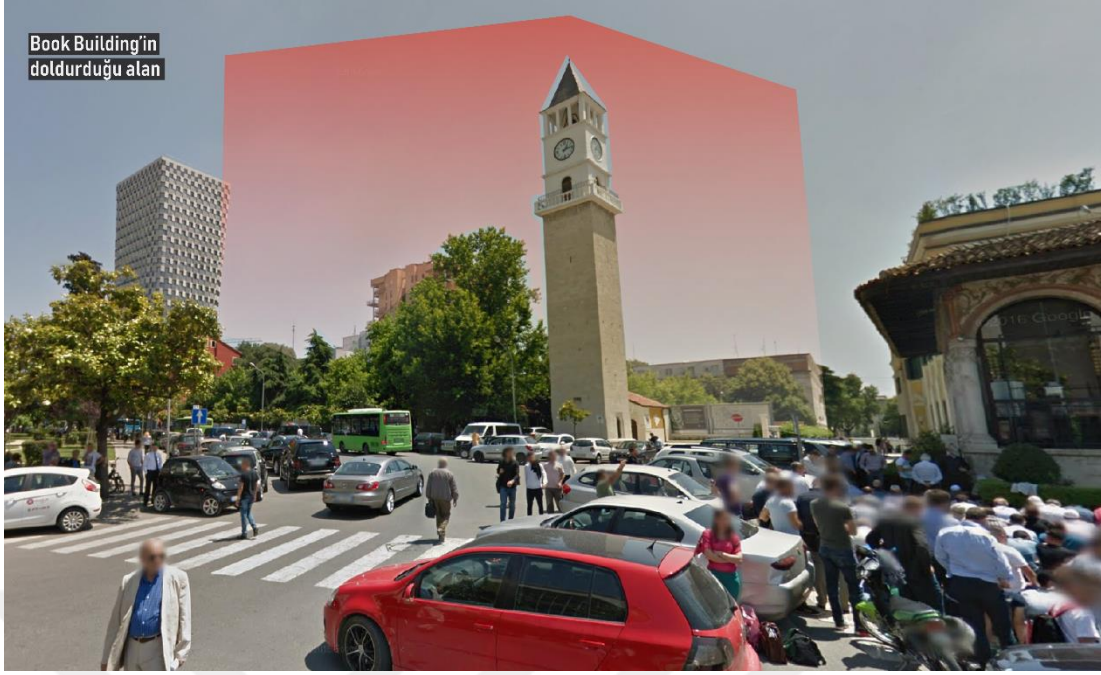
Doğal çevrenin restorasyon planına dahil edilmesi, uyarlanabilir yeniden kullanım sürecinin bir diğer dikkate değer yönüdür. Arnavutluk Bankası'nın otelin "yeşil çevresini" restore etme taahhüdü, günümüzde mimari korumada sürdürülebilirliğin artan önemine işaret ediyor. Restorasyon, yeşil çevreye vurgu yaparak Hotel Dajti'nin yalnızca Tiran'ın mimari mirasına değil aynı zamanda kentsel yaşanabilirliğine de olumlu katkıda bulunmaya devam etmesini sağlamayı amaçlıyor.

4.4.5. 'The Book' Binası

Saat kulesi ve Et'hem Bey Camii, İskender Bey Meydanı'nın kenarında Osmanlı mirasının görülebilen yegâne anıtlarından ikisidir. Bu binalar boş arka planlarından dolayı hemen fark ediliyordu. Ancak bu iki anıtın arka planına çağdaş gelişmenin eklenmesiyle artık aynı olmayacak. Kitap Binası, iki önemli eski projesi olan TİD Kulesi ve İskenderbey Meydanı'nın yenilenmesiyle Tiran'ı tanıyan bir firma olan 51N4E firmasının çağdaş bir tasarımıdır. Kitap Binası şehir manzarasına eklenen yeni bir simge yapı olacak. 2020 yılında yapımına başlandı ve inşaatı devam ediyor.

Tiran'ın kalbindeki bu çok amaçlı proje, Tiran'ın devam eden kentsel ve mimari dönüşümü bağlamında benzersiz bir örnek olay çalışması sunuyor. Kitap Binasının stratejik konumu, onu Tiran şehir merkezinin sürekli yoğunlaşması ve modernleşmesi için bir katalizör olarak konumlandırıyor. Gelişimi hem metropol yoğunluğunun benimsenmesini hem de küresel etkileri şehrin tarihi bağlamıyla bütünleştiren yeni bir kentsel çekirdek vizyonunu temsil ediyor.

Şekil 104: Kitap Binasının doldurduğu boşluk. (Resim Kaynağı: Google Haritalar Sokak Görünümü)

Projenin kısıtlayıcı kentsel kurallardan büyük ölçüde arınmış bir alanda konumlandırılması, Tiran'ın kentsel planlamaya yönelik esnek yaklaşımını inceleme fırsatı sunuyor. Bu katı düzenleme eksikliği, Kitap Binasının sınırları zorlamasına ve şehirde yoğunlaşmanın nasıl meydana geldiğini yeniden tanımlamasına olanak tanıyor. Bu hem bir fırsat hem de bir zorluktur; çünkü esneklik hızlı bir gelişmeye yol açabilir ama aynı zamanda Tiran'ın daha geniş kentsel vizyonunun tutarlılığı konusunda endişeleri de beraberinde getirir.

Kitap Binası, Tiran'ın gelecekteki metropol büyümesi için bir prototip olarak kavramsallaştırılıyor ve Tiran'ın kendisini küresel şehirler arasında konumlandırma arzusunu vurguluyor. Cami ve saat kulesi gibi geleneksel simge yapılarla yan yana olması şehrin ikili kimliğini yansıtıyor: hem tarihi mirasını koruma arzusu hem de modern, küreselleşmiş bir imaj için çabalama. Bu ikilik, Tiran'ın kentsel dönüşümüne ilişkin daha geniş anlatının simgesidir; sosyalist öncesi ve sosyalist dönem yapılarının bir arada var olması ve şehrin silüetini yeniden şekillendirmeyi amaçlayan yeni gelişmelerle karakterize edilen bir anlatı.

Kitap Binası, TID Tower projesinde olduğu gibi mimari açıdan hem küçük insan ölçeğini hem de daha büyük metropol ölçeğini bütünleştiren üç tekil yapıdan oluşuyor. Bu yaklaşım, Tiran'ın samimi bir Osmanlı mezrasından genişleyen bir metropole

doğru geniş kentsel evrimini yansıtıyor. Tasarım, kentsel mekanların sosyal ve insani yönlerini anlamayı sürdürürken, genişleyen bir nüfusun ihtiyaçlarına da hitap ediyor. Anıtsal ve samimi olan arasındaki bu denge, Tiran'ın hızlı büyümeyi yaşanabilirlikle uzlaştırma konusunda karşılaştığı zorluğu yansıtıyor.

Şekil 105: Yeni gelişmeler ve eski mirasla yan yana duran kitap binası, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Kitap Binasının zemin katının %50'sinin kamuya açık tutulması kararı, kentsel gelişimde kapsayıcılığın önemini daha da altını çiziyor. Kamu erişimine yapılan bu vurgu, hızla küreselleşen şehirlerde sıklıkla görülen özelleştirme eğilimleriyle çelişiyor ve yeni gelişmelerin açık ve davetkar kalmasını sağlamak için bilinçli bir çaba sarf edildiğini gösteriyor. Bu açıklık, şehrin yapısını merkezden uzaklaştırmayı ve halkın erişebileceği daha fazla alan yaratmayı amaçlayan Tiran 2030 (TR030) planının vizyonu ile uyumludur. Bu şekilde, Kitap Binası sadece fiziksel bir gelişme değil, aynı zamanda Tiran'ın, kontrolsüz kentsel büyümeye eşlik edebilecek ayrıcalıklılığa direnen, halkı için bir şehir olma arzusunun bir tezahürüdür.

Bununla birlikte, çeşitli tarihi binaların yanındaki yaklaşık konumu biraz tartışmalı ve bu anıtların ölçeğini gölgede bırakma eğiliminde olarak görülüyor. Saat kulesine ve Et'hem Bey Camii'ne yakın olmaları şehir manzarasındaki etkilerini en aza indiriyor.

4.4.6. Tiran's Rock

İskenderbey Binası olarak da bilinen Tiran's Rock, Tiran'ın post-sosyalist dönemindeki kentsel ve mimari dönüşümünü incelemek için ilgi çekici bir mercek sunuyor. Hollandalı mimarlar MVRDV tarafından tasarlanan bu bina, hem ulusal gururun simgesi hem de Tiran'ın silüetini şekillendiren daha geniş dinamiklerin bir temsili olarak duruyor. Arnavutluk'un ulusal kahramanı Gjergj Kastrioti İskenderbey'in (Şekil 106) başını andıran heykelsi formuyla proje, Tiran'ın tarihi kimliği ile modernite tutkusu arasında köprü kurma girişimi olarak hizmet ediyor ve Tiran'ın devam eden dönüşümüyle ilgili birkaç ana temayı özetliyor. şehir.

MVRDV'nin İskenderbey Binasına katılımı, uluslararası mimari uygulamaların Tiran'ın kentsel manzarasının yeniden şekillendirilmesindeki önemli rolünü yansıtıyor. Wainwright'ın (2024) belirttiği gibi, MVRDV'nin Arnavutluk'taki projeleri genellikle kültürel temsil konusunda sembolik ancak yüzeysel bir yaklaşım benimsiyor ve bu da tasarımlarının yerel bağlamda özgünlüğü konusunda endişelere yol açıyor. İskenderbey Binası da Arnavut mirasının karmaşıklığını aşırı basitleştirme potansiyeli taşıyan pop-milliyetçi estetiğiyle bir istisna değil. Binanın tasarımı, köklü bir yerel kimliği desteklemek yerine, ikonik bir simge yapı yaratma amacıyla tanıdık semboller kullanarak küresel bir izleyici kitlesine hitap ediyor gibi görünüyor.

Şekil 106: İskenderbey Binası (solda) ve İskenderbey'in Ulusal Müze'deki portresinin bir heykeli.

Önemli projeler için yabancı mimarlara güvenme eğilimi, dış etkilerin genellikle yerel mimari katkıları gölgede bıraktığı pek çok post-sosyalist şehirde görülen daha geniş küreselleşme süreciyle uyumludur. İskenderbey'in benzerliğinin kullanılması, küreselleşme karşısında ulusal gururu öne çıkarma çabası olarak görülebilir, ancak aynı zamanda bu tür ikonik jestlerin anlamlı mı yoksa yalnızca yüzeysel markalama çabaları mı olduğu konusunda soruları da gündeme getiriyor. Bu nedenle bina, Tiran'ın küresel hedeflerinin -bir yandan benzersiz bir kimliği korumaya çabalarırken bir yandan da modern bir Avrupa başkenti olarak görülme arzusu- hem vaatlerini hem de tuzaklarını temsil ediyor.

Şekil 107: II. Tiran'ın Rock projesine yer açmak için yıkılan anıtlar kategorisinde yer alıyor. Google Earth'ten alınan havadan görüntüler.

İskenderbey Meydanı yakınındaki eski villalar gibi tarihi yapıların yüksek katlı yapılara yer açmak için yıkılması, özellikle miras kaybı ve kentsel alanın giderek özelleştirilmesi konusunda halkın tepkisine yol açtı. Yıkılan bu villaların yerine inşa edilen İskenderbey Binası (Şekil 107), modernizasyon ile kültürel mirasın korunması arasındaki bu gerilime örnek teşkil etmektedir. Tarihi mimariyi göz ardı ederek ikonik yüksek binalar yaratmaya yapılan vurgu, Tiran'ın modernleşme isteği ile tarihi karakterini koruma ihtiyacı arasında denge kurma konusunda karşılaştığı zorlukların altını çiziyor.

'The Book' Binası gelişiminin aksine İskenderbey Binası, alanın yalnızca küçük bir kısmının kamusal alana tahsis edildiği bir dinamiki örnekliyor. Proje detaylarına göre arazinin %95'i binanın kendisi tarafından işgal ediliyor ve yalnızca %5'i kamu tesislerine kalıyor (CTBUH, 2020). Kentsel arazilerin özelleştirilmesi, Tiran'ın yoğunlaşması bağlamında özellikle endişe verici. Artık yüksek binalar inşa edilmiyor, kamusal alanlar giderek daha fazla feda ediliyor, bu da ayrıcalıklılığa ve özel mülkiyete öncelik veren bir şehir manzarasının oluşmasına yol açıyor. Bu değişimin sonuçları önemlidir, çünkü şehir sakinlerinin ihtiyaçları ile geliştiricilerin ve siyasi liderlerin hırsları arasındaki büyüyen uçurumun altını çizmektedir.

İskenderbey Binası'nın tasarımı, Arnavutluk'un ulusal kahramanının heykelsi tasviriyle şehrin geçmişi ile geleceği arasında görsel bir bağlantı kurmaya çalışıyor. Ancak bu sembolizmin etkililiği tartışmalıdır. Bina, İskenderbey'in mirasını kutlamayı ve ulusal kimliği kentsel dokuya yerleştirmeyi amaçlasa da, uygulanması bu güçlü tarihi figürü yalnızca mimari bir yeniliğe indirgeme riskini taşıyor. Binanın formu ikonik olsa da, yerel nüfusta gerçekten yankı uyandıracak derinlikten yoksun olabilir ve bunun yerine öncelikle dışarıdan gelenler için bir gösteri işlevi görebilir.

Tiran kendisini dünya sahnesinde kabul ettirmeye çalışırken İskenderbey Binası gibi projeler, mimariyi kimlik inşası için bir araç olarak kullanmanın karmaşıklığını vurguluyor. Buradaki zorluk, yalnızca uluslararası ilgiyi çeken değil aynı zamanda yerel toplumla gerçek bir bağ kuran yapılar yaratmakta yatmaktadır. Bu anlamda İskenderbey Binası, Tiran'ın küresel hırsları yerel kültürel kimlikle uzlaştırma arayışında karşılaştığı zorluklara ilişkin bir örnek olay incelemesi işlevi görüyor.

Yine de bina, insan kafasının kullanıldığı ilk yapılar arasında yer alıyor. Harvard Lampoon Binası gibi insan yüzü görüntüsünü yansıtmak için kapı ve pencereler gibi

mimari unsurları kullanan sembolik örneklerin yanı sıra, İskenderbey Binası, binaya tam bir kafa şekli vermek için zemin ve balkonlardan yararlanıyor.

4.4.7. Mount Tiran

Mount Tiran, Tiran'ın post-sosyalist dönüşümünün devam eden anlatısında önemli bir unsur olarak ortaya çıkıyor. CEBRA tarafından tasarlanan proje, Arnavutluk'un manzaralarının doğal özünü inşa edilmiş çevresinin dinamik dönüşümüyle harmanlayarak, şehrin bölgesel bir merkez olarak gelişen imajıyla yankılanıyor. Ülkenin en yüksek binası olan Mount Tiran, yalnızca dikey genişlemeyi temsil etmiyor; Tiran'ın kültürel öneme ve çevresel bilince sahip bir şehir olma hırsını temsil ediyor.

Bu proje, özellikle Tiran'ın iddialı GLP'si TR030 bağlamında, şehrin kentsel dokusunu doğal çevresiyle uzlaştırma arzusuna mimari bir yanıttır. Bu plan, kentsel yayılmayı önlemeyi ve merkezi alanları yenilemeyi, doğal kaynaklara duyarlı yüksek yoğunluklu gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Mount Tiran, bu özlemlerle uyumludur ve şehrin etrafını saran dağlık araziye çağrıştırmak için formunu kullanırken, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için yerel kaynaklı malzemeler kullanır.

Mount Tiran, Tiran'ın kalbinde, Ulusal Opera ve Bale Tiyatrosu (Şekil 108) gibi simge yapıların yakınında yer almaktadır.

Şekil 108: İskender Bey Meydanı'ndan görülen Tiran Dağı binası. (URL 71)

Mount Tiran'nın yükselişi, MVRDV'nin Downtown One Tiran ve 51N4E'nin TID Tower veya Book Building gibi diğer yüksek profilli projeleri de içeren Tiran'ın rekabetçi mimari manzarasına da katkıda bulunur. Bu gelişmeler, Mount Tiran ile birlikte, Tiran'ın mimari tipolojisinde, geleneksel ufuk çizgisine meydan okuyan daha uluslararası, simgesel yapılara doğru bir değişime işaret ediyor. Bu değişim yalnızca estetik değil, aynı zamanda şehrin Balkanlar'da kültürel bir işaret fişegi olma stratejik vizyonu ile derinden iç içe geçmiştir - hem politika belgeleri hem de son on yıllarda üstlenilen dönüştürücü kentsel projeler aracılığıyla ifade edilen bir vizyon. Mount Tiran, Tiran'ın kentsel evriminin ikiliğini göstermektedir: bir yandan şehir yukarı doğru genişliyor, uluslararası mimari tipolojileri ve küresel kalkınma eğilimlerini benimsiyor; diğer yandan, her yeni müdahalenin yerel bağlamla rezonansa girmesini sağlayarak kültürel ve coğrafi kimliğine bağlı kalıyor.

Şekil 109: Kamuya açık kentsel alandaki Tiran Dağı alanı.

Ulusal Opera ve Bale Tiyatrosu'nun arkasındaki parktaki Mount Tiran binasının inşası, uzun süredir İskenderbey Meydanı'nın bitişiğinde halka açık park ve meydan olarak hizmet veren bir alanın önemli bir dönüşümünü işaret ediyor (Şekil 109). Hem sakinler hem de ziyaretçiler tarafından sevilen bu alan, yeşil bir vaha ve toplum toplantıları için bir mekan işlevi görerek şehrin sosyal ve kültürel dokusuna katkıda bulunmuştur.

Mount Tiran'nın mimari hırsı şehrin modernleşme çabalarını yansıtırken, tarihi açıdan önemli bir parka yerleştirilmesi kamusal alanların korunması konusunda endişelere yol açıyor. Opera ve Bale Tiyatrosu'nun arkasındaki park, şehrin kalbinde yeşil bir sığınak sunarak Tiran'nın kentsel manzarasının hayati bir parçası olmuştur. Mount Tiran'nın bu alanda geliştirilmesi, ortak yeşil alanlar yerine ticari ve konut projelerine öncelik verme yönünde bir değişimi ifade ediyor.

Bu gelişme, bitişik parsellerde daha fazla inşaat için emsal teşkil edebilir ve potansiyel olarak parkın şehrin hafızasından tamamen silinmesine yol açabilir. Böyle bir eğilim, şehrin çevresel sağlığına ve sosyal uyumuna katkıda bulunan temel kamusal alanların kaybolmasına neden olabilir.

Kentsel gelişimi kamusal parkların korunmasıyla dengelemek, kentsel yaşam kalitesini korumak için hayati önem taşır. Mount Tiran gibi projeler ekonomik büyümeyi teşvik edebilir ve şehrin silüetini modernize edebilirken, çevresel faydalar sağlayan ve ortak buluşma noktaları olarak hizmet veren yeşil alanların pahasına olmamalıdır. Düşünceli kentsel planlama, yeni gelişmeleri mevcut kamusal alanlarla

entegre etmeye çalışmalı ve şehrin büyümesinin yaşanabilirliğini ve kültürel mirasını azaltmak yerine artırmasını sağlamalıdır.

4.4.8. InterContinental Otel

Tiran InterContinental Otel kulesi, şehrin küresel hırslarını somutlaştıran çağdaş mimarinin yükselişini simgeliyor. İskenderbey Meydanı ve Zogu I Bulvarı'nın kesiştiği noktada bulunan 133,5 metrelik kule, hem fiziksel hakimiyeti hem de yansıttığı sosyo-ekonomik özlemleriyle başkentin sosyalizm sonrası evriminin çarpıcı bir sembolüdür.

Hızlı kentsel büyüme ve artan özel yatırımlarla karakterize edilen bir dönemde ortaya çıkan InterContinental kulesi, Tiran'ın canlı bir kentsel merkeze dönüşmesinin bir işareti olarak duruyor. Kentsel planlama ve büyümenin büyük ölçüde düzensiz olduğu post-sosyalist dönemin erken evrelerinin aksine, bu kule Tiran'ın uluslararası sahnedeki konumunu güçlendirmeyi amaçlayan daha stratejik, imaj odaklı bir geliştirme biçiminin kanıtıdır. Tarihi Tiran Uluslararası Otel'i'ne yakınlığı, sosyalist dönem dönüm noktasını bu yeni post-sosyalist vizyona bağlayarak başka bir tarihsel süreklilik katmanını daha ekler.

Şekil 110: Uluslararası Otel'in arkasındaki InterContinental Kulesi, 2023. (Kaynak: Kevi Beqiraj, 2023)

Kübik formları ve altın ve siyah arasındaki çarpıcı kontrastıyla InterContinental Otel kulesi'nin tasarımı, yalnızca modern silüete katkıda bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda uluslararası lüks ve prestij duygusu da uyandırıyor. Malzemeler ve estetik seçimler, binayı çevredeki yapılardan farklılaştırmaya hizmet ediyor ve onu Tiran'ın mimari çeşitliliğini artıran yeni bir odak noktası haline getiriyor. Kule için betonarme ve bitişik konferans odaları için çelik kullanımı, hem sağlamlığa hem de esnekliğe bilinçli bir vurguyu yansıtıyor ve yapının lüks konaklamadan büyük kamu etkinliklerine kadar çeşitli işlevlere hizmet etmesini sağlıyor.

Ayrıca, kulenin Tiran'ın merkez eksenini bağlamındaki rolü, kentsel dönüşüm anlatısına katkısını anlamak için çok önemlidir. Zogu I Bulvarı boyunca ve İskenderbey Meydanı'na bitişik olarak konumlandırılan bina, turizm, iş ve eğlencenin yeni dinamiklerini tanıtarak bölgenin karakterini aktif olarak yeniden tanımlıyor. En üst katların sunduğu panoramik manzaralar, lüks spa ve çatı barı gibi olanaklarla birlikte, yalnızca uluslararası turistleri çekmek için değil, aynı zamanda yerel halk arasında kozmopolit bir yaşam tarzını teşvik etmek için de tasarlanmıştır ve böylece Tiran'ın yansıtmayı arzuladığı küresel şehir imajına katkıda bulunur.

InterContinental Otel Kulesi'nin daha büyük otel kompleksine olan bağlantısı, özellikle Tiran International Hotel'in bir uzantısı olarak üstlendiği rol, Tiran'ın geçmişi ve bugünü arasında bir anlatı bağı sağlıyor. Sosyalist dönem kentsel planlamasının bir ürünü olan eski otel ve yeni kule birlikte, şehrin merkezi, devlet odaklı kalkınmadan görünürlük, ekonomik fırsat ve uluslararası tanınırlığa öncelik veren piyasa odaklı bir yaklaşıma geçişini gösteriyor. Bu evrim, konferans tesislerine, lüks turizme ve üst düzey misafirperverliğe yönelik artan talebi karşılayan otelin işlevlerinde açıkça görülüyor; bunların hepsi, kendisini daha geniş küresel ekonomiye entegre eden bir şehrin göstergeleri.

Kentsel tasarım perspektifinden, böylesine yüksek bir yapının tarihsel açıdan önemli ve açık bir kamusal alana bitişik olması, meydandaki bireyler arasında bir yabancılaşma hissine yol açabilir (Şekil 110). Kamusal alanlarda konforu ve katılımı teşvik eden insan ölçeği, kulenin hakimiyetiyle bozulabilir ve ziyaretçiler arasında önemsizlik veya rahatsızlık hissine yol açabilir.

4.4.9. Vertical Forest Tiran

Vertical Forest Tiran, Tiran'ın evrimleşen dönüşümünde önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor ve şehrin kentsel manzarasını mimari ve ekolojik sistemlerin

yenilikçi bir senteziyle yeniden tanımlama arzusunu somutlaştırıyor. Stefano Boeri Architetti tarafından tasarlanan bu dikey orman, yalnızca Tiran silüetinin ikonik bir görsel ögesi olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir kentsel yaşam için acil talebe kasıtlı bir yanıt olarak da duruyor.

Şekil 111: Vertical Forest Tiran, 2024. (URL 72)

Vertical Forest Tiran, kentsel yeşilliği artırarak iklim değişikliğini hafifletmeyi amaçlayan Boeri'nin kentsel ormancılık vizyonunu örneklemektedir. Tiran'ın 2030 Ana Planı'nda özetlenen hedeflerle tutarlı olarak, proje, özellikle 1990'larda ve 2000'lerin başında hızlandırılmış genişlemesi sırasında Tiran'ın sosyalizm sonrası gelişimini şekillendiren hızlı kentleşmenin olumsuz etkilerini ele almak için kasıtlı bir müdahaleyi bünyesinde barındırmaktadır. Vertical Forest'ın mimari yaklaşımı, doğayı inşa edilmiş çevrenin yapısal çerçevesine yerleştirerek kentsel yerleşim için yeni bir paradigma sunmaktadır. Akdeniz bitki türlerinin dahil edilmesi, yerel ekosisteme uyumu yansıtmakta, kentsel biyoçeşitliliği artırmakta ve CO2 Emilimi yoluyla kirliliğin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

Vertical Forest'ın Tiran'ın 2030 Düzenleme Planı'na dahil edilmesi, çevresel dayanıklılık ve kentsel yaşanabilirli e doğru daha geniş ve bilinçli bir geçişi işaret ediyor. Eski belediye başkanı Edi Rama'nın liderliğinde başlatılan ve Erion Veliaj tarafından daha da  ilerletilen 2030 planı, yeşil altyapı, sürdürülebilir büyüme ve arazi sömürüsünün en aza indirilmesine öncelik veriyor. Dolayısıyla Vertical Forest Tiran, bu politika hedeflerinin somut bir tezahürü olarak hizmet ediyor; Tiran'ı daha yeşil, daha dayanıklı bir geleceğe yönlendirmeye yönelik politik ve toplumsal ba lılı ın yerleşik bir ifadesi. Ayrıca, tarihsel olarak yaygın ve gelişigüzel bir kalkınma modelinden kontrollü büyüme ve ekolojik dengeyi vurgulayan bir modele doğru kültürel bir değişimi simgeliyor.

şekil 112: İtalya'nın Milano kentinden sonra Tiran'da da Vertical Forest var. (URL 73; URL 74)

Ancak, proje aynı zamanda tekrarlanabilirliği ve uzun vadeli uygulanabilirliği konusunda eleştirel bir değerlendirmeyi de gerektiriyor. Milano'daki prototipe benzer şekilde, Vertical Forest Tiran, hala önemli ekonomik ve sosyal eşitsizliklerle mücadele eden bir şehirde bu kadar karmaşık yeşil altyapıyı sürdürmenin pratikli i konusunda sorular gündeme getiriyor. Kentsel gelişimin genellikle kalite pahasına hızlı inşaatı  nceliklendirdi i bir ortamda, bu dikey ekosistemin etkili bir şekilde sürdürülmesi yalnızca önemli miktarda finansal yatırım değil, aynı zamanda sürdürülebilir kentsel uygulamalara yönelik sürdürülebilir bir kurumsal ba lılık da gerektiriyor. Ek olarak, Vertical Forest'ın lüks yeşillili inin Tiran'ın ekonomik olarak daha dezavantajlı

bölgeleriyle yan yana getirilmesi, kentsel gelişimdeki sembolik mimari ifadeler yaratmak ve nüfusun daha geniş sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını ele almak arasındaki sürekli gerginliği vurguluyor.

Sonuç olarak, Vertical Forest Tiran, ilgi çekici bir özlem anlatısını temsil ediyor. Tiran gibi şehirlerin sürdürülebilir mimariyi kentsel dokularına sorunsuz bir şekilde entegre edebileceği, ekolojik faydalar sağlarken kentsel yaşam kalitesini artırabileceği bir gelecek vizyonunu simgeliyor. Bu bina, Tiran'ı yeşil kentselcilikteki küresel hareketlerle uyumlu hale getirme yolunda önemli bir adımı temsil ediyor ve mimari inovasyon yoluyla iklim değişikliğini ele alma zorunluluğunu vurguluyor.

4.4.10. Downtown One Tiran

Hollandalı mimarlık firması MVRDV tarafından tasarlanan 140 metre yüksekliğindeki karma kullanımlı bir kule olan Downtown One, Tiran'ın kentsel dönüşümünde önemli bir anı temsil ediyor. 2024'te tamamlandığında Arnavutluk'un en yüksek binası olarak, yalnızca mimari tutkuyu değil, aynı zamanda şehrin kalkınma anlatısında daha geniş bir sosyo-kültürel değişimi de temsil ediyor. Lana Nehri'nin hemen güneyinde, Bajram Curri Bulvarı boyunca konumlanan Downtown One, her çıkıntılı koyun bir kasaba veya şehri sembolize ettiği, Arnavutluk'un soyut bir

haritasını oluşturan çarpıcı pikseli bir cephe sunuyor. Bu sembolik tasarım, ulusal kimliği kentsel dokuya entegre etme yönündeki bilinçli bir çabayı yansıtıyor; Tiran'ın sosyalist döneminin daha faydacı ve ideolojik mimarisinden önemli bir sapma.

Şekil 113: MVRDV tarafından tasarlanan ve pikseli cephesinde Arnavutluk haritasının yer aldığı Downtown One Tiran. (URL 75)

Ulusal sembollerin Tiran'ın çağdaş mimarisine dahil edilmesi, Arnavutluk'un kültürel kimliğini kentsel gelişimiyle iç içe geçirmeye yönelik bilinçli bir çabayı yansıtıyor. Downtown One Tiran ile birlikte, Arnavutluk'un ulusal kahramanının büstü şeklinde yontulmuş MVRDV'nin Tiran's Rock'ı, Arnavutluk bayrağının renkleriyle uyumlu, belirgin bir şekilde kırmızı kullanılan Air Albania Stadyumu ve Arnavutluk'un doğal manzarasını simgeleyen çevredeki dağlardan ilham alan Tiran Dağı, hepsi dikkate değer örneklerdir.

Francesca Rizzetto, röportajında, yabancı mimarlık firmalarının bu milliyetçi sembollerini Arnavutluk'un kültürel bağlamıyla rezonansa girmek ve mimari sahnesinde bir yer edinmek için bir strateji olarak kullandığını öne sürüyor. Buna karşılık, Ditjon Baboci, bu tür sembolizmin neo-milliyetçi bir stile eşit olduğu fikrini reddederek deneysel doğalarını kabul ediyor. Ayrıca, bu binaların mevcut hükümetin somut

mirasları olarak hizmet ettiğini ve gelecekteki yönetimler altında değişime tabi olabilecek yasama başarılarının ötesinde şehirde kalıcı bir fiziksel iz bırakmayı amaçladığını ileri sürüyor. Bu trend, Tiran'ın gelişen silüetinde ulusal kimlik, politik ifade ve mimari yenilik arasındaki karmaşık etkileşimi vurguluyor.

4.5. Sonuçlar

Tiran'ın merkezi omurgası ve çevresindeki tarihi alanın vaka çalışması, miras, kentsel büyüme ve mimari sembolizmin etkileşiminin şehrin gelişen kimliğini yansıttığı bir dönüşüm anlatısının altını çiziyor. Arnavutluk'un başkenti küreselleşme ve modernleşmenin taleplerini karşılarken, merkezi mekanları hem bir sahne hem de ilerleme, kültür ve mirasa dair rekabet eden vizyonlar için bir çatışma alanı haline geldi.

Tarihin Katmanlarından Dikey Hırsla

Bir zamanlar Osmanlı ve erken modern karakteriyle tanımlanan Tiran'ın tarihi bölgesi, post-sosyalist hırslarla yönlendirilen yeni bir dikey boyut benimsedi. Pikseli Arnavut haritası cephesiyle Downtown One Tirana ve İskenderbey Meydanı yakınındaki InterContinental Hotel Tower gibi projeler, Tiran'ın küresel mimari trendlere girişini vurguluyor. Bu gökdelenler ekonomik özlemi sembolize ediyor ancak aynı zamanda şehir merkezinin insan ölçeğine ve tarihi uyumuna da meydan okuyor. Mütevazı alçak yapılardan baskın yüksek yapılara geçiş, Tiran'ın tarihi anlatısını korumak ve modern bir Avrupa metropolü olarak geleceğini iddia etmek arasındaki daha geniş bir gerilimi yansıtıyor.

Mimarlık Sembolizmi: Ulusal Kimlik ve Politik Miras

Downtown One'daki Arnavutluk haritası veya Mount Tirana'nın dağlardan esinlenen tasarımı gibi ulusal sembollerin kullanımı, çağdaş gelişmeleri kültürel kimliğe bağlamak için kasıtlı bir strateji ortaya koyuyor. Francesca Rizzetto gibi mimarlar bu semboller yabancılık firmaların Arnavutluk'taki çalışmalarını bağlamlandırmaları için bir araç olarak yorumlarken, Ditjon Baboci bunları mevcut hükümetin kalıcı bir iz bırakma arzusunun deneysel ifadeleri olarak çerçeveliyor. Bu mimari milliyetçilik yerel gururla yankılanabilir ancak özellikle tarihi merkezin miras dokusuyla yan yana getirildiğinde performatif veya fırsatçı olarak görülme riski taşıyor.

Kamusal ve Yeşil Alanların Aşınması

Tiran'ın kentsel dönüşümünün en tartışmalı yönlerinden biri, kamusal ve yeşil alanlarının aşınmasıdır. Opera ve Bale Tiyatrosu'nun arkasında bir zamanlar park olan Mount Tirana'nın geliştirilmesi, özelleştirilmiş projelerin ortak alanlara tecavüzüne örnek teşkil ediyor. Bu tür değişiklikler sadece fiziksel değil, psikolojiktir ve vatandaşların şehirleriyle nasıl etkileşime girdiğini yeniden şekillendirir. Bitişik parsellerde daha fazla geliştirme potansiyeli, bu parkı şehrin hafızasından silme tehdidinde bulunarak Tiran'ın kentsel planlama süreçlerinin kapsayıcılığı hakkında sorular ortaya çıkarıyor.

Yasal Çerçeve ve Koruma Zorlukları

Tarihi alanın sınırlarının 2018'de yeniden tanımlanması, hızla kentleşen bir şehirde miras korumanın karmaşıklıklarını ortaya koyuyor. Koruma alanlarının tanıtımı bir miktar koruma sağlarken, bu bölgelerde yeni gelişmelere izin verilmesi amaçlarını zayıflatıyor. Bu yasal çerçeve, ekonomik büyümeyi sağlamak ve tarihi kimliği korumak arasında bir denge eylemi yansıtıyor ancak büyük ölçüde kentsel gelişmeye uyum sağlamaya doğru eğiliyor.

Geçiş Dönemindeki Bir Şehir

Tiran'ın merkezi omurgası ve tarihi alanı, şehrin sömürge, sosyalist ve post-sosyalist evrelerden geçen yolculuğunu özetliyor. Her bir tarih katmanı, kimliğine derinlik katıyor ancak aynı zamanda geçmişini şimdiki zamanla uyumlu hale getirmede zorluklar da sunuyor. Mevcut gelişme dalgası, küresel sahnede kendini göstermeye hevesli bir şehrin sinyalini veriyor, ancak bu hırs, büyümenin kültürel ve tarihi bütünlük pahasına olmamasını sağlamak için düşünceli bir planlama ile yumuşatılmalıdır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Tiran'ın son otuz yıldaki dönüşümü, post-sosyalist bir bağlamda esneklik, adaptasyon ve kentsel evrimin karmaşıklıklarına dair benzersiz bir anlatı sunuyor. Bu tez, küreselleşmenin, yerel yönetişimin ve sosyo-politik etkilerin şehrin yörüngesini nasıl şekillendirdiğini araştırarak Tiran'ın kentsel ve mimari metamorfozunun katmanlarını çözmeye çalıştı. Tiran'ın 1990-2000, 2000-2010 ve 2010'dan günümüze kentsel büyümesinin ayrıntılı bir analizi yoluyla, hem küreselleşmeye karşı direnişin hem de küreselleşmeyi benimsemenin zengin bir dokusu ve yerel politikaların ve kalkınma projelerinin derin etkisi ortaya çıktı.

Tiran'ın tarihi merkezi omurgası örneği, şehrin genelinde gerçekleşen daha geniş değişikliklerin bir mikrokozmosunu sunar. Şehrin kalbi olarak hizmet eden bu bölüm, modernizasyon çabaları ile kültürel mirasın korunması arasında denge kurmanın getirdiği zorlukları ve fırsatları göstermektedir. Edi Rama'nın görev süresindeki renkli cepheler ve kamusal sanat girişimleri, kültürel bir canlanmayı sembolize ediyordu; şehrin kimliği için kamusal algıyı dönüştürmeyi ve vatandaşlar arasında bir iyimserlik duygusu aşılamaı amaçlayan yeni bir vizyon. Bu, belirli kamusal alanlar pahasına da olsa işlevselliği geri kazandırmaya ve ulaşımı iyileştirmeye vurgu yapan Lulzim Basha'nın altyapı odaklı yaklaşımıyla tezat oluştuyordu. Bu arada, Erion Veliaj'ın Rama'nın vizyonunun sürekliliği, uzun vadeli kentsel hedeflere ulaşmada siyasi tutarlılığın önemini vurgularken, aynı zamanda genellikle yeterli kamusal katılımdan yoksun olan merkezi güç yapılarının sınırlamalarını da ortaya koyuyor. Tiran'ın 2030 vizyonunun bir parçası olarak planlanan iddialı bir yeşil girişim olan Orbital Ormanı henüz tamamen gerçekleştirilemezken, hızlı yapılaşma arttı ve şehrin çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği konusunda kritik soruları gündeme getirdi.

Şehrin küreselleşmeyle ilişkisini incelerken, Tiran hem bir fırsat hem de uyarıcı bir hikaye olarak ortaya çıkıyor. Şehrin küresel ağlara artan entegrasyonu yatırımlar, mimari yenilikler ve yenilenen uluslararası tanınırlık getirdi; ancak, homojenleşme riski, yerel kimliğin aşınması ve artan çevresel endişeler gibi zorluklar da getirdi. Ditjon Baboci, Francesca Rizzetto ve diğerleri gibi önemli isimlerle yapılan röportajlardan ve Arnavutluk istatistik enstitüsünden, arşiv fotoğraflarından ve literatür incelemelerinden elde edilen içgörülerden yararlanarak, bu tez kentsel

planlamaya nüanslı ve dengeli bir yaklaşım benimsemenin önemini vurguluyor; kapsayıcılığı, kültürel mirası ve çevresel sürdürülebilirliği önceliklendiren bir yaklaşım.

Bu çalışmada analiz edilen üç dönem, değişen yönetim, uluslararası işbirlikleri ve sürdürülebilir büyümeye duyulan ihtiyacın giderek daha fazla kabul görmesiyle etkilenen Tiran'ın kentsel gündeminin evrimini ortaya koymaktadır. Tiran'ın yörüngesi, cesur inovasyon anlarıyla işaretlenmiştir, ancak aynı zamanda finansal sınırlamaların, politik tutarsızlığın ve hızlı kentleşmenin baskılarının kısıtlamalarıyla da işaretlenmiştir. Edi Rama'nın renkli canlandırma projeleri, halkın algısını değiştirmeyi ve bir yurttaşlık gururu duygusunu yeniden tesis etmeyi hedeflerken, Basha'nın işlevsel altyapıya vurgu yapması temel hareketlilik ihtiyaçlarını ele almıştır. Veliaj'ın Rama'nın vizyonu ile uyumu ve daha önceki aşamalarda başlatılan projelerde kaydedilen ilerleme, kalıcı kentsel dönüşümün sağlanmasında uzun vadeli politik tutarlılığın önemini göstermektedir.

Bu tezin merkezi bir vaka çalışması olan Tiran'ın tarihi merkezi omurgası, şehrin daha büyük dönüşümünün fiziksel bir tezahürü olarak hizmet ediyor; daha geniş politik, sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte gelişen bir alan. Kamusal alanın çatışan vizyonlarının ortaya çıktığı yeniden tasarlanan İskenderbey Meydanı'ndan, Qemal Stafa Stadyumu'nun Air Albania Stadyumu'na dönüştürülmesine kadar, bu müdahaleler mimari projelerin hem nasıl şekillendiğini hem de gelişen bir kentsel kimliğin özlemlerini nasıl yansıttığını gösteriyor.

Bu tezde sunulan analiz, Stefano Boeri Architetti tarafından UNLAB ve I.N.D. ile işbirliği içinde tasarlanan Tiran'ın Genel Yerel Planı'nın (TR030) vizyonunu da ele almaktadır. Plan, yeşil koridorların kurulması, tarım arazilerinin korunması ve yeni kamusal alanların yaratılması gibi müdahaleler yoluyla Tiran'ı "antroposentrik olmayan bir arada yaşama için Avrupa modeli" olarak kurmayı amaçlamaktadır. Ancak, planın hedefleri ile yerel gerçekler arasındaki tutarsızlıklar (gerçekleştirilmemiş Orbital Ormanı ve yüksek katlı yapılaşmaların yaygınlaşmasında açıkça görülmektedir) rekabetçi ekonomik baskılar karşısında bu tür vizyon sahibi kentsel stratejilerin uygulanmasının zorluklarını vurgulamaktadır.

Öneriler

Gelecekteki kentsel planlar, kentsel genişleme ile doğal koruma arasındaki içsel gerginliği ele almaya çalışmalıdır. TR030'da öngörüldüğü gibi, kontrollü kentsel yayılma, kent merkezlerinin merkezsizleştirilmesiyle birlikte daha titizlikle takip edilmelidir. Kentin mevcut dokusunu yoğunlaştırırken, yeni gelişmelerin tarımsal ve doğal alanlara tecavüzünü önleme stratejileri, sürdürülebilir kentsel büyüme için elzemdir.

Orbital Ormanı ve yeşil koridorların geliştirilmesi gibi yeşil altyapı projeleri, Tiran'ın uzun vadeli stratejisinin temel bileşenleri olarak ele alınmalıdır. Gerekli finansmanı güvence altına almak, kamu ve özel sektör uyumunu sağlamak ve sağlam bir uygulama çerçevesi oluşturmak, bu hedeflere ulaşmak için önemli adımlardır.

Tiran'ın gelecekteki kentsel gelişimi, yeni inşaattan ziyade uyarlanabilir yeniden kullanıma ve kentsel yenilemeye öncelik vermelidir. Dajti Otel'i'nin Ulusal Banka Binası'na dönüştürülmesinde görüldüğü gibi mevcut yapıların dönüştürülmesi, şehrin tarihi karakterini korurken çağdaş ihtiyaçları karşılayan sürdürülebilir bir alternatif sunmaktadır.

Tiran'ın tarihi binalarının ve mahallelerinin canlandırılması, şehrin kültürel ve mimari mirasının ilerleme arayışında kaybolmamasını sağlayarak yeni geliştirme projeleriyle birlikte yürütülmelidir. Vergi indirimleri, sübvansiyonlar veya kolaylaştırılmış planlama izinleri yoluyla uyarlanabilir yeniden kullanımı teşvik etmek, özel geliştiricileri yenileme projelerine yatırım yapmaya teşvik edebilir.

Yerel yetkililer, uluslararası uzmanlar ve akademik kurumlar arasındaki iş birliği, TR030'un Harvard GSD ve MIT gibi kurumlarla ortaklıklarında gösterildiği gibi, halihazırda başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Bu iş birliklerini daha da güçlendirmek, özellikle sürdürülebilirlik ve kapsayıcılıkla ilgili olanlar olmak üzere karmaşık kentsel zorluklara yönelik yenilikçi çözümlerin geliştirilmesini sağlayabilir.

Büyük projelerin ilerlemesini izlemek için sağlam bir izleme ve değerlendirme çerçevesi oluşturmak, hesap verebilirliği artıracak ve TR030 gibi girişimlerin pratikte gerçekleştirilmesini sağlamaya yardımcı olacaktır. Net bir performans göstergeleri seti geliştirerek ve kentsel müdahalelerin etkisini düzenli olarak değerlendirerek, şehir iddialı hedeflerine ulaşılmasını sağlayabilir.

Tiran, küreselleşmenin sunduğu fırsatlar ve zorlukların üstesinden gelmek için benzersiz kültürel kimliğini korumak adına net bir strateji izlemelidir. Yerel olarak kök salmış, bağlam duyarlı mimari ve kentsel tasarımın gelişimini teşvik etmek, küresel sermayenin homojenleştirici etkilerine karşı koymaya ve şehrin inşa edilmiş çevresinin belirgin bir şekilde "Tiranlı" kalmasını sağlamaya yardımcı olabilir.

Ditjon Baboci, Tiran'ın benzersiz karakterini hızlı kültürel değişimlerin ortasında korumanın kritik zorluğunu vurguladı.

'Bence Tirana için en büyük zorluk, kendine özgü havasını koruyabilmeyi başarmasıdır. Az önce bahsettiğiniz gibi, ruhunu veya "nabzını," son 40 yıldır sahip olduğu ritmi korumak. İnsanlar... biz gençken, televizyonda sadece İtalyanca çizgi filmler gösteriliyordu. Bu yüzden tüm nesil İtalyanca konuşuyor. Sonra Netflix geldi ve şimdi herkes İngilizce konuşuyor çünkü çocuklar çizgi filmleri İngilizce izliyor. Bu anlamda, bugünün çocukları bizden çok daha iyi İngilizce konuşuyor çünkü bu kültürü 20 yıldır bu şekilde emiyorlar. Bunu söylüyorum çünkü riskin, giderek daha fazla birbirimize benzememiz olduğunu düşünüyorum. Aynı filmleri izleyip, masalarımızda aynı yiyecekleri gördükçe, her şey daha sıkıcı hale gelmeye başlıyor. Daha sıkıcı hale geldikçe, daha rutin, daha Avrupalı, daha Batılı oluyoruz ve dolayısıyla bugün bizi biraz daha özel, biraz daha benzersiz kılan şeyi kaybetmeye başlıyoruz.

Yerel mimarlar ve sanatçılarla işbirliği yapmak ve yeni gelişmelere yerel unsurları dahil etmek, Tiran'ın kültürel dokusunu korumaya yardımcı olabilir. Uluslararası zincir mağazalar ve büyük ölçekli geliştiriciler yerine yerel işletmelere, zanaatkarlara ve toplum odaklı projelere öncelik veren kamu politikaları da yerel kimliğin kaybına direnmeye yardımcı olacaktır.

Tiran'ın kentsel gelişimi kapsayıcı olmalı ve tüm sakinlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Konutun uygun fiyatlı olması önemli bir zorluk olmaya devam ediyor; uygun fiyatlı konutun gelecekteki planların merkezi bir bileşeni olmasını sağlamak, sosyoekonomik eşitsizliğin derinleşmesini önlemek için gereklidir.

Kamusal alanlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler dahil olmak üzere çok çeşitli demografik özelliklere hitap edecek şekilde tasarlanmalıdır. Tüm sakinler için

erişilebilir ve davetkar olan çok işlevli alanlar yaratmak, daha uyumlu ve sosyal olarak dayanıklı bir kentsel ortama katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmetaj, L. (2017). Italian financial expansion to National Bank of Albania and SVEA (1925-1939). *Economicus*, 123-134.
- Aliaj, R., Lulo, K., Myftiu, G. (2003). Tirana. The Challenge of Urban Development. *Cetis*. Tirana.
- Aliaj, B. (2003). Tirana: Sfida e zhvillimit urban. Tirane: *Instituti per Zhvillimin e Habitatit*.
- AS. (2004). Urban Design in Tirana City. *ArchitectureStudio*. <https://architecturestudio.fr/en/projets/brouillon-auto-17/>
- Bejko, L. (2013). Betonizimi, plani qe shkatërron lulishtet ne Tirane, flasin specialistet. *Shqiptarja.com*. <https://shqiptarja.com/lajm/betonizimi-plani-q-euml-shkat-euml-rron-br-lulishtet-n-euml-tiran-euml-flasin-specialist-euml-t>
- Bojaxhiu, Gj. (2013). Betonizimi, plani që shkatërron lulishtet në Tiranë, flasin specialistët. *Shqiptarja.com*. <https://shqiptarja.com/lajm/betonizimi-plani-q-euml-shkat-euml-rron-br-lulishtet-n-euml-tiran-euml-flasin-specialist-euml-t>
- Budini, B. (n.a.). Kopshtet e Tiranës, Modeli Francez për Qendrën. *Shqiperia.com*. https://www.shqiperia.com/faqjapare/qendra_tiranes_projekti.php
- Bulut, M. (2009). Reconsideration of Economic Views of a Classical Empire and a Nation-State During the Mercantilist Ages. *The American Journal of Economic and Sociology*/ Volume 68, Issue 3/ , 791-828.
- Bushati, A. (2022). The "Eye of Tirana", the tower that became a bone of contention between the revivalists. *AlfaPress*. <https://alfapress.al/english/politike/une-e-ndjeje-veten-me-mire-djathtas-ndihem-me-mire-ne-krahun-e-djathte-e-i33641>
- Capolino, P. (2011). Tirana: a capital city transformed by the Italians. *Planning Perspectives*, 26(4), 591– 615.
- Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. *Wiley-Blackwell*.
- Catalano, P. (2023). The Archea Studio Designed the Alban Tower in Tirana. *Interni Magazine*. <https://www.internimagazine.com/architecture/lo-studio-archea-firma-alban-tower-a-tirana/>
- Cavendish, M. (2010). World and Its Peoples. New York: *Marshall Cavendish Corporation*.
- CNAEE. (2010). Regjistrimi i përgjithshëm i njësive ekonomike jo-bujqësore. *INSTAT*.
- CTBUH. (2020). More Villas Demolished to Make Space for High-Rise Building in Central Tirana. *Council on Tall Buildings and Urban Habitat*.

<https://www.ctbuh.org/news/more-villas-demolished-to-make-space-for-high-rise-building-in-central-tirana>

- Davranoglou, L., Aristodemou, A., Wesolowski, D., & Heraclides, A. (2023). Ancient DNA reveals the origins of the Albanians. doi:<https://doi.org/10.1101/2023.06.05.543790>
- Deda, L. (2003). The New Housing Market in Tirana. S. Lowe, & S. Tsenkova Eds., *Housing Change in East and Central Europe* (s. 212-224). *Routledge*.
- DESA, U., & Gapminder. (2019). Population of Albania from 1800 to 2020. (Gapminder, & U. DESA) Statista: <https://www.statista.com/statistics/1076307/population-albania-since-1800/>
- Dhamo, S., Aliaj, B., Kristo, S. (2019). General Regulatory Plan 1985-1989. Stiller, A., Eds., *Albania Decades of Architecture in Political Context*. Mury Salzmann. Wien, Austria.
- Dhamo, S., Thomai, G., & Aliaj, B. (2016). Tirana: Qyteti i munguar. Tirane: IKZH/Polis Press.
- DW News. (2023). Is the new Tirana pyramid erasing Albania's communist past? | Focus on Europe. *Detutsche Welle News* | YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=gm75s51UMTM>
- Elsie, R. (2015). *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*. London: I.B.Tauris & Co. Ltd.
- Fevziu, B. (2020). *Tirana 100 vjet kryeqytet!*. Albania: TvKlan. <https://www.youtube.com/watch?v=y4D20fv6iqs&t=656s>
- Gashi, J. (2020). Hree Positions On The Demolition Of The Albanian National Theatre. *Arts of the Working Class*. <https://artsoftheworkingclass.org/text/three-positions-on-the-demolition-of-the-albanian-national-theatre>
- Gen, Lajme. (2012). Strategji dhe prioritete të planit rregullues të Tiranës. *Lajme.Gen*. <https://www.lajme.gen.al/2012-09-05/strategji-dhe-prioritete-te-planit-rregullues-te-tiranes.html>
- Golgota et al. (2014). An Analysis of Local Detailed Plans in Tirana. *Proceedings of the 2nd ICAUD International Conference in Architecture and Urban Design*. Epoka University, Tirana.
- Higgins, A. (2023). Despised dictator's 'Scary' shrine becomes a bet on Albania's future. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/02/19/world/europe/tirana-albania-hoxha-pyramid.html>

- INGENIO. (2023). "Alban Tower" a firma Archea Associati: il grattacielo che guarda alle torri storiche italiane nel cuore di Tirana. *Ingenio*. <https://www.ingenio-web.it/articoli/alban-tower-a-firma-archea-associati-il-grattacielo-che-guarda-alle-torri-storiche-italiane-nel-cuore-di-tirana/>
- Isto, R. (2020). "Monument of Culture, Protected by the People": Destruction, Resistance, and Counter-Heritage in the Case of the National Theatre of Albania. *Politika.io*. <https://www.politika.io/en/article/monument-of-culture-protected-by-the-people-destruction-resistance-and-counterheritage-in>
- Jencks, C. (2005). *The Iconic Building*. Rizzoli.
- Lame, A. (2013). Betonizimi, plani që shkatërron lulishtet në Tiranë, flasin specialistët. *Shqiptarja.com*. <https://shqiptarja.com/lajm/betonizimi-plani-q-euml-shkat-euml-rro-br-lulishtet-n-euml-tiran-euml-flasin-specialist-euml-t>
- Laze, A. (2009). 1614 - 'Kulliye' e Tiranës: Fillesa e një Metropoli? *FORUM A+P*, s. 50-59.
- Luarasi, S. (2023). The Destructive Rebirth of the Pyramid of Tirana. *Architectural Record*. <https://www.architecturalrecord.com/articles/16749-the-destructive-rebirth-of-the-pyramid-of-tirana>
- Lunghi, L., Scardi, G. (2020). The demolition of Tirana's National Theatre. *Domus Web*. <https://www.domusweb.it/en/art/2020/05/28/the-demolition-of-the-national-theatre-of-albania-in-tirana.html>
- Maas, W. (2023). Pyramid of Tirana officially reopens as "monument for the people". *Interview in Dezeen*. <https://www.dezeen.com/2023/10/23/pyramid-of-tirana-albania-mvrdv/>
- Mali, T. (2018). Albania: the theatre of politics. *Osservatorio balcani e caucaso transeuropa*. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Albania/Albania-the-theatre-of-politics-186950>
- Manahasa, O. (2008). Competing Urban Visions for The Capital of Albania: International Projects For Tirana City Centre. *Master Thesis, METU*. doi: 10.13140/RG.2.2.11219.40486
- Medini, F. (2020). "How the battle to save Tirana's National Theatre ignited Albanians' thirst for conservation." *New East Digital Archive*. <https://www.new-east-archive.org/articles/show/11840/tirana-theatre-demolition-edi-rama-albania-culture>
- Musabelliu, M. (2020). Albania Social Briefing: The Drama of a National Theatre and the Power of Symbols. *China-CEE Institute*. https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2020/06/2020s05_Albania.pdf
- Nepravishta, F. (2016). Contemporary Architecture in Tirana during the Transition Period. *SEE Journal of Architecture and Design*. <http://dx.doi.org/10.3889/seejad.2016.10019>

- Nepravishta, F., & Thomai, G. (2020). Austro-Hungarian Presence in Albania, 1916-1935. Tirane: *Printing House FLESH*.
- Pamuk, Ş., & Williamson, J. G. (2010). Ottoman de-industrialization, 1800–1913: assessing the magnitude, impact, and response. *The Economic History Review*, 159-184.
- Pearson, O. (2004). Albania and King Zog: Independence, Republic, and Monarchy, 1908-1939. I.B. Tauris
- Pllumbi, D. (2021). Outrage: the unwinding of the Pyramid of Tirana. *The Architectural Review*. <https://www.architectural-review.com/essays/outrage/outrage-the-unwinding-of-the-pyramid-of-tirana>
- Pojani, D. (2010). Tirana: City Profile. *Cities Journal*, 27(6), 483-495. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2010.02.002>
- Pojani, D. (2015). Urban design, ideology, and power: use of the central square in Tirana during one century of political transformations. *Planning Perspectives*, 30(1), 67-94.
- Prendi, F. (1982). The Prehistory of Albania. The Cambridge Ancient History. içinde *Cambridge: Cambridge University Press*.
- QT. (2017). Tirana Municipality organizes hearing with members of the Municipal Council on the final draft of the General Local Plan – TR 2030. *Qarku Tirane*. <https://qarkutirane.gov.al/tirana-municipality-organizes-hearing-members-municipal-council-final-draft-general-local-plan/>
- Qyqja, H. (2009, 01). Tirana, La Nuova Capitale da Brasini a Morpurgo. *FORUM A+P*, s. 92-97.
- Rama, E. (2012). Take back your city with paint. *TEDx.Thessaloniki*. https://www.ted.com/talks/edi_rama_take_back_your_city_with_paint?subtile=en
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. Featherstone, M., Lash, S. and Robertson, R., Eds., *Global Modernities*. Sage Publications. London. 25-44.
- Selimi, N., & Ukshini, X. (2014, 02 19). Tirana ose kryeqyteti me histori të falsifikuar. *Gazeta Dielli*: <https://gazetadielli.com/tirana-ose-kryeqyteti-me-histori-te-falsifikuar/>
- Shilling, S. (2023). In Albania, MVRDV redefines a relic of communism. *Azure Magazine*. <https://www.azuremagazine.com/article/pyramid-of-tirana-mvrdv/>
- Shkreli, A. (2013). Betonizimi, plani që shkatërron lulishtet në Tiranë, flasin specialistët. *Shqiptarja.com*. <https://shqiptarja.com/lajm/betonizimi-plani-qe-shkat-erren-br-lulishtet-n-euml-tiran-euml-flasin-specialist-euml-t>

- Stanilov, K. (2007). *The Post-Socialist City*. Springer.
- Storchi, S. (2013). Margherita Sarfatti and Il Popolo d'Italia: National Classicism between Tradition and Modernism. *Modern Language Review*, 10(4), s. 1135-1155.
- Sykora, L., Bouzarovski, S. (2011). Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition. *Sage: Urban Studis*. doi: 10.1177/0042098010397402
- Swift, N. (N/A). The history of Tirana a fusion of Islamic and Christian influences. *City Mayors History*: http://www.citymayors.com/culture/tirana_history.html
- Swinnen, P. (2010). Squaring the Circle: Building a Tower the Tirana Way. *CRIT*. <https://crit.cc/work/squaring-the-circle/>
- Swire, J. (1971). Albania: The Rise of a Kingdom. *The Eastern Europe Collection*. New York: Arno Press & New York Times.
- Swyngedouw, E. (2004). Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17:1, 25-48. <http://dx.doi.org/10.1080/0955757042000203632>
- UNDP, (2000). Albanian Human Development Report 2000. *UNDP Tirana*.
- Van Gerven Oei, V.W.J. (2020). Three Positions On The Demolition Of The Albanian National Theatre. *Arts of The Working Class*. <https://artsoftheworkingclass.org/text/three-positions-on-the-demolition-of-the-albanian-national-theatre>
- Vickers, M. (1999). *The Albanians: a Modern History*. London: I.B. Tauris.
- Vox, R. (2023). Where does the name of Tirana come from? *Vox News*: <https://www.voxnews.al/english/history/nga-e-ka-prejardhjen-emri-i-tiranes-i33391>
- VSM. (2012). Vlerësim Strategjik Mjedisor i Planit Rregullues të Tiranës. *Bashkia Tirane*.
- Wainwright, O. (2022). What the Marble Arch Mound architects did next: a skyscraper shaped like Albania's national hero. *The Guardian*.
- Wassa, E. (1879). *L'Albanie et Les Albanais: Etude Historique et Critique*. Paris: Imprimerie de la Societe Anonyme de Publications Periodiques .
- Xhexhi, K. (2023). *Ecovillages and Ecocities*. Springer. The Urban Book Series. Tirana.
- Zanfi, F. (2008). Tirana. Four materials with an impermanent title. Romano, S., Eds., 1.60 Insurgent Space. *European Cultural Foundation*. Tirana.

URL KAYNAKÇASI

URL 1 - (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Canary_Wharf_Skyline_2%2C_London_UK_-_Oct_2012.jpg

URL 2 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

<https://preview.redd.it/i%CC%87istanbul-financial-center-and-its-crown-central-bank-of-v0-2djseztyudac1.png?width=1080&crop=smart&auto=webp&s=356cdf9a19f0ac67adb907432d98269cd3144ae>

URL 3 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://www.wikiwand.com/en/articles/Burj_al_Arab#/media/File:Burj_Al_Arab,_Dubai,_by_Joi_Ito_Dec2007.jpg

URL 4 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

<https://www.archdaily.com/888894/multi-purpose-sports-facility-in-orestad-city-nord-architects/5a8162a6f197cce43f00004b-multi-purpose-sports-facility-in-orestad-city-nord-architects-photo>

URL 5 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

<https://flickr.com/photos/75483412@N08/11448525635>

URL 6 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

<https://www.youtube.com/watch?v=1u7H1helosI>

URL 7 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://www.researchgate.net/figure/Spatial-Development-of-the-Istanbul-Metropolitan-Area-M-I-MA-1995_fig1_23731630

URL 8 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e7/Europe_albania.svg

URL 9 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

http://www.theworldmap.net/country/big/albania/#google_vignette

URL 10 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

<https://www.britannica.com/topic/history-of-Albania>

URL 11 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/The_Via_Egnatia_near_Peqin%2C_Albania_%2838889212724%29.jpg

URL 12 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tirana_Old_Postcard.jpg

URL 13 – (erişim tarihi: 02.01.2025)

https://www.gifex.com/fullsize-en/2011-05-19-13676/Tirana_map_1917.html

- URL 14** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<http://www.vidiani.com/large-old-map-of-tirana-1921/>
- URL 15** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cf/Nd%C3%ABrtesa_e_Parlamentit%C3%AB_Par%C3%AB_Shqiptar.jpg
- URL 16** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://pikark.com/listing/kostot-e-modernizmit/>
- URL 17** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://dritare.net/fotot-e-rralla-ne-qershor-44-si-dukej-tirana-ne-vitet-e-luftes>
- URL 18** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.gazetatema.net/politika/fotot-si-tirana-e-sotme-po-respekton-vulen-e-treshes-se-arkitekteve-ita-i387865>
- URL 19** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.berfrois.com/2016/03/vincent-w-j-van-gerven-oei-njeqind/>
- URL 20** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://and-architettura.it/index.php/and/article/download/86/80/>
- URL 21** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://pastvu.com/p/1576391>
- URL 22** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.ballikombetar.info/shqiperia-ne-vitet-1941-1948-sipas-franco-benantit/>
- URL 23** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.flickr.com/photos/111076799@N03/23860648056>
- URL 24** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://fr.123rf.com/photo_148372764_tirana-albanie-28-septembre-2019-entr%C3%A9e-au-mus%C3%A9e-bunk-art-2-%C3%A0-tirana-albanie.html
- URL 25** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://pbs.twimg.com/media/D-QkDgvWwAA-BzR?format=jpg&name=large>
- URL 26** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bathore_94.jpg
- URL 27** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://albania1993.blogspot.com/2009/11/albania-1993.html>
- URL 28** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://www.flickr.com/photos/fabio_uxa/6828893619
- URL 29** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tirana.jpg>

- URL 30** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.alamy.com/tirana-city-centre-albania-image478491710.html>
- URL 31** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.strasbourg-europe.eu/images/2019/03/tirana-2.jpg>
- URL 32** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://olafureliasson.net/artwork/tirana-house-painting-project-2003/>
- URL 33** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.strasbourg-europe.eu/images/2019/03/tirana-1.jpg>
- URL 34** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Master_plan_du_Centre_ville_de_Tirana%2C_Albanie%2C_par_AS.Architecture-Studio.jpg
- URL 35** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://architecturestudio.fr/projets/tir2-conception-urbaine-de-centre-ville/>
- URL 36** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://archello.com/pt/project/eyes-of-tirana>
- URL 37** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/93/Eyes_of_Tirana_2024.jpg/800px-Eyes_of_Tirana_2024.jpg
- URL 38** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://crit.cc/wp-content/uploads/2019/10/102_02-01_012-Skanderberg_WEB-1024x697.jpg
- URL 39** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://crit.cc/wp-content/uploads/2019/10/027-TID-Tower-204x300@2x.jpg>
- URL 40** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9a/Tirana_Kapllan_Pasha_Tomb.jpg/1200px-Tirana_Kapllan_Pasha_Tomb.jpg
- URL 41** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.mvrdv.com/projects/100/toptani-shopping>
- URL 42** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://findbalkans.com/wp-content/uploads/2024/07/Toptani-4-300x225.jpeg>
- URL 43** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/ce/Paolo_Monti_-_Servizio_fotografico_-_BEIC_6338771.jpg/700px-Paolo_Monti_-_Servizio_fotografico_-_BEIC_6338771.jpg
- URL 44** – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c2/Firenze_Palazzo_della

[Signoria%2C better known as the Palazzo Vecchio.jpg/675px-Firenze Palazzo della Signoria%2C better known as the Palazzo Vecchio.jpg](#)

URL 45 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.archea.it/en/progetto/4-evergreen/>

URL 46 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://miesarch.com/uploads/images/works/b772f7796ee4650f7c77a7e3f4d7f38a72a7d704.png>

URL 47 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.ribaj.com/buildings/skanderbeg-square-tirana-albania-restoration-by-51n4e-jan-carlos-kucharek>

URL 48 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://www.flickr.com/photos/vil_sandi/36931786853/in/album-72157686755266210

URL 49 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://www.metalocus.es/sites/default/files/metalocus_premio-espacio-publico_02.jpg

URL 50 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.flickr.com/photos/paul-mcclure/albums/72157631808326908/>

URL 51 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://grimshaw.global/projects/master-planning/tirana-master-plan/>

URL 52 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://images.adsttc.com/media/images/55e6/0f0f/8450/b592/5d00/0014/slideshow/aerial-render-ok-3-2.jpg?1441140472>

URL 53 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://tirana.al/uploads/2019/1/TR030_RAPORT%20PERMBLEDHES.pdf

URL 54 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.stefanoeriarchitetti.net/notizie/presentazione-del-masterplan-tirana-030/>

URL 55 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://pastvu.com/_p/d/q/7/1/q71w3k2qam3ndqh24t.jpg

URL 56 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/08/Tirana_Night_View.jpg/1280px-Tirana_Night_View.jpg

URL 57 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.instagram.com/erionveliaj/p/CJA4M45hibD/>

URL 58 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/ff/Qemal_Stafa_stad._%28zboku%29.jpg/1200px-Qemal_Stafa_stad._%28zboku%29.jpg?20140724074235

URL 59 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://www.martinkrenn.net/tirana_tours/images/01.jpg

URL 60 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://emap-romulus-prod.s3.eu-west-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/sites/12/2021/05/Pyramid-Tirana-children-playing-architectural-review-1536x1025.jpg>

URL 61 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://parametric-architecture.com/wp-content/uploads/2023/11/Pyramid-of-Tirana-9.jpg>

URL 62 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.mvrdv.com/projects/312/the-pyramid-of-?photo=23460>

URL 63 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.mvrdv.com/events/4622/carmen-xu-on-cultural-innovation-and-urban-development-at-world-cities-day>

URL 64 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.domusweb.it/content/dam/domusweb/it/art/2020/05/28/la-demolizione-del-teatro-nazionale-di-tirana/domus-teatro-tirana-05.jpg.foto.rmedium.jpg>

URL 65 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://images.adsttc.com/media/images/5aaa/8aed/f197/cc8b/4c00/00df/slideshow/bj_ arke02.jpg?1521126121

URL 66 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://www.new-east-archive.org/images/uploads/features/2020/May_2020/Tirana_Theatre/Tirana_Theatre_2.jpg

URL 67 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://architectuul.com/lib/content/4832_large.jpg

URL 68 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://architectuul.com/lib/content/4783_large.jpg

URL 69 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/20/Hotel_Dajti.jpg/360px-Hotel_Dajti.jpg

URL 70 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/03/Hotel_Dajti_2023_01.jpg/1200px-Hotel_Dajti_2023_01.jpg

URL 71 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://cebraarchitecture.dk/project/mount-tirana/>

URL 72 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.theplan.it/cdn-cgi/image/fit=contain,width=830/images/alcaverticalforesttiranafinal-4-copia.jpg>

URL 73 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.facebook.com/MetraBuilding/posts/dopo-i-successi-dei-progetti-a-milano-utrecht-e-nanchino-stefano-boeri-ha-portat/479129494708230/>

URL 74 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.thetimes.com/imageserver/image/%2Fmethode%2Ftimes%2Fprod%2Fweb%2Fbin%2F60c96078-8cce-11eb-a1a3-928d43a3bbc1.jpg?crop=1327%2C746%2C31%2C15&resize=1200>

URL 75 – (erişim tarihi: 02.01.2025)
<https://www.instagram.com/downtownone1/p/C-r4JG6NOIo/>

EKLER

EK-A. Ditjon Baboci ile röportaj.

RÖPORTAJ

Bu röportajda, kentsel planlama ve mimarlık alanında etkili bir isim olan mimar ve şehir plancısı Ditjon Baboci ile konuşma fırsatı buldum. Kentsel planlama alanında zengin deneyime sahip olan Joni Baboci, vizyoner planlama ve sürdürülebilirliğe olan bağlılığıyla Tiran'ın ve geleceğinin yeniden şekillendirilmesine katkıda bulundu. Şu anda kentsel planlama üzerine araştırmalarına devam ederken, kişisel girişimleri aracılığıyla çeşitli kuruluşlara planlama çözümleri sağlıyor.

Sohbetimiz, Tiran'ın sosyalizm sonrası dönemindeki kentsel ve mimari dönüşümü etrafında dönüyor. Bu röportaj, hem profesyonel içgörülere hem de Tiran'ın değişen manzarasına ilişkin kişisel düşüncelere derinlemesine iniyor.

19.09.2024
Tiran, Arnavutluk

K.Beqiraj: Tiran'ın kentsel yenileme sürecinin ilk aşamalarında, meydanların ve kamusal alanların temizlenmesi ve Tiran'ın kimliğinin yeniden kazanılması için çabalar sarf edildi (2000-2010 yılları arasında). Sizce bu çabalar modernleşme ile mirasın korunması arasındaki dengeyi sağlamakta etkili oldu mu?

D.Baboci: Kesinlikle, yani bu çabaların en başarılı olanlardan biri olduğunu düşünüyorum. Bu bir dönemdi, ve bence bu tür işler yapılabilecek son dönemdi ve neyse ki yapıldı. Çünkü o zaman yapılmamış olsaydı, kurumlar informelliğe yönelik yaklaşımlarını değiştirmeye başladığında dört-beş yıl sonra bunu başarmak çok zor olurdu ve işler daha da kötüye gidebilirdi. En azından Lana Nehri ve Rinia Parkı'nın temizlendiği zaman ideal bir dönemde gerçekleşti, çünkü bu temizlik ve kimliğin yeniden kazanılması konusunda bahsettiğimiz iki proje bunlar. Bakanlıklar kompleksi var... Bunlar az çok... Ya da diyebilirim ki "Kimliğe Dönüş" markası vardı, ki bu Tiran için çok ilginç bir markaydı, ama aslında düzgün bir şekilde yeniden inşa edilen beş ya da altı bina ve temizlenen meydanlardan oluşuyordu. Öncelikler ise Lana ve Rinia Parkı'ydı, ki bunlar bugünkü Başbakan olan ve o zaman Tiran'ın belediye başkanı olan Rama'ya bağlıyor. Onun bu projelere bir ivme kazandırdığını söyleyebiliriz. Bu çabaların başarılı olduğunu düşünüyorum, aksine, korunma anlamında bile – buna denge dediniz – her yere yayılmış informelliği dengelemeye yardımcı oldular. Kültürel mirası ya da kamusal alanı hiç umursamayan, sadece "alabildiğini al" yaklaşımı vardı, toprak açısından.

K.Beqiraj: Kamusal alanlardaki kaçak büfelerin patlamasından sonra belediye, bu büfeleri yıkarak işgal edilmiş alanları şehir için geri kazandı. Bu, belki de kentsel alanı yeniden düzenlemeye yönelik bu türden ilk müdahalelerden biriydi. Bu durumun küçük işletmeler ve Tiran'ın kayıt dışı ekonomisi üzerindeki etkileri hakkında bilginiz var mı?

D.Baboci: Spesifik bir bilğim yok, ancak izlenimim, muhtemelen önemli bir etkisi olmadığı yönünde, çünkü yine de sorunun ölçeği Tiran'ın geneline kıyasla nispeten sınırlıydı. Tiran zaten bir eğilim başlatmıştı – "Myslym Shyri" eğilimi – ve bu eğilimle konut binalarının tüm zemin katları ticari alanlara dönüştürülüyordu. Büfeler, ortaya çıkan bu ihtiyacı daha da doldurmanın bir yolu... Ancak büfeler olduğu kadar bu binalarda da on ilet on beş arasında değişen sayıda dükkan vardı, bu yüzden kayıt dışı ekonomi veya devlet ekonomisi üzerindeki etkinin büyük olduğuna inanmıyorum. Sadece bir büfeden apartman binasının zemin katına taşındı.

K.Beqiraj: Aynı dönemde, Tiran'ın kentsel silüetini şekillendiren birçok uluslararası yarışma düzenlenmeye başladı. Bu yarışmalar bu bağlamda ne tür bir rol oynadı? Bu yarışmalar aracılığıyla gelen uluslararası etkilerin herhangi bir "olumsuz etkisi" oldu mu?

D.Baboci: "Olumsuz etki"yi neye kıyasla değerlendireceğimizden emin değilim. Eğer bu yarışmaların olmadığı ve şehrin daha iyi durumda olduğu bir paralel evrenimiz olsaydı, evet, belki bir "olumsuz etkiden" bahsedebilirdim. Kişisel algım, "olumsuz bir etki" olması için bir sebep olmadığı yönünde.

Çünkü burada yabancı etkilerle aniden yok olan, gelişen bir yerel mimarlık hareketi yoktu. Tam tersine, bir dizi yabancı mimar geldi, genellikle yerel mimarlarla birlikte çalıştı, onlara işlerin nasıl yürüdüğünü, nasıl çalışılacağını ve modern bir mimarlık stüdyosunda nasıl faaliyet gösterileceğini öğretti ve sonrasında bu yerel mimarlar kendi stüdyolarını Tiran'a açtılar. Daha önce söylediğim gibi, bugün Arnavutluk'taki mimari projelerin %99.5'i Arnavutlar tarafından yapılıyor ve bu projeler, o %0.5'lik yabancı mimarın getirdiği – bazen iyi, bazen kötü, bazen absürt, bazen de şehir için ilginç olan – fikirlerin etkisi olmadan olduğundan çok daha iyi yapılıyor. Bana göre, bu etkinin büyük çoğunluğu olumlu.

K.Beçiraj: Tiran nihayetinde giderek daha fazla uluslararası yatırım çekiyor. Her yatırım, farklı bağlamlara ve özelliklere giriyor. Bu yatırımlar Tiran'ın kentsel planlamasını nasıl etkiledi veya şu anda nasıl etkiliyor ve bu yatırımların toplumun her kesimine fayda sağlamasını garanti altına almak için herhangi bir düzenleme veya önlem var mı?

D.Baboci: Bazı faydaları tanımlamıştım. İnşaat sektörü için uygulanan kademeli vergilendirme, diğer herhangi bir işletmeye kıyasla oldukça yüksek, çünkü bu %9, diğer tüm kâr vergilerinin üzerine ekleniyor, yani ödediğiniz her vergiye ek olarak bir de %9 daha var. %3'lük kısım ise sosyal açıdan da fayda sağlıyor, çünkü farklı türdeki dairelerin şehir genelinde dağıtılmasını ve parçalı bölgelerin yoğunlaşmasını mümkün kılıyor. Yani mekanizmalar var – bence – oldukça yenilikçi ve aslında küresel trendde bu tür mekanizmalara baktığınızda, trend takipçilerinden ziyade trend belirleyiciler, sosyal yönü ele almışlar. Yabancı yatırımlar konusuna gelince, daha önce de belirttiğim gibi, çok fazla olduğunu düşünmüyorum. Bu durum araştırmanızın bir parçası haline gelirse iyi olur, inşaat ne kadar para yatırıldığını ve bu fonların ne kadarının yabancı firmalar, şirketler veya bireylerden geldiğini inceleyebilirsiniz. Eminim ki bunların %99'unun yabancı kaynaklardan değil, Arnavutlardan geldiğini göreceksiniz. Yani Tiran'da inşaatla yabancı yatırımların bir eğilimi yok. Tiran'a gelen, binaları kiralayan ya da vergi üslerini İtalya'dan Arnavutluk'a taşıyan, çünkü daha az vergi ödeyecekleri ya da Tiran'da yeni bir iş kurmak istedikleri için – burada biraz daha ucuz bir iş gücü ya da iyi İtalyanca, İngilizce veya Almanca konuşan genç insanlar var – yabancı işletmelerin bir eğilimi var. Bu, küreselleşmeyle alakalı değil, daha çok yabancı şirketlerin Arnavutluk'ta faaliyet göstermesini cezbeden iş ortamıyla ilgili farklı bir durum.

Ama bu, Arnavutluk'ta gayrimenkule yatırılan yabancı sermaye değil. Bu yüzden bu ayrımları netleştirmeniz gerektiğine inanıyorum, çünkü oluşturduğunuz anlatı üzerinde önemli bir etkisi var. Eğer yabancı sermayenin dahil olduğunu varsayar-sanız, küresel trendler ve yabancı etkilerle ilgili bir anlatı oluşturacaksınız... Ama yabancı sermaye olmadığını ve bunun yerine küresel bir trendin yaşandığını fark ederseniz, bu spesifik şekilde neden ve nasıl bu şekilde olduğunu araştıran daha özgün ve ilginç bir çalışma yapmış olursunuz.

K.Beçiraj: Sık sık 20. yüzyılda başlayan bir kimlikten bahsedildiğini duyuyoruz. Ancak Tiran, daha erken dönemlere dayanan kökenlere sahip ve 20. yüzyılda gelişenlerin ötesinde katmanlara sahip. Tiran, sadece belirli bir yüzyılın kimliğini değil, çok yüzyıllık kimliğini koruma ile uluslararası bir imaj arzusunu nasıl dengelemeye çalışıyor?

D.Baboci: Tiran'ın başkent olduktan sonraki son 100 yıldan daha uzun bir geçmişi olduğuna kesinlikle inanıyorum. Ancak diğer Arnavutluk şehirlerine kıyasla nispeten sınırlı bir tarihi var. Örneğin, Durrës, İşkodra, Korça ve Gjirokastra gibi şehirlere bakarsak... Antik şehirlerden bahsetmiyorum bile, ama bu şehirler Tiran'dan daha fazla belgelenmiş tarihe sahip. Tiran biraz daha küçük bir kentsel alandı. Sonrasında ne oldu... Tiran başkent olduktan sonra bir başkent olarak inşa edildi. 1920'lerde, Arnavutluk'un idari merkezi olacağına karar verildi, uluslararası düşmanlarımızın hepsinden eşit uzaklıkta olacak şekilde – ne sahilde, ne güneyde, ne de kuzeyde. İlk olarak İtalyanlar tarafından, ardından komünist dönem kendi etkisini bıraktı. Tabii ki, Tiran'ın bulvarında Tiran Kalesi de var, bu da diyelim ki o zamandan önceki bir dönemin tarihi hafızası. Şimdi, 1990'larda olan şey kimsenin talep etmediği bir şeydi. Kentsel açıdan iyi mi kötü mü, bunu tartışabiliriz. İnformallik – şehirde 200.000 kaçak bina – Arnavutluk'ta 800.000, Tiran'da 200.000. Bu, birilerinin istediği veya talep ettiği bir şey miydi? Sanmıyorum, bu çok doğal bir şekilde gerçekleşti. O anda, eğer bu olmasaydı – eğer 1989 veya 1988'deki gibi korunmuş bir Tiran'a sahip olsaydık – bu şehrin yapay olarak nasıl korunabileceğini düşünmeye başlayabilirdik. Paris gibi... Şunu unutmayalım ki Champs-Élysées, 200 veya 300 yıl önce Baron Haussmann tarafından tarihi pazar yıkılarak inşa edildi. Bugün iyi bir şey ve iyi korunmuş bir şey gibi görünüyor, ama o dönemde, Tiran'a'nın bugün karşı karşıya olduğu aynı ikilemle karşılaştılar: "Tarihi bir şeyi nasıl yıkabiliriz?" Yani zamansal perspektiften bakıldığında bu görecelidir, ne zaman baktığınıza bağlıdır.

Yetkililer veya planlamacılar o yıllarda bir şey yapabilir miydi, bu konuda oldukça şüpheliyim. Olan şey halk patlamasıydı, planlarla yönetilebilecek bir şey değildi. İnsanlar 40 yıl boyunca kapalı tutulmuştu ve hücrenin kapıları patladığında kimse "Bekleyin, uymamız gereken kurallar nedir?" diye sormadı, çünkü 40 yıldır kuralları çiğniyorlardı. Herkes, artık sadece kendisinin takip etmesi gereken kural olduğuna inanıyordu. Bu da sadece Tiran'da değil, tüm Arnavutluk'ta, ama öncelikle Tiran'da büyük bir değişikliğe yol açtı. Tiran'da, sadece kenar mahallelerde değil, her yerde kaçak yapılar inşa edildi. Şehir merkezinde de yapıldı. Daha önce tarif ettiğimiz büfeler, Lana binalarla inşa edildi. Fotoğraflara bakarsak, Lana boyunca en az altı katlı binaların inşa edildiğini unutmayalım. Bu, 200.000 bina inşa edildiği anlamına geliyor. Bu 20 değildi. 50 değildi. Elli bir hatadır. İki yüz büyük bir hatadır. Yüz bin devasa bir hatadır. İki yüz bin normaldir. Bu da demek oluyor ki herkes yaptı. Bir şekilde yaptılar. Faydalanıp faydalanmadıkları başka bir hikaye. Ama herkes için ruhsatsız bina inşa etmek normaldi, yasadışı bir şey olarak görülüyordu. Bu anlamda, bugün yapabileceğiniz şey, bu iki sorun arasında bir denge bulmaya çalışmak. 2016 planıyla ne yaptık: "Artık bir binayı korumaya çalışamazsınız..." Yani, Bakanlık bunu korur, belediye değil. Arnavutluk Kültür Bakanlığı bireysel binaları korur. Derler ki, "Bu bina bir kültür anıttır." Harika, ve orada hiçbir şey inşa edilemez, hiçbir şey yapılamaz. Belediye sadece bununla yetinmedi. Tamam, güzel. Tiran genelinde bazı binaları koruyoruz, ama sadece bunu istemiyoruz. Farklı dönemleri temsil eden alanları korumak istiyoruz. Piramitin arkasına bakarsanız, bir sokak var – şu an sokağın adı aklıma gelmiyor – ama plana bakarsanız, villalarla dolu bir sokak. Tüm binaların villa olduğu tek sokak; o sokakta apartman yok. Bu, koruduğumuz bir bölgedir. Plana bakarsanız, orada hiçbir inşaat yapılamaz. Neden? Çünkü özellikle dedik ki: "Bu, şehrin tarihinin bir bölgesidir, bir parçasıdır." Yan sokakta dört villa ve dört apartman var. Villaları inşa edip apartmana çeviren dört kişiye, "Üzgünüm, şimdi bu sokağın kimliğini korumak istiyoruz" demenin ne anlamı var? O sokağın artık kimliği yok. Kaybetmiş, çünkü biri kaçak yapmış, biri bir şeyi yıkmış, biri "Kosova" okulunu yakmış ya da yakmak istemiş. Bu bağlamda, 'ne yapılmalı,' bana göre yapabileceğiniz şey: Şehirde şehrin tarihini temsil eden dört beş alan belirleyip onları bir bütün olarak koruyabilir misiniz? En iyi yol budur, ki bu 2017'de uygulandı – şehirdeki dört beş ana sokak farklı tarihsel dönemleri temsil ediyordu ve bu şekilde korundular.

Geri kalan ise mümkün olduğunca 'adil' bir şekilde geliştirildi, asla kültürel anıt binalara dokunulmadı. Yani oraya hiçbir şey dokunulmaz... Başından beri, bunun Kültür Bakanlığı'nın yetki alanına girdiğini belirttik. Ama bunun ötesinde, bazı segmentleri koruma çabası var. Çünkü daha önce bahsettiğim sokak gibi bir sokakta on villa olabilir, ama sadece ikisi kültürel anıttır. Diğerleri yıkılabilir, apartman yapılabilir ve o sokağın kimliği... kaybolabilir. Bu yüzden Tiran gibi, bu şekilde gelişmiş bir şehirde, kamu alanı yaratma – çünkü informellik hepsini özelleştirdi – ve aynı zamanda Tiran'ın segmentlerini veya fragmanlarını koruma olasılığı vardır. Bence biz en iyisini yaptık ve yapılabilecek en iyisi yapıldı. Her zaman çalışmaya başladığınız bağlamı değerlendirmek önemlidir. Tiran'da 200.000 kaçak bina inşa edildikten sonra sorun artık 'şehri mümkün olduğunca dengeyi koruyarak inşa etmek' değildi. Sorun, 'kalan altı yılı nasıl kurtarıyoruz, çünkü geri kalanı zaten gitmiş,' idi, bu değil... Bu yüzden bu soru hakkında düşündüklerim bunlar.

K.Beçiraj: Charles Jencks, şehirlerin küresel şehirler vitrini içinde "markalarını" oluşturmak için ikonik (sembolik) projeler kullandığını savunuyor. Tiran'da da ikonik olarak tanımlanan daha fazla proje görüyoruz. Bu ikonik yapıların birincil rolü nedir ve yerel ihtiyaçları dikkate almadan şehrin küresel imajını mı geliştiriyorlar?

D.Baboci: Yerel ihtiyaç ile şehrin küresel imajının birbirleriyle rekabet içinde olduğunu düşünmüyorum. Aksine, şehrin imajı turizm ve ekonomik büyüme çekmiştir. Bugün, Arnavutluk leki euro ile bire bir durumda. Bu, Arnavutluk'ta yaşayan insanlar ve şu anda tartıştığımız yerel taraf için olumlu bir durum. Arnavutluk'taki insanlar lek üzerinden maaş alıyor. Dolayısıyla şimdi yurtdışına seyahat etme ve dünden %20 daha zengin hissetme fırsatına sahipler. Arnavutluk'a gelen turistler için ise %20 daha pahalı hale gelmiş durumda. Bu tür bir ekonominin ana faydalanıcıları bugün buna hizmet edenlerdir. Evini Airbnb'de kiraya veren biri, restoran sahibi olan biri, hediye eşya dükkânı olan biri, Yeni Pazar'da daha önce satmadığı bir şeyi satan biri. Bu yüzden bu iki öğenin mutlaka rekabet içinde olduğunu düşünmüyorum... birbirleriyle rekabet içinde olacaklardı – bu tartışmanın başladığı bağlama bakacak olursak – eğer Tiran ekonomik olarak daha güçlü bir şehir olsaydı, yabancı müdahale... turizm açısından şu anda neler olduğu açısından bakarsak Barcelona'yı örnek alalım, turist istemiyorlar – rahatsız ediyorlar... Kendi yaşamı, kendi gelişimi, kendi endüstrisi, kendi ekonomik profili olan bir şehirdi.

Tiran'da 90'lardan sonra her şey çöktü. Tiran'da, ekonomimizin 10 yıl öncesine kadar giyim imalatına dayandığını unutmayalım. Yani ucuz el emeği idi. Hindistan veya Bangladeş gibi işçilerin 300.000 lek aldığı ve kıyafet diktiği bir şehirdi. Giyim endüstrisi "çok modaydı." Bugün kimse artık giyim imalatından bahsetmiyor. Şimdi hizmet sektörü, yurtdışına hizmetler, BT, telekomünikasyon, çevrimiçi hizmetler var. İtalya'dayken Vodafone'u arayıp destek istediğinizde, cevap veren kişi Arnavutluk'ta çalışıyor ve İtalya'dan maaş alıyor. Yeni bir ekonomi var ve bu yeni ekonomi, sizin "marka" olarak tanımladığınız gelişme olmadan – ve hâlâ yorumlarım var – bu "tavuk-yumurta" dinamiği olmadan gerçekleşmezdi. Ama bu tür bir ekonomi gelişmezdi. Giyim imalatında sıkışıp kalırdık. Eğer bir yabancı buraya gelmesi, güzel bir yemek yemesi ve "Arkadaşıma da buraya gelmesini söyleyeceğim" demesi, sonra o restoranın iki kişi daha işe alması ve bu şekilde devam etmesi için bir sebep olmasaydı...

K.Beğiraj: Kentsel ve mimari projelerde, toplum mümkün olduğunca bilgilendirilmesi ve planlama ve karar alma süreçlerinde aktif bir katılımcı olma fırsatı verilmesi artık önemli. Kentsel planlamada toplum katılımını sağlama amacıyla herhangi bir girişim oldu mu? Bu girişimlerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz, ya da bunların ne kadar etkili olabileceğini ölçmenin bir yolu var mı?

D.Baboci: Benim deneyimime göre, Tiran'da kamuoyunu bilgilendirmek ve halkı dinlemek için yapılan girişimler – şu anda yürürlükte olan inşaat izinleri ve PDV'ler (ayrıntılı yerel planlar) için – bana göre "trend belirleyici"dir, "trend takipçisi" değil. Toronto, Milano veya Dublin'de gördüklerimden çok daha gelişmiş ve açıktır. Ne demek istiyorum? Genel yerel plan geliştirilirken, çevrimiçi olarak yayımlandı. İnsanlar bu plana erişip, ilk taslak hakkında yorum yapabiliyordu. Hala mevcut; bakarsanız bulursunuz. Dört büyük kamu toplantısı yapıldı – kamuoyu dinlemeleri – 'kutuyu işaretlemek' için, çünkü yasa üç tane gerektiriyordu, ama biz dört tane yaptık. Ancak, bunlar biraz etkinlik gibiydi. Dünyanın her yerinde kamuoyu dinlemeleri artık bir etkinlik gibi oldu, sadece bir dinleme değil. Örneğin Milano'da birine katıldığınızda, insanların görüşlerini belirttiği bir kamu etkinliğidir, ama gerçek bir etkisi yoktur.

Bana göre, bu dört büyük etkinlik dışında – ki bu etkinlik benzeri bir yaklaşıma sahipti ve burada görüş çatışmaları yaşandı – aslında halk değil, daha çok kent entelektüelleri şehirle ilgili yaklaşımlarını tartışıyor – gerçek bir fikir çatışması yoktu. Ayrıca, genel yerel planı geliştirirken 100'den fazla topluluk toplantısı yapıldı.

Tiran'ın her biriminde ve alt biriminde – İster Birim 10, ister Birim 5, ister Birim 8 olsun – bir yere giderdik, çoğu zaman açık havada, çünkü ben de oradaydım, bu toplantılara liderlik ediyordum. Bu, insanlar için planladığımız şeydi. İnsanlar "Burada daha yüksek yoğunluk istiyoruz" veya "Bu menholü buraya istiyorum" derdi – ki bu da adil bir talepti. Çok açık bir kamuoyu tartışmasıydı. Bunun şehir planlamasına ne kadar etkisi var? Bence dünyanın başka herhangi bir yerinde olduğu kadar etkisi var. Şehir planından bahsettiğinizde, insanların endişeleri şehir planı hakkında değildir. Onların endişeleri çok daha lokalizedir, mahalleleri ya da evleri, önlerindeki cadde veya menhol üzerinedir. "Merkezde yüksek yoğunluklu yeşil bir şehir yaratmayı planlıyoruz" dediğinizde, bu onları çok da ilgilendirmiyor, en azından benim deneyimime göre. Aslında, bu kamu toplantılarını birimlerle yaptığımızda, genellikle olan şey şuydu: Birimde ne olacağını genel bir bakış açısıyla sunardık ve bireyler "Tamam, harika iş, ama bu sokağı ne zaman döşeyeceksiniz?" derdi. Yani endişeleri farklıydı.

Bir başka olay da oldu, bunu her zaman bir anekdot olarak paylaşıyorum: Üniversiteler ve özel işletmelerle – örneğin inşaatçılar derneği ve akademik derneklerle, Tiran Politeknik Üniversitesi (UPT) gibi – bir iletişim planı oluşturduk. Herkesi davet ettik; planın analizinin ilk taslağını yaptık, bu 700 sayfalık bir belgeydi. Yani, "İşte taslak, iki hafta boyunca inceleyin ve sizden geri bildirim almak için bir kamuoyu değişimi yapmak istiyoruz." Toplantıyı yaptığımızda – tabii ki isim vermeyeceğim – bu konuyla ilgilenen şehirdeki en önemli kişiler oradaydı. Doğal olarak geldiler, çünkü belediye onları dinlemek için davet etmişti. Ama hiçbir yapılan çalışma hakkında somut konuşmadı. Hepsinin fikirleri vardı – "şehir çok merkezli olmalı, şehir... olmalı" – ama bunlar şehir hakkında genel fikirlerdi ve zaten bildiğimiz şeyleri bize söylüyorlardı. Bunları zaten göz önünde bulundurmuş, uygulamış ve belgeye dahil etmiştik. Aradığımız şey somut geri bildirimdi. "Tamam, ama bize düşüncelerinizi söyleyebilir misiniz..." diye sorduğumuzda, "700 sayfalık bir belgeyi okuyamayız" diyorlardı. Şehrin kentsel planlama uzmanları – ki kendi işleri olduğu için – 700 sayfalık bir belgeyi okumaya zaman bulamıyorsa, diğerleri nasıl okuyacak? Bu zor bir iş ve basit değil... "Bir sayfada yazabilirdiniz" diyebilirsiniz, ama hayır, bu mümkün değil. Çünkü bu kadar basit değil. Bu, gerektiren bir iş... Yerel birimlerdeyken, her mahalle ilgili bölümü okuyabiliyordu, biz birimlerde sunum yaparken olduğu gibi. Ama profesyonellerle konuşuyorsanız, "İşte bu sayfayı okuyun ve bize geri bildirim verin" diyemezsiniz.

Bu yüzden şüpheliyim, çünkü kamuoyu dinlemeleri ve bu kamu danışma fikriyle ilgili – sadece Arnavutluk'ta değil, dünya genelinde – olan şeyin bir tez olarak önerilip sonra prosedürlere bürokratik hale getirildiğine inanıyorum. Dürüst olmalıyız. Yani, kamuoyu dinlemeleri nasıl çalışır? Nasıl çalışmalı? İnsanlar her şey hakkında görüşlerini vermekle ilgileniyorlar mı? Gelip geri bildirimde bulunmak istiyorlar mı? Benim deneyimime göre cevap hayır. İnsanları davet ettiğinizde, belediye... çoğu insan belediyenin işine gelip katılacak zamana sahip değil. Çünkü belediye tarafından istihdam edildiğinizde bu sizin işinizdir. O kişi başka bir yerde çalışıyor. Zamanı, enerjisi veya sizin için ücretsiz olarak çalışmak gibi bir isteği yok.

Bu yüzden yeniden düşünülmesi gerekiyor. Olan şey, fikir dünyanın her yerinde ortaya atıldı ve herkes "Harika, bir şey tasarlayacağız ve insanlar gelip bize bunu böyle mi yoksa şöyle mi yapacağımızı söyleyecek" dedi. Küçük ölçekte çok iyi çalışır. Oyun alanlarını inşa ettiğimizde – Tiran'da 60'tan fazla oyun alanı inşa edildi, neredeyse her ay bir tane – işte burada ortak tasarım yapıldı. Mahalleye giderdiniz, sakinlerle buluşurdunuz. "Bu bankı buraya istiyoruz, çünkü bu ağaç gölge yapıyor." "Bunu taşımayın, şunu düzeltin." Orada mantıklı. Orada, mahalleleri konusunda sizden daha iyi bildikleri şeyler hakkında sorular soruyorsunuz. Ama onlara teorik, soyut kentsel planlama teorileri hakkında sorular sorduğunuzda, kimse... Bu yüzden bu şeyleri biraz ayırmak gerekiyor.

K.Beqiraj: Her şehrin bir nabızı, bir ritmi olduğu söylenir. Küresel hedeflerin ve yerel gerçeklerin itiş kakışı arasında Tiran'ın nabzını nasıl tanımlarsınız?

D.Baboci: Tiran'ın küresel bir şehir olmadığını düşünüyorum – en azından sorunun ima ettiği şekilde değil. Tiran, faaliyet gösterdiği bölgede çok başarılı bir şehir. Bosna-Hersek, Sırbistan, belki Bulgaristan'a kadar ve Yunanistan'a kadar – orada işler biraz zorlaşmaya başlıyor – bu tüm Batı Balkanlar bölgesinde ve genel olarak Balkanlarda, Tiran çok iyi bir şehir. Balkan olmak ve uluslararası olmak arasındaki dengeye çok iyi uyum sağlamış. Tiran, Londra ile karşılaştırılmaz. İlgisi yok. Berlin ile karşılaştırılmaz. Paris ile karşılaştırılmaz. New York ile karşılaştırılmaz. Bunlar küresel şehirler. Tiran, dünya çapında 'ikinci seviye şehir' olarak adlandırılan, bulunduğu bölgede yerini bulmayı başarmış bir şehir. Benzer birkaç şehir gibi. İkinci seviye şehir çok yok. Barcelona belki biri olabilir, daha önce de bahsettiğimiz gibi. Bunlar daha küçük olan ve mutlaka küresel metropoller olmayan ama bulundukları bölgede kendi nişlerini bulmayı başaran şehirler.

Bence Tiran sadece bu konuda çok başarılı olmakla kalmadı, aynı zamanda dünyanın büyük çoğunluğundaki şehirlerden daha iyi bir iş çıkardı. Tiran'a benzemek isteyen benzer şehirlerin öğrenebileceği birçok ders var.

K.Beqiraj: Tiran, post-sosyalist şehirlerin daha büyük resminin sadece bir parçası. Tiran'ın deneyimi diğer post-sosyalist şehirlerle nasıl karşılaştırılabilir? Tiran'ın kentsel gelişimini etkileyen benzersiz faktörler var mı?

D.Baboci: Tiran başkentti ve bence bu, özellikle Arnavutluk'taki diğer post-komünist, post-sosyalist şehirlerle karşılaştırıldığında, bu ivmeyi kazanmasının ana nedeni oldu. Ülkenin dışına bakarsak, tartışılacak pek bir şey olduğunu düşünmüyorum. Örneğin, Üsküp'e bakarsak, yanlış hatırlamıyorsam, Üsküp'ün deprem sonrası planı Kenzo Tange tarafından tasarlandı. Yani, Japon Metabolizmasının ünlü figürü Kenzo Tange, 1963 yılında Üsküp'ün planını oluşturdu. Çok ilginç binalar. Bugün Üsküp'ü gidip görün. Maalesef, pek iyi durumda değil. Podgorica ilginç bir şehir, ama hala Podgorica; çok fazla bir şey olmuyor orada. Saraybosna da ilginç ama 1990'lara sıkışmış durumda. 1980'lerden bu yana pek bir şey değişmedi. Aynı şehir. Eski çarşısı var, sosyalist bölgeleri var ve savaştan kalma izler var, bunlar şehre entegre olmuş. Belgrad, "Balkanların Dubai'si" olmaya çalışıyor, ama bence pek işe yaramıyor. Bu, turist sayılarında da belirgin – Tiran, Belgrad'a oranla daha fazla turiste sahip, Sırbistan'ın nüfusu Arnavutluk'un iki katı, hatta daha fazla olmasına rağmen. Bölgede tüm başkentleri tek tek karşılaştırdığınızda, Tiran'ın gerçekten iyi iş çıkardığını fark ediyorsunuz. Beklenenden bile daha iyi. Sofya'ya bakarsanız, ilginç bir şehir ama hala sosyalizmde sıkışmış durumda. Sosyalist dönemden kalma parkları var. Gerçekten öne çıkan bir şehir olarak... inşa edildiğinde bile, yeşil alanlar üzerine inşa edilmiş... o zamandan bu yana pek bir değişiklik yok. Temelde eskisi gibi inşa edilmiş durumda.

K.Beqiraj: Sizce, post-sosyalist Tirana'nın ikinci ve üçüncü on yılları arasında küresel stratejileri benimseme büyüklüğünde bir fark var mı?

D.Baboci: Küresel eğilimlerin bu kadar büyük bir etkisi olduğuna dair fikre biraz şüpheyle yaklaşıyorum... Yani, küresel eğilimler bir anlatı olarak kesinlikle. Bu tartışmaya açık değil. Uluslararası bir konferansa giden her belediye başkanı, küresel trend anlatısını duyar ve onu içselleştirmeye çalışır. Dünyanın bir parçası olmak, küresel olarak en iyiler arasında kabul edilenlerden biri olmak ister. Kendi şehrine uygun bir hikaye yaratmaya çalışır. Ancak, aslında bunun büyük ölçüde kültürel olduğunu düşünüyorum.

Tiran'ın bugün olduğu gibi olmasının nedeni, Makedonya'dan farklı olarak, Arnavutluk'un İtalya ve Yunanistan ile sınırlarının olması. Ve Yunanistan'ın belki çok konuşmadığımız bir kısmı var... ama İtalya'dan gelen "bella vita" (güzel hayat) etkisi yaşam tarzında da rol oynadı. Yani, biraz farklı bir kültürel yaklaşım oldu.

Bu elbette öznel, ama Arnavutluk'un mutfak ve kültürde Türkiye'den, Yunanistan'dan, İtalya'dan ve kendine özgü unsurlardan gelen bir karışımı vardı ki bu Tiran'ı çok özel kılıyor. Onu çok daha açık, çok daha deneyime açık yapıyor. Mutfak kültürünü örnek olarak verdim ama bu her alanda geçerli. Bu yüzden Tiran'ın bu kentsel trendlerin bazı unsurlarına benzeyen bir şehir yaratmayı başardığını düşünüyorum. Yani, trend şehri yaratmadı. Şehir, trendlerle örtüşen unsurlar yarattı. Sonra anlatıyı istediğiniz gibi şekillendirirsiniz. Masada hem yumurta hem de tavuk olduğunda, her ikisi de mümkündür. Yumurta tavuğu yapmış olabilir ya da tavuk yumurtayı yapmış olabilir. Bir kez oradalar, kararı vermek size kalmıştır. Mesele şu ki, kimse gerçekten neyin önce olduğunu bilmiyor.

K.Beqiraj: Tiran'ın yaşadığı her dönem ve rejim, sahip olduğu veya dayattığı mimari üzerinde iz bırakmıştır. Post-sosyalist dönemin dili olarak neonasyonalizm mimarisi diyebilir miyiz?

D.Baboci: Hayır, bunu söyleyemeyiz. Arnavut mimarisinde neonasyonalizm olduğunu düşünmüyorum. Buna neoinformalizm diyebilirsiniz. Buna deneyseçilik diyebilirsiniz. Ama mimarimizde milliyetçilik yok. Görebileceğiniz tek milliyetçilik stadyumda, o da kırmızı renkte. Ama bunun milliyetçilik olduğuna inanmıyorum. Yani, bir tarz açısından belirgin bir milliyetçilik unsuru görmüyorum. Tabii ki hükümet – diğer ülkelerde olduğu gibi – bir şekilde iz bırakma, varlığının fiziksel bir kanıtını bırakma eğilimindedir. Tıpkı Louis'in Haussmann ile yaptığı gibi, bugün belediye başkanı ya da başbakan da yapar. Her ülkedeki her belediye başkanı gibi, bir miras olarak bir şeyler bırakmaya çalışırlar. Yani, görev sürem sonunda bıraktığım miras budur – genellikle fiziksel bir şeydir. Çünkü fiziksel olmayan bir şeyin aksine – çok iyi bir sosyal politika olabilir – uzun ömürlüdür. Bir sosyal politika yarın başka biri tarafından geri alınabilir. Ama Skanderbeg Meydanı'nı kolayca yıkamazsınız. Çünkü bir politikanın işleyiş şekli, bir "hardscape"nin işleyişinden farklıdır. Bu anlamda, kentsel gelişimin "kara koyunu" değiliz. Aksine, "beyaz koyun" olabiliriz. Yani bu, diğer ülkelerde görmediğim bir eğilim değil.

K.Beqiraj: Tirana'nın geleceğine baktığımızda, şehrin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınmaya ulaşmasında karşılaşılabilecek bazı fırsatlar ve zorluklar nelerdir?

D.Baboci: Bence Tiran için en büyük zorluk, kendine özgü havasını koruyabilmeyi başarmasıdır. Az önce bahsettiğiniz gibi, ruhunu veya "nabzını," son 40 yıldır sahip olduğu ritmi korumak. İnsanlar... biz gençken, televizyonda sadece İtalyanca çizgi filmler gösteriliyordu. Bu yüzden tüm nesil İtalyanca konuşuyor. Sonra Netflix geldi ve şimdi herkes İngilizce konuşuyor çünkü çocuklar çizgi filmleri İngilizce izliyor. Bu anlamda, bugünün çocukları bizden çok daha iyi İngilizce konuşuyor çünkü bu kültürü 20 yıldır bu şekilde emiyorlar. Bunu söylüyorum çünkü riskin, giderek daha fazla birbirimize benzememiz olduğunu düşünüyorum. Aynı filmleri izleyip, masalarımızda aynı yiyecekleri gördükçe, her şey daha sıkıcı hale gelmeye başlıyor. Daha sıkıcı hale geldikçe, daha rutin, daha Avrupalı, daha Batılı oluyoruz ve dolayısıyla bugün bizi biraz daha özel, biraz daha benzersiz kılan şeyi kaybetmeye başlıyoruz.

Bu yüzden kalkınma açısından sonsuz riskler ve sonsuz fırsatlar var. Hepsini analiz edemeyiz. Daha önce de belirttiğim gibi, bunlar yüzeysel olarak özetlemesi zor, çok karmaşık problemler. Bana göre, bir cevap verebilir miyiz? Evet, verebiliriz. Ama cevabın derinliği gerçekten yeterli mi? Pek değil. Bu, bir filmde "ekran görüntüsü" gibi. Tek boyutla sınırlı bir tanım. Uzun bir metin ve siz onu kısaltıyorsunuz. Bir şehirde ise yüzlerce boyuta sınırlarsınız, ki bunların çoğunun var olduğunu bile bilmezsiniz. Daha önce Geoffrey West ve "şehirleri yönlendiren kurallar" hakkında konuşmuştuk. Bu yüzden sorduğunuz soruya tam anlamıyla tatmin edici bir cevap vermek zor.

Son 10 yıla baktığımda, Tiran'ın daha eşitsiz veya daha adaletsiz bir şehir olduğunu düşünmüyorum. Aksine, bugün Tiran'da doğmuş biri, hayatta başarılı olmak, hayatta istediğini yapmak için 10 yıl öncesine göre daha fazla fırsata sahip. Bu yüzden, daha önce açıkladığım nedenlerden dolayı – Tiran'daki mülk sahiplerinin arsalarını satmak yerine ortak yatırımcı olarak gelişime katılmaları, "soylulaştırma" olmaması çünkü insanların %90'ının yaşadıkları binaların sahibi olmaları ve kiracı olmamaları, evlerin finansal varlıklar olarak değil, yaşanacak ve çocuklarına bırakılacak yerler olarak görülmesi gibi – bu nedenler ve daha fazlası nedeniyle, bu olumsuz gelişmelerin Tiran'da gerçekleşme riskinin diğer Batı şehirlerinden çok daha düşük olduğuna inanıyorum. Bir risk var mı? Tabii ki var. Dünyanın her yerinde risk var. Ama sahip olduğumuz kültür ve benimsediğimiz benzersiz yaklaşım, bence bu riskin burada gerçek olmasını zorlaştırıyor.

Bu röportaj yazar (Kevi Beqiraj) tarafından Arnavutça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Kevi BEQIRAJ

EDUCATION AND TRAINING

[14/02/2022 – 03/01/2025]

Master of Architecture

Istanbul Gelisim University

Address: Cihangir, J. Kom. Er Hakan Öner Sk. No:1, Avcılar, 34310, İstanbul, Türkiye | **Field(s) of study:** Engineering, manufacturing and construction: • *Architecture and town planning*; Arts and humanities: • *Arts not further defined*

[18/09/2017 – 04/02/2022]

Bachelor of Architecture

Istanbul Gelisim University

Address: Cihangir, J. Kom. Er Hakan Öner Sk. No:1, Avcılar, 34310, İstanbul, Türkiye | **Field(s) of study:** Architecture

[01/09/2015 – 06/06/2017]

International Baccalaureate Diploma Programme

Gokkusagi College

Address: Haznedar, Adnan Kahveci Blv. No:15, Bahcelievler, 34180, İstanbul, Türkiye |

WORK EXPERIENCE

[01/09/2021 – Current]

Freelance Architect

City: İstanbul | **Country:** Türkiye

1. Regeneration project for a 4 story building turned into a boutique hotel.
2. Villa project in the province of Hatay, Turkey.
3. Architectural Renderings
4. Drafting

[20/06/2022 – 04/04/2023]

Architectural designer

VAKAR Architecture

City: İstanbul | **Country:** Türkiye

1. Restoration
2. Residential Architectural Design
3. Survey
4. Interior Architecture

[01/07/2020 – 01/02/2021]

Intern Architect

INCEPTIO Studio

City: Durres | **Country:** Albania

Worked beside a renowned architect in Albania, designing various residential and commercial buildings.

LANGUAGE SKILLS

Mother tongue(s): Albanian

Other language(s):

English

LISTENING C2 READING C2 WRITING C1

SPOKEN PRODUCTION C1 SPOKEN INTERACTION C1

Turkish

LISTENING C1 READING C1 WRITING C1

SPOKEN PRODUCTION C1 SPOKEN INTERACTION C1

Levels: A1 and A2: Basic user; B1 and B2: Independent user; C1 and C2: Proficient user

DIGITAL SKILLS

My Digital Skills

AutoCAD (Professional Proficiency) | SketchUp Pro | Adobe Illustrator | Adobe Photoshop | Microsoft Office | Twinmotion | Autodesk Revit | Lumion | D5 Render

PUBLICATIONS

[2024] [Urban Regeneration and Its Impact on Green Spaces: A Case Study of Bahçelievler Neighborhood, Istanbul](#)

Reference: Türcan İrgin Uzun, Kevi Beqiraj, 2024, International 9th Socrates Congress, 58-80

We focused on the transformation of Bahçelievler Mahallesi in Istanbul, specifically exploring the impact of urban regeneration on green spaces and neighborhood aesthetics. We shared insights from various methodologies, including tree canopy analysis, satellite imagery comparisons, and historical vs. contemporary photographic documentation. These methods provided a comprehensive understanding of how urban development can alter a neighborhood's character and sustainability.

[2024] [TRANSFORMATIONS IN TIRANA'S HOUSING MARKET: THREE DECADES OF FREE MARKET ECONOMY IN ALBANIA](#)

Reference: Türcan İrgin Uzun, Kevi Beqiraj, 2024, International 9th Socrates Congress, 331-347

We delved into the transformative journey of Tirana's housing market over the past three decades. This study highlighted the city's transition from a state-controlled housing system to a vibrant, market-driven real estate landscape. We examined how economic liberalization and foreign investment have drastically altered Tirana's architectural identity and urban planning approaches. A central theme was the delicate balance between modernization and tradition, with several case studies assessing integrations of contemporary design with cultural heritage. The study also explored the social implications of rapid urbanization, such as increased social stratification and challenges related to housing affordability, while advocating for sustainable urban growth and inclusive policies.

[2022] [MERLEAU-PONTY'NİN GENİŞLETİLMİŞ İNSAN BEDENLENMESİ YAKLAŞIMININ BİR TEZAHÜRÜ OLARAK MİMARİ MEKÂN](#)

A study into Maurice Merleau-Ponty's extended body concept in architectural space.

[2021] [Split up to build up: The powerful technique of setting short term goals](#)

The powerful technique of setting short term goals

[2020] [Fear not the virus, fear the phobia](#)

The virus couldn't be more powerful than the creature which has taken more hostages: FEAR.

[2020] [The artillery behind Turkey's CoViD-19 resistance](#)

The world as many times in the past is seeing another outbreak of a lethal disease. The healthcare services of nations are being tested to their limits. However, among the affected countries, Turkey is the one that surprisingly has handled the situation [meticulously](#) and with ease.

[2017] **How do different temperatures of water affect the percentage change in mass of rice due to movement of water by osmosis after soaking for 15 minutes**

Reference: Unpublished.

Subject: Osmosis & Thermodynamics

A research paper on how movement of heated particles can affect osmosis of rice.

[2017] **The relationship between the distance of a player from the basket and the velocity at which he throws the ball to make basket.**

Reference: Unpublished.

Subject: Projectile Motion

A research paper on how projectile motion formulas can help determine exact basket shots.

[2017] **Estimating the population size of sable antelopes and lions after 40 years in Malilangwe Wildlife Reserve**

Reference: Unpublished.

Subject: Application of Differential Equations

An exploration of how Lotka-Volterra Equations can be used to project the population density of two animal types in a Reserve Park.

[2016] **Due to the current demand for lunches exceeding the existing capacity at Gokkusagi School, should the lunch service be outsourced**

Reference: Unpublished.

Subject: Business and Management

A research paper on efficient decision-making for a private school in Istanbul.

[2016] **Given access to the same facts, how is it possible that there can be disagreements between experts in a discipline?**

Reference: Unpublished.

Subject: Theory of Knowledge

An essay on the disagreements between experts across disciplines and how they can contribute towards gaining knowledge.

[2016] **Should Atticus Finch of To Kill a Mockingbird remain as the model lawyer across law schools and legal system, after the publication of Go Set a Watchman?**

Reference: Unpublished.

Subject: Literature

An Extended Essay on the literary hero lawyer and what has to be his place after the publishing of a controversial book which takes down his hero values.

NETWORKS AND MEMBERSHIPS

[01/10/2013 – Current]

BESADER Association Istanbul

A cultural association aiming to bring together Balkan students studying in Turkey.

[01/05/2012 – Current]

Ardhmeria Association Albania

A cultural association brings together Albanian students and educates them on morals, ethics, and other cultural fields.

DRIVING LICENCE

Cars: B

CONFERENCES AND SEMINARS

[16/08/2024 – 18/08/2024]

International 9th Health, Engineering and Applied Sciences Congress Istanbul

Participated with the paper titled: " Transformations of Tirana's housing market: Three decades of free market economy in Albania". I delved into the transformative journey of Tirana's housing market over the past three decades. This study highlighted the city's transition from a state-controlled housing system to a vibrant, market-driven real estate landscape. I examined how economic liberalization and foreign investment have drastically altered Tirana's architectural identity and urban planning approaches. A central theme was the delicate balance between modernization and tradition, with several case studies assessing integrations of contemporary design with cultural heritage. The presentation also explored the social implications of rapid urbanization, such as increased social stratification and challenges related to housing affordability, while advocating for sustainable urban growth and inclusive policies.

[16/08/2024 – 18/08/2024]

International 9th Health, Engineering and Applied Sciences Congress Istanbul

Participate with the paper titled: Urban regeneration and its impact on green spaces: A case study of Bahçelievler Neighborhood, Istanbul. I focused on the transformation of Bahçelievler Mahallesi in Istanbul, specifically exploring the impact of urban regeneration on green spaces and neighborhood aesthetics. Over the presentation, I shared insights from various methodologies, including tree canopy analysis, satellite imagery comparisons, and historical vs. contemporary photographic documentation. These methods provided a comprehensive understanding of how urban development can alter a neighborhood's character and sustainability. The feedback I received underscored the importance of preserving green spaces and aesthetic values in urban regeneration projects.

[18/04/2019 – 19/04/2019]

1. National Health Sciences Student Congress Istanbul, Gelisim University

I held a speech on the first forum of the conference under the name "The student, what he experiences and what he doesn't...". I also was helped with the organization of the conference by taking different duties in its preparatory phases.

[28/03/2019 – 28/03/2019]

International Gokkusagi College Talks (IGC Talks 2019) Istanbul, Gelisim University

A TED-like experience was organized by Istanbul Gelisim University and Gokkusagi College where prominent people gave inspirational and empowering speeches.

[14/08/2013 – 26/08/2013]

2. Balkan Students Summer Camp Istanbul

Participated and volunteered in the summer camp organized by "BESADER" association. Students from across Balkan Peninsula countries came across to meet and join activities together in Istanbul. Conferences and seminars were held across many schools and associations.

[05/03/2014 – 09/03/2014] **7. Balkan Students Camp** Yalova, Turkey

Participated and volunteered in the camp organized by "BESADER" association. The camp included conferences, seminars and many sportive activities held for Balkan students.

[28/02/2018 – 04/03/2018] **10. Balkan Students Winter Camp** Ankara

Participated and volunteered in the camp organized by "BESADER" association. The camp included conferences, seminars and many sportive activities held for Balkan students.

RECOMMENDATIONS

Name: Murat Kotan High School International Programs & Foreign Language Coordinator

Mr. Murat is one of the first that received me in Istanbul at 15 years old. He knows my academic and intellectual dimensions.

Phone number: **Email:**

Name: Indrit Hamiti Architect

During my internship, Mr. Indrit got to know my work skills, ethics, and perseverance.

Phone number: **Email:**

Name: Türkan Uzun Thesis Supervisor

Ms. Türkan is my master thesis supervisor and is the one guiding me in academia.

Phone number: **Email:**

Name: Ahmet Çalmuk Founder

Mr. Çalmuk is the founder of MET Vibes Agency, an advertisement agency in Istanbul, with whom I have developed a few architectural projects.

Phone number: **Email:**

MANAGEMENT AND LEADERSHIP SKILLS

International Students Club

I was the vice president of the International Students Club of Istanbul Gelisim University. Co-lead and co-organized many events which had an entertaining and coming together character for the International Students.

ORGANISATIONAL SKILLS

Attention to detail

Strategic planning

Productivity

Project management

HOBBIES AND INTERESTS

Rowing

I have taken practice lessons in order to become a professional rower.

Book Reading

From literary to academic to self-development works I read a certain amount of books every year.

Writing

I occasionally write on different topics: things that interest me, opinions and thoughts, book reviews.

Cooking

Having to cook by myself since a young age when I moved to Turkey for my studies, I discovered that it was very entertaining and immediately rewarding and I got very skilled while trying many recipes for my housemates.

COMMUNICATION AND INTERPERSONAL SKILLS

Motivation

Patience

Leadership

Teamwork

VOLUNTEERING

[15/07/2020 – 15/07/2020]

River Clean Up Albania Durrës, Albania

Volunteered in the campaign organized by River Cleanup Albania for the cleaning of Europe's most polluted river, Ishem river. At Ishem river's delta together with the locals, we started a broad action in gathering and organizing by type the various remnants and garbage polluting the zone.

[01/09/2014 – 06/06/2015]

Autism Awareness and Support Campaign Istanbul

Organised and volunteered in "Autism Awareness and Support Campaign" in Gokkusagi International School.

[06/02/2015 – 14/06/2015]

Yedikule Animal Shelter Volunteering Campaign Istanbul

On a period of 3 months, I weekly occupied myself in the Yedikule Animal Shelter by feeding, cleaning and spending time with the animals of the shelter. Together with my classmates we organized a campaign to raise money for the shelter by selling agendas, notebooks and animal-themed bags to students of Istanbul Gelisim University and the high school we were studying.

